

ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА И СЛОВЕНСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ II

– Зборник радова –

**ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА И СЛОВЕНСКО
КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ II**

- Зборник радова –
Међународна научна конференција
Београд, 28. и 29. јуни 2021.

Уреднице:
проф. др Александра Вранеш
проф. др Љиљана Бајић
проф. др Љиљана Марковић

Савез славистичких друштава Србије
Београд, 2023

ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА И СЛОВЕНСКО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ II

ПРОГРАМСКИ САВЕТ
проф. др Рајна Драгићевић
проф. др Бошко Сувајдић
проф. др Лала Маџидова
проф. др Ала Шешкен
мр Бојана Сабо

Рецензенти
проф. др Корнелија Ичин
проф. др Зона Мркаљ
проф. др Гордана Ђоковић
проф. др Драгана Грујић
доц. др Милош Утвић

Друга међународна научна конференција Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе одржана је 28. и 29. јуна 2021. године, у организацији Комисије за електронске библиотеке и дигиталну хуманистику, Комисије за словенски свет и културе на Путу свиле Међународног комитета слависта (МКС), које су акредитоване током XVI Међународног конгреса слависта у Београду 2018. и Комисије за наставу словенских језика и књижевности, која је акредитована на XIV Међународном конгресу слависта у Охриду 2008. године.

САДРЖАЈ

Проф. др Рајна Драгићевић Поздравно обраћање	7
Бошко Сувајџић КЊИЖЕВНОСТ И МЕДИЈИ У НАСТАВИ	11
LITERATURE AND MEDIA IN TEACHING.....	31
А. Г. Шешкен, Е. А. Певак ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ ФИЛОЛОГИИ, КУЛЬТУРОЛОГИИ И ИСТОРИИ ИСКУССТВ – ПРОЕКТ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА МГУ ИМЕНИ М.В. ЛОМОНОСОВА	33
THE ELECTRONIC JOURNAL OF PHILOLOGY, CULTURAL STUDIES AND ART HISTORY IS A PROJECT OF THE FACULTY OF PHILOLOGY OF LOMONOSOV MOSCOW STATE UNIVERSITY	39
Jadranka Lasić Lazić, Marko Odak, Sandra Kučina Softić DIGITALNA TRANSFORMACIJA I POMACI U OBRAZOVANJU	41
DIGITAL TRANSFORMATION AND MOVEMENTS IN EDUCATION.....	77
Цветана Крстев, Ранка Станковић, Бранислава Шандрих Тодоровић, Милица Иконић Нешић НОВЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ ЗА ОЖИВЉАВАЊЕ СТАРИХ ТЕКСТОВА	79
NEW TECHNOLOGIES FOR THE REVIVAL OF OLD TEXTS	96
Светлана Переволочанская ДИНАМИКА СМЫСЛОВОГО РАЗВЕРТЫВАНИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ТЕКСТ И ЕГО ПОНИМАНИЕ	97
DYNAMICS OF SEMANTIC DEPLOYMENT IN THE GLOBAL DIGITAL SPACE: TEXT AND ITS UNDERSTANDING	108
Iva Rosanda Žigo RAZUMIJEVANJE KULTURNE BAŠTINE POSREDSTVOM DIGITALNOGA RJEČNIKA (CHANSE)	109
UNDERSTANDING CULTURAL HERITAGE THROUGH A DIGITAL DICTIONARY (CHANSE).....	123

Г.Е.Кедрова, С.Б.Потемкин, О.Е.Фролова ИССЛЕДОВАНИЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ФОНЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ЧЕШСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ С ПОМОЩЬЮ МУЛЬТИЯЗЫКОВОЙ МНОГОАСПЕКТНОЙ ФОНЕТИЧЕСКОЙ БАЗЫ ДАННЫХ РУССКОГО ЯЗЫКА (ММФБД РЯ)	125
STUDY OF INTERFERENCE OF PHONETIC SYSTEMS OF THE CZECH AND RUSSIAN LANGUAGES WITH MULTILINGUAL MULTIFUNCTIONAL PHONETIC DATABASE OF THE RUSSIAN LANGUAGE (MLMFPHDB RL).....	139
Наталья Запольская, Марина Обижаева, Максим Гаврилков СЛАВЯНСКАЯ ГРАММАТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ XVII–XVIII ВВ.: ВЗГЛЯД ЧЕРЕЗ ЦИФРОВУЮ ПРИЗМУ	141
SLAVIC GRAMMAR TRADITION XVII–XVIII CENTURIES: LOOKING THROUGH A DIGITAL PRISM.....	150
Љильана Бајић НАШ ПУШКИН У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ	151
OUR PUSHKIN IN A DIGITAL ENVIRONMENT.....	160
Б. Станковић Шошо ПРИМЕНА ДИГИТАЛНОГ ИЗДАВАШТВА У НАСТАВИ	161
THE USE OF DIGITAL PUBLISHING IN THE TEACHING.....	174
Мина М. Ђурић ДИГИТАЛНИ АЛАТИ У НАСТАВИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ 20. И 21. ВЕКА У СЛОВЕНСКОМ КОНТЕКСТУ	175
DIGITAL TOOLS IN THE TEACHING OF SERBIAN LITERATURE OF THE 20 TH AND 21 ST CENTURIES IN THE SLAVIC CONTEXT.....	190
Марина Јањић ФУНКЦИОНАЛНОСТ АПЛИКАЦИЈЕ ПАДЛЕТ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	191
FUNCTIONALITY OF THE APPLICATION "PADLET" IN TEACHING SERBIAN.....	208

Никица Стрижак, Биљана Николић Мастоd	
ОНЛАЈН НАСТАВА СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА	
ИЗ УГЛА ПРЕДАВАЧА	209
ONLINE INSTRUCTION OF THE SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE	
FROM LECTURERS' POINT OF VIEW	218
Бојан Ђорђевић	
ДИГИТАЛИЗАЦИЈА НАУЧНОИНФОРМАТИВНИХ СРЕДСТАВА	
У АРХИВИМА КАО ОСНОВА ЗА КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКА	
ИСТРАЖИВАЊА	219
DIGITALIZATION OF SCIENTIFIC INFORMATION MATERIALS	
IN ARCHIVES AS A BASIS FOR LITERARY-HISTORICAL RESEARCH.....	228
Гордана Алексова	
ЛУШАЊЕТО И ЧИТАЊЕТО КАКО КОМУНИКАЦИСКИ	
И КАКО МЕТОДИЧКИ ПРОЈАВИ ВО ОНЛАЈН НАСТАВАТА	
ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	231
LISTENING AND READING AS COMMUNICATION AND AS DIDACTIC	
ANIFESTATIONS IN THE ONLINE LEARNING OF THE MACEDONIAN	
LANGUAGE.....	240
Персида Лазаревић Ди Ђакомо	
СЛОВЕНСКА КУЛТУРА У КОНТЕКСТУ ДИГИТАЛНЕ ПЛАТФОРМЕ	
ИТАЛИЈАНСКОГ УДРУЖЕЊА СЛАВИСТА	241
SLOVENIAN CULTURE IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL PLATFORM	
ITALIAN ASSOCIATION OF SLAVISTS.....	247
Andrew J. M. Smith	
PROBLEMS OF ACCESSIBILITY IN TEACHING WITH HISTORICAL	
DIGITAL MATERIALS IN AN ONLINE GENEALOGY COURSE	249
PROBLEMS OF ACCESSIBILITY IN TEACHING WITH HISTORICAL DIGITAL	
MATERIALS IN AN ONLINE GENEALOGY COURSE	257

Катарина Јаблановић	
ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ „СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ“ КРАЉЕВО – ОД ТРАДИЦИОНАЛНЕ КА ЕЛЕКТРОНСКОЈ КЊИЗИ	259
THE PUBLISHING ACTIVITIES OF THE PUBLIC LIBRARY <i>STEFAN PRVOVENČANI</i> KRALJEVO – FROM TRADITIONAL TO ELECTRONIC BOOK	288
Милка В. Николић	
ГИМНАЗИЈСКИ ИЗБОРНИ ПРЕДМЕТ ЈЕЗИК, МЕДИЈИ И КУЛТУРА У СВЕТЛУ КОНЦЕПТА НОВЕ ПИСМЕНОСТИ	291
HIGH SCHOOL ELECTIVE SUBJECT LANGUAGE, MEDIA AND CULTURE IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF NEW LITERACY	305
Вишња Печенчић	
УПОСТАВЉАЊЕ РЕДАКЦИЈЕ ШКОЛСКОГ ПРОГРАМА ТЕЛЕВИЗИЈЕ БЕОГРАД	307
ESTABLISHING THE DEPARTMENT FOR SCHOOL PROGRAMMES OF TELEVISION BELGRADE	325
Јасмина Тутуновић-Трифун	
НЕПРИЧАВЦИ И НЕПРИЧАЛИЦЕ: РИЗНИЦА ЗАБОРАВЉЕНИХ РЕЧИ НА ИНТЕРНЕТ ПРЕТРАЖИВАЧИМА И ПЛАТФОРМАМА	327
UNSPEAKERS AND UNSPEAKERS: A TREASURE TROVE OF FORGOTTEN WORDS ON INTERNET BROWSERS AND PLATFORMS	336
Sandra Kučina Softić, Marko Odak i Jadranka Lasić Lazić	
„DIGITALNA TRANSFORMACIЈA NOVI PRISTUPI I IZAZOVI U OBRAZOVANJU“	337

Поздравно обраћање

Поштовани организатори скупа Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе,

Поштована професорко Љиљана Бајић, председнице Комисије за наставу словенских језика и књижевности Међународног комитета слависта,

Поштована професорко Љиљана Марковић, председнице Комисије за Словенски свет и културе на путу свиле Међународног комитета слависта,

Поштована професорко Александра Вранеш, председнице Комисије за електронске библиотеке и дигиталну хуманистику Међународног комитета слависта,

Поштовани учесници скупа широм региона, Европе и света,

Имам задовољство и част да вас поздравим у име Савеза славистичких друштава Србије. Од нас слависта у великој мери зависи развој свести о словенству као спони која повезује више од триста милиона људи, јер толико има Словена широм света. Та свест, међутим, није довољно развијена код Словена и чини се као да занемарујемо силину и моћ којом словенство располаже. Васпитавани смо да свој идентитет градим на регионалним или верским везама, а наша генетска веза углавном се не истиче онолико колико заслужује. На нама славистима је да ту слику мењам и да се потрудимо, колико је могуће, да развијам осећање братства међу словенским народима, а да братоубилачке трагедије оставимо иза себе и кренемо у будућност уједињени и спремни на заједничке подухвате. Уместо да светски медији извештавају о нашим ратовима, треба да им шаљемо вести о новим достигнућима непоновљиве словенске уметности, науке, културе и свега оног тананог и посебног што само словенска душа може да изнедри.

Са великим задовољством и поносом примећујем да српски слависти све интензивније учествују у животу међународног славистичког покрета. Највећи успех у томе била је организација 16. Међународног конгреса слависта, који је 2018. године одржан на Филолошком факултету у Београду. Више од 1000 слависта из целог света тада је гостовало у престоници Србије. Били смо гости градоначелника Београда, министра иностраних послова, а своја врата отворио нам је чак и председник Србије, показујући тако колико је Србија свесна важности тог великог научног скупа и свих његових културолошких импликација.

Српски слависти све активније учествују у комисијама Међународног комитета слависта, па су у Београду организовали неколико конференција комисија чији су чланови. Комисија за етимологију словенских језика МКС-а одржала је у Београду конференцију 2006. године. Године 2010. у Београду и Новом Саду одржана је конференција Комисије за граматичку структуру словенских језика. Комисија за творбу речи словенских језика МКС-а одржала је своју конференцију у Београду, 2012. године. Комисија за словенску терминологију МКС-а састала се 2017. године у нашем главном граду. Комисија за методiku словенских језика и књижевности МКС-а одржала је научни скуп 2018. године. И 2019. године, Комисија за електронске библиотеке и дигиталну хуманистику и Комисија за Словенски свет и културе на путу свиле одржале су конференцију у Београду. Комисија за лексикологију и лексикографију требало је да се окупи у Београду 2020. године, али пандемија је онемогућила тај скуп. Србија је, дакле, скоро сваке године домаћин Међународном комитету слависта и његовим комисијама. Као резултат рада свих ових конференција објављени су зборници, који су значајно обогатили славистичку научну литературу и у Србији и у свету. Када је реч о српској славистичкој литератури, позваћу вас, поштоване колегице и колеге, да се упознате са библиотеком *Славистички списи* Савеза славистичких друштава Србије. Све књиге ове библиотеке бесплатно се могу преузети на сајту Савеза славистичких друштава Србије.

Враћам се сада на скупове комисија Међународног славистичког комитета и са посебним задовољством наглашавам да скуп као што је овај никада до сада није био организован у дугој историји међународног славистичког покрета. Наиме, ни у другим земљама, а ни у Србији, никада није била организована заједничка конференција чак три комисије МКС-а: Комисије за наставу словенских језика и књижевности, Комисије за Словенски свет и културе на путу свиле и Комисије за електронске библиотеке и дигиталну хуманистику. Ова конференција остаће упамћена по тој јединствености у целом славистичком свету, а за српску славистику она је значајна и због тога што су све три ове комисије основали и њима руководе српски филолози.

Поглед на програм овог скупа указује на разноврсне теме из свих области којима се баве ове три комисије. Биће речи о новим изазовима у образовању које је донело дигитално доба. У ово тешко време пандемије, сви смо нешто научили о предностима и недостацима наставе на даљину и свима нам је јасно да је дошло време крупних промена којима се морамо прилагодити.

Биће речи и о могућности оживљавања културне баштине применом нових технологија. Из личног искуства знам до које мере дигитална издања старих књига могу утицати, чак и променити, ток научног живота савремених истраживача. Рукописи до којих смо до недавно могли доћи само ако сате и сате проводимо у архивима, понекад у другим градовима и земљама, постали су лако доступни. Сада до многих од њих долазимо једним кликом у удобности своје радне собе.

Сазнаћемо нешто и о алатима, апликацијама, програмима којима се може проучавати граматичка структура и књижевност словенских народа, али које се могу користити и у настави.

Пажњу привлачи и чињеница да неке платформе настају заједничким радом групе слависта, као што су италијански слависти, па ће бити интересантно чути какви садржаји привлаче њихову пажњу и какве се информације могу пронаћи на њиховој платформи.

Библиотеке у дигитално доба добијају бројне нове задатке, а њихово унапређивање, па и употреба тражи информациону писменост и библиотекарâ и корисникâ библиотеке. О изазовима с којима су суочене библиотеке и издаваштво у XXI веку такође ће бити речи на овом скупу, а пажња ће бити посвећена и дигиталној хуманистици на данас толико актуелном путу свиле.

Овако разноврсне и врло значајне теме којима је обележена данашњица у науци, уметности, настави и култури обећавају плодан скуп, за чије резултате ће бити заинтересована и шира јавност, а не само научни делатници.

Поштоване колегинице и колеге, желим вам много успеха у раду, надахнућа и инспирације, што више живе дискусије и размене мишљења на добробит свих нас! Све најбоље!

Проф. др Рајна Драгићевић
председник Савеза славистичких друштава Србије

Бошко Сувајдић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
bosko@fil.bg.ac.rs

КЊИЖЕВНОСТ И МЕДИЈИ У НАСТАВИ

Предмет *Књижевност и медији у настави* на Филолошком факултету засновани су 2008. године проф. др Бошко Сувајдић и асистент мр Миодраг Павловић. Курс је имао пионирски значај управо са становишта повезивања наставе књижевности и дигиталне хуманистике. Изборни предмет *Књижевност и медији у настави* од самог почетка намењен је студентима Катедре за српску књижевност и језик са јужнословенским књижевностима, који поседују знања из основа науке о настави. Садржаји курса посматрају и тумаче посебности природе књижевности и медија (информативних и уметничких) на почетку новог миленијума.

Кључне речи: Књижевност и медији, методика, дигитална хуманистика, виртуелна реалност.

Предмет *Књижевност и медији у настави* на Филолошком факултету засновани су 2008. године проф. др Бошко Сувајдић и асистент мр Миодраг Павловић. Курс је имао пионирски значај управо са становишта повезивања наставе књижевности и дигиталне хуманистике. Изборни предмет *Књижевност и медији у настави* од самог почетка намењен је студентима Катедре за српску књижевност и језик са јужнословенским књижевностима, који поседују знања из основа науке о настави. Садржаји курса посматрају и тумаче посебности природе књижевности и медија (информативних и уметничких) на почетку новог миленијума.

Природа медија и њихово усложњавање у актуелном времену формирају специфичан однос између књижевности и медија. Студенти се на курсу упознају са појмом, природом, врстама медија и главним теоријама медија. Акцент је на проучавању медија књижевности, које прати свеобухватна анализа видова и начина присуства садржаја из књижевности у другим медијима, пре свега у сценском, филмском, телевизијском (видео), ликовном, музичком, али и дигиталном (електронском) медију. Закључци и гледишта ових анализа користе се као полазиште за посматрање начина

на који односи између књижевности и медија утичу на рецепцију, читање, доживљај и разумевање књижевних текстова који се обрађују у настави.

На курсу се подстичу и негују стваралачки и истраживачки дух студената. Предвиђени су следећи образовни исходи:

- Усвајање знања из области медија која унапређују примарну, филолошку, књижевнонаучну струку и наставу.
- Студент ће стећи знања о медијима, главним теоријама медија и врстама медија.
- Поуздано ће познавати медије књижевности.
- Студенти ће умети да уоче и протумаче природу садржаја из књижевности у другим медијима и уметностима.
- Студенти ће се упознати са видовима трансформисања и укључивања литерарних садржаја у садржаје дела из других уметности: позоришне, ликовне, музичке, телевизијске, филмске, дигиталне.
- Студенти ће се обучити да прате и вреднују начине и видове представљања књижевности (података, информација, дела и аутора) у различитим медијским сферама.
- Обрадом тема на курсу развиће се истраживачки и критички однос према медијским садржајима који приказују, преобликују или интерпретирају књижевност.
- Развити способност да се теоријска знања примењују у одговарајућим околностима (студијским, истраживачким, научним, наставним) на функционалан и стваралачки начин.
- Подстаћи ученике да прате медијске садржаје о књижевности и да умеју да их тумаче као „медијске поруке“.
- Унапређивање медијске културе и неговање хуманистичког односа према медијима.

Облици рада су предавања, консултативни рад, креативне радионице, дискусије и семинарски рад. Тематски блокови за израду семинарских радова су следећи:

1. Класик у медијима

У раду треба приказати, протумачити и вредновати на који начине је у различитим медијима (информатичким) данас представљен један од класика српске или светске књижевности и како неки од тих представа употребити у настави тј. обради тог књижевног дела.

2. Писац данас

У раду се приказују медијски садржаји различитог типа (телевизијске емисије, документарни филмови, новински чланци, онлајн чланци, блогови, интервјуи) у којима се приказују радови или гледишта једног савременог писца (интервју, колумне, блогови, новински чланци, студије, есеји и слично) и како се ти садржаји могу методички уклопити у наставу књижевности.

3. Сценско извођење драмског текста

У раду треба на истраживачки начин протумачити на који начин је једно драмско дело представљено на сцени одређеног позоришта. Подразумева се успостављање литерарних и театролошких гледишта на дело, истицање и тумачење естетских елемената текста драме, њене композиције, поетичких одлика и сценских аспеката у конкретној представи. У овом семестру могуће је нпр. писати радове поводом једне од следећих драма, односно позоришних представа:

- Бранислав Нушић, *Ожалошћена породица*, Позориште „Атеље 212“, режија Марко Манојловић;
- Н. В. Гогољ, *Ревизор*, Позориште „Атеље 212“, режија Ива Милошевић;
- Софокле, *Антигона*, Народно позориште, режија Јагош Марковић;
- Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Народно позориште, драматизација Борислав Михаиловић Михиз, режија Егон Савин;
- Милош Црњански, *Дневник о Чарнојевићу*, Југословенско драмско позориште, режија Милош Лолић;
- Хенрик Ибзен, *Луткина кућа (Нора)*, Народно позориште, Београд (2021), режија Татјана Мандић Ригонат.

4. Филмска адаптација

У раду се приказује филмска адаптација једног романа. Подразумева се успостављање интерпретативних гледишта на роман у паралели са филмолошким гледиштима на његову филмску адаптацију. У раду посебно

треба расветлити филмска изражајна средства којима су романескни садржаји транспоновани и дочаравани у свету филма. Интерпретирају се естетска значења која се у филму успостављају у односу на романескни изворник. Повољно је да се у раду оствари и вредновање филмске адаптације, као и применљивост те адаптације у настави књижевности. У овом семестру могуће је нпр. писати радове поводом једног од следећих романа, односно његових адаптација:

- Бранко Ћопић: *Орлови рано лете*, филм *Орлови рано лете* (1966), режија Соја Јовановић;
- Л. Н.Толстој, *Ана Карењина*, филм *Ана Карењина* (2012), режија Џо Рајт;
- *Библија, Књига о Јову*, филм *Левијатан* (2014), режија Андреј Звјагинцев.
- Лајонел Шрајвер, *Морамо да разговарамо о Кевину* (*We Need to Talk About Kevin*) (2011), режија Лин Ремзи.

5. Литерарне референце у садржајима популарне културе

У раду се приказује садржај једне телевизијске епизоде или телевизијске сезоне једне серије или свих сезона једне серије у контексту литерарних референци које се у телевизијском серијалу запажају. Уочена литерарна референца препознаје се и тумачи у оригиналном (изворном) литерарном контексту, доводи се у везу са творбеним чиниоцима серије и тумачи се његова сврховитост и значај у настави српског језика и књижевности. Избор садржаја за обраду оствариће се у договору са наставником.

6. Други уметнички медији (сликарство, музика) као наставно средство

У раду се очекује темељан аналитички приказ неког од дела (или више њих) ликовне или музичке уметности. Потребно је осветлити поетичке везе између анализираниог дела ликовне или музичке уметности и одређеног књижевног дела, те показати на који начин се оно може применити у настави књижевности.

7. Интернет и књижевност

Рад са темом из овог тематског блока треба да садржи приказ одређених (одабраних) садржаја доступних на интернету који се могу креативно и квалитетно употребити у настави књижевности. Потребно је одабрати одређену наставну јединицу из Наставног плана и програма (образовни ниво и разред по избору) и конкретно приказати методички ток и „изглед“ часа.

У оквиру курса *Књижевност и медији у настави* анализирају се и упоређују теоријска схватања најистакнутијих теоретичара медија и културе попут Маршала Маклуана, Теодора Адорна, Валтера Бенјамина, Ролана Барта, Стјуарта Хола, Џона Фиска, Лева Мановича итд. Ови теоретичари проучавају природу медија и њихове сложене садржаје, употребу, дејства и технологију која прати медије. „Медиј је порука“, то је чувена порука Маршала Маклуана; у ствари, реч је о наслову првог поглавља-есеја чувене Маклуанове књиге из 1964. године *Разумевање медија. Проширења човека* (Marshall McLuhan, *Understanding Media, the extensions of man*, London/New York: Routledge, 2001 (New York: The American Library, 1966); Маршал Маклуан, *Разумевање општила, човекових продужетака*, Београд: Просвета 1971 (прев. С. Ђорђевић):

„Medij – pojam pod kojim podrazumijevamo svaki tvarni entitet koji svojim tijelom služi ili može služiti za prenošenje, propuštanje ili posredovanje nekog drugog, različitog entiteta (tvarnog ili duhovnog) – obuhvaća najširi mogući repertoar fizičkih predmeta, od stare kante preko suptilnijih stvari koje nazivamo 'vodičima', ili pak od još elementarnijih oblika stvari (čestica ili valova) za koje zna samo znanost, sve do živog tkiva, staničnih i substancijskih jedinica, i konačno opet do 'nas', do cijelog ljudskog tijela. No, osim što je medij materijalan, univerzalan i ubikvitaran fizički objekt, obilježen je paradoksom koji je karakterističan za sve elementarne stvari – nevidljivošću nečega što je najprisutnije u svijetu predmeta, poput svjetla ili zraka.“ (Mikulić 2005: 10).

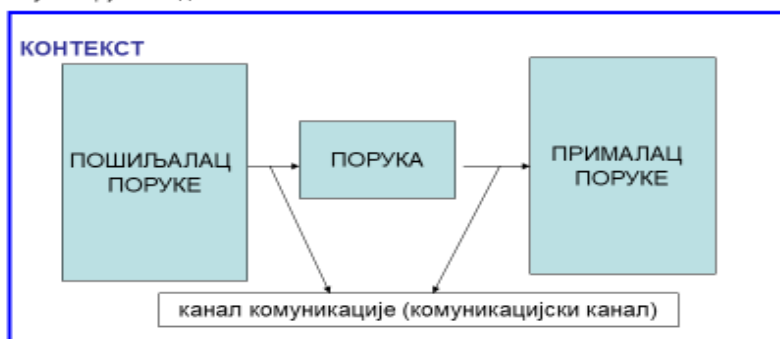
У теорији комуникације медији се сматрају техничким моделима за преношење информација. Медији су канали којима комуникација струји од оног који је шаље, ка оном који је прима. Канали се даље развијају у организације које се баве комуникацијом (на пример, то су такозване *медијске куће*). Ако је медиј порука, за остваривање комуникације између пошиљаоца и примаоца поруке неопходне су следеће претпоставке:

разумевање поруке остварује се заједничким кодом;
 садржај поруке зависи од намере пошиљача;
 важност утицаја контекста комуникације;
 комуникативне могућности зависе и од сличних ситуација у
 прошлости (искуство комуникације);
 канал комуникације мора бити проходан;
 могућа је појава шума у каналу комуникације;
 уколико је јачина шума блиска, једнака или већа од јачине поруке,
 порука неће бити пренета.

Комуникација

- Појам медиј доводи се у везу са комуникацијом

Комуникацијски модел

Вид. Niels Brügger, *Theories of Media and Communication – Histories and Relevance*, Aarhus, Denmark 2003: 7.

У радовима чувених теоретичара медија, какав је Режи Дебре (Régis Debray), успоставља се дистинкција између појмова „комуникација“ и „трансмисија“. **Комуникација** је „проток порука у одређеном тренутку“. Она обухвата пренос информација у простору. Медији су: радио, штампа, телевизија и сл. Питања која се постављају приликом остварења комуникације су: „Ко каже шта коме? Каквим средством? Са каквим резултатом?“

С друге стране, **трансмисија** рачуна са динамиком колективног памћења. Реч је о „преносу информација у времену“. Институције које остварују овај проток су: музеј, библиотека, универзитет и сл.

Стјуарт Прајс (Stuart Price, 1996) анализира различите **категирије комуникације**, при чему издваја следеће типове:

1. **интраперсонална комуникација** (комуникација човека са самим собом);
2. **интерперсонална комуникација** (обично комуникација између две особе, лицем у лице);
3. **групна комуникација** (комуникација у оквиру јасно препознатљивих група или између различитих група људи);
4. **масовна комуникација** (информација за масе);
5. **екстраперсонална комуникација** (комуникација без присуства људи, између машина или између људи и машина).

Облик „медиј“ у једнини је старији и односи се на магијско посредовање у архаичним заједницама. „Медијум“ је у том смислу особа која омогућава да се у поступку хипнозе успостави контакт са неким другим, далеким и страним светом. Термин „медиј“ данас је практично постао синониман у свом облику множине („медији“) са појмом **масовни медији**. Масовни медији (енглеска кованица mass+media) су медији који покрећу и омогућавају процес масовне комуникације без обзира на временску димензију и не нудећи могућност непосредног одговора (за разлику од комуникације лицем-у-лице, на пример). Обраћају се већој публици; начелно гледано, масовни медији доступни су свима. Опште одлике масовних медија су следеће:

- обележава их континуирана тенденција развија, подржана научним и техничким открићима;
- масовни медији имају велику улогу у друштву, политици и економији;
- развој медија подржан је развојем науке;
- медији током двадесетог века почињу да се повезују са уметностима.

Према Џону Томпсону (J. Thompson) са Универзитета у Кембрицу, карактеристике масовне комуникације биле би следеће:

- сажимање техничких и институционалних метода у продукцији (производњи) и дистрибуцији порука;
- информација је производ; медији се ослањају на производни учинак (рекламе омогућавају медијима да економски опстану);
- одвајање контекста продукције информације од контекста рецепције;
- комуникација је усмерена ка најудаљенијим примаоцима у времену и простору;
- масовна дистрибуција масовних информација.

Расправљајући о природи масовне комуникације, Денис Меквејл (Denis McQuail) разликује следеће типове:

Командни тип комуникације

- пошиљалац има МОЋ и АУТОРИТЕТ, он је надређен примаоцу;

Сервисни тип комуникације

- пошиљалац и прималац уједињени су заједничким интересом;
- односи су у стању равнотеже, али не и једнакости;

Асоцијацијски тип комуникације

- заједничка веровања повезују медијски извор и публику;
- приврженост и пажња резултира задовољством.

Кроз историју цивилизације, посматране као линеарни низ техничко-технолошких „медијских“ достигнућа, могу се издвојити следећи важни датуми:

- комуникација покретом, мимиком лица, цртежом, неартикулисаним говором; артикулисаним говором;
- писмо;
- рукописна књига;
- пошта персијског императора Сајруса Великог 550. године пре нове ере;
- писана комуникација у античком Риму;
- штампа; штампарска преса; Јоханес Гутенберг, 1450. до 1455. године; *Библија у четрдесет два реда*;
- штампана књига;
- часописи;

- телеграф (1840. године); прва демонстрација 1. маја 1844. из Балтимора у Вашингтон;
- дагеротипија (Луј Дагер); фотографија;
- телефон, 1876. године (Александар Грахам Бел);
- филм (браћа Лимијер); 1895. прва филмска пројекција;
- бежична телеграфија; Гуљермо Аркони 1895;
- радио, 1920. година;
- телевизија (развој од 1900. до 1929. године);
- интернет – 1961; деведесете године двадесетог века;
- мобилна телефонија.

Говорећи о теоријама мас-медија, улазимо у простор виртуелне реалности, односно у „сајбер простор“ (cyber space) глобалне медијске културе који у највећој мери одређује меру наше доживљајне, естетизоване стварности:

„Sledeći ovakvo stanovište, opravdano je reći da je svet masovnih i novih medija ili tzv. sajberprostor (cyber space) opšte medijske kulture konstitutivan za današnje shvatanje stvarnosti, što znači da je poimanje realnosti, a potom i svet na koji se ova paradigma odnosi, pod uticajem delovanja medija masovnih komunikacija, Interneta i drugih komunikacionih tehnologija, bitno izmenjen. Tačnije rečeno, poimanje stvarnosti, konstituisano pod dejstvom različitih „postističkih“ teorija interpretacije, doživelo je transformaciju time što je mišljeno kao per definitionem medijski isposredovano, odnosno tehnički reprodukovano, što, u stvari, izlazi na isto. To, istovremeno, ne znači da je prvobitno shvaćena realnost, kako su je definisali stari metafizičari, neposredno potisnuta i ukinuta ovom drugom, medijskom stvarnošću, pošto bi takav zaključak bio izlišan i krajnje pojednostavljen. No, ima osnova za tvrdnju da se pojavom i učestalom „kreativnom“ upotrebom, pre svega, medija masovnih komunikacija, u današnjem vremenu doživljaj realnosti u velikoj meri izmenio“ (Vuksanović 2007).

Актуелни теоретичари медија и културе нужно ће разматрати и савремена друштвена и филозофска питања, крећући се између глобалистичке апологије и радикалне критике, као што је Андерсова онтологизација медија (Гинтер Андерс, *Свет као фантом и матрица*), Деборова теорија „тоталног спектакла“, Бодријарово симулацијско схватање медија у контексту репродукције света симулакрума, Вирилијева теорија „виртуелне реалности“ као „метафизичке претње“ и др. Дивна Вуксановић посебно актуелизује питање могућности (ре)конструисања глобалне парадигме интересубјективитета:

„Vladavina sveta pojava, strateški konceptualizovana tako da proizvodi ništavilo koje intencionalno opsenjuje i zavodi, skrećući time savremena filozofska istraživanja s puta ontološke istine i smisla, nanovo afirmiše ispitivanje čulno konstruisanih entiteta prostora i vremena, otvarajući time mogućnost za definisanje jedne globalne, transkulturne paradigme opšte-nja, odnosno neke vrste tehnološki (re)konstruisanog, opšteg horizonta intersubjektiviteta. Supstitucijom tradicionalne zapadnoevropske kulture – koja u svom jezgru neguje razliku i dijalog – matricom homogenizujuće medijske interaktivnosti, savremena era komunikacija poklapa se sa gubitkom pojma istine i implozijom smisla modernog sveta, čime estetski fenomeni poput prostora i vremena dobijaju na sve većem epistemološkom i kulturološkom značaju. Posledica ovakvog preobražaja, savremenu filozofiju beskonačno približava medijskim fenomenima interaktivnosti, a tradicionalni dijalog aktuelnoj lingvističkoj i kulturnoj polilogiji“ (Vuksanović 2007).

Шездесетих и седамдесетих година XX века развиће се низ школа, струја и праваца, у контексту глобализације електронских и дигиталних медија, као што су структурализам (реципијент је део комплексног психолошког процеса); конструктивизам (социолошки/друштвени аспекти медија и анализа медијски ефеката/ефекта медија); франкфуртска школа и нео-марксизам (медији слабе критичку моћ појединца и воде отуђењу), феминизам и психоанализа, постструктурализам и постмодернизам, етц.) у области дискурзивног мишљења. Режи Дебре (2000) конституише нову научну дисциплину и даје јој назив „медиологија“; она проучава дијахронијске моделе комуницирања кроз време, **трансмисију**, о којој је већ било речи. На трагу Маклуанове периодизације историје човечанства на основу изума нових медија, Дебре разликује четири „медијасфере“ по критеријуму доминантних медија: „мнемосфера“, до појаве писма; „логосфера“, од појаве писма до изума штампе; „графосфера“, до настанка аудио-визуелних медија; „видеосфера“, до наших дана и др. (в. Вучковић 2020: 1317). Теоријска гледишта на медије нужно су интердисциплинарна и заснована су на резултатима следећих наука:

- Техничке науке
- Историја
- Психологија
- Социологија
- Филозофија и антропологија
- Економија

- Право
- Политикологија
- Лингвистика
- Педагогија (васпитање, образовање, учење)

Према техничким и рецептивним својствима, медији могу бити:

- текстуални медији
- визуелни медији
- звучни медији
- аудио-визуелни медији
- механички медији
- електронски медији

Персонални медији

- гестови и мимика
- писмо
- телефон

Медији јавног простора

- флајер
- плакат
- билборд

Када говоримо о врстама медија, као исходишна ће нам послужити теорија о седам мас-медија:

1. ШТАМПА (књиге, новине, магазини, памфлети)
 2. СНИМЦИ (грамофонске плоче, магнетофонске траке, касете, ЦД, ДВД)
 3. ФИЛМ
 4. РАДИО
 5. ТЕЛЕВИЗИЈА
 6. ИНТЕРНЕТ
 7. МОБИЛНА ТЕЛЕФОНИЈА
- дигитална технологија

Приступ култури посебно је обележен експанзијом електронских медија, пре свега телевизије и дигиталних медија:

„Vrtoglava ekspanzija elektronskih medija, pre svega televizije, a zatim i videa, menja generalni pristup kulturi, pretvarajući je u gigantsku industriju zabave, čiji je krajnji produkt – kako kritički primećuju Adorno (Adorno) i Horkhajmer (Horkheimer) u Dijalektici prosvjetiteljstva – osim homogenizovanog kulturnog proizvoda, i medijski shematizovana svest. Priroda ove svesti, koja je u osnovi robnog karaktera, u bliskoj je vezi, u isto vreme, i sa ostalim 'virtuelnim vrednostima' popularne kulture. Naime, komunikacijski, interaktivni potencijali novih medija i Interneta, omogućavaju izvesnu 'revitalizaciju socijalnih struktura', ali u jednom medijski isposredovanom prostoru i vremenu, čija su posledica virtuelno konstruisane zajednice, koje transcendiraju nekadašnji 'realni' prostor i vreme“ (Vuksanović 2007).

Посебно се у теорији медија и културе поставља питање естетике телевизије у контексту односа стварности и уметничке истине (в. Срнобрња 2010). У оквиру курса *Књижевност и медији у настави* проблематизују се ставови неколицине најистакнутијих аутора:

- **Умберто Еко (Umberto Eco)**

- Уметност је естетска транспозиција елемената стварности у нову уметничку истину.

- Телевизијски програм, као програм уживо, има одређени естетски потенцијал: догађај се ствара на лицу места, док траје. Изражајна средства: поставка камера, директан одабир садржаја, директна монтажа, коментар.
- Драмска реконструкција догађаја (остали форме телевизијског изражавања).

- **Дејвид Антин (David Antin)**

- Естетика комерцијалне телевизије.

- Друштвени однос између слања и пријема је неравноправан и асиметричан.
- Технологија стварања програма је веома скупа, а технологија пријема програма је веома јефтина.
- Хијерархија у којој је емитовање програма доминирајуће над пријемом програма.
 1. Темпо презентације
 2. Стил приказивања
 3. Специфична монтажа.
- **Џин Јангблад (Gene Youngblood)**

- Естетика телевизијског наратива.

- Брисање границе између уметности и забаве и достизање такзоване „радикалне еволуције”.
- У капиталистичком друштву комеријална забава има улогу ствараоца и бележника заједничког искуства. Три су опште категорије којима се кодира и декодира заједничко искуство:
 - идеализација
 - фрустрација
 - деморализација
- Дизајн информација.

Када је реч о односу књижевности и телевизије, у ширем смислу може се говорити о присуству наратива који се под утицајем специфичног медија обликује, прихвата односно тумачи. Уже схватање подразумева присуство књижевних дела и писаца у документарним програмима, специјалним емисијама, интервјуима са писцима. Књижевна дела на телевизији реализују се посредством: адаптације, драматизације и екранизације, најчешће у оквиру драмског програма.

„У последњој деценији 20. века догодиле су се огромне промене на пољу технологије интернета и стварања новог 'сајбер простора'. Данашњи информациони системи омогућују корисницима да сачувају огромне количине података, да их шаљу другима електронском поштом, уз слике и музику, и да – готово бесплатно – разговарају преко Скајпа (Domokos 2007: 50-59). [...] Напредак дигиталне технологије је интензивирао и убрзао комуникацију међу људима независно од њиховог места становања и отворио неслућене могућности доступности информација, како у оквирима широке популације тако и међу стручњацима. Дигитално доба умногоме је утицало на свест људи, што је довело до смене система културних вредности и знања о њима“ (Шуберт 2009: 201).

У дигиталном окружењу развијају се и нове форме приповедања, на пример „мултимедијско приповедање”, то јест комбинација приповедања и фотографија, анимација, текста, аудио записа, гласа, видео материјала, или интерактивно приповедање, које омогућава аутору да креира линкове између појединих делова садржаја приче који укључују текст, слике, аудио и видео материјал и на тај начин формира графичку структуру или причу кроз коју се корисник може сам кретати:

„Digitalni mediji u obrazovanju nalaze različite primjene: od nastavnih programa za učenje i vježbe, od baza podataka i alata preko igara za učenje, pokusa i simulacija do kompleksnih komunikacijskih i kooperacijskih okruženja. U skladu s time višestruki su i mogući oblici primjene digitalnih medija u nastavi i s tim u vezi i nastavne aktivnosti. Očekivanja učinaka koji potiču na učenje povezuje se, između ostalog, s određenim funkcionalnostima i osobinama koje su karakteristične za digitalne medije, odnosno njihove posebne sadržaje. Određivanje položaja digitalnih medija zasniva se na evaluaciji empirijskih podataka odabranih studija u području digitalnih medija u školama. Važnost digitalnih medija nije ograničena na školsko podučavanje i učenje, nego igra izuzetnu ulogu i u ranom obrazovanju djece, radu s mladima, profesionalnom obrazovanju i u obrazovanju ili usavršavanju odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja“ (Nadrljanski M., Nadrljanski Đ., Babić, M. 2007: 530).

У методичком смислу, говорећи о образовној сфери медија, разликујемо:

- учење посредством медија (у ширем смислу);
- знања о медијима (медијска писменост);
- настава се одвија посредством медија ;
- коришћење садржаја медија у образовне сврхе:
 - образовни садржаји који су намењени наставницима
 - образовни садржаји који су намењени ученицима;
- медијски садржаји се користе у наставне сврхе:
 - информисање ученика и наставника
 - презентовање рада и сазнања посредством медија;
- сарадња у образовању, настави и учењу;
- подршка у учењу (медији у едукативној улози).

Када говоримо о односима између уметности и медија, у суштини сучељавамо два супротстављена културолошка кода: масовну природу медија и софистицирану природу уметности. На курсу *Књижевност и медији у настави* разликујемо **примарне медије књижевности** (медији у којима се књижевност као таква остварује) и **секундарне медије књижевности** (присуство књижевности, односно „литерарног“ у другим медијима; књижевни садржај као инспирација за садржаје других уметности; садржај конкретног књижевног дела трансформисан у другим уметничким медијима, односно у другим уметностима).

Примарни медији књижевности подразумевају:

Медиј усменог говора

- колективност, формулативност, варијантност

Текст

- сваки запис, односно фиксирани говор
- грађа и споменик
- основна тема науке о књижевности (аутономан предмет проучавања)

Контекст

- низ спољашњих чинилаца који окружују књижевни текст и за које се сматра да одређују његово значење
- однос текста према другим текстовима на хронолошкој, жанровској, мотивској, тематској, стилској, формалној или некој другој равни
- дејство контекста на текст
- дејство текста на контекст.

У примарне медије књижевности убрајају се још:

Прототекст

- извор или грађа на које се ослања текст:
 - афирмативни став (научни текст)
 - критички став (пародија, травестија)

Метатекст

- текст који је настао из другог текста или на основу неколико текстова
- превод
- адаптација
- прерада
- цитати
- референце

Хипотекст

- првостепена књижевност (онај текст који је у основи прераде, превода, адаптације)
 - роман ► филмски сценарио

Хипертекст

- другостепена књижевност /текст или остварење које је настало из неког другог текста). Женет; наратологија, компјутерска књижевност, врста електронске обраде текста који одступа од праволинијског читања.

Примарни медији књижевности су такође:

Паратекст

- поступци, садржаји, форме који стоје изван самог текста, али ипак на њега упућују:
 - предговори
 - поговори
 - наслови
 - поднаслови
 - епиграм (мото)
 - рекламе на омоту књиге
- успостављају нове везе између читаоца и писца.

Интертекстуалност

- Јулија Кристева
- особина текста заснована на његовој способности да се на унутрашњем плану повезује са другим текстовима
 - није поступак, нити уметнички ефекат, већ суштинска одлика свих текстова
 - значење текста се обликује (образује) у узајамном односу са другим текстовима
 - смисао текста се непрестано конструише

Секундарни медији књижевности пак подразумевају:

- „литерарно” у другим уметностима
- сценско/позоришно извођење
- музика
- ликовна уметност
- радио
- филм
- телевизија
- интернет /дигитални медији.

Књижевност у медијима тематизује следећа поља проучавања:

- информисање о књижевности
- презентација (представљање аутора, дела...)
- часописи (општи, информативни, магацини, специјализовани)
- вредновање (критика; рецензија, приказ; чланак у новинама, блог)

- документарни филм
- телевизијска емисија
- медијска слика о књижевности /делу / аутору.

У тексту „Дигитални урођеници, дигитални досељеници“ (2001) Марка Пренског (Marc Prensky) уводи се израз „дигитални урођеници“ (digital natives) за генерације студената и ученика који су одрасли уз нову технологију. Израз „дигитални досељеници“ (digital immigrants) намењен је старијима, родитељима и наставницима, онима који нису рођени у дигиталном свету већ су се у њему обрели (Prensky, 2001:1). Књижевност се усмерава ка резултатима когнитивне психологије и новијим теоријама књижевности, медија и културе. Када је реч о примени (дигиталних) медија у образовном процесу, посебно је актуелан модел мултимедијалног учења, и у оквиру тога, **теорија хипертекста**:

„Под хипертекстом се подразумева 'свеукупност неког низа текстова доступних путем рачунара, уколико је тај низ организован и повезан, представљен као мрежа списа и података међу којима се читалац креће по свом нахођењу, самоодабраним редоследом, остварујући хипервезе (енгл. hyperlinks), то јест повезивања што их омогућава сваки појединачни увршћени текст' (Егор 2001: 5). Могућа места повезивања маркирана су у самом тексту (другом бојом, подвлачењем), а читалац их активира притиском на тастер миша. Сам израз *хипертекст* осмислио је Теодор Нелсон (Theodor Nelson, 1965), а заједно са овим појмом у употребу је уведен велики број операционалних израза и термина, који су, како Егор примећује, 'сви одреда метафоричне природе'. Хипертекст системи састоје се из *чворишта* (node), *сидра* (anchor) и *веза* (link), а укупна слика, коју они чине означава се као *мрежа* (web)“ (Божић 2014: 64).

Рани теоретичари хипертекста, најзаслужнији за конституисање теорије, били су Џорџ П. Лендоу (George Landow), Дејвид Болтер (David Bolter), Мајкл Џојс (Michael Joyce) и Стјуарт Молтроп (Stuart Moulthrop):

„Методички потенцијал хипертекста с највише ентузијазма образлагао је Џорџ Лендоу. По његовом мишљењу, хипертекст мења улоге ученика и наставника на готово исти начин на који је променио улоге читаоца и писца. Као наставна средства, хипертекст и хипермедија успостављају окружење погодно за истраживачко и откривалачко учење, у коме је ученик

у центру (педагошке ситуације) и активно учествује у конструкцији знања. Хипертекстуална организација наставних јединица омогућава успостављање различитих врста веза између текстова, бољу контекстуализацију, линковање, повезивање више аутора, додавање текстова секундарне литературе и др. Употребом тако организованих података ученик постаје читалац-аутор, јер бира сопствени пут кроз мрежу текстова и додаје у њу сопствене везе и документе, а наставник је у улози старијег водича, тренера“ (Божић 2014: 67–68).

Образовни потенцијал медија на предмету *Књижевност и медији у настави* пре свега активирају сами студенти, као *активни читаоци* (Џорџ Лендоу), *претраживачи*, *корисници* и *коаутори* (Џон Слатин) садржаја који стално флукутирају на Мрежи, али се реализују и у оквиру пројектних задатака и самосталних реферата на часовима наставе и методичким радионицама. Предмет који је осмислио креативни методичар мр Миодраг Павловић, а који је отпочетка изузетно популаран међу студентима, у најплеменитијем смислу и високој мери културног памћења одржава и данас успомену на свог првог оснивача.

Литература:

Бодријар, Ж. (1991). *Симулакруми и симулација*. Нови Сад: Светови.

Божић, Снежана (2014). „Значај теорије хипертекста за наставу књижевности“. *Наука и савремени универзитет*. Тематски зборник радова, Ниш: Филозофски факултет, 59–72.

Вучковић, Бранислава (2020). „Маклуан и Дебре – теоријско (не)сагласје“. *Социолошки преглед*, вол. LIV, по. 4, 1311–1328.

Ђорђевић, Слободан (1982). *Маклуанова галаксија. Маклуан – за и против*. Београд: Просвета.

Ђурић, Ђорђе (1999). *Теорије учења*. Сомбор: Учитељски факултет.

Еко, Умберто (1997). *Естетика и теорија информација*. Београд: Просвета.

Ерор, Гвозден (2001). „О појму књижевног хипертекста“. *Књижевна историја*, вол. 33, бр. 113–115, 5–38.

Костић, Александар (2006). *Когнитивна психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Љубојевић, Петар (1996). *Масовне комуникације*. Нови Сад: Позорница уметности.

Маклуан, Маршал (1971). *Разумевање општила, човекових продужетака*. Београд: Просвета (прев. С. Ђорђевић).

Маклуан, Маршал (1973). *Гутенбергова галаксија: цивилизација књиге*. Београд: Нолит.

Меквејл, Д. (1994). *Стари континент – нови медији*. Београд: Нова.

Милосављевић Милић, Снежана (2013). „Виртуелна прича као изазов наратолошком проучавању темпоралности.“ *Наука и свет*. Тематски зборник радова. Ниш: Филозофски факултет, 11-19.

Сувајцић, Бошко (2010). *Певач и традиција*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Шуберт, Габријела (2019). *О српској књижевности и култури*. Прир. Б. Сувајцић, В. Матовић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Завод за уџбенике, Вукова задужбина.

Abot, Porter (2009). *Uvod u teoriju proze* (prev. Milena Vladić). Beograd: Službeni glasnik.

Bal, Fransis (1997). *Moć medija*. Beograd: Clio.

Brügger, Niels (2003). *Theories of Media and Communication – Histories and Relevance*, Aarhus, Denmark.

Crnobrnja, Stanko (2010). *Estetika televizije i novih medija*. Beograd: Clio.

Debord, G. (1999). *Društvo spektakla*. Arkzin, Zagreb.

Debre, R. (2000). *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio.

Domokos, Mariann (2007). „Folklore and Mobile Communication. SMS and Folklor Text Research”. *Fabula* 48 (2007): 50–59.

Ferry, L. (1994), *Homo Aestheticus, Otkriće ukusa u demokratskom dobu*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci–Novi Sad.

Fisk, Dž. (2001). *Popularna kultura*. Beograd: Clio.

Fiske, J. (1987). *Television Culture*. Routledge, London and New York (repr. 1999).

Gone, Žak (1998). *Obrazovanje i mediji*. Beograd: Clio.

Gordić Petković, Vladislava (2012). „Nova hipertekstualnost u književnosti: čitanje, vrednovanje, obrazovanje.” *Kultura: Digitalne medijske tehnologije, društvo i obrazovanje*, br. 135, 102–112.

Habermas, J. (1988). „Ekskurs o niveliranju rodne razlike između filozofije i književnosti”, u: *Filozofski diskurs moderne*, Zagreb: Globus.

- Heim, M. (1998). „Preface“. U: *Virtual Realism*, Oxford University Press, New York.
- Iris, Antoan (1999). *Informacione magistrale*. Beograd: Clio.
- Kelner, D. (2004). *Medijska kultura*. Beograd: Clio.
- Landow, George (2006). *Hypertext 3.0: critical theory and new media in an era of globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Liotar, Ž-F. (1999). „Logos, tehne ili telegrafija“. *Izokrenuti svet: Časopis udruženja studenata filozofije Jugoslavije* br. 1, Beograd.
- Lipovecki, Ž. (1987). *Doba praznine, Ogledi o savremenom individualizmu*, Književna zajednica Novog Sada.
- Mek Kvin, Dejvid (2000). *Televizija – medijski priručnik*. Beograd: Clio.
- Mikulić, Borislav (2005). „Glasovi iz kante. McLuhan, digitalni apsolut i problem regresivnog napretka (Prilog materijalističkoj epistemologiji medijskog diskursa)“. *Filozofija i društvo*, 3/2005.
- Moravski S. (1990). *Sumrak estetike*. Banjaluka: Novi glas.
- Mors, M. (2003). „Sajber-predeli, kontrola i transcencija: Estetika virtuelnog“. *Kultura* br. 107/108, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Nadrljanski, Mila, Nadrljanski, Đorđe, Bilić, Mirko (2007). „Digitalni mediji u obrazovanju“. *INFuture 2007: „Digital Information and Heritage“*, 527–537.
- Poter, Dž. (2011). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio.
- Prajs, Stjuart (2011). *Izučavanje medija*. Beograd: Clio.
- Prensky, Marc (2001). „Digital Natives, Digital Immigrants“. *On the Horizon*. NCB University Press, vol. 9, no. 5. Dostupno na: <http://www.marcprensky.com>
- Prensky, Marc (2001a). „Digital Natives, Digital Immigrants, Part II: Do They Really Think Differently?“. *On the Horizon*, vol. 9, no. 6. NCB University Press, 2001. Dostupno na: <http://www.marcprensky.com>
- Radojković, M. i Stojković, B. (2004). *Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi*. Beograd: Clio.
- Roth, Klaus (2009). „Erzahlen im Internet“ *Erzahlkultur. Beiträge zur kulturwissenschaftlichen Erzählforschung. Hans-Jörg Uther zum 65. Geburtstag* (hg. R. W. Brednich). Berlin – New York: de Gruyter, 101–117.
- Virilio, P. (1997). *Kritični prostor*. Čačak: Umetničko društvo „Gradac“.
- Virilio, P. (2000). *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi.
- Virilio, P. (2003). *Sajbersvet, politika na najlošoto: razgovor so Filip Peti*. Skopje: Alef.

Vuksanović, Divna (2007). *Filozofija medija: Ontologija, estetika, kritika*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakulteta dramskih umetnosti, Čigoja štampa.

Boško Suvajdžić
Faculty of Philology
University of Belgrade

LITERATURE AND MEDIA IN TEACHING

The subject Literature and Media in Teaching was founded at the Faculty of Philology (University of Belgrade) in 2008 by prof. Dr. Boško Suvajdžić and (at the time) assistant Miodrag Pavlović, MSc. The course had a pioneering significance precisely in the aspect of connecting the teaching of literature and digital humanities. From the very beginning, the elective course Literature and Media in Teaching has been intended for students of the Department of Serbian Literature and Language with South Slavic Literatures, i.e. students who have knowledge of the basics of teaching methodology. The contents of the course serve to observe and interpret the peculiarities of the nature of literature and media (informative and artistic media) at the beginning of the new millennium.

Key words: literature, media, teaching methodology, digital humanities, syllabus.

А. Г. Шешкен
МГУ имени М. В. Ломоносова, Москва
asheshken@yandex.ru

Е. А. Певак
МГУ имени М. В. Ломоносова, Москва
erevak@yandex.ru

ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ ФИЛОЛОГИИ, КУЛЬТУРОЛОГИИ И ИСТОРИИ ИСКУССТВ – ПРОЕКТ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА МГУ ИМЕНИ М.В. ЛОМОНОСОВА

Резюме

Статья посвящена деятельности электронного научного журнала филологического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова «Stephanos» / «Стефанос», зарегистрированного в 2013 г. С момента основания издания вышло 56 номеров. Подчеркивается преимущество электронного издания, простота его распространения и доступность, возможность издания на нескольких иностранных языках, размещения обширного иллюстративного материала. Журнал успешно решает одну из основных своих задач по сохранению и популяризации славянских языков как языков науки в противовес экспансии английского языка, вытесняющего другие языки из сферы науки, что особенно пагубно сказывается на гуманитарных исследованиях. Защита кириллицы также является важной целью издания. За время выхода журнала в нем были опубликованы материалы практически на всех славянских языках (сербском, болгарском, хорватском, македонском, словенском, украинском, белорусском, чешском, словацком). Достойное место занимают в нем труды сербских ученых, представляющих Белградский университет.

Ключевые слова: Электронный журнал «Стефанос», филологический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, филология, славянские языки, кириллица

Потребность в создании электронного научного журнала, посвященного вопросам филологии, стала остро чувствоваться в начале XXI в., по мере развития интернета и тех возможностей, которые он предоставлял. Необходимость оперативного использования новых форм общения в традиционных научных изданиях стала стимулом для реализации этой идеи, что было делом времени. Преимущества электронного научного журнала были очевидны: простота распространения и доступность, возможность издавать

научные тексты с иллюстрациями (в том числе рецензируемые труды, юбилейные заметки), а при необходимости, снять зпт при необходимости со звуковым сопровождением (работы по фольклору, диалектологии, фонетике и пр.), отсутствие жесткого ограничения по объему, быстрое расширение аудитории, экономичность, сбережение бумаги и т. д. Эта задача была решена на филологическом факультете МГУ имени М.В. Ломоносова в конце 2013 г., когда была реализована идея создания электронного журнала сетевого распространения «Стефанос» («Stephanos»).

Одновременно в научном сообществе росло осознание необходимости противостоять чрезмерной экспансии английского языка в публикациях по гуманитарной проблематике, в первую очередь филологической. Возникла опасность вытеснения ряда языков из сферы научного общения, что недопустимо в гуманитарных исследованиях (да и не только, если вспомнить высказывания М.В. Ломоносова по этому поводу), но именно в научных трудах по филологии использование родного языка имеет исключительно важное значение. Угроза оттеснения славянских языков (в том числе русского при всей мощи нашей научной традиции) на периферию научного знания стала реальностью. Славянские языки, сформировавшие и развившие собственные стили научной речи, явно нуждались в поддержке.

Эти цели нашли отражение в концепции журнала, сформулированной в обращении к читателю в первом номере «Стефаноса», созданного на широкой платформе и заявившего о публикации материалов на разных языках, в том числе славянских. Задачи журнала были сформулированы следующим образом: собрать единомышленников для совместного обсуждения актуальных проблем, как сугубо филологических, так и социокультурных. В прежние, докомпьютерные времена их можно было обсуждать, в основном, на съездах, конференциях и симпозиумах. В XXI в. появились технические возможности для создания новых форм общения. Редколлегия, обращаясь к потенциальной аудитории, подчеркивала, что создаваемый на базе филологического факультета мультязычный научный журнал «Stephanos» может стать одной из таких новых форм – дискуссионной «площадкой» для обсуждения актуальных проблем гуманитарного характера, в том числе возможностей широкого применения русского языка наряду с другими славянскими языками как языка научного общения, чтобы не допустить сужения области его применения в науке, что было бы шагом назад: «Не секрет, что особенно филологи-русисты, для которых русский язык и предмет исследований, и инструмент, используемый при создании своих научных текстов, в настоящее время, – когда английский язык стал новой

латыню и диктует свои правила авторам научных публикаций, – оказываются в сложном положении, как, впрочем, и носители других языков, в первую очередь славянских».

Отсюда и задача – «мы восстанавливаем естественный баланс, предоставляя возможность ученым разных стран писать и публиковать свои труды на родном языке». Ведь при искусственном ограничении в правах «в проигрыше оказываются оба: и язык международного общения, и ученый, который лишает свой труд особого языкового “аромата”, стилистической неповторимости, – и в результате текст становится обезличенным, мертвым». Поэтому в нашем сетевом издании как раз и «предусмотрена возможность познакомиться с авторским текстом в “первозданном” виде, но столь же важен вариант размещения переводных статей (“язык общения” выбирает автор), чтобы сделанные учеными открытия в гуманитарной сфере быстро вводились в научный оборот, стимулируя обмен мнениями и, в конечном итоге, обогащая новым знанием филологическую науку».

Журнал посвящен преимущественно филологической проблематике, но внимание уделяется также культурологии и истории искусств. Поэтому не только у филологов разных стран появляется возможность высказаться на выбранном ими языке, но и у представителей смежных специальностей: историков, искусствоведов, философов, культурологов. Создаваемые ими на разных языках научные тексты крайне важны, так как без них, как и без художественной литературы, публицистики, книжная речь быстро деградирует. Эта амбициозная задача предъявляла особые требования к редколлегии журнала, члены которой должны были иметь возможность оценить научное качество представляемых материалов на разных языках, т. е. этими языками владеть. Потенциал филологического факультета МГУ это позволял. Главным редактором «Стефаноса» с момента его основания и до сих пор является профессор Марина Леонтьевна Ремнёва, много лет возглавлявшая филологический факультет (в настоящее время занимает почетную должность президента нашего факультета), а ответственным секретарем – Елена Александровна Певак. В составе редколлегии – ученые нашего факультета, представители других стран, в международный редакционный совет входят авторитетные ученые из зарубежных университетов. В их числе профессор Белградского университета Александра Вранеш, профессор Университет имени свв. Кирилла и Мефодия в Скопье Весна Мойсова-Чепишевска, почетный профессор МГУ имени М.В. Ломоносова Максим Каранфиловский и другие.

Одновременно в «Стефаносе» решалась еще одна серьезная задача – поддержка и защита кириллицы, огромного культурного богатства, доставшегося нам от предков, как и сербам, болгарам, македонцам, украинцам и белорусам. Ситуация в Черногории, стране с мощной кириллической традицией, где в последние десятилетия активно внедряется латинский алфавит, заставляет серьезно задуматься и об этом. На протяжении всего времени существования решению этих задач журнал уделял самое пристальное внимание.

К концу 2022 г. вышло 56 номеров нашего журнала. Теперь уже можно обобщить приобретенный опыт и подвести некоторые итоги. Прежде всего важно определить, нашел ли отклик в зарубежном научном сообществе посыл публиковаться за пределами своих стран на родных языках. Посмотрим, каким образом выполнялась задача публикации материалов, посвященных славистической проблематике, и как были представлены славянские языки.

Результаты следующие. Всего в 56 номерах журнала было опубликовано **более двухсот материалов** разных жанров: теоретических фундаментальных статей, научных статей, обзоров, сообщений, рецензий, заметок. Из них иностранным авторам принадлежит **119 публикаций**, а российским ученым-славистам – **104**. Очевидно, что журнал получил поддержку в славянском и славистическом мире, и желание печататься в нем выразило солидное число ученых.

Материалы в «Стефаносе» публиковались практически на всех славянских языках: болгарском, сербском, македонском, словенском, хорватском, словацком, чешском, польском, украинском, белорусском. Их авторы – ученые подтянуть тире из национальных научных центров – университетов и академий наук, известные слависты и русисты. Назовем некоторые их имена: Иво Поспишил (Чехия), Влада Урошевич, Весна Мойсова-Чепишевска, Эмилия Црвенковска (Македония), Йосип Ужаревич (Хорватия), Наталья Няголова (Болгария), Наталья Нестер (Республика Беларусь) и многие другие. Отдельно следует подчеркнуть, что сербская филологическая наука была представлена весьма солидно, в основном учеными Белградского университета, как маститыми, профессорами и академиками, так и начинающими исследователями. Это Предраг Пипер, Богдан Терзич, Срето Танасиевич, Лиляна Баич, Михайло Пантич, Александра Вранеш, Ратко Маркович Риджанин, Вукосава Джапа Иветич, Ирина Антанасиевич, Предраг Петрович, Ясмина Митрович Марич, Ана Голубович, Бояна Сабо и др.

В журнале освещались конференции, проводимые на филологическом факультете, публиковались доклады участников. Печатались в журнале подборки материалов ряда международных научных конференций, в том числе «Славянские языки и литературы в синхронии и диахронии» (2014), «Тарас Шевченко и славянские культуры. К 200-летию со дня рождения» (2014), «Людовит Штур – выдающийся деятель словацкой культуры» (2015) и других, которые проходили на нашем факультете.

Использование электронного формата позволило сделать материалы журнала более информативными за счет использования иллюстраций. Так, крайне интересными получились публикации профессора Белградского университета И. Антанасиевич «Сербские истории русских художников» (2017. №3/23) и научного сотрудника Института славяноведения А.Н. Красовец «Графический роман Самире Кентрич “Балканиали: взросление в период транзиции” и его гибридная поэтика» (2021. №3/47)

В журнале на славянских языках печатаются материалы разных жанров, больших и малых. В рубрике **Фундаментальные исследования**, например, в 2018 г. (№5/31) появилась работа профессора Белградского университета Предрага Пипера «Ивичевский период в развитии славянского языкознания в Сербии во второй половине XX века». В 2022 г. (№2/52) в этом же разделе напечатана статья профессора Иво Поспишила «Русский роман как нежеланный ребенок русской литературы». Очень много статей за прошедшие годы напечатано в **Материалах и сообщениях**.

В рубрике **События. Имена. Судьбы** были опубликованы материалы, посвященные юбилеям писателей и выдающихся ученых-славистов. Висит в конце строки частности, статья **Предрага Петровича** «Милош Црнянский и русская литература» (к 125-летию Милоша Црнянского), напечатанная в 2018 г. (№6/32). Отдельно следует назвать материалы, посвященные юбилеям выдающихся славистов. Так, в №4/30 за 2018 г. размещена подборка материалов к 90-летию македонского ученого **Милана Гюрчинова**. Публиковались в журнале материалы к юбилею хорватского компаративиста, русиста зпт и слависта **Александра Флакера**. В честь российского основоположника македонистики профессора филологического факультета МГУ **Рины Павловны Усиковой** в №1/33 за 2019 г. и богемиста, исследователя чешской литературы профессора кафедры славянской филологии **Раисы Романовны Кузнецовой** в №3/41 за 2020 г. были опубликованы серии статей. Как правило, в блок этих материалов входит и избранная библиография авторов. В «Stephanos» библиографиям уделяется особое внимание. Для них существует отдельная рубрика, которая,

по нашему мнению, очень важна в силу ее востребованности. В журналах «бумажных» ее практически невозможно вести. У нас же эта рубрика регулярно пополняется новыми именами.

В рубрику **Критика. Библиография** свои материалы присылают и отечественные исследователи и наши зарубежные коллеги. Ведение этой рубрики представляется нам также крайне важным. Благодаря публикациям информация о новых изданиях становится общедоступной, привлекает зпт внимание начинающих исследователей к новым интересным изданиям. В висит последнем номера за 2022 г. (№6/56), например, 5 позиций из 6 – это рецензии на издания или опубликованные в странах славянского мира, или посвященные славистике.

К сожалению, ни одно периодическое издание не обходится без рубрики **In Memoriam**, где размещаются материалы, посвященные ушедшим из жизни коллегам. Но дань их светлой памяти необходима. Нередко такие тексты дополняют избранные библиографии ученых (например, о Миодраге Сибиновиче, Богдане Терзиче, Бобане Чуриче из Белградского университета подтянуть).

Журнал ищет новые формы и жанры. В их числе интервью переводчиков на русский язык авторов новейших произведений славянских литератур. Очень интересной и имеющей научную ценность получилась беседа Александры Красовец со словенским писателем Гораном Войновичем о проблемах перевода разных уровней лексики (в том числе абсцентной), опубликованная в №1/1 за 2013 г.

В заключение хотелось бы подчеркнуть, что журнал придает большое значение молодым славистическим кадрам. Наряду с именитыми авторами, он предоставляет возможность печататься тем, кто делает в науке первые шаги, в том числе коллегам из славянских стран.

Alla Sheshken, Elena Pevak (Lomonosov Moscow State University)

**THE ELECTRONIC JOURNAL OF PHILOLOGY, CULTURAL
STUDIES AND ART HISTORY
IS A PROJECT OF THE FACULTY OF PHILOLOGY OF
LOMONOSOV MOSCOW STATE UNIVERSITY**

Summary

The article deals with the practice of the electronic scientific journal of the Faculty of Philology of Lomonosov Moscow State University "Stephanos", registered in 2013. Since the base of the journal, 56 issues have been published. The advantage of the electronic edition, the ease of its distribution and accessibility, the possibility of publishing in several foreign languages, and the placement of extensive illustrative material are emphasized. The journal successfully solves one of its main tasks of preserving and popularizing the Slavic languages as the languages of science, as opposed to the expansion of the English language, which is forcing other languages out of the sphere of science, which has a particularly detrimental effect on humanitarian research. The protection of the Cyrillic is also an important goal of the publication. During the publication of the journal, materials were published in almost all Slavic languages (Serbian, Bulgarian, Croatian, Macedonian, Slovenian, Ukrainian, Belarusian, Czech, Slovak). A worthy place in it is occupied by the work of Serbian scientists representing the University of Belgrade.

Key words: Electronic journal Stephanos, Faculty of Philology of Lomonosov Moscow State University, philology, Slavic languages, Cyrillic

Jadranka Lasić Lazić
Sveučilište Sjever
Filozofski fakultet
jlasic@unin.hr

Marko Odak
Sveučilište u Mostaru
Filozofski fakultet
marko.odak@ff.sum.ba

Sandra Kučina Softić
Sveučilište u Zagrebu
Sveučilišni računski centar
sskucina@srce.hr

DIGITALNA TRANSFORMACIJA I POMACI U OBRAZOVANJU

Sažetak

E učenje i kompetencije potrebne za njegovu kvalitetnu realizaciju i ishod učenja, kroz takav oblik obrazovanja, u zadnje tri godine doživjeli su raspravu kroz sve discipline. U te posljednje tri godine pojavilo se niz konferencija i radova koji u okviru raznih pristupa i područja, govore i raspravljaju o problemu s aspekta tehnologije, kompetencija i rezultata u svim strukama. Očigledno je pandemija virusa Covid 19, koja je dovela do zatvaranja svih obrazovnih institucija, primorala sve da se u vrlo kratkom vremenu prebace u novi „svijet“ u kojemu je, e-obrazovanje bilo tek sporadično implementirano. Zbrajaju se i vrednuju rezultati, da bi se na osnovu njih postavili strateški pravci. Ovaj rad bavi se analizom **ankete o stavu nastavnika prema tehnologijama e-učenja u visokom obrazovanju te koje digitalne kompetencije su im potrebne kako bi na kvalitetan način primijenili e-učenje u obrazovnom procesu**. U radu se razmatra i analiza rezultata sa svrhom oblikovanja osnove za izgradnju sustava za stalno stručno usavršavanje. Istraživanje je pokazalo koje kompetencije su nastavnicima potrebne i koju podršku nastavnici trebaju s ciljem jačanja ali i vrednovanja kompetencija.

Uvod

Digitalna transformacija postala je jedan od ključnih strateških ciljeva strategije razvoja Sveučilišta Sjever koje je za razdoblje 2020. - 2025. i njenu realizaciju predvidio program Centra za razvoj digitalnih kompetencija i tehnologija e-učenja, čime je počela i ozbiljnija digitalna transformacija Sveučilišta i planiranje realizacije. Sve ono što je strateškim planom predviđeno u vremenu od pet godina, a vezano za digitalnu transformaciju, odjednom je trebalo realizirati odmah zbog pandemije. Pandemija COVID-19 dovela je do zatvaranja obrazovnih ustanova diljem svijeta te je *lockdown* pogodio i Sveučilište Sjever sredinom ožujka 2020. Nastava se preselila u online okruženje. Kako Sveučilište Sjever već koristi sustav za e-učenje Merlin, većina nastavnika već je imala svoje e-kolegije, i lakše se prilagodila potrebama nastave online te je osiguran završetak akademske godine 2019./2020. U novu akademsku godinu 2020./2021. nastavnici su krenuli već s nekim znanjima i iskustvima održavanje nastave u online okruženju. Kao i kod većine drugih visokoškolskih ustanova, studijski programi na Sveučilištu Sjever su učioničkog tipa uz online dio kao dodatak učioničkoj nastavi. Stoga nastava koja se održava je hitna nastava na daljinu, odnosno učionička nastava koja je prilagođena za održavanje online. Pandemija se odužila i traje već dvije godine, a nastava se prilagođava prilikama i epidemiološkim mjerama. Ipak početkom akademske godine 2021./2022. nastava se većinom održava ponovo u učionicama.

Sveučilište Sjever u ove dvije godine osiguralo je potrebne korake u skladu sa strateškim ciljevima kako bi nastavnicima i studentima osigurao mogućnost kvalitetnog poučavanja i učenja. Osnivanjem Centra za digitalne kompetencije i tehnologije e-učenja pri Sveučilištu Sjever željelo se osigurati unaprjeđenje kvalitete nastave te izobrazba kompetentnog stručnog kadra za potrebe realnog gospodarstva. Isto tako Centar će kroz program biti na raspolaganju i zajednici, a kroz pripremu posebnih programa organizirat će se edukacija u području digitalnih vještina i za dionike izvan sveučilišta.

Nastavnici i suradnici u nastavi na svim odjelima Sveučilišta, kako u nas tako i u svijetu, suočeni su s nizom izazova. Znanje i vještine mijenjaju se vrlo brzo, posebno u segmentu digitalizacije i digitalnog društva zahtijevaju kontinuirano praćenje, učenje te znanstveno i stručno usavršavanje. Ideja cjeloživotnog obrazovanja i stalne provjere kompetencija zahtjev su za postizanje znanja i vještine neophodne za potvrdu nastavničkih kompetencija koje će im zasigurno pomoći u ispunjavanju odgovornih i zahtjevnih zadataka i u promijenjenim okolnostima obrazovanja.

Anketa čije ćemo rezultate prikazati ima za cilj odrediti daljnje korake za poboljšanje, danas, toliko neophodnih digitalnih kompetencija. Na temelju rezultata ankete, Centar za razvoj digitalnih kompetencija i tehnologija e-učenja planirat će daljnje aktivnosti vezane uz edukaciju nastavnika u primjeni novih tehnologija u obrazovanju.

Prikupljanje podataka

Centar za razvoj digitalnih kompetencija i tehnologija e-učenja Sveučilišta Sjever proveo je istraživanje o stavu nastavnika Sveučilišta prema tehnologijama e-učenja u visokom obrazovanju i o tome koje su im digitalne kompetencije potrebne kako bi na kvalitetan način mogli primijeniti e-učenje u obrazovnom procesu. Anketa je bila anonimna i za njezino ispunjavanje bilo je potrebno 20 minuta. Anketa je provedena online i bila je dostupna nastavnicima od 27. listopada do 5. studenog 2021.

Analiza ankete

Anketu je ispunilo 145 nastavnika Sveučilišta Sjever.

Anketa je sadržavala 32 pitanja te dodatnih pet demografskih pitanja. Pitanja u anketi podijeljena su u tri cjeline:

- stav nastavnika visokoškolskih ustanova prema novim tehnologijama u obrazovanju i koje tehnologije i alate nastavnici koriste u poučavanju
- podrška nastavnicima u radu s tehnologijama;
- stručno usavršavanje nastavnika i digitalne kompetencije za primjenu ICT i e-učenja u nastavi;
- nastava nakon pandemije.

Anketa također sadrži i definicije dva najvažnija pojma koji se koriste u anketi – pojma e-učenje i pojma digitalna kompetencija kako bi nastavnici znali na što se točno mislilo.

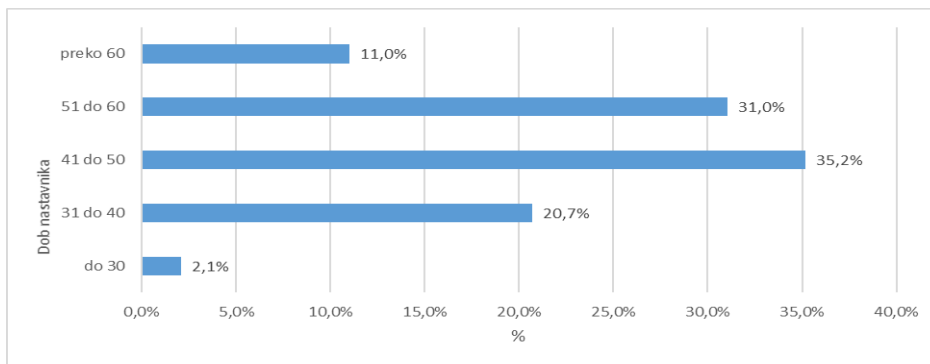
Nastavnicima je također bila dostupna i elektronska adresa autora ankete kako bi imali mogućnost postaviti pitanja u vezi anketnog upitnika, kao i pitanja u vezi rezultata statističke obrade prikupljenih podataka. Nije zaprimljen niti jedan upit elektronskom poštom u vezi ankete.

Kopija ankete nalazi se u prilogu 1.

ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

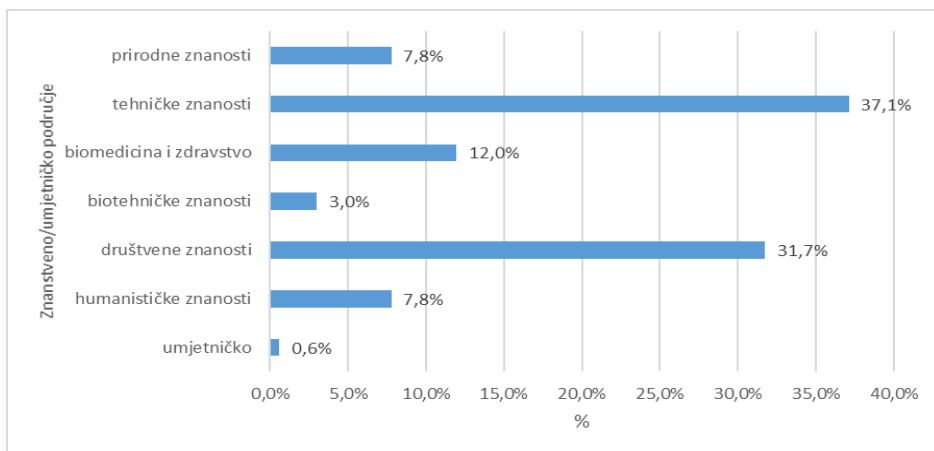
Demografski podaci

U anketi je sudjelovalo 145 nastavnika Sveučilišta Sjever. U ukupnom broju sudionika u anketi je sudjelovalo 84 muškarca i 61 žena. Muškarci su činili 57,9% sudionika ankete.

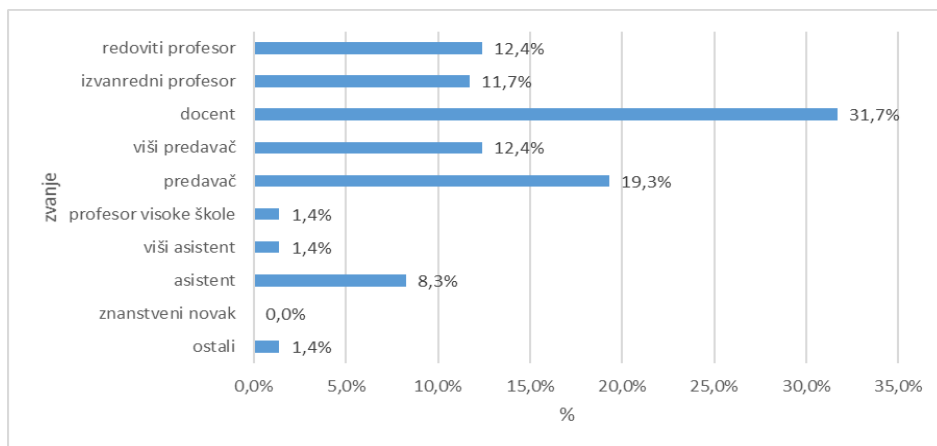
Grafikon 1: Dob nastavnika - sudionika ankete

Iz grafikona 1 vidljivo je da je najviše sudionika u anketi bilo u dobnoj skupini 41 do 50 godina, dobnoj skupini 51 do 60 godina te u dobnoj skupini 31 do 40 godina. Nastavnici od 41 do 60 godina čine 66,2% nastavnika Sveučilišta Sjever.

Grafikon 2: Znanstvena/umjetnička područjima u kojima djeluju nastavnici Sveučilišta Sjever

Na osnovu podataka iz grafikona 2 vidljivo je da većina nastavnika na Sveučilištu Sjever dolazi iz tehničkog i društvenog područja, skoro 70%. Zatim nastavnici dolaze iz biomedicine i zdravstva, te prirodnih i humanističkih znanosti, a u vrlo malom postotku i iz umjetničkog područja. Neki nastavnici su naveli dva znanstvena područja u kojima djeluju na Sveučilištu Sjever.

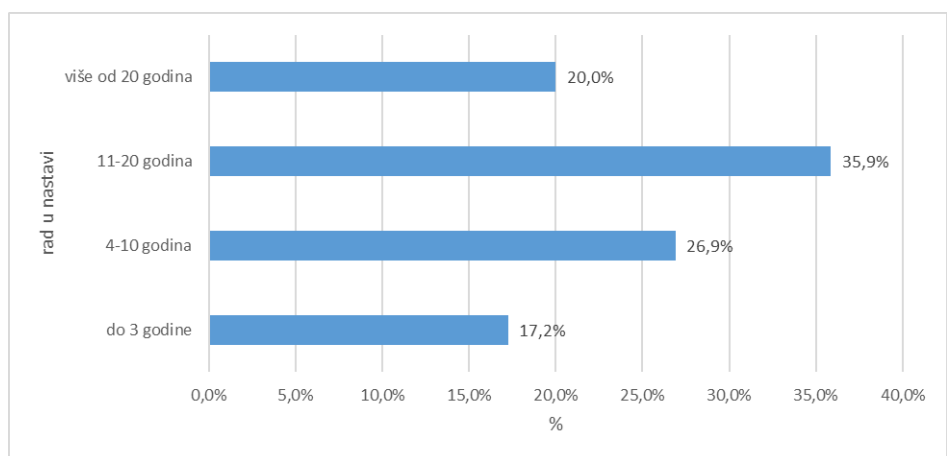
Grafikon 3: Zvanja nastavnika na Sveučilištu Sjever

Prema grafikonu 3 vidljivo je da je najviše nastavnika koji su sudjelovali u anketi u zvanju docenta (31,7%) i zvanju predavača i višeg predavača (31,7%), zatim u zvanju redovitog profesora (12,4%), te izvanrednog profesora (11,7%). Na Sveučilištu Sjever nema znanstvenih novaka.

Tablica 1: Међуовисност доби и звања судionika анкете

Godine	redoviti profesor	izvanredni profesor	docent	viši predavač	predavač	viši asistent	asistent	profesor visoke škole	ostali	Ukupno
do 30								3		3
31 do 40	1	1	8	1	14			3	2	30
41 do 50	4	8	18	7	8	2	4			51
51 to 60	6	7	16	6	6		2	2		45
preko 60	7	1	4	4						16
Ukupno	18	17	46	18	28	2	12	2	2	145

Prema tablici 1 najviše sudionika ankete u dobi 41 do 50 godina te u dobi 51 do 60 godina je u zvanju docenta, dok je najviše nastavnika u dobi 31 do 40 u zvanju predavača. Najviše nastavnika u dobi 51 do 60 godine i preko 60 godina je u zvanju redovitog profesora.

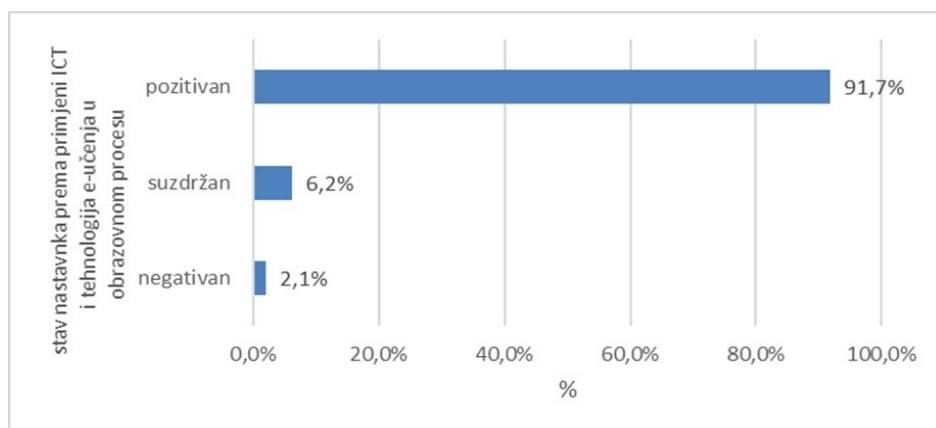

Grafikon 4: Rad u nastavi nastavnika na Sveučilištu Sjever

Najviše nastavnika na Sveučilištu Sjever ima 11 do 20 godina staže, a zatim 4 do 10 godina staža. Najviše nastavnika (više od 55%) na Sveučilištu Sjever ima 11 i više godina staža.

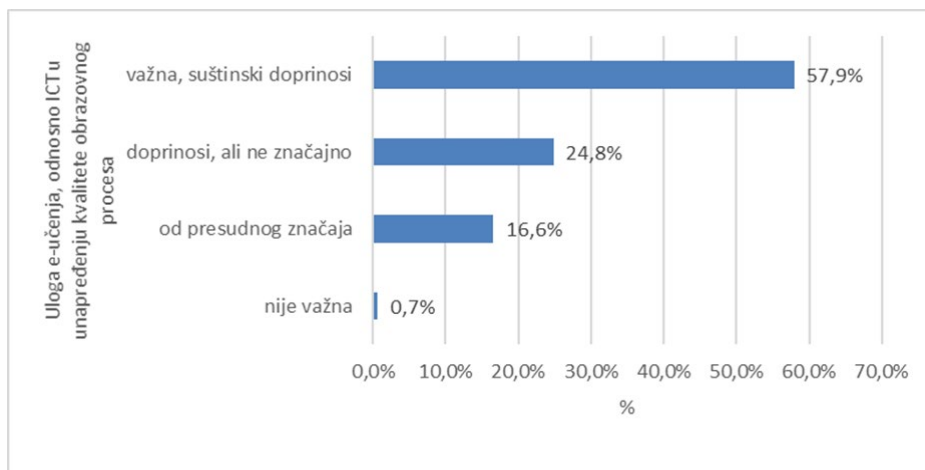
Pitanja u vezi primjene e-učenja u nastavi

Prvi set pitanja u ovoj cjelini odnosio se na stav nastavnika Sveučilišta Sjever prema ICT i tehnologijama e-učenja u obrazovnom procesu te uvjetima za njih na ustanovi na kojoj rade.

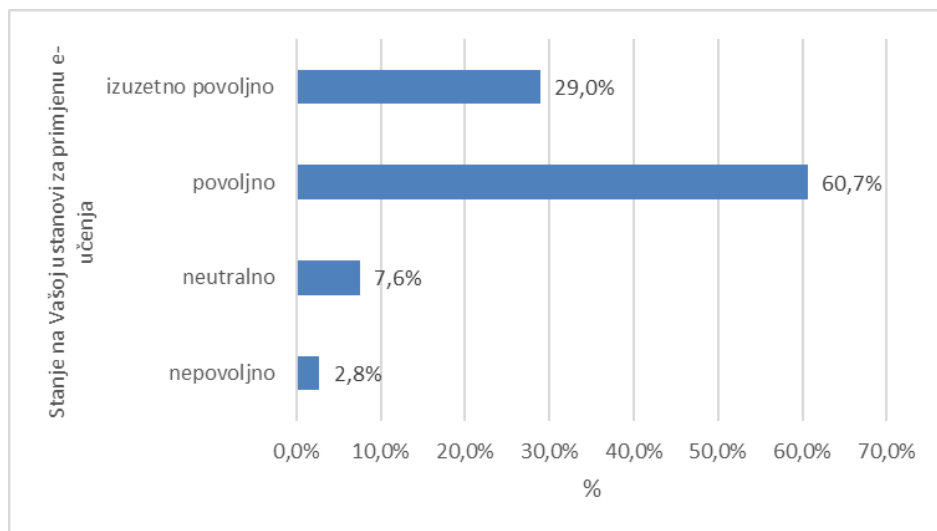
Grafikon 5: Stav nastavnika na Sveučilištu Sjever prema primjeni tehnologija e-učenja u obrazovnom procesu

Stav nastavnika na Sveučilištu Sjever prema primjeni tehnologija e-učenja u obrazovnom procesu je pozitivan.

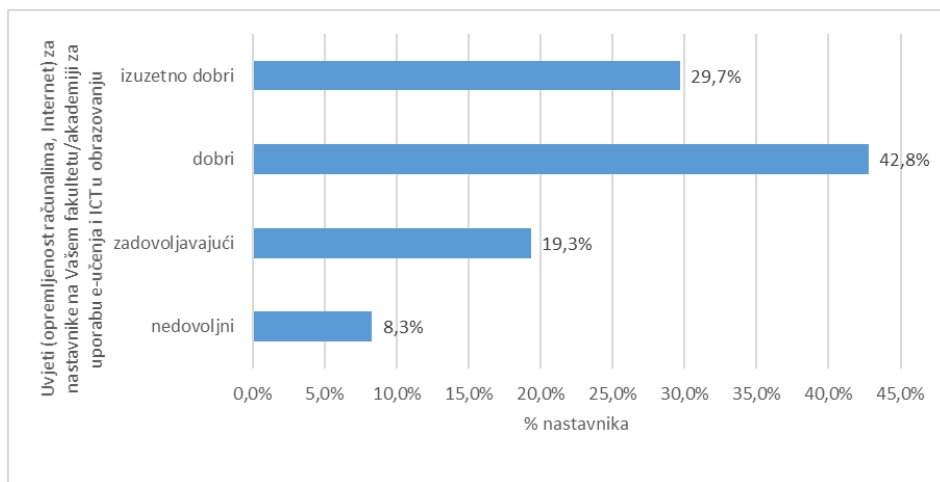
Grafikon 6: Stav nastavnika na Sveučilištu Sjever prema ulozi e-učenja, odnosno ICT u unapređenju kvalitete obrazovnog procesa

74,5% nastavnika smatra da je uloga e-učenja, odnosno ICT, od presudnog značaja i da je važna i suštinski doprinosi unapređenju kvalitete obrazovnog procesa. 24,8% nastavnika smatra da e-učenje doprinosi, ali ne značajno, u unapređenju kvalitete obrazovnog procesa.

Grafikon 7: Stanje na Sveučilištu Sjever za primjenu e-učenja

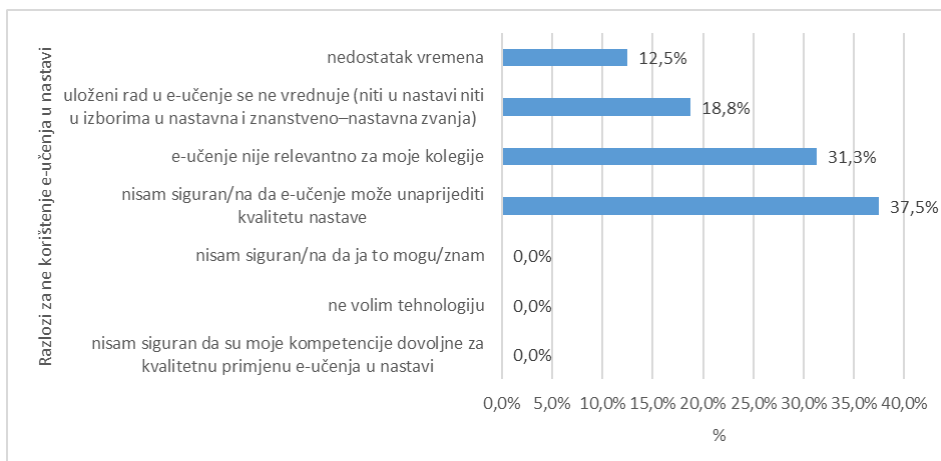
Stanje na Sveučilištu Sjever za primjenu e-učenja je izuzetno povoljno i povoljno (89,7%). Svega 2,8% nastavnika smatra da je stanje za primjenu e-učenja nepovoljno.

Grafikon 8: Uvjeti (opremljenost računalima, Internet) za uporabu e-učenja i ICT-a u obrazovanju za nastavnike na Sveučilištu Sjever

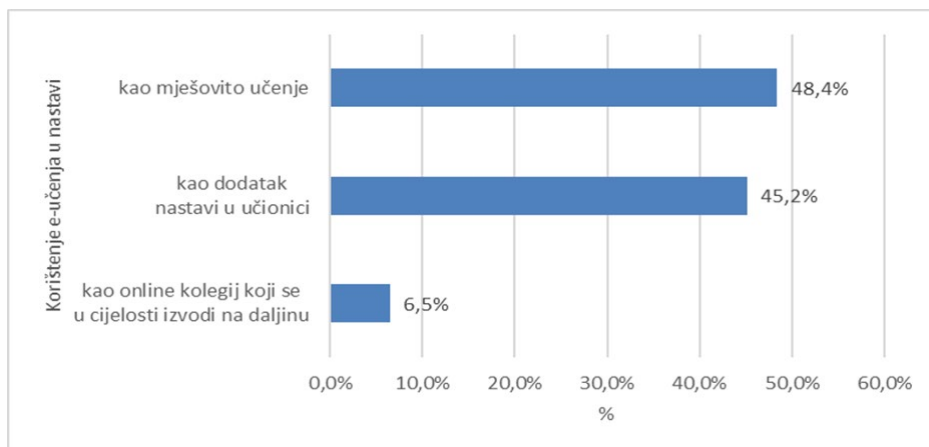
72,5% nastavnika smatra da su uvjeti (opremljenost računalima, Internet) za uporabu e-učenja i ICT u obrazovanju za nastavnike na Sveučilištu Sjever dobri i izuzetno dobri. 8,3% nastavnika smatra da su uvjeti nedovoljni.

91,0% nastavnika ima e-komponentu u svojim e-kolegijima. Ipak postoji mali broj nastavnika (9,0%) koji ne koriste e-učenje bez obzira što nastava u učionici nije moguća ili je moguća samo u određenoj mjeri.

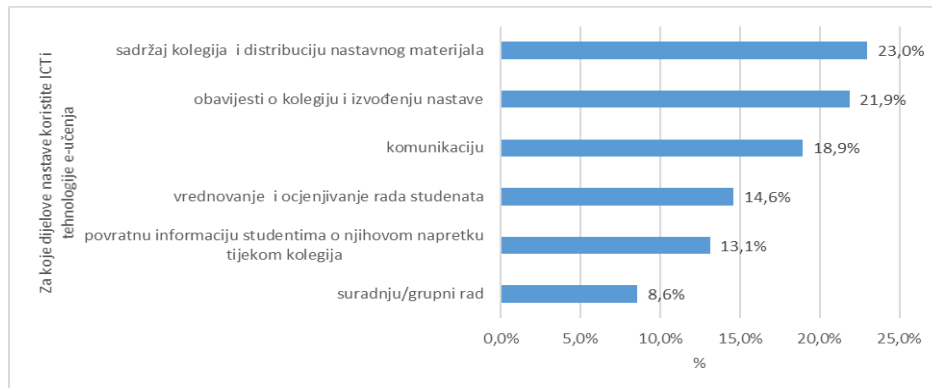
Grafikon 9: Razlozi nastavnika na Sveučilištu Sjever za nekorištenje e-učenja u nastavi

Nastavnici koji nemaju e-komponentu u svojem e-kolegiju kao razloge navode da nisu sigurni da e-učenje može unaprijediti kvalitetu nastave (37,5%), da e-učenje nije relevantno za njihove e-kolegije (31,3%) te da se uloženi rad u e-učenje ne vrednuje (18,8%). 12,5% nastavnika ne koristi e-učenje u nastavi zbog nedostatka vremena. Većina nastavnika je odgovorila da bi ih odluka ustanove da je e-učenje obavezno potaknula na uporabu.

Grafikon 10: Načini na koje nastavnici Sveučilišta Sjever koriste e-učenje u nastavi

Najviše nastavnika (48,4%) koristi mješovito učenje (dio nastave održava u učionici, a dio online), dok 45,2% nastavnika koristi e-učenje kao dodatak nastavi u učionici. Samo 6,5% nastavnika ima kolegije koje izvodi u potpunosti online.

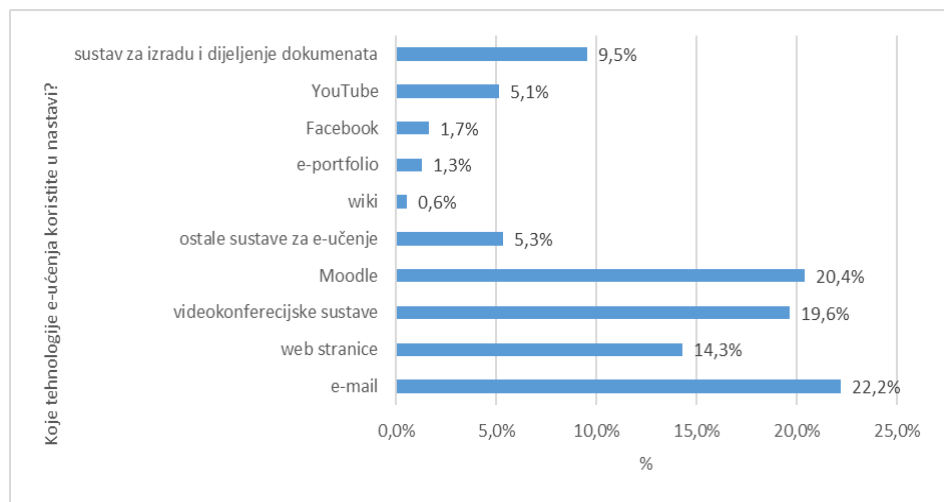

Grafikon 11: Odgovor na pitanje za koje dijelove nastave nastavnici Sveučilišta Sjever koriste IKT i tehnologije e-učenja u nastavi

Nastavnici najviše koriste ICT i tehnologije e-učenja za postavljanje sadržaja kolegija i distribuciju nastavnih materijala što omogućava studentima pristup sadržaju u bilo koje vrijeme od bilo kuda. Također digitalni (*online*) nastavni materijal je jednostavniji za održavanje i ažuriranje u odnosu na tiskani, stoga nastavnici mogu osigurati studentima najnovije informacije i obrazovne sadržaje.

Vrlo jednostavno mogu se koristiti i digitalni nastavni materijali iz prijašnjih godina koji su postavljeni u sustav za e-učenje, mogu se prebaciti u kolegij u aktualnoj akademskoj godini i doraditi prema trenutnim potrebama. Nastavnici imaju mogućnost u sustavu za e-učenje koristiti obavijesti o kolegiju i izvođenju nastave što je vrlo važno, jer su na taj način informacije dostupne studentima odmah. Postavljanjem obavijesti *online* odnosno u forum u sustavu za e-učenje, obavijesti su odmah dostupne studentima jer ih dobivaju na adresu elektroničke pošte i mogu ih pročitati putem mobilnih telefona. Nastavnici vide prednosti ICT i e-učenja u boljoj komunikaciji sa studentima i među studentima. Ovaj faktor je treći po važnosti. *Online* komunikacija može biti sinkrona. Dok se elektronička pošta i forum za poruke koriste za asinkronu komunikaciju, *chat*, *instant messaging* i *webinari* koriste se za sinkronu komunikaciju. Forum za poruke u okviru e-kolegija prepoznat je od nastavnika kao vrlo praktičan za poruke, za pitanja studenata, za nastavak diskusije koja je započeta u učionici, za jačanje interakcije nastavnik-student. Dostupnost nastavnika studentima *online* je puno veća nego kroz konzultacije licem u lice na koje student obično može doći jednom tjedno u određeni sat. Na nastavnicima je da odrede koliko i kada će biti dostupni *online* kako se ova mogućnost ne bi njima pretvorila u preveliko opterećenje.

Manji broj nastavnika (14,6%) koristi tehnologije e-učenje za vrednovanje i ocjenjivanje rada studenata, te davanje povratnih informacija studentima o njihovom napretku u kolegiju. Svega 8,6% nastavnika koristi e-učenje za grupni rad.

Grafikon 12: Odgovor na pitanje „Koje tehnologije e-učenja koristite u nastavi?“

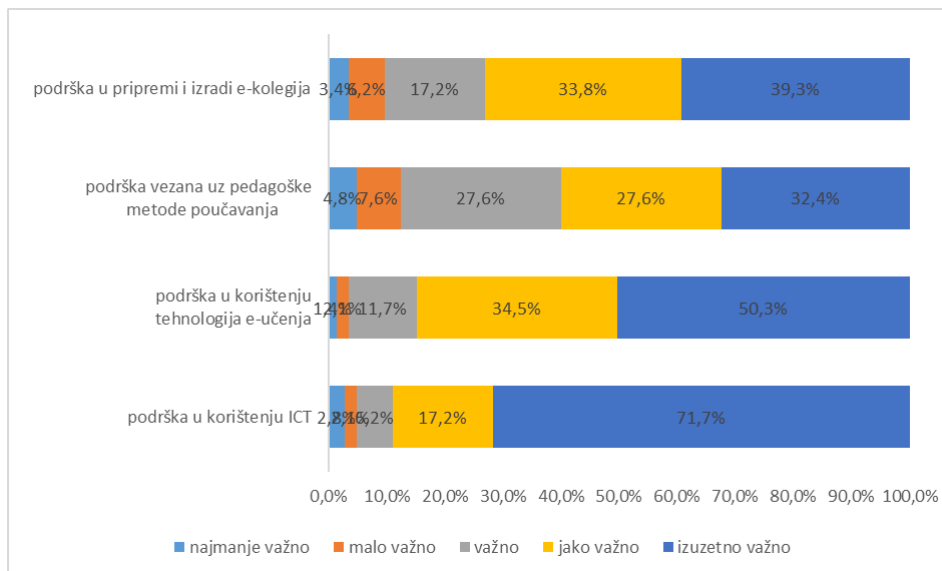
Nastavnici koji su sudjelovali u anketi odgovorili su da u nastavi najviše koriste e-mail (22,2%) i sustav za e-učenje koji se temelji na sustavu Moodle (20,4%). te videokonferencijske sustave (19,6%), a zatim web stranice (14,3%). Ostale tehnologije zastupljene su manje od 10,0%. Dio tehnologija na koje su nastavnici odgovorili da ih ne koriste (0%) su izostavljene u grafikonu. Visoki postotak videokonferencijskih materijala može se objasniti prelaskom nastave u online okruženje zbog pandemije i *lockdowna* jer se predavanja sele iz učionica u virtualne učionice putem videokonferencijskih sustava.

Grafikon 13: Odgovor na pitanje ima li e-učenje utjecaj na poučavanje i učenje

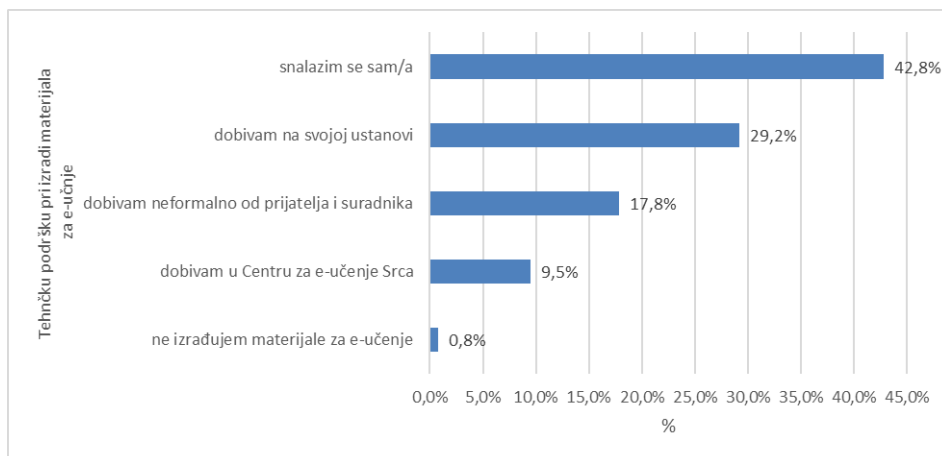
Najviše nastavnika (27,3%) smatra da e-učenje omogućava online pristup nastavnim materijalima, nastavu prilagođenu potrebama današnjih studenata (22,6%) te omogućava kolaborativno učenje (14,9%). Ipak 10,1% nastavnika smatra da e-učenje stvara više posla za nastavnike, 3,5% nastavnika smatra da e-učenje umanjuje ulogu nastavnika u obrazovnom procesu, a 1,0% nastavnika smatra da e-učenje nema neki utjecaj na poučavanje i učenje.

Podrška nastavnicima u radu s tehnologijama

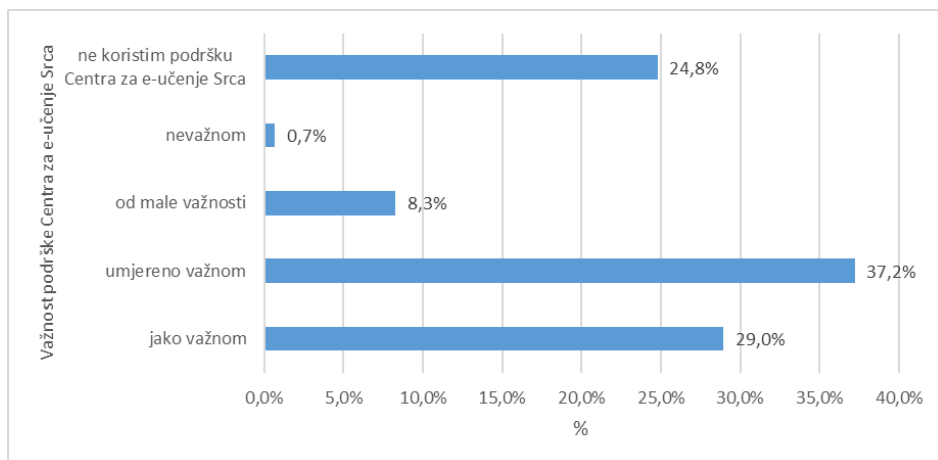
Grafikon 14: Odgovor na pitanje “U primjeni e-učenja, koliko važnom smatrate podršku...”

Najveći dio nastavnika koji su sudjelovali u anketi smatra da im je potrebna podrška u korištenju ICT (88,9%) izuzetno i jako važna, a još 6,2% smatra da je važna. Izuzetno važnom i jako važnom podršku u korištenju tehnologija e-učenja smatra 84,8% nastavnika, a još 11,7% nastavnika smatra da je važna. Podrška u pripremi i izradi e-kolegija izuzetno i jako važna je za 73,1% nastavnika, a još 17,2% nastavnika smatra da je važna. Vezano uz podršku za pedagoške metode poučavanja izuzetno važnom i jako važnom smatra je 59,9% nastavnika, a 27,6% nastavnika smatra da je važna. Zanimljivo je da je 12,4% nastavnika izjavilo da im je podrška vezana uz pedagoške i metodičke metode poučavanja malo važna ili najmanje važna.

Grafikon 15: Odgovor na pitanje „Tehničku podršku pri izradi materijala za e-učenje dobivam...“

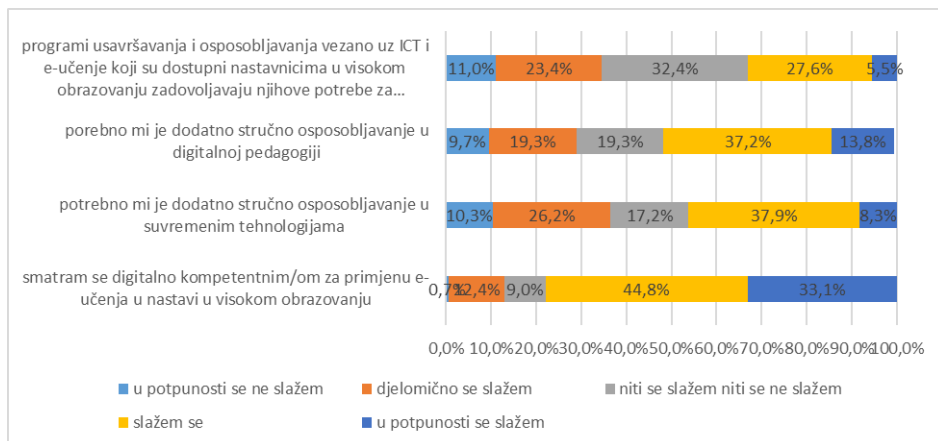
Istraživanje ukazuje da se vezano uz tehničku podršku pri izradi materijala za e-učenje nastavnici najviše snalaze sami (42,8%), a 17,8% njih je dobiva neformalno od prijatelja i suradnika. Svega 29,2% nastavnika tehničku podršku pri izradi materijala za e-učenje dobiva na ustanovi, a 9,5% njih koristi podršku Centra za e-učenje Srca.

Grafikon 16: Odgovor na pitanje „Koliko važnom smatrate podršku koju Vam Centar za e-učenje Srca može pružiti u primjeni e-učenja u nastavi?“

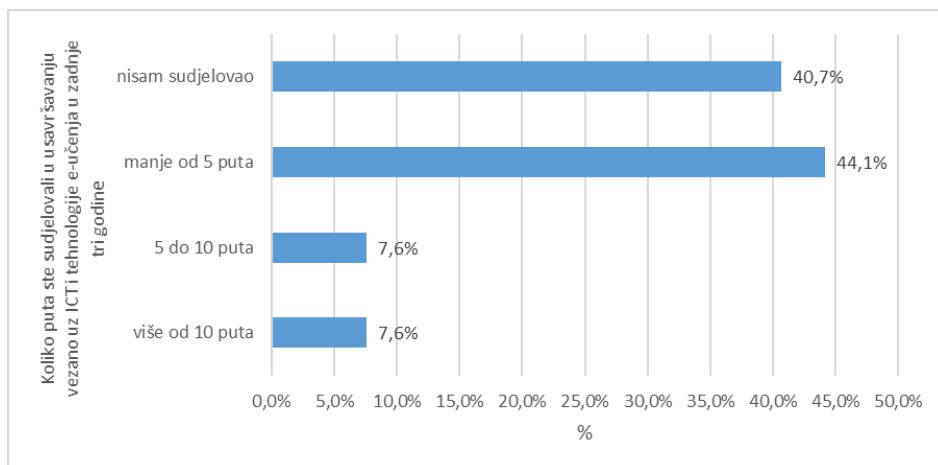
66,2% nastavnika podršku Centra za e-učenje Srca smatra jako važnom i umjereno važnom. Centar za e-učenje Srca posebnu pažnju posvećuje podršci korisnicima, posebice nastavnicima, kojima je kvalitetna i sustavna podrška Centra svakodnevno osigurana i dostupna kroz helpdesk, tečajeve (učioničke i *online*) i radionice, priručnike i animacije i individualne konzultacije.

Stručno usavršavanje

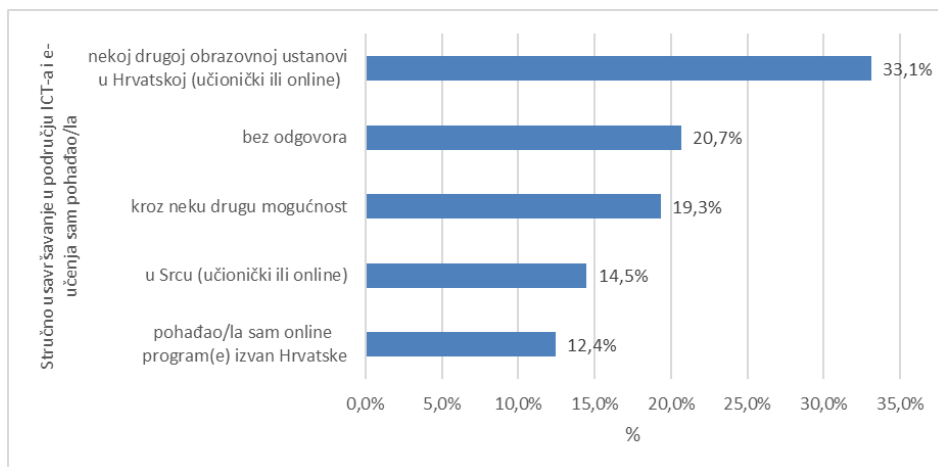
Grafikon 17: Odgovor nastavnika na pitanje koliko se slažu s navedenim tvrdnjama vezano uz stručno usavršavanje

Veliki broj nastavnika (77,9%) smatra da je digitalno kompetentan za primjenu e-učenja u nastavi u visokom obrazovanju. Više od polovice nastavnika (55,1%) smatra da im je potrebno dodatno stručno osposobljavanje u suvremenim tehnologijama, a 51,1% njih da im je potrebno dodatno stručno osposobljavanje u digitalnoj pedagogiji. Čak njih 66,1% smatra da programi usavršavanja i osposobljavanja vezano uz ICT i e-učenje koji su dostupni nastavnicima u visokom obrazovanju ne zadovoljavaju njihove potrebe za usavršavanjem.

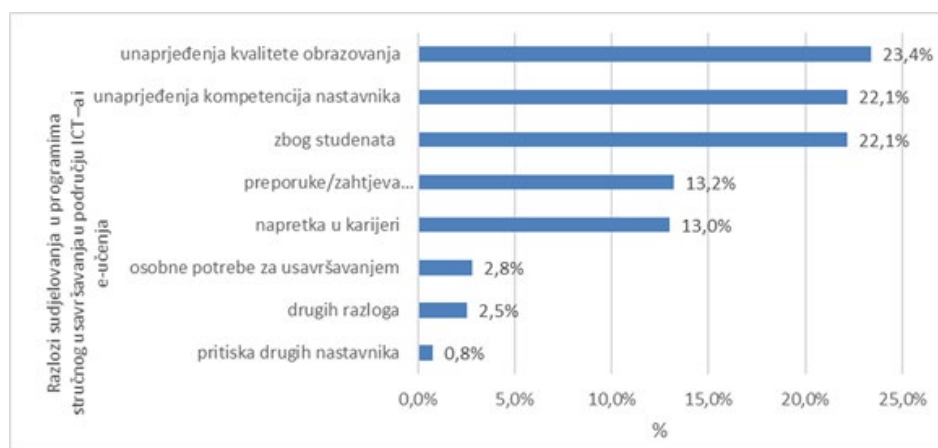
Grafikon 18: Odgovor nastavnika na pitanje koliko su puta u zadnje tri godine pohađali stručno usavršavanje vezano uz ICT i tehnologije e-učenja

Podaci iz grafikona 18 pokazuju da je 44,1% nastavnika sudjelovalo u usavršavanju vezano uz ICT i tehnologije e-učenja u zadnje tri godine manje od pet puta, a čak 40,7% nastavnika nije uopće sudjelovalo. Svega 15,2% nastavnika pohađalo je stručno usavršavanje vezano uz ICT i tehnologije e-učenja više od pet puta u zadnje tri godine.

Grafikon 19: Odgovor na pitanje gdje su nastavnici pohađali stručno usavršavanje vezano uz ICT i tehnologije e-učenja

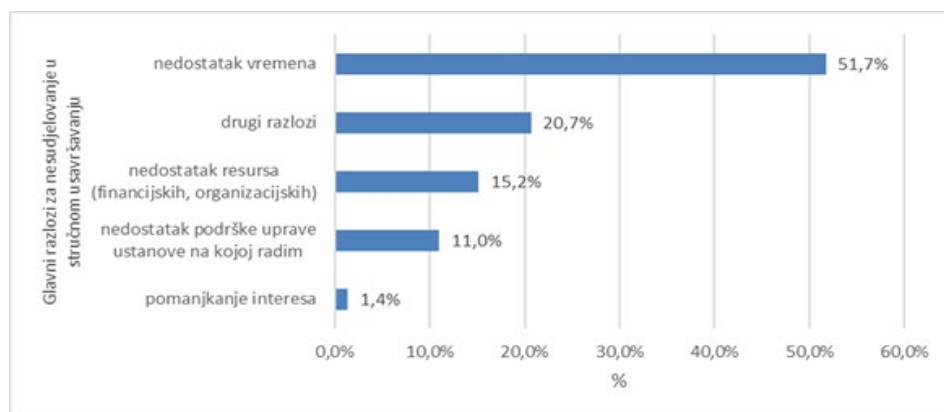
Najviše nastavnika (33,1%) pohađalo je stručno usavršavanje vezano uz ICT i tehnologije e-učenja na nekoj od obrazovnih ustanova u Hrvatskoj, zatim kroz neku drugu mogućnost (19,3%) ili u Srcu (14,5%). 20,7% nastavnika nije odgovorilo na ovo pitanje.

Grafikon 20: Odgovor nastavnika na pitanje iz kojih su razloga sudjelovali u programima stručnog usavršavanja u području ICT i tehnologija e-učenja

Najviše nastavnika sudjeluje u programima usavršavanja u području ICT i tehnologija e-učenja jer žele unaprijediti kvalitetu obrazovanja (23,4%), unaprijediti svoje kompetencije (22,1%) i zbog studenata (22,1%). Nešto manji

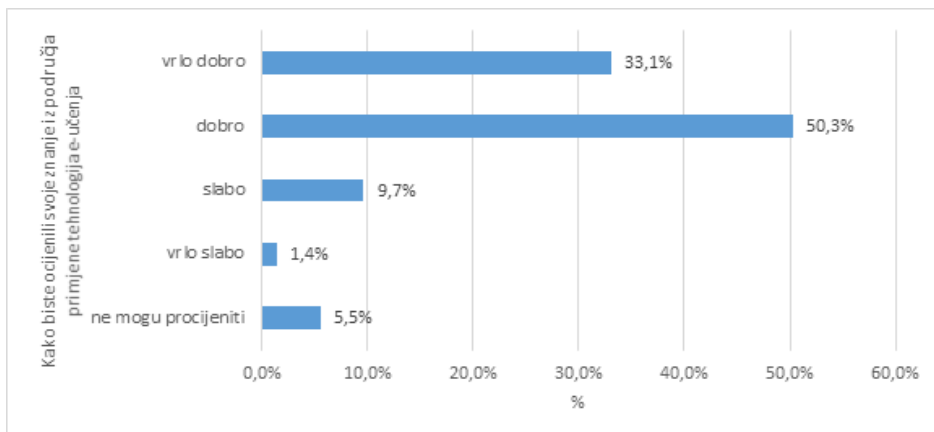
broj sudjeluje u programima usavršavanja zbog preporuke/zahjteva ustanove na kojoj radi (13,2%) i zbog napretka u karijeri (13,0%).

Grafikon 21: Odgovor nastavnika na pitanje koji su glavni razlozi za nesudjelovanje u stručnom usavršavanju

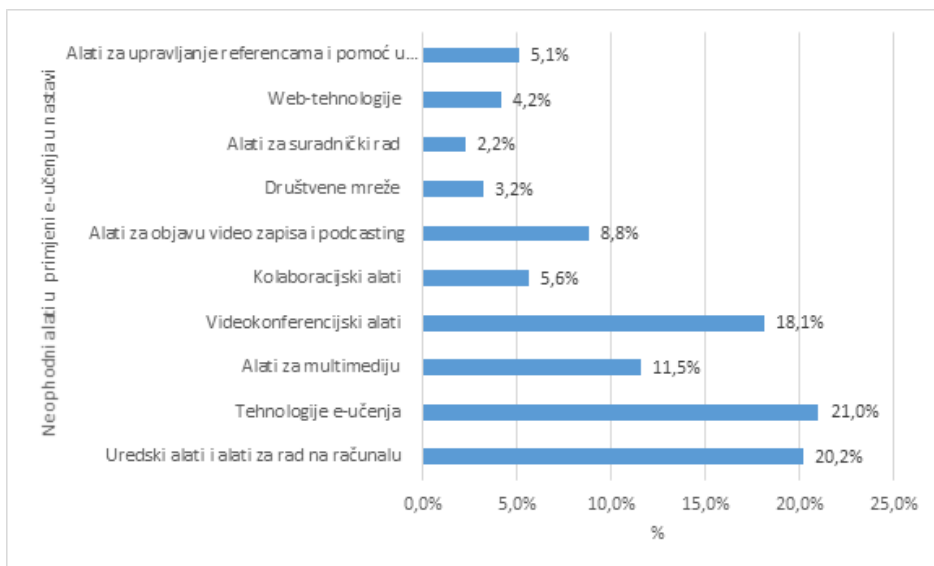
Više od polovice nastavnika (51,7%) odgovorilo je da je nedostatak vremena glavni razlog za nesudjelovanje u stručnom usavršavanju. Uz ovaj razlog, dio nastavnika navelo je da se radi o drugim razlozima (20,7%), zatim zbog nedostatka resursa (15,2%), te zbog nedostatka podrške uprave ustanove na kojoj rade (11,0%).

Digitalne kompetencije nastavnika za primjenu ICT i e-učenja u nastavi

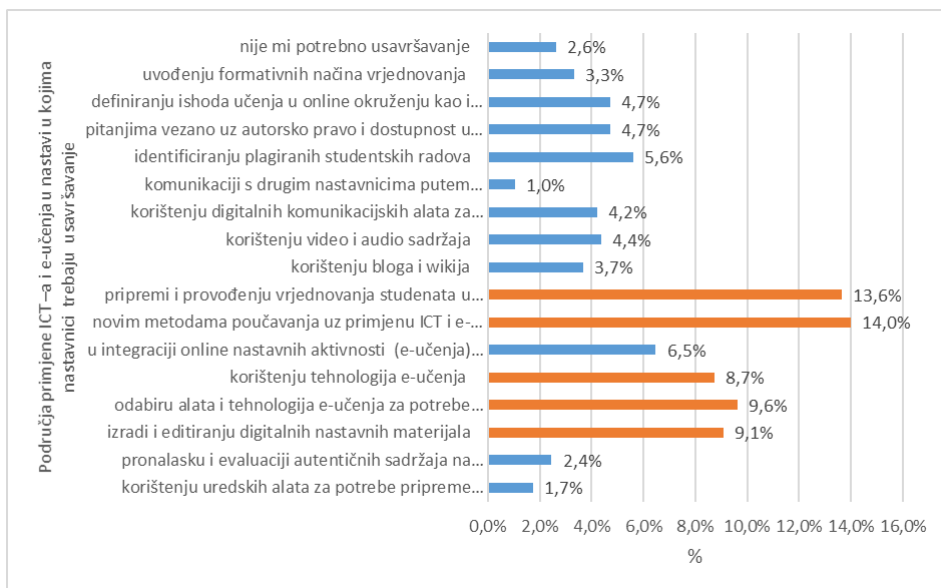
Grafikon 22: Odgovor nastavnika na pitanje kako biste ocijenili svoje znanje iz područja primjerne tehnologija e-učenja

Nastavnici na Sveučilištu Sjever ocjenjuju svoje znanje iz područja primjene tehnologija e-učenja vrlo dobrim i dobrim i tu u iznimno velikom postotku od 83,4%.

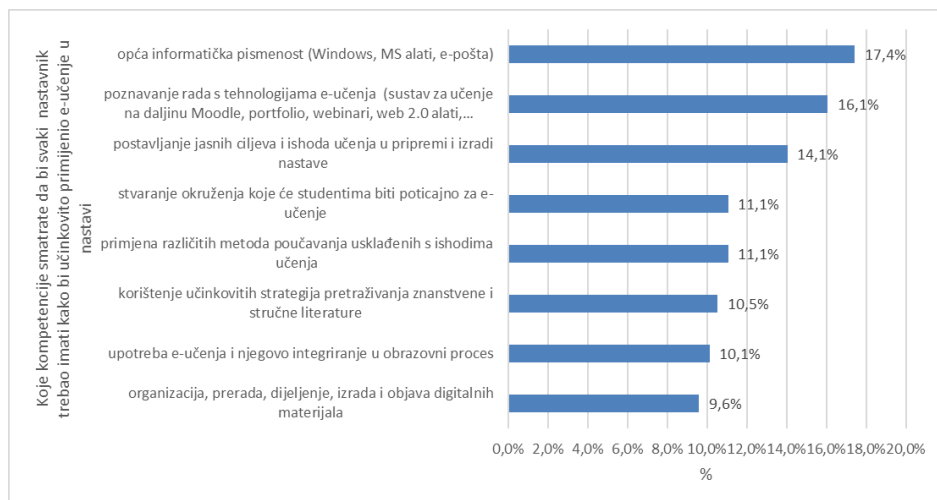
Grafikon 23: Odgovor nastavnika na pitanje koje alate smatraju neophodnima u primjeni e-učenja u nastavi

Prema podacima u grafikonu 23 nastavnici smatraju sljedeće alate neophodnima u primjeni e-učenja u nastavi: tehnologije e-učenja (21,0%), uredske alate i alate za rad na računalu (20,2%), videokonferencijske alate (18,1%), te alate za multimediju (11,5%). Ostali alati se spominju u postotku manjem od 10%.

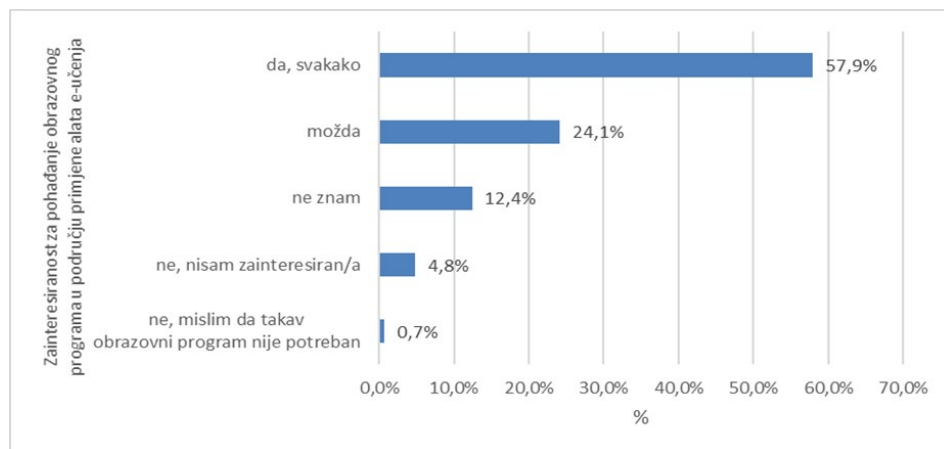
Grafikon 24: Odgovor nastavnika na pitanje u kojim područjima primjene ICT i e-učenja u nastavi trebaju usavršavanje

Najviše nastavnika odgovorilo je da treba usavršavanje u novim metodama poučavanja uz primjenu ICT i e-učenja (14,0%) te pripremi i provođenju vrjednovanja studenata u online okruženju (13,6%). Zatim slijede područja u znatno nižem postotku: odabir alata i tehnologija e-učenja za potrebe nastave (9,6%), izrada i editiranje digitalnih nastavnih materijala (9,1%) te korištenju tehnologija e-učenja (8,7%). Ostala područja primjene ICT i e-učenja su zastupljena manje od 7%.

Grafikon 25: Odgovor nastavnika na pitanje koje kompetencije smatraju da bi trebao imati svaki nastavnik kako bi učinkovito primijenio e-učenje u nastavi

Istraživanje je pokazalo da najviše nastavnika smatra da su opća informatička pismenost (17,4%), poznavanje alata i tehnologija e-učenja (16,1%) te postavljanja jasnih ciljeva i ishoda učenja u pripremi i izradi nastave kompetencije koje treba imati svaki nastavnik kako bi primijenio e-učenje u nastavi. Nastavnici smatraju da su važne i ostale kompetencije koje su zastupljene između 9% i 11%.

Grafikon 26: Odgovor nastavnika na pitanje jesu li zainteresirani za pohađanje obrazovnog programa u području primjene alata e-učenja

Više od polovice (57,9%) nastavnika odgovorilo je da je zainteresirano za pohađanje obrazovnog programa u području primjene alata e-učenja, a 24,1% nastavnika reklo je možda. 17,9% nastavnika je odgovorilo da ne zna, nije zainteresirano ili misli da takav obrazovni program za usavršavanje nastavnika u području primjene alata e-učenja nije potreban.

Odgovor nastavnika na pitanje koje bi teme/područja program usavršavanja trebao sadržavati

Na ovo pitanje odgovorilo je 100 nastavnika. Ovako veliki odaziv veseli jer pokazuje interes nastavnika za usavršavanje. Kako se neki odgovori ponavljaju onda smo pokušali sumirati odgovore redoslijedom po zastupljenosti:

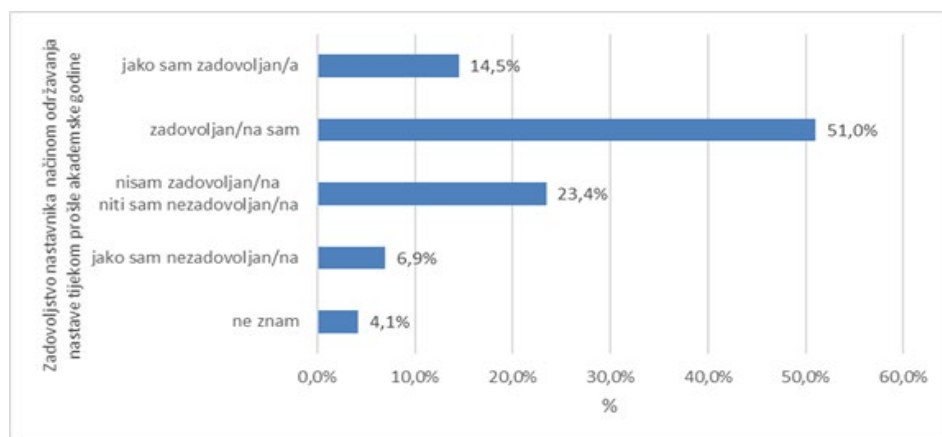
- *implementacija ICT i tehnologija e-učenja u nastavi i nove metode poučavanja u digitalnom okruženju*: pedagoški pristup; sve vezano za kvalitetnu e nastavu; metodičke teme, nove tehnologije i primjena; praktično unapređenje učenja; nove metode poučavanja uz primjenu ICT i e-učenja; primjena različitih metoda; psihologiju rada i učenja; povezivanje tehnologija i metoda s ciljevima i ishodima učenja; pedagoško-psihološko-didaktičko-metodičke teme...; metodologija obrazovanja na daljinu s posebnim naglaskom na motiviranje studenata u on-line nastavi za interakciju prilikom nastave; online pedagogija; e-pedagogija, metode izrade online kolegija, metode podučavanja u online okruženju na interaktivan način da se studente potakne na rad - malo naprednije od osnovnih načina i korištenja Mentimetra, Google opcija i slično, načini kolaboracije studenata, automatizacija postupaka evaluacije i praćenja rada studenata,

procedure povećanja kreativnosti studenata u radu; kreativne nastavne metode za digitalno okruženje

- *priprema, dizajn i izrada e-kolegija te njegovo provođenje u hibridnom obliku ili u potpunosti online*: integracija online nastavnih aktivnosti (e-učenja) u nastavni plan i program; kako učiniti da kolegij koji izvodim u potpunosti se može akreditirati za e-učenje; kreiranje sadržaja; digitalni alati u edukaciji; integriranje u obrazovni proces, stvaranje poticajnog okruženja za upotrebu e-učenja; priprema što kvalitetnijeg nastavnog materijala za e-učenje; korištenje svih alata za izradu i editiranje digitalnih nastavnih materijala te sustava Moodle, webinare i slično; motiviranje studenata i zadržavanje pažnje; postavljanje jasnih ciljeva i ishoda učenja u pripremi i izradi nastave; izrada digitalnih materijala, rad na stvaranju okruženja koje će studentima biti poticajno za e-učenje
- *korištenje tehnologija e-učenja i web 2.0 alata u nastavi*: Wikipedija, Youtube, Moodle; edukacija za multimediju, korištenje gemifikacije u kontaktnom i online obrazovanju, izrada video i audio uradaka, računalna grafika, statistika, matlab, izrada video materijala i dopunsko ideje za poboljšanje izvedbe; alati za objavu vidozapisa i podcastinga...; Izrada web stranica, video i multimedijjskih sadržaja; napredne teme iz područja primjene alata Moodle; provjeru poznavanja svih alata koji su neophodni u realizaciji nastave i vrednovanju studenata. Primjera radi, provjeru svih mogućnosti koje pruža platforma Merlin, jer iz prakse znam da većina na Merlinu ne koristi sve što bi moglo biti korisno
- *vrednovanje studenata u online okruženju*: načini brzog anketiranja studenata na nastavi; online testovi...; edukacija vezana uz alate kojima bi se sprječavalo (barem djelomično) prepisivanje studenata na online ispiti; priprema i provođenje vrjednovanja studenata u online okruženju; vrednovanje putem e-učenja; priprema i provođenje vrjednovanja studenata u online okruženju
- *digitalne kompetencije nastavnika u obrazovanju*: unapređenje kompetencija i znanja iz ICT; opća informatička pismenost; poznavanje rada s tehnologijama e-učenja; napredno korištenje novih tehnologija; edukacija svih potrebnih područja za osnovna znanja, vještine i kompetencije
- *alati za pomoć u istraživačkom radu*: napredno korištenje EXCELA, ekonometrijske modele i statističke metode za istraživački rad
- *identificiranje plagiranih studentskih radova*
- *umjetna inteligencija; virtualna stvarnost i proširenje stvarnosti*; primjena UI u nastavi

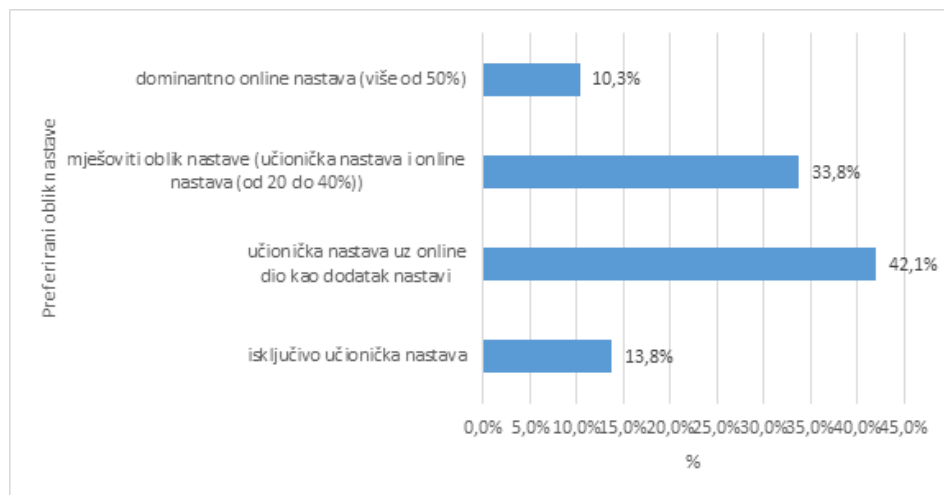
Nastava nakon pandemije

U trenutku provedbe ankete epidemiološka situacija se činila dobra, te su uvjerenja išla u smjeru pandemija završava pa se počelo govoriti ne samo u Hrvatskoj, nego i u Europi i svijetu o nastavi nakon pandmije.

Grafikon 27: Odgovor nastavnika na pitanje koliko su zadovoljni načinom održavanje nastave tijekom prošle akademske godine (2020./2021.)

Većina nastavnika (64,5%) je jako zadovoljna i zadovoljna načinom održavanja nastave u akademskoj godini 2020./2021. na Sveučilištu Sjever. 23,4% posto nastavnika nije zadovoljno niti nezadovoljno nastavom, a još 4,1% nastavnika ne zna jesu li zadovoljni načinom održavanja nastave u ak. godini 2020./2021. Radi se od 27,5% nastavnika, nešto više od jedne četvrtine, pa bi ipak trebalo obraditi pažnju na to i razgovarati s nastavnicima jer je važno da imaju stav i da nastoje osigurati što kvalitetniju nastavu.

Grafikon 28: Odgovor nastavnika na pitanje koji bi bio njihov preferirani način rada

Nakon skoro dvije godine pandemije i nenadanog i neplaniranog prelaska na nastavu online, stečena su značajna iskustva i znanja o radu u online okruženju. Ipak nastava u online okruženju se nije planirala, niti su studijski programi i kurikulumi pripremljeni za održavanje nastave u online okruženju (hibridni model ili nastava potpuno online). Nastava koja se odvijala online i koja se još uvijek odvija (djelomično) online je većinom hitna nastava na daljinu. Više od 40% nastavnika je mišljenja da je nastava u učionici uz online dio kao dodatak nastavi, ono što smatraju dobrim, a za 33,8% nastavnika preferirani način rada bi bio mješoviti oblik nastave. 10,3% nastavnika preferira online nastavu u potpunosti, dok svega 13,8% želi isključivo učioničku nastavu.

Zadnje pitanje je bilo *Što vam je do sada bio najveći izazov u održavanju online nastave.*

Od 145 nastavnika koji su sudjelovali u anketi, njih 134 je odgovorilo na ovo pitanje. Odgovori su grupirani i kao najveće izazove nastavnici su izdvojili:

- *održavanje online predavanja:* kako pobuditi i zadržati zainteresiranog studenata tijekom predavanja, potaknuti ih na aktivno sudjelovanje, kako organizirati online predavanja posebice kada studenti ne pale kamere i nema direktnog vizualnog kontakta, kako kada se radi o velikom broju studenata, kako motivirati studente na ozbiljnost, kako osigurati interakciju sa studentima;
- *kako osigurati komunikaciju sa studentima u virtualnom okruženju:* slaba interaktivnost i nemogućnost stvarnog kontakta s studentima, ostvarenje interakcije sa studentima na predavanju (posebice kada

- se radi o velikom broju studenata), praćenje angažiranosti studenata u nastavi pri provođenju online predavanja/vježbi u sinkronom modu rada..., zainteresirati studente i dobiti odgovore, zadržavanje pažnje studenata i kontrola praćenja nastave, motiviranje studenata;
- *priprema nastave u online okruženju*: koje alate i tehnologije koristiti, kako kreirati kvalitetne online nastavne materijale, prilagodba nastavnih materijala, izrada velike količine materijala u vrlo kratkom vremenu, koje metodički pristup, provjera aktivnosti i održivosti rada studenata, kvaliteta provjere ishoda učenja; posebice kako organizirati laboratorijske i praktične vježbe
 - *vrednovanje studenata i održavanje ispita u online okruženju*: koje načine vrednovanja odabrati, baze pitanje, varanje na ispitima...
 - *Internet i računalna oprema*: najveći izazov i problem je oprema. nedostatak adekvatnu opremu za ostvarivanje e-učenja; kamere, mikrofoni, programi za obradu videa, nestabilnosti veze studenata, sporost interneta, nemogućnost realne procjene trajanja testa zbog grešaka koje se javljaju nekim studentima, održavanje online veza, Imati Internet koji ne prekida... i slično.), studenti imaju loše kompjutore i priključak na internet i ne koriste kamere, problem stabilne internetske veze
 - *izazovi u održavanju nastave online*: kako organizirati rad od kuće, veliki broj prekovremenih sati zbog kombiniranog modela i cjelodnevnog angažmana (pola dana nastavu smo držali kontaktno, a drugu polovicu online od kuće, uz pripremu nastavnih materijala preko vikenda; umjesto 40 satnog radnog tjedna, radni tjedan se produžio na skoro svo budno vrijeme);

Dio nastavnika smatra da nije bilo izazova ili su se vrlo brzo snašli u online okruženju, neki smatraju da je sudjelovanje studenata u online nastavi bolje nego u učionici, da su bili više angažirani i da su aktivnije sudjelovali u nastavi.

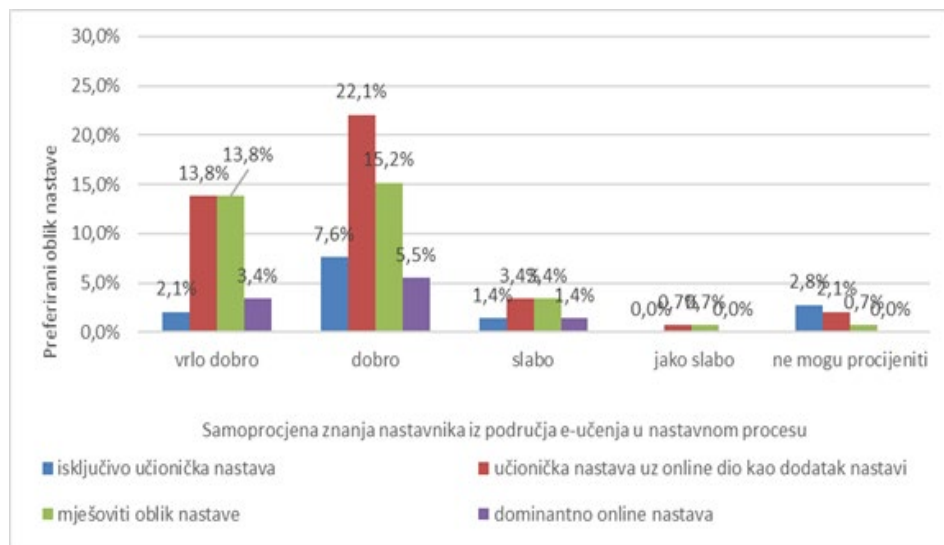
Na kraju ankete nastavnike se pitalo žele li dodati što pod napomenu.

Pod napomene nastavnici su dodali:

- MZOS mora vrednovati članke na Wikipediji i postavljanje edukativnih videoclipova na Youtube servisu.
- E-učenje je bitno, ali mora biti i praktične nastave kod određenih zanimanja, npr. inženjera

- Mislim da je važno organizirati radionice koje bi obuhvaćale vještine potrebne za daljnju nastavu e-učenje. Mislim da bi jako puno kolega prisustvovalo i dalje radilo na svojim vještinama.
- Trebalo bi češćim anketama procijeniti trend razvoja digitalnih kompetencija i tehnologija e-učenja.
- Primjećujem da su gotovo svi kriteriji u promoviranju i ocjenjivanju dosega e-učenja u većoj mjeri usmjereni na prirodne i tehničke znanosti. Smatram da se u humanističkim i društvenim znanostima puno toga zasniva na kontaktnom radu i u tehničkom smislu nesputanoj komunikaciji nastavnika i studenta, u čemu alati za e-učenje još ne daju zadovoljavajuće odgovore. U tom smislu prenaplo i preradikalno odustajanje od nekih oblika kontaktne nastave ne može dovesti do zadovoljavajućih rezultata. E-učenje treba biti pomoć u nastavi, a ne cilj nastavnog procesa.
- U kombinaciji s (manjinski zastupljenom) učioničkom nastavom, online nastava je nedvojbeno budućnost obrazovanja, osim u izuzetnim područjima koja zahtijevaju dodirnu praksu.
- Kroz prisilan eksperiment u kojemu smo sudjelovali, jasno mi je da je online nastava surogat. Ne može zamijeniti pravu nastavu, ali može nadopuniti u dijelu samostalnog učenja.

Stavili smo u odnos znanje nastavnika iz područja primjene tehnologija e-učenja u nastavnom procesu i preferirani oblik učenja.

Grafikon 29: Međuovisnost procjene znanja nastavnika iz područja primjene tehnologija e-učenja u nastavnom procesu i preferiranog oblika nastave

Istraživanje je pokazalo da nastavnici koji procjenjuju da imaju vrlo dobra znanja iz područja primjene tehnologija e-učenja u nastavnom procesu preferiraju u jednakom postotku (13,8%) učioničku nastavu uz online dio kao dodatak nastave i mješoviti oblik nastave. Nastavnici koji procjenjuju da imaju dobra znanja iz područja primjene tehnologija e-učenja u nastavnom procesu kao preferirani oblik nastave vide učioničku nastavu uz online dio kao dodatak nastavi (22,1%), te mješoviti oblik nastave (15,1%). Nastavnici koji procjenjuju da imaju dobra znanja iz područja primjene tehnologija e-učenja u nastavnom procesu u najvećem postotku (5,5%) preferiraju i dominantno online nastavu kao preferirani oblik nastave.

ZAKLJUČAK

Dobar odaziv nastavnika Sveučilišta Sjever na anketu pokazao je da su zainteresirani da se unaprijedi kvaliteta nastave. Više od polovica nastavnika (57,9%) koji su sudjelovali u anketi su muškarci. Najviše sudionika u anketi bilo u dobnoj skupini 41 do 50 godina i 51 do 60 godina i oni čine 66,2% nastavnika

koji su sudjelovali u anketi. Najviše nastavnika dolazi iz tehničkog i društvenog područja te je najviše nastavnika koji su sudjelovali u anketi u zvanju docenta i predavača. 55,9% nastavnika ima preko 11 godina staža.

Stav nastavnika na Sveučilištu Sjever izrazito je pozitivan (91,7%) prema primjeni tehnologija e-učenja u obrazovnom procesu, a 74,5% nastavnika smatra da je uloga ICT i e-učenja od presudnog značaja te važna i suštinski doprinosi unaprjeđenju kvalitete obrazovnog procesa. **Stanje za primjenu e-učenja na Sveučilištu Sjever je izuzetno povoljno i povoljno (89,7%) za primjenu e-učenja**. Također 72,5% nastavnika smatra da su uvjeti za uporabu e-učenja i ICT u obrazovanju za nastavnike na Sveučilištu Sjever dobri i izuzetno dobri.

91,0% nastavnika ima e-komponentu u svojim e-kolegijima, a oni koji ne koriste e-učenje odgovorili su da bi ih odluka ustanove da je e-učenje obavezno potaknula na uporabu.

Skoro polovica nastavnika (48,4%) koristi mješovito učenje (dio nastave u učionici, a dio online), dok njih 45,2% koristi e-učenje kao dodatak nastavi u učionici. Svega 6,5% nastavnika ima kolegije koje izvodi u potpunosti online. Najviše nastavnika koristi ICT i tehnologije e-učenja za postavljenje sadržaja kolegija i distribuciju nastavnih materijala te za obavijesti o kolegiju i izvođenju nastave, a zatim za komunikaciju što pokazuje da **nema većih promjena u ove dvije godine u načinu korištenja ICT i tehnologija e-učenja za potrebe nastave**. Nastavnici smatraju da e-učenje omogućava online pristup nastavnim materijalima te nastavu prilagođenu potrebama današnjih studenata.

Nastavnici smatraju da im je podrška u radu s tehnologijama izuzetno važna, prvenstveno u korištenju ICT (88,9%), zatim tehnologija e-učenja (84,8%), podrška u pripremi i izradi e-kolegija (73,1%) te na kraju i podrška uvezana uz pedagoške metode poučavanja (59,9%).

Istraživanje je pokazalo da vezano uz tehničku podršku pri izradi materijala za e-učenje nastavnici se najviše snalaze sami (42,8%) ili je dobivaju neformalno od prijatelja i suradnika (17,8%). Svega 29,2% nastavnika tehničku podršku pri izradi materijala za e-učenje dobiva na ustanovi, a 9,5% njih koristi podršku Centra za e-učenje Srca.

Većina nastavnika (77,9%) smatra se digitalno kompetentnim za primjenu e-učenja u nastavi u visokom obrazovanju, ipak 55,1% smatra da im treba dodatno stručno usavršavanje u suvremenim tehnologijama kao i dodatno stručno osposobljavanje u digitalnoj pedagogiji. 66,9% nastavnika smatra da programi usavršavanja i osposobljavanja vezano uz ICT i e-učenje koji su dostupni nastavnicima u visokom obrazovanju ne zadovoljavaju njihove potrebe. Svega 15,2% nastavnika pohađalo je stručno usavršavanje vezano uz ICT i

tehnologije e-učenja više od pet puta u zadnje tri godine. Većinom su se usavršavali na obrazovnim ustanovama u Hrvatskoj, a dio njih je pohađao online programe izvan Hrvatske.

Najviše nastavnika sudjeluje u programima usavršavanja u području ICT i tehnologija e-učenja jer žele unaprijediti kvalitetu obrazovanja (23,4%), unaprijediti svoje kompetencije (22,1%) i zbog studenata (22,1%). Kao glavni razlog za nesudjelovanje u stručnom usavršavanju 51,7% nastavnika navodi nedostatak vremena.

Nastavnici na Sveučilištu Sjever ocijenili su svoje znanje iz područja primjene tehnologija e-učenja vrlo dobri i dobrim (83,4%). Kao neophodne alate u primjeni e-učenja u nastavi smatraju tehnologije e-učenja (21,0%), uredske alate i alate za rad na računalu (20,2%), videokonferencijske alate (18,1%) te alate za multimediju (11,5%).

Najviše nastavnika odgovorilo je da treba usavršavanje u novim metodama poučavanja uz primjenu ICT i e-učenja (14,0%) te pripremi i provođenju vrednovanja studenata u online okruženju (13,6%). Zatim slijede područja u znatno nižem postotku: odabir alate i tehnologija e-učenja za potrebe nastave (9,6%), izrada i editiranje digitalnih nastavnih materijala (9,1%) te korištenju tehnologija e-učenja (8,7%).

Istraživanje je pokazalo da najviše nastavnika smatra da su opća informatička pismenost (17,4%), poznavanje alata i tehnologija e-učenja (16,1%) te postavljanja jasnih ciljeva i ishoda učenja u pripremi i izradi nastave kompetencije koje treba imati svaki nastavnik kako bi primijenio e-učenje u nastavi.

Više od polovice (57,9%) nastavnika odgovorilo je da je zainteresirano za pohađanje obrazovnog programa u području primjene alate e-učenja.

Većina nastavnika (64,5%) je jako zadovoljna i zadovoljna načinom održavanja nastave u akademskoj godini 2020./2021. na Sveučilištu Sjever. 23,4% posto nastavnika nije zadovoljno niti nezadovoljno nastavom, a još 4,1% nastavnika ne zna jesu li zadovoljni načinom održavanja nastave u ak. godini 2020./2021. **što dovodi do 27,5% nastavnika koji ne mogu ocijeniti svoj način održavanja nastave i s tim nastavnicima treba razgovarati.**

Nakon skoro dvije godine pandemije i nenadanog i neplaniranog prelaska na nastavu online, stečena su značajna iskustva i znanja o radu u online okruženju. Ipak nastava u online okruženju se nije planirala, niti su studijski programi i kurikulumi pripremljeni za održavanje nastave u online okruženju (hibridni model ili nastava potpuno online). Nastava koja se odvijala online i koja se još uvijek odvija online je većinom hitna nastava na daljinu. **Više od 40% nastavnika bi željelo imati nastavu u učionici uz online dio kao dodatak nastavi, a za**

33,8% nastavnika preferirani način rada bi bio mješoviti oblik nastave. 10,3% nastavnika preferira online nastavu u potpunosti, dok svega 13,8% želi isključivo učioničku nastavu.

Rezultati istraživanja ukazuju da je potrebno osigurati nastavnicima dodatno stručno usavršavanje i podršku kako bi mogli i znali napraviti pomak od postojećeg načina poučavanja (tradicionalnog) prema poučavanju koje uključuje nove metode poučavanja, digitalne tehnologije, kao i prelazak na model u kojem je student u središtu obrazovnog procesa. Proces digitalne transformacije je kompleksan i zahtjevan i potrebno je vrijeme za njegovu realizaciju, no Sveučilište Sjever poduzima potrebne korake u cilju njegove realizacije.

Rezultati istraživanja su ujedno pokrenuli i reviziju postojećih studijskih programa i pripremu novih koji će biti prilagođeni digitalnom dobu i potrebama današnjeg društva, da se donesu strategije i politike koje će pratiti digitalnu transformaciju kao i da se uloži u potrebu infrastrukturu. Najvažnije od svega je ulaganje u nastavnike kojima svakako treba osigurati kontinuirano stručno usavršavanje i podršku u pripremi i provođenju moderne, modularne, interaktivne i fleksibilne nastave usmjerene na studenta.

Literatura:

Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 2020. Izazovi u visokom obrazovanju za vrijeme pandemije bolesti COVID-19 i socijalne izolacije: iskustva i potrebe studenata i djelatnika visokih učilišta, Zagreb: Agencija za znanost i visoko obrazovanje.

Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 2020. Studenti i pandemija: Kako smo (pre)živjeli?, Zagreb: Agencija za znanost i visoko obrazovanje.

Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 2020. Studenti i pandemija: Kako smo (pre)živjeli?, Zagreb: Agencija za znanost i visoko obrazovanje.

Bates, A. W., 2015. *Teaching in Digital Age: Guidelines for Teaching and Learning*. Second Edition ur. s.l.:Tony Bates Associates Ltd.

Kučina Softić, S., Odak, M. & Lasić Lazić, J. (2021) *Digitalna transformacija: Novi pristupi i izazovi u obrazovanju*. Koprivnica, Sveučilište Sjever.

OECD, 2016. *Skills for Digital World. 2016 Ministerial meeting on the digital Economy. Background Report*, s.l.: OECD Publishing.

Rogers, D. L., 2000. A Paradigm Shift: Technology Integration for Higher Education in the New Millennium. *Educational Technology Review*, Issue 13, pp. 19.

Jadranka Lasić Lazić
University Sjever
Faculty of Philosophy
jlastic@unin.hr

Marko Odak
University of Mostar
Faculty of Philosophy
marko.odak@ff.sum.ba

Sandra Kučina Softić
University of Zagreb
University computing center
sskucina@srce.hr

DIGITAL TRANSFORMATION AND MOVEMENTS IN EDUCATION

Summary

E-learning and the competencies required for its quality implementation and the learning outcome, through this form of education, have been discussed in all disciplines in the last three years. In the last three years, a series of conferences and works have appeared that, within the framework of various approaches and areas, talk and discuss the problem from the aspect of technology, competences and results in all professions. Apparently, the Covid 19 virus pandemic, which led to the closure of all educational institutions, forced everyone to move to a new "world" in a very short time, in which e-education was only sporadically implemented. The results are added up and evaluated, in order to set strategic directions based on them. This paper deals with the analysis of a survey on the attitude of teachers towards e-learning technologies in higher education and what digital competences they need in order to apply e-learning in a quality way in the educational process. The paper also discusses the analysis of the results with the purpose of forming the basis for building a system for continuous professional development. The research showed what competencies teachers need and what support teachers need in order to strengthen and evaluate competencies.

Цветана Крстев
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
cvetana@matf.bg.ac.rs

Ранка Станковић
Универзитет у Београду
Рударско-геолошки факултет
ranka.stankovic@rgf.bg.ac.rs

Бранислава Шандрих Тодоровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
branislava.sandrih@fil.bg.ac.rs

Милица Иконић Нешић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
milica.ikonic.nesic@fil.bg.ac.rs

НОВЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ ЗА ОЖИВЉАВАЊЕ СТАРИХ ТЕКСТОВА

Удаљено читање је парадигма која подразумева коришћење рачунарских метода за анализу великих колекција књижевних текстова. Да би се методе удаљеног читања могле применити, потребна је пажљива селекција текстова по одабраним критеријумима и њихова припрема. Управо овим се бави COST акција „Удаљено читање за европску историју књижевности“. Један од најважнијих циљева ове акције је припрема вишејезичног, прецизно балансираног корпуса који ће, када буде потпуно завршен, садржати по 100 романа први пут објављених у периоду 1840-1920. године за више европских језика, укључујући и српски.

Кључне речи: удаљено читање, књижевни корпус, обрада српског језика, анотација врстом речи, лематизација, именовани ентитети

1. Удаљено читање (D-READING) и корпус ELTeC

Удаљено читање је парадигма која подразумева коришћење рачунарских метода за анализу великих колекција књижевних текстова који обично потичу из дигиталних библиотека. Циљ ових анализа је допуњавање метода које се користе у теорији и историји књижевности. Термин „distant reading“ се приписује Франку Моретију (Franco Moretti) и његовом раду „Conjectures on World Literature“ (Moretti 2000). У овом раду Морети предлаже методе читања које укључују дела изван утврђеног књижевног канона који назива „the great unread“. Новина коју за изучавање књижевности Морети предлаже је коришћење узорака, статистике, паратекстова и друга својства која се до тада нису обично користила у изучавању књижевности.

Да би се методе удаљеног читања могле применити, потребна је пажљива селекција текстова по одабраним критеријумима и њихова припрема. Управо овим се бави COST акција CA16204 *Distant Reading for European Literary History* (Удаљено читање за европску историју књижевности)¹ на којој је рад отпочео 2017. године, а завршава се почетком 2022. Један од најважнијих циљева ове акције је припрема вишејезичног корпуса (названог European Literary Text Collection - ELTeC) који ће, када буде потпуно завршен, садржати по 100 романа први пут објављених у периоду 1840-1920. за велики број европских језика, који чине језичке подколекције (Odebrecht et al. 2021).

Израда једног овако амбициозно замишљеног вишејезичног корпуса захтевала је брижљиву припрему. Тако су прво прецизирани критеријуми одабира дела за корпус који морају бити задовољени да би неко дело било уврштено:

- У обзир долазе само романи, то јест наративна проза (роман, новела или дужа приповетка) чија је дужина најмање 10.000 речи,² што значи да не долазе у обзир дела као што су путописи, есеји, биографије, аутобиографије, историјски списи и слично.
- Прво издање дела треба буде из периода од 1840. до 1920, укључујући и ове године.

¹ <https://www.distant-reading.net>

² Подразумева се да се речи броје аутоматски, на пример онако како то уради програм MS Word.

- Дело треба да буде оригинално написано на језику у чију ће се под-колекцију уврстити, што значи да се преводи не узимају у обзир.
- Дело треба да буде објављено у Европи највише десет година после првог издања. Ова се одредба односи пре свега на дела на, рецимо, енглеском или португалском језику која су први пут могла бити објављена у Америци односно Бразилу.
- Предност се даје делима која су у назначеном периоду објављена као књиге, а не у наставцима у серијским публикацијама.

Осим ових обавезних критеријума, постављени су и додатни услови за састав сваке подколекције који треба, с једне стране, да обезбеде разноврсност заступљених текстова и, с друге стране, да омогуће компаративну анализу подколекција и примену кључних метода за статистичку анализу текстова. Ови додатни критеријуми за пожељну балансираност корпуса су следећи:

- *Величина колекције*: подколекција би требало да садржи 100 дела која се квалификују као романи (према претходно поменутиим обавезним критеријумима).
- *Пол аутора*: подколекција би требало да садржи дела која су писали и мушки и женски аутори, а пожељно је да су 30% одабраних дела написале жене, а најмање 10%.
- *Број поновљених издања*: подколекција би требало да садржи како дела из канона, дакле добро позната широј публици, тако и потпуно непозната и заборављена дела. Одлучено је да се број поновљених издања неког дела узме као мера његове каноничности, па првој категорији припадају сва дела која су у периоду 1970-2010. имала бар два издања, док сва остала припадају другој категорији. Ових других би требало да буде бар 30%, али не више од 70%.
- *Равномерна покривеност периода 1840-1920*: Одабрани временски период првог издања дела је подељен у 4 периода у трајању од 20 година (само последњи период покрива 21 годину). Ови временски периоди би требало да буду равномерно заступљени у свакој подколекцији и да сваком од њих припада 20-25 дела.
- *Дужина дела*: Дела се према својој дужини деле у кратка (она која имају 10.000-50.000 речи), средње дужине (50.001-100.000) и дугачка (имају више од 100.000 речи). Подколекција би требало да садржи бар 20% дела свих дужина, а идеално би било 30-40%.

- *Број романа по аутору*: Подколекција би требало да садржи 9 до 11 аутора који ће бити заступљени са тачно 3 дела (што би, рецимо, омогућило тестирање аутоматских система за проверу ауторства), док би сва остала дела требало да буду написана од стране различитих аутора да би се обезбедила разноврсност. Уколико је за неке колекције тешко да се задовоље остали поменути критеријуми балансираности, ограничен број аутора може да буде заступљен и са два дела.

У овом тренутку³ се припремају колекције за италијански, норвешки, румунски, украјински, хрватски, швајцарски, немачки, шведски, шпански, док су подколекције за енглески, мађарски, немачки, пољски, португалски, словеначки, српски, француски и чешки попуњене са 100 дела.

2. Подколекција српских романа SrpELTeC

Израдом подколекције српских романа (названа SrpELTeC) бави се тим истраживача, аутора овог рада, којим руководи проф. др Цветана Крстев. На основу увида у постављене критеријуме одабира и добре балансираности, представљене у претходном одељку, јасно је да израда подколекције српских романа није тривијалан задатак, и да је за његово извршење, што је случај и са многим другим европским језицима, потребно много више труда него, рецимо, за енглески или француски језик. Пре свега, прозно стварање на српском језику јавља се касније него у другим европским земљама, с појавом реализма који као правац преовлађује у последње три деценије XIX века (Деретић 1983:362), што практично значи да скуп из кога се дела могу бирати ради што бољег задовољења постављених критеријума за српски није тако богат као за друге језике који су у овом периоду имали развијенију књижевност. С друге стране, већина књижевних дела из периода 1840-1920, с обзиром да више не подлежу заштити ауторских права, дигитализована је за енглески, француски и неке друге европске језике и слободно доступна кроз дигиталне библиотеке,⁴ што за српски језик није случај. Прецизније

³ Стање ELTeC корпуса на дан 16. септембра 2021. године ([ELTeC summary \(distantreading.github.io\)](https://distantreading.github.io))

⁴ На пример за енглески језик коришћена је, између осталог, библиотека електронских књига Гутенберг (<https://www.gutenberg.org/>), за француски Викиизворник и

говорећи, многа дела српске књижевности из овог периода су дигитализована, али то није урађено на начин да би се она могла употребити за израду српске SrpELTeC подколекције. Најбогатија и најчешће коришћена таква библиотека је Антологија српске књижевности - АСК⁵ урађена на Учитељском факултету Универзитета у Београду у сарадњи са Microsoft-ом. На жалост, овим дигиталним издањима недостају метаподаци тако да није познато која издања дела су коришћена за дигитализацију.

Због свега овога одлучено је да се српска подколекција изради у потпуности из почетка. Израда SrpELTeC подколекције одвијала се у више корака који ће бити укратко описани у наредним одељцима.

2.1. Одабир и проналажење српских 100 романа

Први, а можда и најтежи задатак, било је сачињавање листе дела која задовољавају критеријуме одабира. Велику помоћ у обављању овог изазовног задатка пружили су др Александра Тртовац и др Василије Милновић из Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, проф. др Душко Витас из Друштва за језичке технологије и ресурсе. За почетно попуњавање ове листе послужиле су информације из дела „Српски роман 1800-1950“ (Деретић 1981) и Приповедачи (Милисавац 1978). Међутим, како се у овим књигама говори углавном о значајним романописцима и другим приповедачима и њиховим делима, листа је била непотпуна и готово да није садржала „маргинална“ дела српске књижевности, она која су објављена само једном или два пута и чији су аутори данас углавном непознати. Листа је даље допуњавана делима која су пронађена претраживањем заједничког каталога српских библиотека COBISS+ одабиром одговарајућих вредности за врсту садржаја или литерарни жанр (роман, приповетка, кратка проза и сл.). Понеки интересантни наслови пронађени су код београдских антиквара, а неке сугестије су добијене из већ прибављених старих књига које су на крају садржале листу објављених дела истог издавача.

После формирања ове листе прешло се на други корак, а то је проналажење самих књига и њихово сканирање. Одлука је донета да се сканирају прва издања кад год је то могуће, тј. када се прво издање може пронаћи у некој од библиотека са којима је остварена сарадња. Такође, ако је дело

Дигитална библиотека Квебека (Bibliothèque électronique du Québec), за мађарски Аустријска национална библиотека и Асоцијација мађарских дигиталних библиотека итд.

⁵ <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/>

првобитно изашло у наставцима у серијској публикацији, сканирано је његово прво издање у форми књиге, док се као година првог издања води издање из серијске публикације. Понекада се морало одустати од првог издања, јер је копија била лошег квалитета па је даљи рад био немогућ због изузетно лошег квалитета оптичког читања карактера. Такав је био случај, на пример, са романом „Општинско дете“ Бранислава Нушића, чије се прво издање из 1902. године није могло употребити, па је за даљи рад узето издање из 1932. године. Од неких дела из прве половине XIX века се морало одустати јер су писана предвуковском азбуком, а касније нису прилагођена, као на пример „Венацъ искренне любви Светоміра и Зорице : романтическа повѣсть сочинѣна Димитріемъ Михаиловићемъер“ из 1840. године. Ова дела се не могу обрађивати алатима за обраду савременог српског језика, па она из тога разлога нису уврштена.

На овај начин смо успели да сачинимо листу од више од 150 дела која би се потенцијално могла укључити у подколекцију SrpELTeC. Треба имати у виду да се пре прегледања самих књига и њихове дигитализације не може са сигурношћу рећи да ли се неко дело квалификује као роман, новела или дужа приповетка, па самим тим задовољава критеријум одабира, нити се може увек знати унапред да ли дело има више од 10.000 речи.

2.2. Дигитализација

Сканирање дела одабраних за SrpELTeC је обављено у библиотекама са којима је остварена сарадња и која су имале тражене примерке:

1. Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ (највећи део);
2. Народна библиотека Србије;
3. Библиотека Матице српске;
4. Библиотека САНУ;
5. Библиотека Катедре за Српску књижевност Филолошког факултета;
6. Приватна библиотека Душка Витаса и Цветане Крстев.

На крају су ипак коришћена и три дигитална издања из библиотеке АСК, а једини разлог је био убрзање рада на српској подколекцији.

После сканирања је уследила даља обрада која се одвијала у неколико корака:

1. Урађено је оптичко читање карактера (OCR) да би се из слике добио текст.⁶

2. Квалитет текста добијеног ишчитавањем карактера је варирао од текста до текста. У неким, ређим случајевима је био доста добар, у некима прихватљив, а у неким, такође ређим случајевима, толико лош да се није могао користити. Сви неодбачени текстови су се у сваком случају морали кориговати, што је прво рађено аутоматски, како је описано у (Krstev and Stanković 2019). Укратко, систем за аутоматску корекцију пореди све речи из текста са електронским морфолошким речником српског језика (Krstev 2008), све неупарене речи третира као погрешне и замењује их низом речи из истог речника које су могле произвести погрешно ишчитану реч као резултат уобичајених грешака ишчитавања. Ове уобичајене грешке нису увек исте, па се систем мора прилагодити сваком конкретном тексту. Једна од најчешћих грешака ишчитавања карактера у ћириличном тексту је замена „и“ са „п“ (и обрнуто), „п“ са „н“ (и обрнуто) и „н“ са „и“ (и обрнуто). Низ потенцијалних замена погрешних речи може бити празан (што значи да је реч можда и тачно ишчитана, али није забележена у речнику), садржати једног или више кандидата.

3. У великом броју случајева, ишчитани текст је тек после аутоматске корекције описане у претходној тачки био у таквом облику да се уопште може читати. Сваки овако коригован текст је потом читао читач-волонтер („акцијаш“), који је поредио текст с оригиналом, кориговао преостале грешке и бирао правог кандидата тамо где је било понуђено више. Акцијашу су анимирани преко Друштва за језичке ресурсе и технологије ЈеРТех,⁷ њих укупно 25. Упутство читачима је било да текст треба да остане веран оригиналу, то јест да не треба да исправљају грешке из штампане верзије, а посебно да текст не прилагођавају савременом правопису (спојено или растављено писање, употреба малог или великог слова и слично).

4. Трећа и последња контрола састојала се од поновног поређења текста са електронским речником српског; препознате речи су представљале или преостале грешке које су исправљене, или речи које су недостајале у електронском речнику па је речник њима обogaђен, или су

⁶ За овај задатак је коришћен ABBY FineReader, приватна верзија Д. Витас и Ц. Крстев.

⁷ <http://jerteh.rs/>

представљале неку специфичност текста у погледу правописа или лексике што је остављано непромењено.

2.3. Анотација текста

Рад на корпусу ELTeC предвиђа за све подколекције основну анотацију, такозвану анотацију нивоа 1. Анотација се састоји од обележавања основних структурних елемената текста (поглавља и друге целине) и неких основних текстуалних елемената. Анотација је урађена у складу са ТЕИ препорукама (ТЕИ Consortium 2021), при чему је из богатог скупа елемената које ове препоруке дефинишу одабран као обавезан или дозвољен само мали подскуп.

Структурални елементи су:

5. Најосновнији је елемент `<div type="chapter">` који ће се наћи на почетку сваког поглавља, а ако је роман подељен и у веће или мање целине, онда се свако од њих означава са `<div type="part">`.
6. Ако се у роману појављује нешто што наликује песми – у виду засебних група редова – користе се обележја `<quote>` за целу „песму“ и `<l>` (line) за појединачне редове. Елемент `<quote>` може да се користи и за друге наводе (нпр. за цитирање делова неког другог текста, епиграфе на почетку целог текста или поглавља).
7. За означавање почетка нове странице у штампаном делу користи се ознака, нпр. `<rb n="55"/>`. Ове ознаке су врло корисне за кориговање текста, а исто тако и за упоредно приказивање сканираног и ишчитаног текста, какво је остварено у дигиталној библиотеци „Удаљено читање“ Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“.⁸
8. Подела у пасусе који се означавају етикетама `<p>` је обавезна, а за SrpELTeC су етикете додате аутоматски, на основу тврдог краја реда који оптичко читање карактера углавном задржава, а читачи проверавају у току кориговања текста.

Дозвољени су следећи текстуални елементи:

⁸ <https://udaljenocitanje.unilib.rs/>

9. Ако се у тексту помиње неки наслов (најчешће је дат у курзиву или под наводницима) – наслов новина, књиге, позоришне представе и сл. – он се обележава етикетом <title>;
10. Ако се у тексту појављује део на страном језику (и он може бити у курзиву, али не мора), обележава се етикетом <foreign> којој се мора додати атрибут језика, нпр. <foreign xml:lang="FR">;
11. Део текста који је некако истакнут (курзивом, масним словима, подвучено, повећавањем величине слова, итд.), а није ништа од претходног, означава се етикетом <hi> (highlighted).

За сваки текст анотиран у складу с ТЕI препорукама обавезно је заглавље с метаподацима, па је то случај и са свим текстовима из корпуса ELTeC. На новоу акције је договорено који елементи заглавља су обавезни, тако да су заглавља свих колекција уједначена. Сва заглавља морају да садрже:

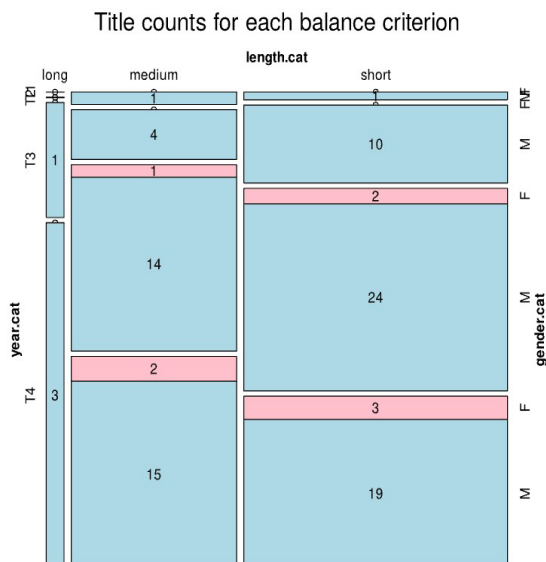
1. Опис електронског издања, што укључује назив дела и име аутора као и изјаве о одговорности (сканирање, корекција, анотација), датум публиковања, величина (мерена бројем речи). Аутору и делу могу се придружити идентификатори, као што су VIAF⁹ и Wikidata.¹⁰
2. Кратак каталoшки опис првог издања и издања које је коришћено за извор за ELTeC (уколико се разликује од првог издања).
3. Опис текста у смислу задовољавања критеријума балансираности.
4. Преглед свих измена дигиталног издања од његовог првог публиковања.

⁹ VIAF: The Virtual International Authority File (<http://viaf.org/>)

¹⁰ Слободна база знања (https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Main_Page)

3. Репрезентативност српског корпуса

On 2021-09-16 ELTeC-srp contains 100 texts containing 4674766 words

Слика 1. Стање SrpELTeC-a 16. септембра 2021.

Напредак у изради корпуса ELTeC се редовно прати, и периодично се ажурирају сумарни подаци за све подколекције.¹¹ Стање сваке од 17 под-колекција које су тренутно у изради или завршене приказује се и визуелно, графиконом који је дат на слици 1. Из заглавља графикона види се да је дана 16. септембра 2021. године српска подколекција садржала 100 романа укупне дужине од нешто више од 4,5 милиона речи (Odebrecht et al. 2021). Сам графикон приказује заступљеност романа по три критеријума: пол аутора, дужина дела и период у коме је дело први пут објављено. Пол аутора је представљен бојом: плавом бојом је означени мушки, а ружичастом женски. Одмах се уочава да су жене као аутори недовољно заступљене - само 8 од 100 дела. Дужина дела је представљена вертикалном поделом, и то с лева на десно: дугачка, средња и кратка. Уочава се веома мала заступљеност „дугачких“ романа (само 4), док преовлађују „кратки“ романи. Временски период је представљен хоризонталном поделом, одозго наниже иду први период (T1=[1840-1859]) до четвртог периода (T4=[1900-1920]). И

¹¹ <https://distantreading.github.io/ELTeC/index.html>

овде су уочава да је први период веома слабо заступљен са свега два дела, други нешто боље (14), док су преостала два периода равномерно заступљена са по 42 романа.

Ни мало не чуди да су неке од завршених подколекција учиниле много бољи избор романа те су њихове колекције готово савршено балансиране. Узмимо за пример француску подколекцију у којој је заступљено 34 жена-аутора, 30 дугачких романа, по 25 романа у сваком од четири временска периода, 44 често објављивана романа према 56 ретко објављиваних дела, а сличан је случај и са енглеском, немачком, португалском и мађарском подколекцијом. С друге стране, словеначка подколекција показује слична одступања од добре балансираности као и српска: 11 дела које су написале жене, 8 дугачких дела, 2 из првог периода T1.

Балансираност подколекција зависи од много фактора, од којих је један аутор подколекције: који људски и други ресурси су му на располагању.¹² Постоје и објективни фактори, а то је развој романа у назначеном периоду, о чему је већ било речи. Постоје и други „објективни“ фактори, а то је дужина романа мерена формално, бројем речи. Неки од романа из српске колекције, на пример „Ђурађ Бранковић“ Јакова Игњатовића, када би били преведени на енглески или француски, ушли би у категорију дугачких романа - у питању су карактеристике језика. Српска подколекција још није сасвим завршена, наиме неколико романа ће још бити замењено да би се постигла бар мало боља балансираност.

4. Даља обрада романа

Акција удаљеног читања предвиђа да све или већина подколекција буде аотирана и на нивоу 2, што подразумева детаљану аотацију: обележавање свих речи у тексту врстом речи¹³ и лематизацију (додељивање свакој речи њеног уобичајеног речничког облика), опционо придруживање и других морфосинтаксичких описа, као и обележавање именованих ентитета.

¹² Треба имати у виду да се овај огромни подухват одвија у оквиру једне COST акције које финансирају само сарадњу, а не и конкретан рад, па је највећи део посла урађен волонтерски.

¹³ <https://universaldependencies.org/u/pos/>

Главни циљ препознавања именованих ентитета (енг. *Named Entity Recognition, NER*) представља означавање имена особа, њихових улога, локалитета, организација у тексту, као и препознавање нумеричких израза који укључују датум, време, проценат, новац и представљају један од кључних корака при екстракцији информација из текста. Систем за препознавање именованих ентитета за српски језик је заснован на ручно креираним правилима која се ослањају на свеобухватне лексичке ресурсе за српски језик (Krstev et al. 2014).

На нивоу целе акције је договорено да се у романима означава само 7 категорија ентитета: PERS, ROLE, DEMO, ORG, LOC, WORK, EVENT, за које је закључено да ће бити од највећег значаја за даља литерарна изучавања (Frontini et al. 2020). Ове категорије су прецизиране на следећи начин:

PERS – укључена су властита имена људи: лично име, презиме, надимак или све то у комбинацији. Односи се и на имена стварних људи (*Марко Краљевић*), ликова из романа (*Чедомир Илић*), измишљених бића, што укључује и богове и свеце (*Зевс*). У оквиру имена су и додаци имену (као *Елизабета II*), док почасне титуле краљева, свештених лица и обичних људи (*краљ, др, г-ђа*) нису део имена већ се означавају са ROLE. У ову категорију спадају и имена животиња, ако су добиле властита имена. Присвојни придеви од личних имена се не обележавају.

ROLE – обележавају се занимања, титуле и задужења људи било да прате лично име особе или не. И овај ентитет се може састојати од више речи, нпр. генерал-пуковник, гимназијски професор. Треба водити рачуна о двозначности, нпр. „сељак“ може некада да означава карактерну особину, а некада занимање – само ово друго се обележава. Неке речи су двозначне, на пример, „бабица“ је деминутив речи „баба“, али може да означава и занимање (примаља).

ORG – означавају се имена компанија, политичких партија, образовних установа, спортских тимова, болница, музеја, библиотека, хотела, кафана, црква и светилишта, на пример *Велика Школа*.

LOC – континенти, државе, региони, насељена места (градови и села), планине (острва, пећине, равнице...), водене површине (реке, океани, мора, језера, извори...), имена небеских тела, градске локације (имена улица, тргова, делова града). Као и у случају имена људи,

обележавају се и стварне и измишљене локације, па и онда ако су у тексту дате само иницијалом (нпр. дошао је из *H.*).

WORK – наслови књига, драма, песама (за читање или певање), музичких дела, слика, скулптура, новина, на пример *Мали журнал*.

EVENT – имена догађаја који се редовно понављају или су се једном догодили али имају своје име, као што су природне катастрофе, револуције, битке, ратови, демонстрације, концерти, спортски догађаји, на пример, *Косовски бој* и *Митровдан*.

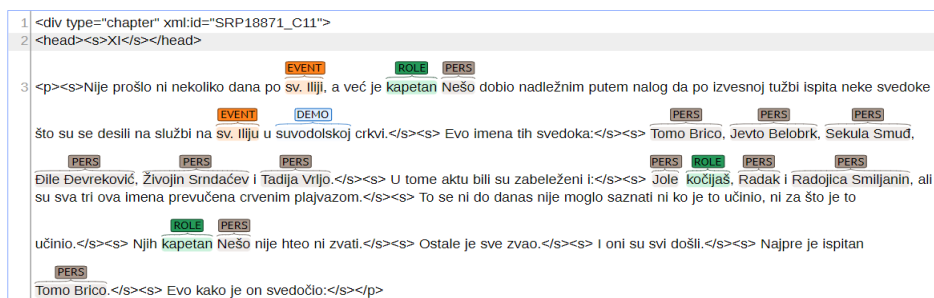
DEMO – обележавају се становници држава, градова, региона (*Турци*, *Турска*), или етничке групе (*Власи*), као и придеви настали од ових назива (*турски*).

Сам процес аотирања романа одвија се за српски језик у неколико фаза. Прва фаза је аутоматско аотирање коришћењем SrpNER система за препознавање именованих ентитета (Krstev et al. 2014), који је првенствено намењен препознавању именованих ентитета новинских чланака. С обзиром на ову његову првобитну намену, систем се подешава за сваки роман понаособ ради постизања бољих резултата. То је могуће с обзиром да је у питању систем занован на правилима, те се ова правила могу мењати према потреби. У другој фази, произведене етикете, које садрже много више категорија и подкатегија од 7 предвиђених ELTeC корпусом, аутоматски се прилагођавају скупу етикета које су у складу са ELTeC колекцијом. Трећа фаза је ручна евалуација у којој је укључено више акцијаша.¹⁴ Евалуатори обављају корекције коришћењем два алата за аотацију Brat¹⁵ и INCErPTION (види слику 2).¹⁶

¹⁴ Евалуатори су студенти Универзитета у Београду разних нивоа: основних студија Библиотекарства и информатике на Филолошком факултету, мастер студија Рачунарство у друштвеним наукама и докторских студија Интелигентни системи.

¹⁵ BRAT, <https://brat.nlplab.org>

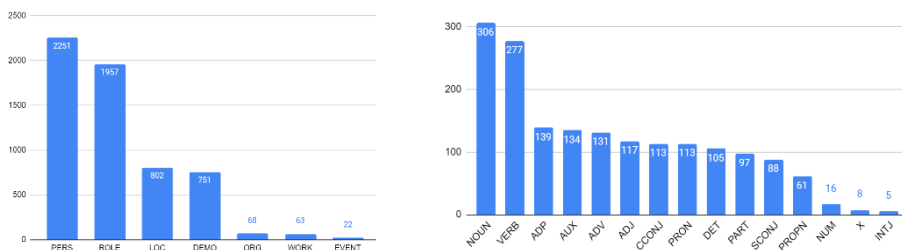
¹⁶ INCErPTION, <https://inception-project.github.io/>

Слика 2. Именовани ентитети у роману Лазара Комарчића „Мој кочијаи“
 визуелизовани кроз INCEPTION.

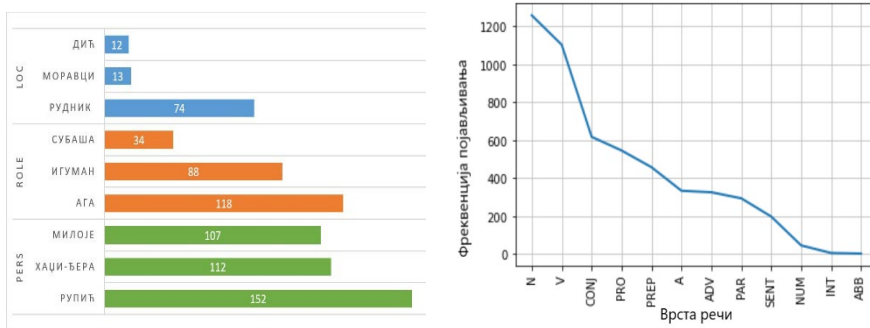
Осим припреме вишејезичног корпуса, COST акција удаљеног читања као један од циљева има анализу великих колекција књижевних текстова коришћењем рачунарских метода (Stanković et al. 2019). Анотирани корпус старих српских романа представља непроцењиву базу за тренирање модела и развијање система за препознавање именованих ентитета. Осим анотирања, интеграција обележавања врстом речи и лематизација свих речи у тексту, као и препознавање и обележававање именованих ентитета је текућа активност (Stanković et al. 2020). Као резултат, до сада је за 44 романа из SrpELTeC колекције завршено обележававање свих речи текста врстом речи, лемом и потенцијално именованим ентитетом у складу са препорукама акције. Величина до сада припремљена 44 романа за ниво 2 је мерена бројем токена¹⁷ 2.106.410, бројем речи 1.711.250, бројем пасуса 2.740, и бројем реченица 6.647. Дистрибуција класа именованих ентитета и врста речи приказана је на слици 3. До краја акције на исти овај начин биће обрађено свих 100 романа из српске подколекције.

¹⁷ Токени у односу на речи садрже и интерпункцијске и све друге специјалне знаке.

Слика 3. Лево: дистрибуција именованих ентитета у 44 романа *SrpELTeC-a*; десно: дистрибуција врста речи у истом скупу (бројеви у стубићима представљају хиљаде).

На слици 4. је приказана анализа дистрибуције именованих ентитета и врста речи у роману „Хаџи Ђера“ Драгутина Илића,¹⁸ коришћењем ала-та за обраду текста и низа библиотека и програма за симболичко и статисти-чко обрађивање помоћу програмског језика *Python* и пакета *Natural Language Toolkit*, познатијег под називом *NLTK*.

Слика 4. Лево: најчешћи помињане локације, улоге (титуле) и особе у роману „Хаџи Ђера“, десно: дистрибуција врста речи у истом роману.

Један од будућих циљева је и анализа проналажења карактеристичних речи, пре свега именица у романима ELTeC колекције, као и моделирање тема које ће као резултат донети корист за сваког читаоца књиге, јер ће му омогућити лакше проналажење романа за које је заинтересован. Такође, то ће омогућити да се стекне увид у теме које преовлађују у српским романима писаним 1840-1920. године, те да се те теме пореде са темама које преовлађују у другим европским романима из истог периода.

¹⁸ „Хаџи Ђера“ Драгутин Илић, <https://udaljenocitanje.unilib.rs/pregled/22/strana/1/>

5. Која је корист за све

За овакву амбициозну акцију кључ успеха представљали су њени циљеви који су били велики подстицај за све њене учеснике. Истраживачка група са Универзитета у Београду и Друштва за језичке технологије и ресурсе равноправно је учествовала у овој COST акцији, што није остало незапажено. Њихово изузетно ангажовање је омогућило развој корпуса који ће представљати значајан ресурс за разноврсна лингвистичка, филолошка, културолошка и информатичка истраживања. Овај корпус који ће садржати материјал који није обухваћен Корпусом савременог српског језика¹⁹ биће урађен у складу са свим савременим трендовима уз употребу најсавременијих стандарда и алата. Корпус ће бити доступан како преко заједничке дистрибуције акције, тако и кроз дигиталну библиотеку Аурора²⁰ коју развија Јертех и која већ сада садржи и многе друге текстове који нису део ELTeC колекције. Коришћењем платформе отвореног кода *NoSketch Engine*, која је скраћена верзија програма *Sketch Engine*, корпус је слободно доступан за претраживање и анализу коришћењем језика за претрагу корпуса CQL (енгл. *Corpus Query Language*) на инстанци *NoSke*²¹ Друштва за језичке ресурсе и технологије Јертех. Допуна платформи Аурора и Носке се врши повремено, са напретком развоја корпуса.

По завршетку акције, наставиће се рад на преосталих 50 романа, потенцијално и више, српске књижевности 1840-1920, а касније ће бити укључене и друге форме (краће приповетке, путописи, биографије итд.).

ELTeC колекција је већ коришћена за нека компаративна истраживања. Једно од њих је изучавање карактеристика наслова у романима из периода 1840-1920. на више европских језика: енглески, италијански, немачки, пољски, португалски, румунски, словеначки, српски, украјински, француски. Изучаване су карактеристике наслова од формалних (дужина наслова, коришћење поднаслова, експлицирање жанра) до синтаксичких и тематских (тема, ликови, место). Резултати овог истраживања јавно су доступни (Patras et al. 2020).

¹⁹ Корпус савременог српског језика,
<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>

²⁰ Аурора, <http://aurora.jerteh.rs/>

²¹ <https://noske.jerteh.rs/#dashboard?corpname=ELTeC>

Извори и литература

- Деретић, Јован. *Српски Роман : 1800-1950*. Нолит, 1981.
- Деретић, Јован. *Историја Српске Књижевности*. Нолит, 1983.
- Живан Милисавец (ур.). *Приповедачи* (vol. 66), Матица српска; Српска књижевна задруга, 1972.
- Krstev, Cvetana. *Processing of Serbian. Automata, texts and electronic dictionaries*. Faculty of Philology of the University of Belgrade, 2008.
- Krstev, Cvetana, Ivan Obradović, Miloš Utvić and Duško Vitas. 2014: "A System for Named Entity Recognition Based on Local Grammars". *Journal of Logic and Computation*, 24(2): 473–489.
- Krstev, Cvetana, and Ranka Stanković. "Old or new, we repair, adjust and alter (texts)." *Infotheca - Journal for Digital Humanities* [Online], 19.2 (2019): 61-80.
- Moretti, Franco. "Conjectures on world literature." *New left review* 1 (2000): 54.
- Odebrecht, Carolin, Lou Burnard and Christof Schöch (editors) *European Literary Text Collection (ELTeC)*, version 1.1.0, April 2021, COST Action Distant Reading for European Literary History (CA16204). DOI: doi.org/10.5281/zenodo.4662444.
- Patras, Roxana, Carolin Odebrecht, Ioana Galleron, Rosario Arias, Berenike J. Herrmann, Cvetana Krstev, Katja Mihurko Poniž and Dmytro Yesypenko. 2020. *Dataset for ELTEC titles [Data set]*. Zenodo. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4268669>
- Stanković, Ranka, Diana Santos, Francesca Frontini, Tomaž Erjavec and Carmen Brando. 2019. "Named Entity Recognition for Distant Reading in Several European Literatures." In *DH Budapest 2019*.
- Stanković, Ranka, Branislava Šandrih, Cvetana Krstev, Miloš Utvić and Mihailo Škorić. 2020. "Machine Learning and Deep Neural Network-Based Lemmatization and Morphosyntactic Tagging for Serbian." In *Proceedings of the 12th Language Resources and Evaluation Conference*, pages 3954–3962.
- TEI Consortium, eds. *TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Version 4.3.0. 31st August 2021. TEI Consortium. <http://www.tei-c.org/Guidelines/P5/> (7th October 2021).
- Frontini, Francesca, et al. "Named entity recognition for distant reading in ELTeC." *CLARIN Annual Conference 2020*.

Cvetana Krstev
University of Belgrade
Faculty of Philology

Ranka Stanković
University of Belgrade
Faculty of Mining and Geology

Branislava Šandrih Todorović
University of Belgrade
Faculty of Philology

Milica Ikonić Nešić
University of Belgrade
Faculty of Philology

NEW TECHNOLOGIES FOR THE REVIVAL OF OLD TEXTS

Distant reading is a paradigm that involves the use of computer methods for the analysis of large collections of literary texts. In order for distant reading methods to be applied, careful selection of texts according to agreed criteria and their preparation is required. This is exactly what the COST action “*Distant Reading for European Literary History*” deals with. One of the most important goals of this action is the preparation of a multilingual, precisely balanced corpus which, when fully completed, will contain 100 novels first published in the period 1840-1920 for several European languages, including Serbian.

Keywords: distant reading, literary corpus, Serbian language processing, Part-Of-Speech annotation, lemmatization, named entities

Светлана Переволочанская
Российский государственный университет им А. Н. Косыгина (Москва)
Институт славянской культуры
Кафедра общей и славянской филологии
perevolochanskaja@yandex.ru

ДИНАМИКА СМЫСЛОВОГО РАЗВЕРТЫВАНИЯ В ГЛОБАЛЬНОМ ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ: ТЕКСТ И ЕГО ПОНИМАНИЕ

Статья посвящена описанию гипертекстовых структур в глобальном цифровом пространстве. Особое место в нем занимают образно-символические информационные компоненты, которые расширяют границы «традиционного» текста, делают его многослойным, многовекторным, пластичным, что усложняет его понимание и толкование. Смысловое развертывание таких структур дает возможность представить данный феномен как гетерархическую систему текстов, как постоянно конструируемый объект, не имеющий четких границ, как транстекстуальный феномен.

Ключевые слова: символ, семантический палимпсест, симулякр, гетерархическая система текстов, транстекстуальный феномен.

Современное цифровое пространство – когнитивный конгломерат, который характеризуется быстрой и бесконечной сменой информационных блоков. Его развитие исторически определилось последовательной сменой информационных «переворотов» в человеческой цивилизации:

- возникновением письменности, обусловленной необходимостью передавать информацию во времени и в пространстве;
- изобретением книгопечатания и создание мануфактурной коммуникативной системы в XV веке, получившей название «эпоха Гутенберга» по имени изобретателя печатного станка;
- созданием персонального компьютера и глобальной сети Интернет в XX веке.

Так называемые «информационные революции» привели к диспропорциональному соотношению между информационным производством человечества и информационным потреблением отдельного человека. Кризис проявился в неспособности одного индивида охватить интеллектуальное богатство, созданное коллективным разумом. Информационный

взрыв как индикатор изменений в ментальной сфере характеризует когнитивное пространство современного человека, провоцирует появление гипертекстовых структур.

Язык – инструмент, основная функция которого – формировать и передавать информацию, он посредник в сложном процессе понимания информационных структур. Последние требуют кодификации: фиксации содержания в виде знаков не только в словарях и грамматиках, но и в текстах. Информация, переданная при помощи языка, формирует знания, а результат когниции – формирование глобальных смыслов. Слово выступает как способ моделирования когнитивной структуры знания. Отметим, что кодировка их может носить как вербальный, так и невербальный характер – применение графических, аудитивных, визуальных, мимических, кинетических и многих других средств. Наиболее важными видами информации в современном мире следует признать визуально-образную и визуально-символическую информацию. В XXI веке визуально-образное содержание теряет свою актуальность, а образно-символическое как отражение творческой рефлексии становится основной формой современной культуры.

Эту смену парадигм можно продемонстрировать на примере воплощений одного образа, запечатленного в двух хронологических разъединенных композициях: первая – «Ветка», этюд для картины «Явление Христа народу» А. Иванова, 2-я половина XIX в., вторая – работа представителя московской концептуальной школы – объект «Ветка» (1996 г.) А. Монастырского. «Текст» последнего можно представить как стилевую аллюзию на работу А. Иванова. Это своего рода цитата, прецедентный образ, отсылка к романтическому пейзажу русского художника: одинокая ветка как философский символ природной силы мироздания.

Фото 1. А. Иванов. Ветка.
Государственная Третьяковская галерея

Фото 2. А. Монастырский. Объект «Ветка»
Государственная Третьяковская галерея

Фото 3. Презентация «Ветки» Андрея Монастырского
в Государственной Третьяковской галерее

Автор современной композиции выделяет в своей работе три вида искусства, «скрещение трех лучей» – «изображение, сам объект, текст и [...] звуковой луч, который состоит из двух – из молчания, потому что ветка имплицитна и в себе содержит возможность звука, если ее потянуть вниз, начнется скрежет разматывающегося скотча, и музыковедческий текстовой момент – это о Штокгаузене¹ и Антоне фон Веберне²» (Монастырский 2020а).

Объект современного искусства, по представлению А. Монастырского, есть «акционный “музыкальный” объект (инструмент) одноразового использования для получения звука разматывающегося скотча. Однако она задумана таким образом, что этот звук присутствует только как возможность» (Монастырский 2020b); вместилище разных смыслов, многовекторный конструктор, «построенный на самой границе эйдоса и мелоса.

¹ Карлхайнц Штокгаузен – немецкий композитор, дирижёр, музыкальный теоретик, крупнейший новатор музыки второй половины XX века, представитель музыкального авангарда.

² Антон Веберн – австрийский композитор, основатель Новой венской школы.

Одновременно здесь созерцаются и образ ветки (изобразительная предметность), и звук “пойманной тишины” (дискурсивный горизонт возможности музыки)» (Монастырский 2020b).

Современное когнитивное пространство расширяет границы текста: возникает вопрос о поликодовости, шире – о многослойном феномене культуры. «Тайна» означаемого, его глобальность и непредсказуемость порождает асимметрию внутри знака в пользу формы. Отсюда в искусстве, архитектуре, культуре формируется новая парадигма, где главенствует форма, а содержание становится вторичным.

Все переходные эпохи характеризуются поиском новых смыслов и поиском новой формы для их (смыслов) упорядочения. В цифровом пространстве как когнитивном конгломерате наблюдается два направления «работы» со знаком:

- первое реализуется в рамках так называемого «упрощения», которое предполагает разрушение знака, его содержательную «обеднённость», характеризуется появлением *симулякра*;
- второе идет в противоположном направлении по пути «усложнения», обеспечивает поиск сверхзначимой формы, в которую вкладываются глубинные смыслы. Таким знаком выступает *символ*.

Процесс разрушения знака характеризуется тем, что в эпоху так называемого «клипового сознания» (термин Элвина Тоффлера – американского философа, социолога и футуролога) форма начинает превалировать над содержанием: важным становится компонент «как сказать», а не «что выразить».

Схема 1. Разрушение языкового знака

Появление «мозаичного» мышления связано с неспособностью охватить всю информационную картину целиком: происходит «скольжение» по поверхности содержательного континуума, нет заглублиения в смысловую ткань информационного текста. Такой тип постмодернистского мышления М. Эпштейн охарактеризовал термином «культура легких и быстрых касаний» (2020). Привлекает форма, а содержание становится

вторичным, «скользящим» фоном. Форма прикрывает пустоту означаемого. В процессе симуляции происходит замена «реальности знаками реального» (Бодрийяр 2018: 5). Таков, например, объект «Ветка» А. Монастырского. Распознавание образа здесь затруднено, требуется предтекст, который позволил бы развертывать смысловую ткань в горизонтальном контексте: не ориентированный на него предмет воспринимается содержательно пустым. Будучи же помещенным в интертекстуальное поле, интерпретируемый объект приобретает некий намек на его содержательность. Следует заметить, что в этих отношениях обнаруживается не реальная связь с объектом, а возможность созданного объекта выступить в качестве копии известного уже текста. Знак теряет свою двусторонность, что приводит к утрате связи знака с референтом, с реальностью. Знак превращается в симулякр – в свое подобие с выхолощенным содержанием, с потерей глубинного смысла. Этот процесс провоцирует изменения и в системе знаков. Две сферы – реальная и ирреальная – сопрягаются в области симуляции. Акт коммуникации обезличивается и «виртуализуется», стираются границы между реальным и воображаемым, условным, искусственным (Бодрийяр 2018).

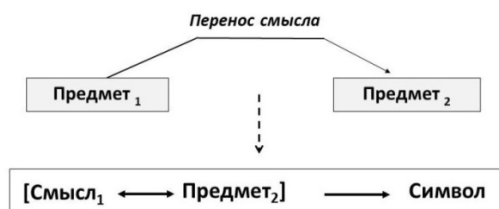
Очень ярко представлен этот тип знаков-текстов (коротких видеосюжетов) в образах-симулякрах современного информационно-развлекательного дискурса в социальной сети *TikTok*. Данный контент характеризуется как «забавный», «веселый», «интересный», «обучающий», «креативный». Среди образов-симулякров появились популярные тиктокеры, культивирующие потребление: за привлекательной для юного потребителя оберткой образа хихикающего, «кривляющегося» кумира скрывается интеллектуальная пустота, отсутствие всякого смысла. Симулякр реализует себя в «сенсорном хаосе» [термин Т. В. Черниговской] (2017: 67). Быстрая, в бесконечном мелькании смена «визуальных» блоков приводит к ограничению понимания, торможению мыслительных процессов: нельзя долго эксплуатировать форму, не обеспеченную информационным континuumом. Размывающаяся плотность содержательного контента, постоянный контакт с клиповым форматом приводит к неспособности читать тексты большого объема, подключать воображение во время чтения, а в конечном итоге теряются навыки осмысления и анализа информации.

Второе направление в развитии знака связано с поиском такой формы, в которую можно было бы «упаковать» огромный информационный континuum. Такое взаимодействие возможно только в рамках

символа. Он составляет бинарную оппозицию по отношению к симулякру – символ *vs* симулякр.

Существует две тенденции в описании содержания понятий *знак* и *символ*. Первая предполагает отношения между ними как общее и частное, т.е. понятие *символ* входит в объем понятия *знак*. Другая тенденция размежевывает данные термины на основе отсутствия сходства между означающим и означаемым. Попытка такого анализа понятия *символ* предпринята в ряде исследовательских работ А. Ф. Лосева (1976, 1982, 1991). В них признается *знаковая* природа символа, при этом автор подчеркивает, что символ всегда связан со знаком, этого нельзя сказать о самом знаке, т.к. не всякий знак может быть символом. В качестве такового выступает только развернутый знак, суть которого раскрывается в следующей аксиоме: «Всякий знак может иметь бесконечное множество значений, т.е. быть символом» (Лосев 1976: 130). В нем содержится смысл, предполагающий «нечто иное», чем «просто смысл вещей, отражающих друг друга» (Лосев 1991: 257). Таким образом, в концепции А. Ф. Лосева речь идет о *смысловом отражении*. Схематично это может быть представлено в следующем виде:

Схема 2. Перенос смысла (Переволочанская 1998)

Двухсторонняя стрелка на схеме указывает на тесную связь, спаянность, взаимообусловленность (двусторонность отношений) между *Смыслом₁* и *Предметом₂*. «Символ [...] есть полное взаимопроникновение идейной образности вещи с самой вещью» (Лосев 1991: 268).

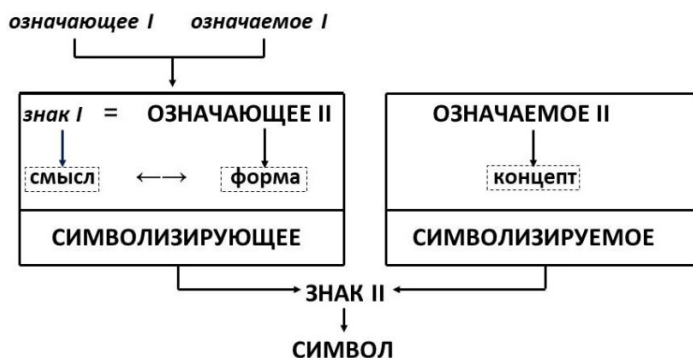
Так, например, изображение Аполлона-Мусагета с лирой (кифарой) в руках символизирует искусство, раскрывает обобщенный смысл искусства: здесь и покровительство над Музами конкретных искусств, понимаемое, как единение всех видов последнего, всего того, что связано с творчеством, здесь и указание на «чистоту», «целительность» искусства как средства выражения внутреннего, духовного содержания, здесь и сочетание интеллектуального и эмоционального начала, и, очевидно,

многое другое, что и предполагает огромное количество смысловых толкований данного символа.

А. Ф. Лосев отмечает, что изображение может быть схематичным, но обязательно существенным и оригинальным. Само оно является внешней стороной (означающим, символизирующим), а внутренняя сторона (означаемое, символизируемое) содержит в себе упорядоченный образ, идею. Внешняя и внутренняя стороны находятся друг с другом в диалектическом единстве.

С точки зрения внутренних отношений, символ можно определить как метаязыковое явление, как элемент вторичной семиологической системы, представляющий собой «второй язык, на котором говорят о первом» (Барт 1989; 790). Воспользовавшись элементами схемы смещения значения, приведенной Р. Бартом, дадим описание составляющих символа:

Схема 3. Символ как метаязыковое явление (Переволичанская 1998)

В этой схеме отчетливо прослеживаются две семантические ступени построения символа. Первая ступень – это готовый знак, необходимый для создания символа, он же, в свою очередь, является означающим второй ступени, которая как бы встроена в первую. Обратим внимание на то, что означающее (II) есть двусторонняя сущность: во-первых, это смысл, предполагающий толкование известного содержания, опирающегося на некоторые знания (смысловое отражение процесса обобщения): во-вторых, это форма, которая «отодвигает» данный смысл на второй план. «Смысл теряет собственную значимость, но продолжает жить, питая собою форму [...] Смысл является для формы чем-то вроде хранилища конкретных событий, которое всегда находится под рукой: все время

возникает необходимость, чтобы форма снова могла пустить корни в смысле» (Барт 1989: 82-83).

Так, мифоним *Афродита* является означающим (I), выражающим определенное содержание, представляющее совокупность неких знаний, стоящих за этим именем (означаемое I), а именно: богиня любви и красоты в древнегреческой мифологии. Обозначение содержания означаемого I сочетанием «богиня любви и красоты» есть обобщающий тезис, скрывающий все богатство повествования в мифах, связанного с данной богиней. Понятно, что эта совокупность дана в сжатом, эскизном виде, но готовом в любой момент быть представленным в развернутом варианте настолько, насколько позволит концепт (образ-идея). Этот сжатый, эскизный вид, конечно, «обедняет» смысл, делая его второстепенным: на первый план выступает содержание концепта вторичной семиологической системы, ассоциативно связанной с первой. Она (форма) как бы впитывает, «считывает» в процессе обобщения основные и существенные элементы образа, выводя на вершину этого абстрагирования предельно свернутый, сконцентрированный глубинный смысл. Таким в нашем случае является «любовь» – это и есть концепт, это и есть символизируемое. Символизирующее *Афродита* для него наиболее подходяще, т.к. на фоне смыслового богатства первой семиологической системы рождается своеобразие семантических оттенков второй семиологической системы, которая, в сущности, является символической системой. В качестве символизирующих «любовь» могут выступать *Киприда*, *Венера*, *Амур*, *Купидон*, *Эрот*, хотя последние три скорее будут символизировать чувственную любовь. Следовательно, *Афродита*, (*Киприда*, *Венера*) – символ любви, *Амур*, *Купидон*, *Эрот* – символ чувственной, страстной любви.

Сказанное выше позволяет говорить о том, что символ по своей содержательной плотности можно рассматривать как *семантический палимпсест*. В символе означаемое / символизируемое представляет собой спрессованные смыслы, «упакованные в концепт», здесь следует говорить о «концептуальной оплотненности смысла». Именно символ приемлем в ситуации информационной перегруженности. В традиционной науке до недавнего времени существовал вопрос о правомерности выделения концепта как особой единицы ментального уровня. Современный научный дискурс не может обойтись в описании многих явлений без концепта.

Интересна в этом контексте отсылка к пушкинской эпиграмме на Ф. В. Булгарина – противника А. Пушкина в книжно-журнальной полемике первой трети XIX века: «Не то беда, что ты поляк: Костюшко лях,

Мицкевич лях! Пожалуй, будь себе татарин, – И тут не вижу я стыда; Будь жид – и это не беда; Беда, что ты Видок Фиглярин» (Пушкин 1948: 159). Прецедентное имя *Видок*, употребляющееся и в пушкинских статьях, стало символом безнравственности, доноительства, оно есть имплицитная номинация сочинителя пасквилей. Онимическая контаминация имени *Видок* (прецедентное имя, имеет отсылку к судьбе реального лица *Эжена Франсуа Видока* – нечистоплотного представителя французского частного сыска) и фамилии *Булгарин* в языковом обыгрывании с *Фиглярин*, где корневая морфема содержит семантические признаки «обманщик» и «двуличный человек», представляет собой оценочную номинацию, содержащую полемический задор автора эпиграммы и ассоциативный намек на факт доноительства Фаддея Булгарина.

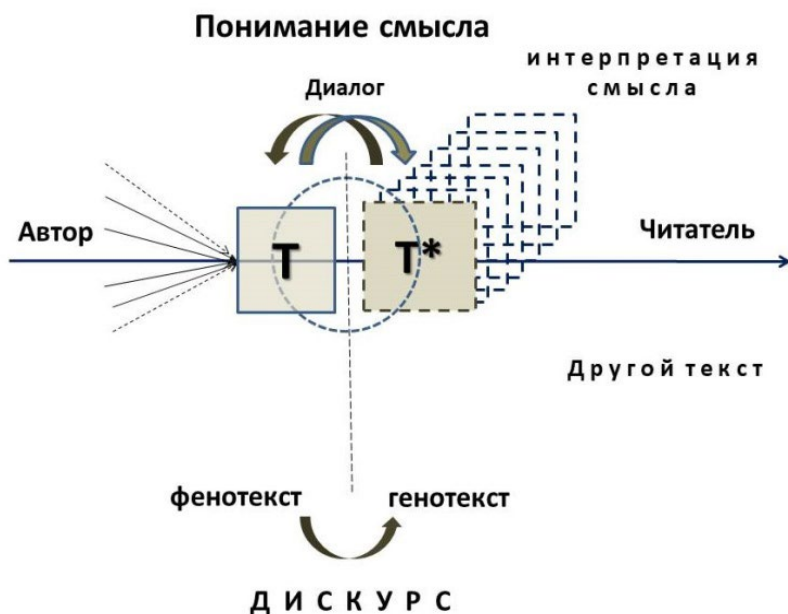
Цифровое пространство в силу сложности и многослойности своего устройства опирается на символическую природу знака, провоцирует появление гипертекстовых структур. Гипертекст – особый вид текста, устройство которого таково, что он превращается в гетерархическую систему текстов, одновременно составляя единство множества текстов. Простейший пример такой системы – это любой электронный словарь или энциклопедия, где каждая статья имеет отсылки к другим статьям этого же словаря. В результате читать такой текст можно по-разному: последовательно, игнорируя гипертекстовые отсылки, или читать статью с постоянным выходом в систему ссылок.

Ярким представителем гипертекстовых структур является глобальная паутина интернета. Цифровое текстовое пространство, в котором «пребывает» современный пользователь сетей, предполагает наличие гипертекстового навигатора, читатель сам прокладывает свой гипертекстовый маршрут, образуя свое полимедиальное пространство текста. Термин «гипертекст» не имеет строго очерченных границ: с одной стороны, это способ организации информации в машине; с другой – его можно определить как социокультурный феномен.

При этом данный феномен становится мультимодальным, обладающим целым рядом признаков. Один из них – это рассредоточенность такого текста в пространстве, ему «противопоказаны» линейность и одномерность: его смысловые плоскости организованы разноректорно. Последнее определяет семантическую многослойность текста, его гибкую символическую природу. В глобальной коммуникативной цифровой среде стохастическая структура знания приводит к созданию нового типа текста как вероятностного конструкта, не имеющего контурно

обозначенных границ с отсылками к другим текстам. Дисперсность, разнородность и объемность (голографичность) структуры такого текста определяется его виртуальностью, результатом экстерниоризации связей читателя-соавтора. Появляющийся текст, строящийся на генетической связи с исходным текстом на базе ризоморфности, сходной с запутанной корневой системой растения, есть отражение рефлексии воспринимающего сознания.

Схема 4. Интерпретация смысла (Переволочанская 2019)

В представленной схеме отражена структура моделируемого текста: Т (готовый текст) → Т* (конструируемый, интерпретируемый текст). Такова модель смыслового развертывания текста. Как семиотический объект (готовый продукт – фенотекст), он находится в стадии обретения формы, он пластичен, его границы расплывчаты, незавершенность и становление отражают специфику рождающегося генотекста – постоянно конструируемого «нового» текста [термины Ю. Кристевой] (2003). А это есть выход в дискурс – сложную модель развертывания смысла, его понимания и интерпретации: это диалог авторского и читательского

сознания, это жизнь текста в «режиме онлайн». Такой сложный «текст» можно рассматривать как **транстекстуальный феномен**.

Источники и литература

Барт, Ролан. Избранные работы. Семиотика. Поэтика: Пер. с франц. М.: «Прогресс», 1989. Печать.

Бодрийяр, Жан. Симулякры и симуляция. М.: Постум, 2018. Печать.

Иванов, Александр А. Ветка. Этюд для картины «Явление Христа народу (Явление Мессии)» // Государственная Третьяковская галерея – каталог собрания / Я. В. Брук, Л. И. Иовлева. М.: СканРус, 2005. Т. 3: Живопись первой половины XIX века. 484 с. <www.tretyakovgallery.ru> 09.10.2020.

Кристева, Юлия. Семиотика: Исследования по семанализу. М.: Академический проект, 2003.

Лосев, Алексей Ф. Знак. Символ. Миф. М.: МГУ, 1982. Печать.

Лосев, Алексей Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. М.: «Искусство», 1976. Печать.

Лосев, Алексей Ф. Философия. Мифология. Культура. М., 1991. Печать.

Монастырский, Андрей // Третьяковка впервые показала «Ветку» Монастырского, купленную на доход от эндаумента. ТАСС. 16.03.2020а. <<https://tass.ru/moskva/7997379>> 04.11.2021.

Монастырский, Андрей // Руки прочь от «Ветки». АРТГИД. 21.02.2020b <<https://artguide.com/posts/1933>> 04.11.2021.

Переволочанская, Светлана Н. Символ как метаязыковое явление // Семантика языковых единиц: Доклады VI Международной конференции. М., 1998. Т.1. С. 56 - 59. Печать.

Переволочанская, Светлана Н. Образ автора в научном тексте: метафоризация как средство формирования научной абстракции // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. №2 (135). 2019. С.101-105. Печать.

Пушкин, Александр С. Эпиграмма // Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: В 16 т. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937–1959. Т. 3, кн. 1. 1948. С.159. Печать.

Черниговская, Татьяна В. Чеширская улыбка кота Шрёдингера: мозг, язык и сознание. М.: Издательский Дом ЯСК: Языки славянской культуры, 2017. Печать.

Эпштейн, Михаил Н. Постмодернизм в России. Литература и теория. М.: Изд-во Р. Элинина, 2000. Печать.

Perevolochanskaya Svetlana
The Kosygin State University of Russia
Institute of Slavic Culture
Department of General and Slavonic Philology

DYNAMICS OF SEMANTIC DEPLOYMENT IN THE GLOBAL DIGITAL SPACE: TEXT AND ITS UNDERSTANDING

Summary

The modern digital space is a cognitive conglomerate, which is characterized by a fast and endless change of information blocks, leading to the emergence of hypertext structures. The latter is characterized by the expansion of the boundaries of the text, a multi-layered, multi-vector phenomenon of culture is being formed, in which there is a “play” with a linguistic sign. In this cognitively saturated text space, transformations take place in two directions: on the one hand, there is a destruction of the sign, its meaningful “depletion”, leading to the appearance of simulacra (similarity, copy of the sign); and on the other hand, there is a “complication” due to the search for a super-significant form, into which deep meanings are invested. Such a sign is transformed into a symbol. It constitutes a binary opposition to the simulacrum - symbol vs simulacrum. In this formula, the first component in terms of its content density can be considered as a semantic palimpsest. The digital space, due to the complexity and layering of its structure, relies on the symbolic nature of the sign, provokes the emergence of hypertext, multimodal in its essence, with signs of nonlinearity, multidimensionality, dispersion. In the global communicative digital environment, the stochastic structure of knowledge leads to the creation of a new type of text as a probabilistic construct. And this is a way out into the discourse - a complex model of the deployment of meaning, its understanding and interpretation: this is a dialogue between the author's and the reader's consciousness, the life of the text in the “online mode”. Such a complex “text” can be seen as a transtextual phenomenon.

Keywords: symbol, semantic palimpsest, simulacrum, heterarchical system of texts, transtextual phenomenon.

Iva Rosanda Žigo
Sveučilište Sjever
Odsjek za medije i komunikaciju
Koprivnica, Hrvatska
irosandazigo@unin.hr

RAZUMIJEVANJE KULTURNE BAŠTINE POSREDSTVOM DIGITALNOGA RJEČNIKA (CHANSE)

U radu se aktualizira pitanje nužnosti uvođenja novih istraživačkih metoda u humanističko područje znanosti. I dok nagli razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija evidentno utječe na sva područja znanosti, humanistička istraživanja na ovim našim prostorima još su uvijek u značajnoj mjeri usmjerena tradicionalnim pristupima i metodama. Nije to slučaj u međunarodnoj znanstvenoj zajednici u kontekstu koje se digitalna humanistika razvija i to u sklopu velikih interdisciplinarnih projekata već više od puna dva desetljeća. Stoga, uvođenje informacijsko-komunikacijskih tehnologija postaje jedan od nužnih preduvjeta za realizaciju novih, suvremenom dobu prilagođenih humanističkih istraživanja. Navedeno potvrđuje i sve veći broj velikih europskih projekata usmjerenih istraživačima u humanističkom području znanosti, a kojima se ovo područje znanosti nastoji približiti suvremenim, novim tehnologijama potpomognutim znanstveno-istraživačkim trendovima.

Ključne riječi: CHANSE, digitalna humanistika, digitalni rječnik, informacijsko-komunikacijske tehnologije, kulturna baština

1. Uvod

Propitivanje, poticanje na razmišljanje, skepticizam, isticanje važnosti teorijsko-povijesnoga konteksta i usredotočenost na sadržaj, neka su od temeljnih obilježja znanstvenih istraživanja svojstvenih humanističkom području znanosti. Okupljanje oko većih i naglašeno interdisciplinarnih znanstvenih projekata, isticanje nužnosti primjene konkretnih metodoloških postupaka i poticanje objektivizacije istraživanja, ukazivanje na značaj primjene računalnih alata za analizu konkretnoga istraživačkoga problema, itd. – središnje su teme brojnih znanstvenih radova, eseja i rasprava kojima se od kraja Drugoga svjetskoga rata inicira razvoj nove discipline, humanističkoga računarstva, a potom i digitalne humanistike. Izazovi ovih novih istraživanja temelje se na unapređenju i nadopunjavanju tradicionalnih pristupa problemu; svojstvena im je usmjerenost prema nekim

drugim zanimanjima i praksama koji uključuju korištenje softvera, analitičkih i statističkih alata, izradu baza podataka, kao i ostale modalitete koji podrazumijevaju rad u digitalnim medijima i s novim tehnologijama (Hayles 2012: 9).

Dvije su temeljne točke koje u kontekstu humanističkih znanosti predstavljaju okosnicu gotovo svih istraživanja. S jedne strane, riječ je o čovjeku kao središnjem mjestu u kulturi i umjetnosti, tj. kao središnjici cjelokupnoga postojanja. S druge strane, humanistika je od samih početaka usko povezana i s tehnologijama. Dovoljno je prisjetiti se samo tehnologije tiska koja je omogućila standardizaciju i širenje humanističkog kulturnog korpusa, te otvorila put modernim humanističkim znanostima kakve poznajemo danas. Međutim, tehnologije imaju dvostruku ulogu, one s jedne strane osiguravaju korpus za provođenje istraživanja, a s druge osiguravaju moćne alate za unaprjeđenje provođenja istraživanja pa samim time doprinose i kvaliteti rezultata istraživanja. Nedvojbeno, tehnologije su potaknule interdisciplinarnost i izgradnju znanstvenoga ozračja u kojem se brišu stroge granice između različitih područja znanosti, ozračja u kojem su rasprave oko pokušaja određenja neka „znanstvenije“ discipline nauštrb one druge, „manje“ važne postale besmislene i pokazuju nerazumijevanje promjene paradigme kroz koju danas prolaze sva znanstvena područja.

Uvođenje informacijsko-komunikacijskih tehnologija postaje jedan od nužnih preduvjeta u realizaciji novih, suvremenom dobu prilagođenih humanističkih istraživanja. Takva istraživanja pretpostavljaju drugačije, na istraživački problem orijentirane pristupe, a što onda svoje posljedice očituje i u drugačijem pristupu u razumijevanju, analizi i prezentaciji istraživanja kako pojedinačnih kulturno-umjetničkih artefakata, tako i kulturno-umjetničkih trendova uopće. Upravo smo iz toga razloga, a vođeni mišlju kako tehnologije predstavljaju nužnost ali i izazov u području suvremenih humanističkih istraživanja, i krenuli u razradu projektnoga prijedloga pod nazivom *Understanding Cultural Heritage via Digital Dictionary (Razumijevanje kulturne baštine posredstvom digitalnoga rječnika)* u sklopu natječaja CHANSE – *Collaboration of Humanities and Social Sciences in Europe* (<https://chanse.org/>) 2021. godine, a o čemu će više riječi biti u nastavku ovoga rada.

2. Popularnost vizualnoga elementa u humanističkim istraživanjima

Jedno od temeljnih obilježja istraživanja u području suvremenih humanističkih studija, a koje eksplicite utječe na razumijevanje, analizu i tumačenje književnoga, ali i bilo kojega drugoga medijskoga teksta jest evidentna naglaše-

nost vizualnoga elementa. Vizualno je postalo način na koji oblikujemo svakodnevne komunikacijske prakse, ali i model kojim se uspostavljaju i oblikuju društveni odnosi. Postajemo svjedoci i sudionici procesa stalne kreacije i rekreacije vizualnoga materijala što, dakako, ima izravni utjecaj na naš kognitivni i emocionalni aparat, te posljedično uzrokuje značajne promjene u kulturi, umjetnosti, društvenim relacijama; ukratko u svim segmentima čovjekova djelovanja (Chayka, Averkieva, 2016). Dominacija vizualnoga (ne samo vizualne slike, nego i verbalne metafore) osobito je značajna i za analizu političkoga diskursa na društvenim medijima, analizu masovne kulture, ali i u refleksijama o ljudskoj psihologiji, društvenom ponašanju, te samoj strukturi znanja (Mitchell 2015: 14). Prema Manovichu, kultura novih medija je tranzicijska je kultura u kojoj suvremena tehnološka dostignuća dolaze najbolje do izražaja jer nam se otkrivaju kao primarni alat u osmišljavanju, postavljanju i distribuciji sadržaja na mreži. Softver je, kako upozorava Manovich, postao naš interfejs/sučelje kojim uspostavljamo kontakt sa svijetom, s drugima, s našim sjećanjima; sve više postaje univerzalni jezik kojim svijet govori i univerzalni stroj posredstvom kojega svijet funkcionira (Rosanda Žigo, Biti, Zlatar-Vulić 2022: 36).

Tako u studiji iz 2013. godine *Softver preuzima kontrolu (Software Takes Command)*, Manovich ukazuje na mogućnosti korištenja novih i do sada, posebice za potrebe istraživanja u humanističkim i društvenim znanostima rijetko primjenjivanih metodoloških postupaka. Naime, iz samoga naslova navedene studije jasno je kako je dominacija softvera u novomedijskom okruženju njegova glavna istraživačka okupacija pa u njemu vidi jednaku snagu poput primjerice one koju je do 21. st. imala električna energija u smislu stvaranja, pohranjivanja, distribucije i pristupa kulturnim artefaktima (Manovich 2013: 15). Slijedom navedenog zaključuje kako sve one discipline koje istražuju suvremeno društvo i kulturu, kao što su npr. arhitektura, dizajn, umjetnost, sociologija, politologija, povijest umjetnosti, studije medija, različite humanističke discipline, itd., moraju računati sa značajnom ulogom koju softver danas zauzima u provedbi istraživanja (isto, 28).

Dominacija vizualnoga priziva, naime, potrebu za redefinicijom tradicionalnih pojmova koji posjeduju dugu humanističku tradiciju (npr. narativ, estetika), ali i poziva na posve drugačije pristupe u istraživanju ne samo pojedinačnih artefakata, nego i na pomake u shvaćanju uloge i značaja koje primjerice i baštinske institucije imaju u suvremenom svijetu (Kenderdine 2015: 24). Istaknuto posebno apostrofira Lev Manovich u svojoj knjizi *Kulturna analitika (Cultural Analytics)* iz 2020. godine u kojoj zastupa stajalište prema kojem je, osim što je

primarno vizualna, suvremena kultura zapravo skup podataka koje valja istraživati metodama podatkovnih znanosti. Manovich se interesira velikom količinom vizualnih kulturnih podataka koje analizira različitim računalnim alatima kako bi rezultate istraživanja ponovno uz pomoć računalnih alata predstavio na vizualno dojmljiv način. Svojoj metodi nadjeva naziv *kulturna analitika*¹, no poticaj, i to unatoč njezinoj ipak primarnoj usredotočenosti na tekst, pronalazi upravo u digitalnoj humanistici. Za razliku, dakle, od povijesnoga teksta koji je najčešći objekt istraživanja u digitalnoj humanistici, Manovich se orijentira na suvremenu digitalnu kulturu te primjenom računalne analize nastoji, na primjeru različitih izvora, detektirati obrasce i trendove svojstvene suvremenoj kulturi i umjetnosti. Manovichev u radu svojstvena su dva cilja, s jedne strane korištenjem različitih računalnih alata i vizualizacijom podataka nastoji istražiti i analizirati različite oblike suvremenih medija i načina na koje korisnici ulaze s njima u interakciju. S druge strane, nastoji ponuditi teorijski okvir u kontekstu kojega pokušava detektirati načine na koje korištenje novih metoda i velikih skupova podataka dovodi u pitanje postojeće moderne ideje o kulturi. Glavni poticaj vlastitim istraživanjima pronalazi u želji da koristeći računalne metode, uključujući vizualizaciju podataka, medijski dizajn, statistiku i strojno učenje istraži suvremene kulturne trendove i omogući da se što veći broj ljudi upozna s onim što se svakodnevno u području kulture i umjetnosti događa diljem svijeta. Smatra kako koncept kojega nudi ne bi trebao biti samo teorijski, već i kvalitativan, usmjeren mjerenju trendova digitalne kulture i usporedbi stilova, ukusa, imaginacije, kulturnoga ponašanja i to u različitim geografskim područjima. Navedeno znači da je u pojedinim slučajevima potrebno posegnuti i za kvantificiranjem (osobito u slučajevima analize stila), međutim upozorava na limite koje puka kvantifikacija donosi te poziva na osjetljivost za različite dimenzije i aspekte kulture koji nisu tako lako mjerljivi.

No, činjenica jest kako numerička reprezentacija, analiza i vizualizacija podataka u nastojanju da se opišu kulturni artefakti, iskustva i dinamika suvremenoga kulturnoga života, zasigurno nude novi, drugačiji jezik. Korištenjem

¹ Godine 2007. Manovich pokreće laboratorij pod nazivom *Software Studies Initiative* (<http://lab.softwarestudies.com/2016/11/please-use-our-new-wesbite.html>), te kreira termin *kulturna analitika*. Neki od projekta nastalih u Manovichev u istraživačkom laboratoriju Software Studies Initiative su: Science and Popular Science magazines (magazine pages), Time Magazine covers 1923-2009 (magazine covers); Motion studies (films, cartoons, TV commercials, motion graphics); Dziga Vertov's films comparasions (films); Kingdom Hears videogame play (videogames); YouTube remix (user-generated video remix), itd., a kojima se više može pronaći na sljedećoj poveznici: vidi: <http://lab.culturalanalytics.info/>.

brojeva i vizualizacijom podataka možemo lakše detektirati one jedva vidljive razlike između velike količine artefakata i grupe artefakata. U tom smislu, podatkovna znanost sa svojim različitim metodama (analiza klastera, mrežna analiza, itd.), postaje i te kako relevantna. Brojevi i vizualizacija podataka tako nude jedan drugačiji jezik kojim je moguće prikazati postupne i kontinuirane vremenske promjene te opisati specifičnosti kulturnih procesa. Upravo, stoga, istraživači već dugi niz godina izrađuju algoritme za automatsko prepoznavanje slikovnoga sadržaja, stila umjetnika, fotografskih tehnika, televizijskih i video žanrova te ih primjenjuju na većim skupovima podataka. Neke od tih metoda koristi i Manovich za analizu različitih tipova povijesnih i suvremenih vizualnih izvora, npr. za analizu dvadeset tisuća fotografija iz kolekcije u Muzeju moderne umjetnosti u New Yorku (*Museum of Modern Art, MoMA*), u analizi filmova Dzige Vertova iz Austrijskog filmskog muzeja (*Austrian Film Museum*), šesnaest milijuna slika dijeljenih putem Instagrama u sedamnaest gradova diljem zemlje, 270 milijuna slika dijeljenih putem Twittera, milijun stranica iz manga stripova i milijun umjetničkih djela s popularne umjetničke mreže DevianArt (Manovich 2020: 11).

Specifikum Manovichevih istraživanja očituje se, naime, s jedne strane u nastojanju da se distancira od teksta, ali i u tendenciji da svoje analitičke interese usmjeri prije svega prema pokretnim slikama i interaktivnim medijima, sugerirajući na taj način svojevrsno odvajanje od digitalne humanistike koja je prvenstveno fokusirana na književni i povijesni tekst. No, s druge strane koristeći vrlo slične metodološke postupke te referirajući se mahom na semiotički teorijski instrumentarij, pravac ili pak metodu koju naziva *kulturna analitika* zapravo ne treba smatrati nekom zasebnom disciplinom samo iz razloga što se udaljuje od teksta i usredotočuje na druge vrste izvora informacija. Sklonija sam, prema tome, mišljenju kako se kulturna analitika zapravo može podvesti pod termin digitalna humanistika, čime se još jednom pokazuje heterogenost discipline i ukazuje zapravo na njezine različite smjerove. Naime, i sam Manovich na jednom drugom mjestu u spomenutoj knjizi apostrofira kako je *kulturna analitika* jedan od mnogobrojnih smjerova koji se od druge polovice 2000-ih godina okušava u interpretaciji i razumijevanju velikoga broja kulturnih i društvenih podataka pa u tom smislu spominje i digitalnu humanistiku, računalne društvene znanosti, digitalnu antropologiju, digitalnu povijest, urbanu informatiku, itd. (2020: 12). S obzirom da se, posebice od sedamdesetih godina 20. stoljeća „tradicionalna“ humanistička istraživanja značajnije udaljuju od kanona i svoja zanimanje sve više usmjeruju prema suvremenim književnim, kulturnim pa i medijskim trendovima stava sam kako je izdvajanje *kulturne analitike* iz okvira digitalne humanistike zapravo nepotrebno.

3. CHANSE – mogućnosti suradnje humanista i znanstvenika u društvenom području znanosti

CHANSE - *Collaboration of Humanities and Social Sciences in Europe* zdužena je inicijativa 27 organizacija za financiranje istraživanja iz 24 zemalja. Jedan od osnovnih ciljeva ove inicijative jest objava transnacionalnih natječaja za međunarodne istraživačke projekte pod nazivom *Transformation: Social and cultural dynamics in the digital age*. Riječ je o programu koji potencira suradnju između znanstvenika, različitih poslodavaca i ostalih grupacija pa potenciranje ovih združenih istraživanja ima za cilj predstavljanje analitičke i transformacijske snage humanista i znanstvenika u društvenom području znanosti, i to u razumijevanju i pronalaženju rješenja izazovima s kojima se suvremene društveno-humanističke znanosti susreću.

Godine 2021. pod nazivom *Transformations: Social and Cultural Dynamics in the Digital Age*,² objavljen je natječaj za prijavu projekata u području društvenih i humanističkih znanosti, s posebnim naglaskom upravo na transformacijske učinke novih tehnologija. U kontekstu humanističkih znanosti poseban je naglasak bio upravo na digitalnoj humanistici, a što je i bio poticaj da se kao tim znanstvenika iz Hrvatske, Švicarske, Rumunjske i Španjolske odazovemo na ovaj poziv.

3.1. Razumijevanje kulturne baštine posredstvom digitalnoga rječnika

Naš projekt akronima *DigiDictio* oslanja se na znanja iz nekoliko disciplina/predmetnih područja: povijest umjetnosti, kulturalna teorija, semiotika kulture, medijski studiji, studiji vizualnih komunikacija, podatkovna znanost, strojno učenje, digitalni kulturni studiji. Glavni je cilj projekta razvijanje „digitalnoga rječnika“ zamišljenoga kao slojevitoga, interaktivnoga, dinamičkoga i otvorenoga sustava vizualnih i tekstualnih informacija koji bi trebao omogućiti dublje razumijevanje kulturne dinamike kroz vrijeme i prostor, te stvoriti smislene veze između prošlosti i budućnosti. Također, tako stvoreni izvor znanja trebao bi osigurati i stvaranje novog umjetničkog mate-

² <https://chance.org/call-for-proposals/> Pristupljeno 14. rujna 2022.

CHANSE program nastao je u suradnji s HER-om (Humanities in the European Research Area) i NORFACE-om (New Opportunities for Research Funding Agency in Europe).

rijala, uvijek slijedivog do njegova izvora s naglaskom na jedinstvenim značajkama i obrascima unutar istraživana materijala; uz isticanje korelacija i kontrasta, ukazivanje na singularnosti i dvosmislenosti, te istraživanje (u cijelom transnacionalno i transpovijesno predstavljenom materijala) njegova komunikacijskoga potencijala i polisemije svojstvenih širem kontekstu kulturne transformacije. U metodološkom smislu, istraživanje je s jedne strane usmjereno tradicionalnim metodama analize artefakata, a s druge je prošireno metodama dubokog učenja. Projektom se, dakle, nastoji ukazati na nove smjere u istraživanju kulture i umjetnosti, pridonijeti unapređenju suvremenih teorija kulture, ali i pridonijeti razvoju računalnih alata za istraživanja u području kulture i umjetnosti.

3.2. Opis projekta

A) Relevantnost projekta

Epistemološki govoreći polazište je projekta u humanističkim znanostima; uključuje povijest i sadašnjost umjetnosti i kulture naglašavajući transformacijski potencijal kulturne baštine; mnoge načine na koje digitalizirani podatci omogućuju oslobađanje kulturnih značenja izvan prostorno-vremenskih ograničenja preddigitalnog doba, ali i usmjeravanje prema transnacionalnoj, pa čak i transpovijesnoj kulturi globaliziranoga svijeta. Činjenica je, naime, da ogromne količine digitaliziranih podataka postaju sve dostupnije i potrebno je iznaći načine za izdizanjem od puke digitalizacije kulturne baštine te se usmjeriti na njezino korištenje, istraživanje, stvaranje novih vrijednosti. Stoga je cilj omogućiti otkrivanje smislenih veza između artefakata (zajedničkih/međusobno povezanih značenja), njihovo unakrsno ispitivanje i reinterpretacija, ali i otvaranje njezina potencijala obrazovnoj primjenjivosti, uključujući kreativnu ponovnu upotrebu/reinterpretaciju podataka od strane korisnika i medijskih umjetnika. Oslanjajući se na konceptualni okvir koji ukazuje na računalnu uvjetovanost današnje kulture, a koji je razvio Lev Manovich (1993; 1998; 2000; 2002; 2011; 2012; 2015; 2020) usredotočili smo se na tehnološku dimenziju umjetnosti i kulture kroz povijest, te na one suvremene specifičnosti koje omogućuju da se kulturni artefakti promatraju ne samo kroz prizmu njihove jedinstvenosti i originalnosti, već i u smislu informacija koje sadrže, te u smislu dostupnosti, protoka i prisutnosti u virtualnom prostoru. Svjesni brojnih društvenih implikacija ovih procesa, primarni je interes proučavanje uvjeta koji ih omogućuju, te modaliteta na koji se oni odvijaju ili, pak, mogu odvijati.

B) Opći koncept, pristup istraživanju, specifični ciljevi projekta

Što se tiče razrade i načina ostvarenja ciljeva projekta, zamišljeno je da se zapravo u svim fazama istovremeno i interaktivno usredotočimo na pitanja koja se tiču transformacije kulture, angažirajući se pritom na dvije izrazito odvojene, ali međusobno povezane razine istraživanja: primijenjenoj (razina 1) i teorijskoj (razina 2).

Na razini 1, naš je cilj stvoriti višeslojni i višenamjenski alat, „digitalni rječnik“, tj. multimodalnu bazu podataka zamišljenu kao složen, višeslojni, višenamjenski, otvoreni sustav objekata znanja koja će omogućiti stalno dodavanje i integraciju novih jedinica dohvatljivih iz digitalnih slika (Banar, Daelemans, Kestemont, 2021.). Dakako, takav pristup podrazumijeva blisku suradnju sva četiri tima u ispunjavanju sljedećih specifičnih ciljeva/zadataka:

(1) provođenje računalne analize digitalizirane/digitalne kulturne baštine iz različitih baza podataka;

(2) izgradnju semantičke ontologije koncepata povezanih s artefaktima u smislu kompozicije, perspektive, rasporeda, motiva, boja, nijansi, razdoblja, autorstva, trendova itd., kao kriterija za povlačenje i vizualizaciju podataka;

(3) uspostavljanje veze između objekata dohvaćenih sa slika i stvaranje poveznice sukladno sličnostima i razlikama u bazi podataka (npr. prema objektu, razini, funkciji, obliku, boji i drugim vrstama korelacije);

(4) uspostavljanje veze između podataka preuzetih iz digitalnih slika i izvora, kako bi se objekti mogli uokviriti u smislu mjesta i razdoblja nastanka, autorstva, stila itd.;

(5) izrada tekstualnih opisa kako bi se omogućilo povlačenje podataka prema značenju i poboljšalo automatsko učenje i klasifikacija;

(6) izgradnja interaktivne platformu za omogućavanje usporedbe, međuprožimanja, spajanja i drugih protokola za kreativne/eksperimentalne aktivnosti korisnika;

(7) predviđanje mogućih budućih grananja cijele strukture kako bi se omogućile dodatne funkcije, kao što su spektrogrami i 3D spektrogrami.

Na razini 2 cilj je, sukladno istraživanjima podataka povezanih s baštinom, produbiti, proširiti i rasvijetliti teme inter/transdisciplinarnosti, te potom istražiti refleksije na širi kontekst kulturne transformacije. Navedeno zapravo predstavlja bazu iz koje bi se trebala proučavati uloga humanističkih znanosti u novim interdisciplinarnim kontekstima; kulturne vrijednosti u preddigitalnom i digitalnom (virtualna i proširena stvarnost) kontekstu; prilagodba kognitivnih

mehanizama na virtualnu i proširenu stvarnost – problemi vezani uz neuroplastičnost; etičke i političke implikacije paradoksa novog doba (npr. sloboda/kontrola; demokratizacija znanja/centralizacija podataka) itd. (Belting, 1987).

Tijekom prve godine projekta trebalo bi kreirati strukturu digitalnog rječnika, a tijekom druge i treće godine podvrgnuti ga testiranju i povratnim informacijama agilne metodologije (Agile Manifesto, 2001.). Baza podataka trebala bi se razvijati usporedo, a do kraja projektnog razdoblja očekuju se reference na najmanje 30.000 agregiranih artefakata za koje se pretpostavlja da će prikazati između 150.000 i 300.000 pretraživih objekata dohvaćenih vizualnom analizom, te vezanih uz spomenutu semantičku ontologiju i prateće tekstualne alate.

Cilj je „digitalnim rječnikom“ naglasiti jedinstvene značajke i obrasce unutar istraženog materijala; istaknuti korelacije i kontraste; ukazat na singularnosti, dvosmislenosti i odraze; te istražiti u cijelom transnacionalno i transpovijesno predstavljenom materijalu njegov komunikacijski potencijal. Skup značajki koje će se implementirati u alat čini koncept inovativnim u smislu produbljivanja razumijevanja kulturne dinamike kroz vrijeme i prostor, ali i omogućavanje povezivanja prošlosti s budućnošću.

C) Metodologija istraživanja

Ključni pojmovi na kojima se temelje navedeni ciljevi su sljedeći: kulturna baština, digitalizacija, novi/digitalni/računalni mediji, sveprisutnost, baza znanja, interakcija, multimodalnost. Upućujemo na njih kao na čvorišta koja tkaju i apsorbiraju procese iz prošlosti, a pritom preoblikuju i redistribuiraju naslijeđena značenja. Oni otvaraju putove za stvaranje i razumijevanje „kulture algoritama“ koja sve više mijenja ljudske misli, ponašanja i vrijednosti. Razvojem sustava temeljenog na algoritmu koji omogućuje široku dostupnost podataka, istražnu operativnost i primjenjivost, nastojimo u teorijskom i praktičnom smislu pridonijeti osmišljavanju, ali i obrazlaganju suvremenih kulturnih tijekova. Istraživanje jest ukorijenjeno u tradicionalnim metodama analize artefakata, ali je i prošireno metodama dubokog učenja i testiranjem temeljenim na povratnim informacijama koje čini modernu agilnu metodologiju. Prema tome riječ je o pristupu koji *eo ipso* kombinira (A) kvalitativne metode koje uključuju ispitivanje temeljnih principa umjetnosti, vizualne komunikacije i suvremene digitalne kulture, i (B) kvantitativne metode temeljene na testiranju algoritama i statističkoj analizi. Metodologija koja se primjenjuje može se klasificirati po fazama/zadacima, pa se tako svaka faza presijeca s drugom, uključuje i kvalitativnu i kvantitativnu analizu, ali i metode specifične za određeni zadatak:

- (1) Kategorizacija uključuje:
 - a) razvoj smjernica za označavanje;
 - b) prikupljanje digitaliziranih artefakata i usklađivanje kategorijskih skupova sa smjernicama (npr. žanr/razdoblje/autor/tema/tehnika itd.) i
 - c) razvoj i primjena automatiziranog sustava za označavanje podataka
- (2) Formalna analiza uključuje:
 - a) komponentnu analizu vizualne strukture slika (ravnoteža, oblik, oblik, rast, prostor, svjetlo, boja, pokret itd.), i
 - b) analizu klastera podataka, definicije domene prikazivanja;
- (3) Komparativna analiza se usredotočuje na izgradnju semantičke ontologije, koja će se generirati otkrivanjem sličnosti i razlika izvučenih iz komponenti i analiza klastera podataka. U tu se svrhu mogu primijeniti metode kao što je NeON temeljene na komparativnoj, unakrsno referenciranoj taksonomiji elemenata i principa;
- (4) Iskustvena analiza uključuje tehnike dubokog učenja te se bavi značajkama kao što su interaktivnost, protočnost i varijabilnost rezultata;
- (5) Pragmatična analiza uključuje automatsko praćenje povratnih informacija i procjenu odgovora publike na elemente i značajke predstavljene u „digitalnom rječniku“, te ocjenu primjenjivosti sustava;
- (6) Teorijska analiza provodi se u svim fazama razvoja usvajajući i kvantitativne (temeljene na rezultatima) i kvalitativne (interpretativne) metode, dajući uvide koji će se koristiti za:
 - a) uvođenje poboljšanja u unaprijed dizajnirane značajke i funkcije,
 - b) evaluaciju cijeloga proces iz različitih perspektiva, uključujući semantičke i kognitivne studije, medijske i komunikacijske studije, povijest umjetnosti, digitalne kulturne studije itd., i
 - c) istraživanje područja primjenjivosti kao što su kreativna i obrazovna okruženja i polja gospodarstva povezana s kulturnom produkcijom.

D) Interdisciplinarnost projekta

Kako je već istaknuto, ovaj se projekt oslanja na znanja iz nekoliko disciplina/predmetnih područja: povijest umjetnosti, kulturalna teorija, semiotika kulture, studiji medija, studiji vizualnih komunikacija, podatkovna znanost, strojno učenje, digitalni kulturni studiji. Teorijske postavke i metodologija projekta stoga se temelje na interdisciplinarnom i transdisciplinarnom dijalogu između stručnjaka kojima je cilj kreiranje jedinstvenoga modela proučavanja, otkrivanja obrazaca, trendova, dinamika i komunikacijskih načina povezanih s

kulturnom baštinom. Nadalje, kako bi se doprinijelo razvoju zajedničkog, participativnog razumijevanja europske kulture i dokazala održivost koncepta, u teoriji, i na (digitalnim) osnovama sutrašnje kulturne proizvodnje, potrebno je uključiti i partnere i dionike iz realnoga sektora. Upravo je iz toga razloga partnersku podršku projektu ponudio čitav niz institucija: Muzej likovnih umjetnosti u Osijeku; Nacionalni muzej moderne umjetnosti, Zagreb; Muzej moderne umjetnosti, Dubrovnik; Hrvatska gospodarska komora; Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka; Nacionalni muzej, Zadar; Muzej likovnih umjetnosti; Muzej Đakovštine; Institut za arheologiju i povijest umjetnosti Cluj-Napoca (Rumunjska); Transilvanijski etnografski muzej, Cluj-Napoca (Rumunjska); Nacionalni muzej transilvanijske povijesti u Cluj-Napoci (Rumunjska); Odsjek Antoni Miró Contemporani, Sveučilište d'Alacante (Španjolska).

Zaključak

„Digitalni rječnik“, *DigiDictio* zamišljen je kao višeslojni, dinamički i otvoreni sustav vizualnih i tekstualnih podataka. Riječ je o jedinstvenom projektu koji bi trebao polučiti niz teorijsko-pragmatičnih znanstvenih radova, pobuditi interes znanstvenika i unaprijediti humanističke i društvene znanosti na temeljima novih tendencija u kontekstu digitalne humanistike, vizualnih studija, semiotike kulture, digitalnog materijalizma, teorije novih medija te informacijsko-komunikacijskih znanosti. Nadalje, projekt bi trebao ponuditi i nove modele klasifikacije kulturnih artefakata temeljene na umjetnoj inteligenciji i sustavima strojnog učenja, ali i uspostaviti temelje za nove istraživačke orijentacije u području teorije umjetnosti. Zanimljivosti u radu na izgradnji „digitalnoga rječnika“ treba tražiti i u činjenici što u ovom velikom, zajedničkom projektu sudjeluju istraživači iz četiriju različitih europskih zemalja koji donose i izvorni materijal, i to materijal koji pripada različitim razdobljima u povijesti umjetnosti – srednjovjekovlje (rumunjska zbirka srednjovjekovnog zidnog i panelnog slikarstva Transilvanije); moderna (hrvatske zbirke slikarstva 19. i 20. stoljeća); suvremeno razdoblje (švicarska kolekcija „Habiter l'espace extraterreste“ i doprinosi suvremene umjetnosti iz Španjolske).

Kulturno-geografska i periodizacijska specifičnost proučavanih izvora uvodi jedinstveno zanimljivu komparativnu dimenziju. Upotrebljive podatke (podložne daljnjem rastu, tj. ne manje od 30 000 agregiranih i obrađenih artefakata) predstavlja između 150 000 i 300 000 objekata koji se mogu dohvatiti prema različitim kriterijima, kao što su sličnost, kontrast, protuvrijednost, elementi stila

itd. Pridodamo li navedenom prisutnost semantičke ontologije i tekstualnih alata, rezultati projekta nedvojbeno su od interesa i povjesničarima umjetnosti, kulturnim semiotičarima, komunikacijskim stručnjacima, ali i umjetnicima, studentima, kulturnim menadžerima, marketinškim stručnjacima, dizajnerima, kao i ostalim dionicima realnoga sektora koji mogu biti zainteresirani za primjenu *DigiDictio* objekata u svrhu brendiranja proizvoda i/ili za njihovu implementaciju u projekte koji uključuju vizualizaciju, kao što su arhitektura, dizajn interijera, moda, kulturni turizam itd. Slijedom navedenoga, razvidno je kako projekt osim znanstveno-istraživačke, posjeduje i dimenziju koja uključuje jasnu i snažnu poveznicu s gospodarstvom što može pridonijeti unapređenju i popularizaciji pojedinih sektora, poput primjerice kreativnih i kulturnih industrija, turizma, itd.

Projektни prijedlog *Razumijevanje kulturne baštine posredstvom digitalnoga rječnika* zapravo potvrđuje tezu koju su 2009. godine u *The Digital Humanities Manifesto 2.0* iznijeli Schnapp, Presner, Lunenfeld, Drucker upozorivši kako digitalnu humanistiku nikako nije moguće sagledati kao jedinstvenu disciplinu. Radi se, baš kao što je zamišljeno i *DigiDictiom*, o nizu konvergentnih praksi koje istražuju svijet u kojem tisak više nije ekskluzivni ili normativni medij posredstvom kojega se znanje producira i/ili diseminira, nego je inkorporiran u nove, multimedijske konfiguracije. Dakle, riječ je o trendu koji podrazumijeva praktični moment, te uključuje digitalne alate, tehnike i medije koji su promijenili načine nastanka i širenja znanja iz područja umjetnosti, ali i iz društveno-humanističkih znanosti uopće.

Literatura

1. Banar, N., Daelemans, W., Kestemont, M. 2021. Multi-modal Label Retrieval for the Visual Arts: The Case of Iconclass“. In: *Proceedings of the 13th International Conference on Agents and Artificial Intelligence (ICAART)*. Vol. 1, str. 622-629.
2. Belting, H. 1987. *The End of the History of Art?* Chicago and London: The University of Chicago Press.
3. Berezhnoy, I. E., Postma, E. O., Jaap van den Herik, H. 2009, Automatic extraction of brushstroke orientation from paintings, POET: prevailing orientation extraction technique. In: *Machine Vision and Applications*. No. 20, str. 1-9.
4. Fiorucci, M., Khoroshiltseva, M., Pontil, M., Traviglia, A., Del Bue, A., Sturat, J. 2020. Machine Learning Heritage: A Survey. In: *Pattern Recognition Letters*. Vol. 133, str. 102-108.

5. Gray, C., Malinis, J., *Visualizing Research. A Guide to the Research Process in Art and Design*. 2004. Ashgate: England.
6. Hayles, K. N. 2012. *How we think. Digital Media and Contemporary Technogenesis*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
7. Janković, R. 2020. Machine Learning Models for Cultural Heritage Image Classification: Comparison Based on Attribute Selection. In: *Information*, 11(1), 12, str. 1-13.
8. Karsdorp, F., Kestemont, M., Riddell, A. 2021. *Humanities Data Analysis, Case Studies with Python*, New Jersey, Oxfordshire: Princeton University Press.
9. Lasić-Lazić, J., Lazić, N. 2015. Analysis of Scientific Activities in the Field of Information Science: the case of Croatia. In: *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML)*. Special Issue Bibliom and Scientom, str. 139-150.
10. Lloret, E., Boldrini, E., Vodolazova, T., Martínez-Barco, P., Muñoz, R., Palomar, M. 2015. A novel concept-level approach for ultra-concise opinion summarization. In: *Expert Syst. Appl.* 42(20), str. 7148-7156.
11. Manovich, L. 2020. Computer vision, human senses, and language of art. In: *AI&SOCIETY*, November 22.
12. Manovich, L. 2020. *Cultural Analytics*. London, England: The MIT Press, Cambridge.
13. Manovich, L. 1993. The Mapping of Space: Perspective, Radar, and 3-D Computer Graphics. <http://manovich.net/index.php/projects/article-1993>
14. Manovich, L. 2011. Media Visualization: Visual Techniques for Exploring Large Media Collections. Preuzeto 28/12/2021 s: <http://manovich.net/content/04-projects/069-media-visualization-visual-techniques-for-exploring-large-media-collections/66-article2011.pdf>
15. Manovich, L. 2013. *Software Takes Command (International Texts in Critical Media Aesthetics)*. Bloomsbury Academic.
16. Manovich, L. 2001. *The Language of New Media*. Massachusetts: The MIT press.
17. Manovich, L. 2017. Visual Semiotics, Media Theory, and Cultural Analytics. Preuzeto 20/12/2021 s: http://manovich.net/content/04-projects/103-visual-semiotics/manovich_visual_semiotics.pdf

18. Manovich, L. 2010. What is Visualization? Preuzeto 3/01/2022 s:
http://manovich.net/content/04-projects/064-what-is-visualization/61_article_2010.pdf
19. Mitchell, W.J.T. 2002. Showing seeing: a critique of visual culture. In: *Journal of Visual Culture*, Sage Journals.
20. Rosanda Žigo, I., Biti, M., Zlatar-Vulić, R. 2022. The influence of new methods of media message analysis on broader social and cultural understanding of the status of digital media. In: *Economic and Social Development, 77th International Scientific Conference on Economic and Social Development: Book of Proceedings* / Machrafi, M., Merkas, Z. (ur.) Varaždin: Varaždin Development and Entrepreneurship Agency; University North, Koprivnica; Faculty of Management University of Warsaw ; Faculty of Law, Economics and Social Sciences Sale - Mohammed V University in Rabat; Polytechnic of Medimurje in Cakovec, 2022., str. 35-46.
21. Schnapp, J., Presner, T., Lunenfeld, P., Drucker, J. 2008. *Digital Humanities Manifesto*. 2008. Preuzeto s:
https://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf
22. Vodolazova, T., Lloret, E., Muñoz, R., Palomar, M. 2013. The role of statistical and semantic features in single-document extractive summarization. In: *Artificial Intelligence Research* 2(3), str. 35-44.

Iva Rosanda Žigo
University North
Media and Communication
Koprivnica, Hrvatska

UNDERSTANDING CULTURAL HERITAGE THROUGH A DIGITAL DICTIONARY (CHANSE)

The paper actualizes issues of the necessity of introduction new research methods in the humanities. And, while the rapid development of information and communication technologies evidently affects all scientific fields, humanities research in our region are still largely focused on traditional approaches and methods. This is not the case in the international scientific community within which digital humanities has been developing as a part of large interdisciplinary projects for more than two decades. Therefore, the introduction of information and communication technologies becomes one of the necessary prerequisites for the realization of new humanistic research adapted to the contemporary science. The above mentioned is confirmed by the increasing number of large European projects aimed at researchers in the humanities, with which this field of science tries to approach to contemporary scientific and research trends, widely supported by information and communication technologies.

Keywords: CHANSE, Digital Humanities, Digital Dictionary, information and communication technologies, Cultural Heritage

Г.Е.Кедрова
МГУ имени М.В. Ломоносова
Филологический факультет
kedr@philol.msu.ru

С.Б.Потемкин
МГУ имени М.В. Ломоносова
Филологический факультет

О.Е.Фролова
МГУ имени М.В. Ломоносова
Филологический факультет

ИССЛЕДОВАНИЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ФОНЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ ЧЕШСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ С ПОМОЩЬЮ МУЛЬТИЯЗЫКОВОЙ МНОГОАСПЕКТНОЙ ФОНЕТИЧЕСКОЙ БАЗЫ ДАННЫХ РУССКОГО ЯЗЫКА (ММФБД РЯ)

При обучении русскому языку иностранных студентов одной из проблем является выработка безакцентного произношения. Для нахождения и классификации произносительных ошибок разработана Мультиязыковая Многоаспектная Фонетическая База Данных Русского Языка (ММФБД РЯ), в которую включены звучащие материалы, полученные от носителей русского языка и иностранных дикторов – носителей четырнадцати языков разного грамматического строя. Рассмотрен порядок работы с ММФБД, даны рекомендации по ее использованию для изучения интерференции чешского языка в русской речи чешских студентов.

Межъязыковая интерференция, чешский язык, русский язык, артикуляторная база, нормативное произношение, фонетические системы

При обучении русскому языку как иностранному одной из проблем является безакцентное произношение (Бернштейн 1976). Однако существенным препятствием для нормативного произношения является интерференция фонетических систем родного и изучаемого языка (Бондарко и др. 1987). Известно, что основой существования стабильной фонетической системы языка является артикуляционная база языка. Артикуляционная база понимается как специфический для данного языка артикуляционный

уклад, сформировавшийся у носителя языка в процессе освоения языка. К.М. Колосов определяет артикуляционную базу в соответствии с базовыми понятиями моторной теории речи как «*основной артикуляционный уклад* (ОАУ), позволяющий распределить мышечные напряжения и распределение речедвижений так, чтобы обеспечить наиболее экономное выполнение артикуляторных программ» (курсив – Г.Е.Кедрова) (Колосов 1971а: 17). В процессе овладения иностранным языком обучающемуся приходится встречаться с моделями артикуляции как совпадающими с таковыми в родном языке, так и отличающимися от них и требующими в результате перестройки всей артикуляторной базы (Зиндер 1984), (Колосов 1971b). Перестройка артикуляторной базы приводит к необходимости коррекции всей системы позиций органов артикуляции, необходимых для формирования звуков, нормативных для родного языка, в соответствии с требованиями артикуляторной базы изучаемого языка.

Таким образом, именно артикуляционная база приобретает главную регулирующую роль в обучении правильному произношению на изучаемом иностранном языке. Основным методическим принципом усвоения артикуляционной базы изучаемого иностранного языка выступает принцип фокусирования внимания обучающегося на моментах основного артикуляционного уклада, в которых наблюдается несовпадение артикуляторных паттернов родного и изучаемого языка. Как утверждает К.М.Колосов, «в основу обучения произношению кладется принцип сознательного предупреждения фонетических ошибок», который предполагает «активное воздействие на ход приобретения знаний, умений и навыков, т.е. управление процессом их формирования» (Колосов 1971b: 45).

Известно, что особую сложность составляет нахождение и классификация произносительных ошибок, которые делают носители близкородственных языков (например, некоторых славянских), поскольку ввиду определенной близости ряда подсистем фонетической системы этих языков (в частности, подсистемы вокализма) интерференционные явления могут проявляться в их речи на русском языке достаточно выборочно. В этих случаях некоторые русские слова произносятся такими учащимися практически без акцента, в то время как в произношении других слов наблюдается устойчивый труднопреодолимый акцент, который, как мы считаем, обусловлен несформированностью у учащегося артикуляционной базы изучаемого языка.

Для выявления и классификации фонетических ошибок, которые делают обучающиеся русскому языку как иностранному, в Лаборатории

фонетики и речевой коммуникации филологического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова разрабатывается Мультязыковая Многоаспектная Фонетическая База Данных Русского Языка (ММФБД РЯ), запатентованная в 2018 году (Фролова и др. 2014).

Эта база данных включает как орфоэпический модуль правильной русской речи (т.е. озвучание всего тестового материала дикторами с нормативным русским произношением), так и аналогичные звучащие материалы, полученные от иностранных учащихся с разными иностранными языками в качестве родного языка и разным уровнем владения русским языком. Эти модули позволяют быстро и эффективно осуществлять поиск проявлений иноязычного акцента в русской речи обучающихся и проводить их акустический анализ на сегментном и супraseгментном уровнях.

Основой базы данных звучащей русской речи для ММФБД послужил частотный словарь ритмических структур, предложенный профессором Л.В. Златоустовой (Златоустова, Вещикова, Омельянова 1993). Словарь состоит из лексических единиц русского языка, представляющих все наиболее частотные ритмические структуры русской речи, и содержит все типы позиционных изменений русских фонем, а также всех видов наиболее частотных консонантных сочетаний. Звучащий материал записан носителями русского языка с нормативным литературным произношением и иностранными студентами филологического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, изучающими русский язык как иностранный. В настоящий момент получены и обработаны звучащие материалы, полученные от иностранных дикторов – носителей четырнадцати языков разного грамматического строя: американского английского, немецкого, французского, итальянского, испанского, голландского, польского, чешского, финского, шведского, турецкого, китайского, корейского и японского языков.

Разработка базы данных для изучения особенностей произношения стандартного набора русских слов иноязычными дикторами проводилась, начиная с разработки интерфейса пользователя. Рассматривались различные модели взаимодействия пользователя (исследователя) с базой данных. В результате была получена следующая модель взаимодействия.

Вход в ММФБД выполняется по адресу www.philol.msu.ru/~serge/Try/munu22.php для изучения ритмических структур отдельных слов и www.philol.msu.ru/~serge/Try/munu42.php для изучения интонационных структур отдельных предложений и связного текста. Пользователь вызывает страницу программного графического интерфейса. Вид графического интерфейса для работы со словарным

разделом базы показано на рис. 1. Пользователю предлагается 4 одинаковых окна, в каждом из которых нужно указать, выбрав из выпадающего меню:

- родной язык диктора (русский, английский, немецкий, финский, чешский и т.д.);
- пол диктора (f, m);
- тип ритмической структуры слова (1_1, 2_1, 2_2, 3_1, и т.д.).

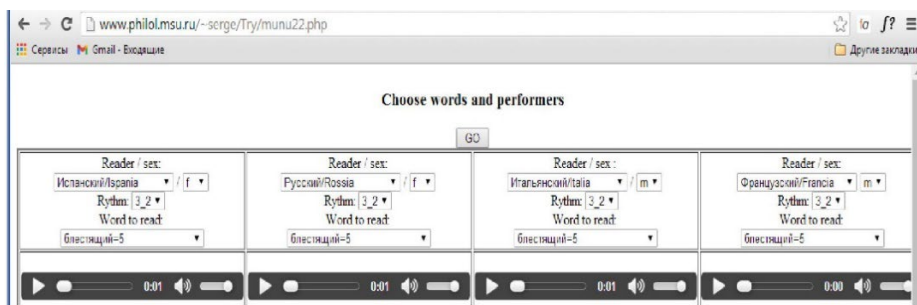

Рис 1. Интерактивное окно интерфейса базы данных по выбору диктора (язык, пол) и заданию типа ритмической структуры.

Помимо возможности многократного прослушивания звучания слова пользователь получает также возможность изучить спектрограммы и сонаграммы для каждого произнесенного каждым диктором слова.

Акустический анализ спектрограмм и сонаграмм позволяет наглядно представить ошибочное озвучание учащимся ритмической структуры слова (длительности слогов и длительности гласных фонем) и неправильное распределение интенсивности по его слогам. На рисунках показана интенсивность (желтый график) и частота основного тона (синий график) – см. рис. 2.

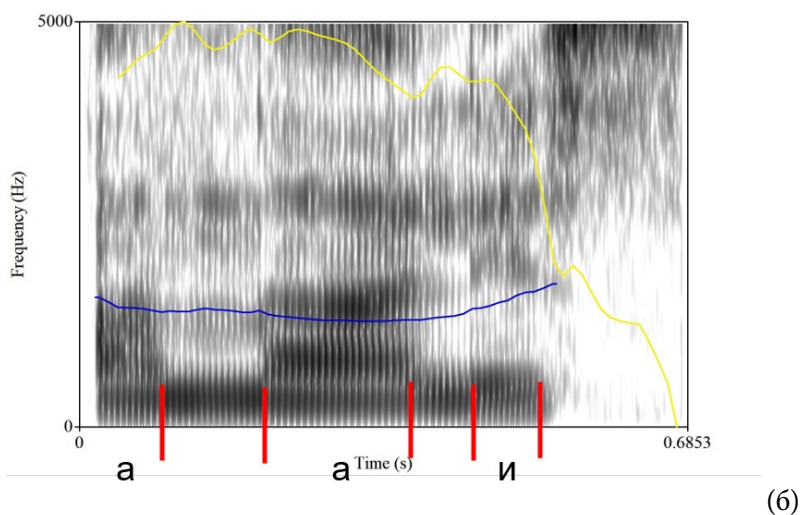
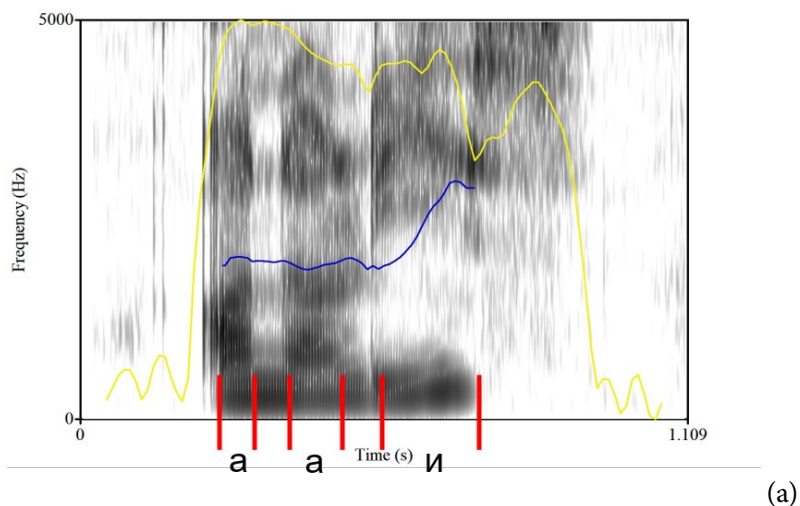

Рис. 2. Сонограмма произнесения диктором носителем чешского языка
 (а) слова «анализ» и эталонное произнесение этого слова носителем русского языка
 (б) (красные линии показывают границы гласных фонем).

Сопоставление длительностей гласных звуков в произнесении чешским диктором слова «анализ» с произнесением этого слова носителем русского языка обнаруживает, что чешский диктор непропорционально увеличивает длительность гласного [и], что приводит к восприятию этого

слова в произнесении чешского диктора как слова с ошибочным ударением на втором слоге (*анал'из).

Кроме частотного словаря ритмических структур, база данных содержит также чтение и спонтанную речь записанных дикторов, что позволяет изучать интерференционные процессы различных языковых систем на фонологическом, лексическом и грамматическом уровнях. Вид графического интерфейса для работы с текстовым разделом базы (выбор родного языка и пола диктора) показан на рис. 3.

Задайте вопрос и диктора

GO

Вопрос: <input type="text"/>	Диктор: <input type="text"/>	Диктор: <input type="text"/>	Вопрос: <input type="text"/>
ПICTURE OF QUESTION = QuAn/q.png		ПICTURE OF QUESTION = QuAn/q.png	
ПICTURE OF QUESTION = QuAn/q.png		ПICTURE OF ANSWER = QuAn/a.png	

Диктор:

- АвстрияM
- ЧехияF**
- Китай
- Финляндия
- ФранцияM
- ИспанияF
- ИталияF
- ИталияM
- КореяF
- Швеция
- ТурцияF
- ТурцияM
- АмерикаM
- ГолландияM
- Польша1F
- Польша2F
- РоссияF
- РоссияM
- Япония1F

Рис. 3. Интерактивное окно выбора языка и диктора.

Затем следует выбрать один из произносимых вопросов из выпадающего списка (рис. 4). Для сравнения произнесения выбранного речевого фрагмента обучающимся с нерусским родным языком и эталонного произнесения этого же фрагмента диктором со стандартным русским произношением следует выбрать аналогичный речевой сегмент в правой части таблицы.

Задайте вопрос и диктора

GO

<p>Диктор: ЧехияF</p> <p>Вопрос: 2-Какой сегодня день недели?</p> <p>1-Каков сегодня число?</p> <p>PICTURE OF QUESTION = QuAn/q.png</p> <p>2-Какой сегодня день недели?</p> <p>3-Сколько сейчас времени?</p> <p>4-Как вас зовут?</p> <p>5-Сколько Вам лет?</p> <p>6-Когда Вы родились?</p> <p>7-Где Вы родились?</p> <p>8-Какой язык для Вас родной?</p> <p>9-Какими языками еще Вы владеете?</p> <p>10-Откуда Вы приехали?</p> <p>11-В каком городе Вы живете?</p> <p>12-Что Вы изучаете?</p> <p>13-Как Вы собираетесь работать после окончания института или университета?</p> <p>14-Ваша специальность или будущая специальность?</p> <p>15-Кто Ваши родители по профессии?</p> <p>16-Чем они занимаются?</p> <p>17-Есть ли у Вас братья и сестры? Расскажите о них.</p> <p>18-Почему Вы решили изучать русский язык?</p> <p>19-Где и как долго Вы изучали русский язык?</p>	<p>Диктор: РоссияF</p> <p>Вопрос: /</p> <p>QuAn/q.wav</p> <p>PICTURE OF QUESTION = QuAn/q.png</p> <p>QuAn/a.wav</p> <p>PICTURE OF ANSWER = QuAn/a.png</p>
---	---

Рис. 4. Интерактивное окно выбора вопроса для выбранного диктора из текстового раздела ММФБД.

Помимо возможности многократного прослушивания звучания текстового фрагмента предоставляется также возможность изучить его интонограмму, отражающую произношение каждого из дикторов (рис. 5, 6).

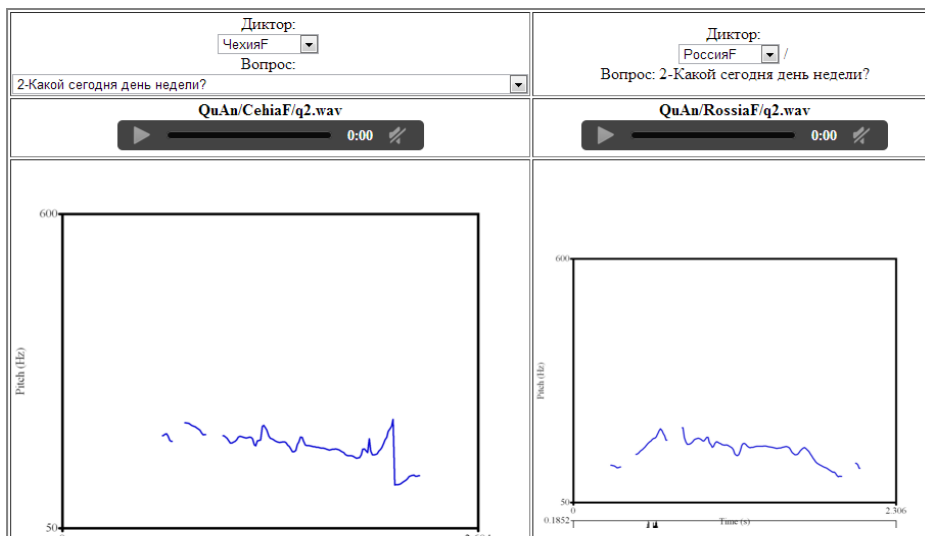
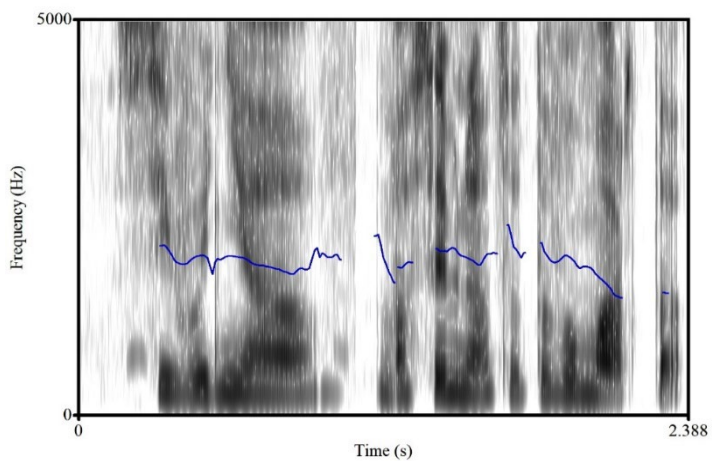
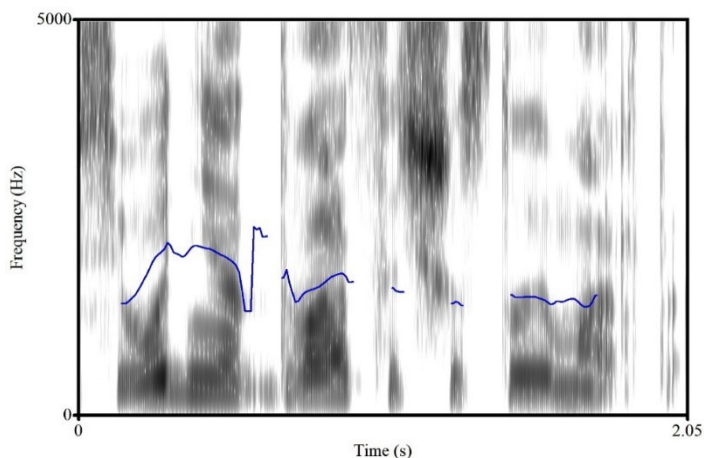

Рис. 5. Интонаграмма произнесения диктором носителем чешского языка фразы «Какой сегодня день недели?» (левое окно) и этой же фразы эталонным носителем русского языка (правое окно).

(a)

(б)

Рис. 6. Интонаграмма произнесения диктором носителем чешского языка ответа на вопрос «Какой сегодня день недели?» («Сегодня восемнадцатого марта») и ответа на такой же вопрос эталонным носителем русского языка («Сегодня двадцать шестое марта»).

Сопоставление интонационных контуров фразы в произнесении чешского диктора с произнесением носителя русского языка показывает, что чешский диктор использует достаточно узкий диапазон варьирования частоты основного тона с сохранением ее уровня неизменным на протяжении основной части фразы с резким понижением тона на последнем слове фразы. В интонационном оформлении фразы в русском произнесении, характерном для ИК-1, в ударной и заударной частях происходит спокойное понижение тона ниже среднего. Ударный гласный в центре ИК значительно длительнее предударных и послеударных, он произносится протяжно, плавно – см. раздел «Интонационные конструкции» электронных учебных материалов «Русская фонетика»: <http://www.philol.msu.ru/~fonetica/> (Кедрова и др. 2002).

Для определения характера нарушений фонетических законов русского нормативного произношения под влиянием чешской фонетической системы с помощью ММФБД были выявлены и проанализированы выборки слов, где эти законы не соблюдаются в русской речи чешских учащихся. Это позволило выявить наиболее значимые для овладения нормативным русским произношением фонетические контексты реализации русских звукотипов – позиционных аллофонов, в которых интерференция артикуляционной базы родного языка проявляется наиболее явно.

Известно, что именно позиционные аллофоны наиболее ярко демонстрируют моменты несовпадения артикуляторных паттернов родного и изучаемого языка в разных основных артикуляционных укладах говорящих (Flege 1995).

В частности, замечено, что наибольшие трудности для чешских учащихся представляет русская палатализация, произношение гласного [ы], ударение и редукция гласных в ритмической структуре русского слова (Бергер 2013).

Так, анализ звучания и изучение сонаграммы реализации чешским диктором русского бокового сонанта [л] наглядно продемонстрировал трудности с формированием у чешских учащихся базового для русского языка противопоставления согласных по твердости/мягкости (рис. 5, 6). Чешский диктор практически не смягчает [л] в позициях, где эта фонема в русском языке должна быть палатализованной, о чем свидетельствуют конфигурации линий двух нижних формант в озвучании ударного гласного звука (F1 и F2).

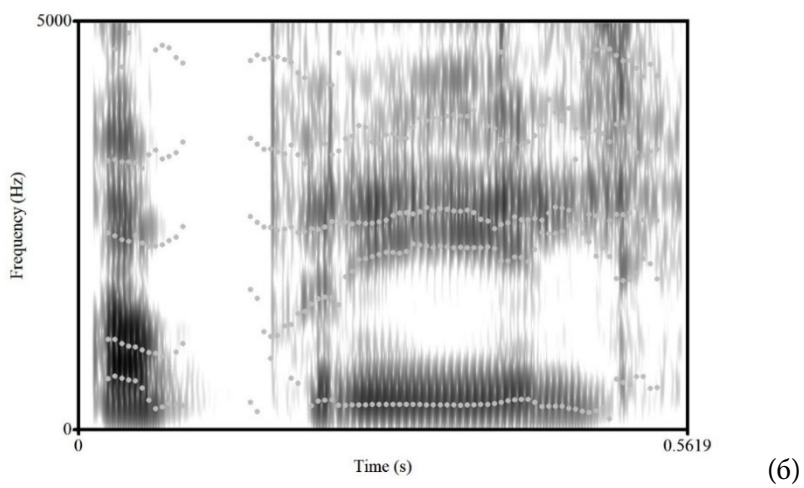
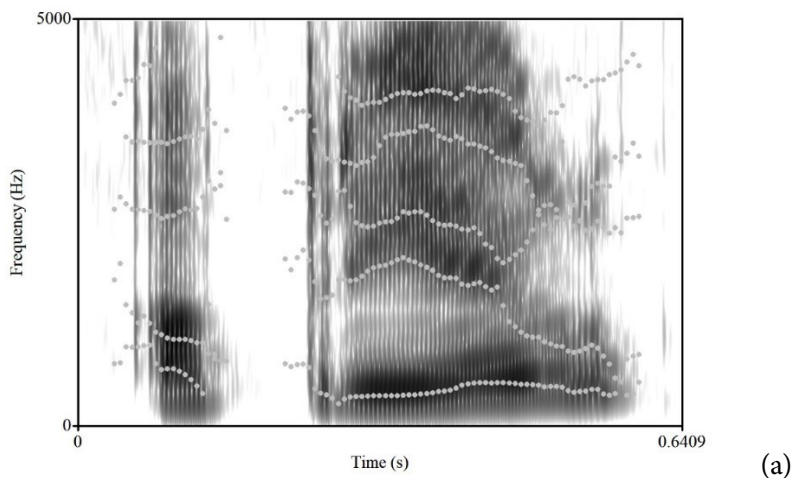

Рис. 7. Сонаграмма произнесения диктором носителем чешского языка (а) слова «апрель» и эталонное произнесение этого слова носителем русского языка (б).

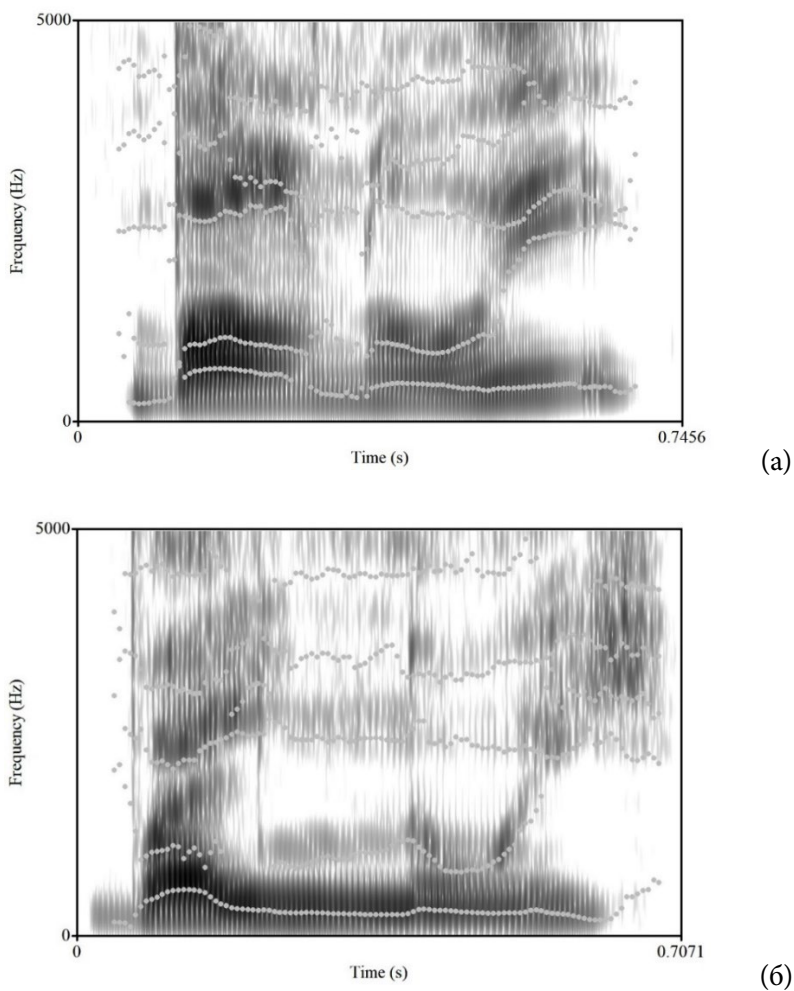

Рис. 8. Сонограмма произнесения диктором носителем чешского языка (а) слова «больной» и эталонное произнесение этого слова носителем русского языка (б).

Особый статус в фонетической системе чешского языка слогаобразующего бокового сонанта [ɮ] также способен интерферировать в русской речи чешских учащихся, что проявляется в нарушении ритмической структуры русского слова.

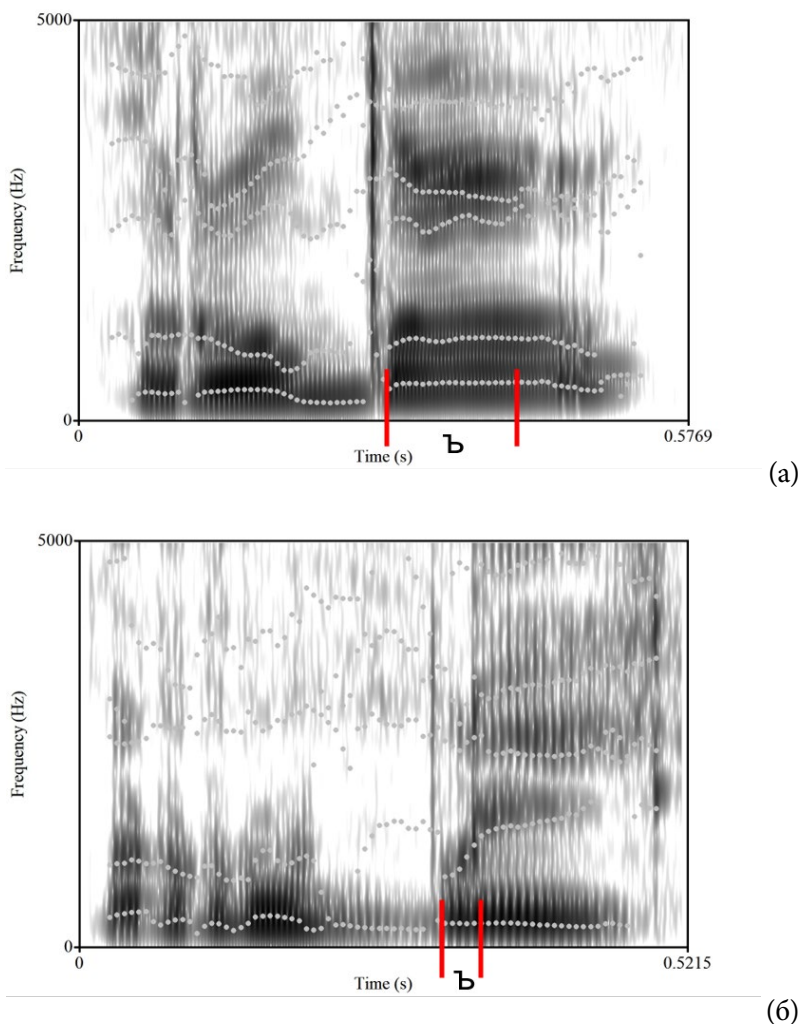

Рис. 9. Сонаграмма произнесения диктором носителем чешского языка (а) слова «рубль» и эталонное произнесение этого слова носителем русского языка (б). Красные линии показывают границы вставочного гласного в слове со слоговым [л] в произнесении чешского диктора и гласного призвука [ъ] в произнесении носителя русского языка.

Простой и интуитивный пользовательский интерфейс ММФБД РЯ предоставляет широкие возможности для изучения фонетической интерференции родного и изучаемого языка, в частности возможность выбора языков для сопоставления, пола диктора, типа ритмической структуры,

слова и фразы, а также возможность многократного прослушивания звучания выбранного фрагмента и просмотра его акустического представления на осциллограмме, сонаграмме и инотонограмме, что позволяет использовать её в обучении русскому языку как иностранному с учетом фонетической системы родного языка.

Источники и литература:

Flege, J. E. Second language speech learning theory, findings, and problems. In: Strange, W., (ed.), *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-Language Research*. Timonium, MD: York Press, 1995. P. 233–277. Печат.

Бергер, О. Е. Сопоставительный аспект в преподавании русского языка чешским студентам. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского* 6(2) (2013): 36–38. Печат.

Бернштейн, С. И. Вопросы обучения произношению: применительно к преподаванию русского языка иностранцам. Москва: Издательство Московского университета, 1976. Печат.

Бондарко, Л. В., Вербицкая, Л. А. и др. *Интерференция звуковых систем*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1987. Печат.

Зиндер, Л. Р. К вопросу об артикуляторной базе. *Экспериментально-фонетический анализ речи* (1) (1984): 8–12. Печат.

Златоустова, Л. В., Вещикова, И.А., Омельянова, Е.Б. Компьютерный словарь частотных слов и ритмических структур русской речи. *Вестник Московского университета* 9(5) (1993): 16–24. Печат.

Кедрова, Г. Е., Потапов, В. В., Омельянова, Е. Б. и др. *Русская фонетика: Электронный учебник*. Государственный координационный центр информационных технологий, Отраслевой Фонд алгоритмов и программ. (2002). Интернет. 10 октября 2021 г.

Колосов, К. М. (а). К вопросу об артикуляционной базе языка. А.А.Леонтьев и Н.И.Самуйлова (ред.). *Теоретические проблемы фонетики и обучение произношению*. М. 1971. 16–19. Печат.

Колосов, К. М. (б). О роли артикуляторной базы в обучении произношению. *Иностранные языки в школе* 1(5) (1971): 38–45. Печат.

Фролова, О. Е., Кедрова, Г. Е., Крейчи, С. А. и др. База данных звучащей русской речи как инструмент изучения интерференции артикуляторных моделей различных языков. *Ученые записки физического факультета Московского Университета* 5 (2014): 353–1–353–7. Интернет. 10 октября 2021 г.

G.E. Kedrova

Moscow State University named after M.V. Lomonosov

Faculty of Philology

S.B. Potemkin

Moscow State University named after M.V. Lomonosov

Faculty of Philology

O.E. Frolova

Moscow State University named after M.V. Lomonosov

Faculty of Philology

STUDY OF INTERFERENCE OF PHONETIC SYSTEMS OF THE CZECH AND RUSSIAN LANGUAGES WITH MULTILINGUAL MULTIFUNCTIONAL PHONETIC DATABASE OF THE RUSSIAN LANGUAGE (MLMFPHDB RL)

Abstract

When teaching Russian language to foreign students, one of the main problems is to learn unaccented standard Russian pronunciation. Multilingual Multifunctional Phonetic Database of the Russian Language (MLMFPhDB RL) developed in the Laboratory of Phonetics and Speech Communication of Philological Faculty of Lomonosov Moscow State University provides reach data for detection and classification of pronunciation errors in speech of learners of the Russian language – native speakers of fourteen languages with different grammar and phonetic systems. The paper presents guidelines and recommendations for application of Multilingual Multifunctional Phonetic Database of the Russian Language on investigation of phonetic interference of Czech language in the Russian speech of Czech students.

Наталья Запольская
МГУ им. М.В. Ломоносова
Институт славяноведения РАН
zapolskaya_n@mail.ru

Марина Обижаева
МГУ им. М.В. Ломоносова
Институт славяноведения РАН
marina.obizajeva@gmail.com

Максим Гаврилков
МГУ им. М.В. Ломоносова
Институт славяноведения РАН
maxim.gavrillkov@gmail.com

СЛАВЯНСКАЯ ГРАММАТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ XVII–XVIII ВВ.: ВЗГЛЯД ЧЕРЕЗ ЦИФРОВУЮ ПРИЗМУ

В статье рассматривается славянская грамматическая традиция XVII–XVIII вв. в культурно-языковом ареале *Slavia Orthodoxa* и его пограничья. Формулируются особые модели описания, которые необходимо применять для изучения языковых норм, кодифицированных в славянских грамматических сочинениях XVII–XVIII вв., материала, иллюстрирующего эти нормы, и метаязыка. Демонстрируется роль грамматики Мелетия Смотрицкого как точки отсчета для аналитической кодификации церковнославянского языка в пространстве конфессионального и литературно-языкового пограничья. Формулируется необходимость создания цифрового корпуса славянских грамматик и библейских цитат.

Ключевые слова: *Slavia Orthodoxa*, грамматики, церковнославянский язык, славяносербский язык, Мелетий Смотрицкий, библейские цитаты, корпус.

1.1. Славянская грамматическая традиция XVII–XVIII вв. в культурно-языковом ареале *Slavia Orthodoxa* и в пространствах культурно-языкового пограничья, сформированная лингвистической рефлексией авторитетных книжников, была представлена грамматическими сочинениями, отражавшими процессы культурно-языковой децентрализации

// централизации и смены центров. В предложенной Н.И. Толстым периодизации истории церковнославянского языка, изначально общего славянского литературного языка, XVII в. охарактеризован как период «децентрализации» (конкурирующие центры – Киев, Вильно, Москва), период, отмеченный «параллельным развитием “ареальных” и “локальных” литературных языков наряду с продолжавшим функционировать церковнославянским языком», а XVIII в. охарактеризован как период «последней централизации под влиянием древнеславянского (церковнославянского) литературного языка позднего русского типа (центр – Москва)», период, отмеченный также «зарождением национальных литературных славянских языков» (Толстой 1998: 89).

В соответствии с теоретическими положениями Пражского лингвистического кружка церковнославянский язык следует изучать как язык «нормативный» и «кодифицированный», подчиняющийся «законам развития, свойственным всем литературным языкам» (Тезисы 1967: 26–27, 32–34). Задача изучения *норм* церковнославянского языка предполагает реконструкцию механизма выработки норм, который можно представить как осуществлявшийся авторитетными книжниками выбор языковых элементов в позициях, в которых наблюдалось нарушение соответствия между значением и формой, т.е. в позициях формальной избыточности (синонимии) и формальной недостаточности (омонимии). Процедура выбора в позициях синонимии предполагала три возможных действия: унификацию, дифференциацию, свободную вариативность языковых элементов. Процедура выбора в позициях омонимии, при условии ее осуществления, предполагала снятие омонимии посредством использования языковых элементов других стратов или других языков (Запольская 2003b; Запольская 2008). При этом позиции, которые задавали только одну из двух проблем, синонимии или омонимии, можно назвать моонормативными, а позиции, в которых эти проблемы пересекались, можно назвать полинормативными.

Основной установкой нормализаторской деятельности книжников являлось поддержание *правильности* литературного языка, а сопутствующими установками, меняющимися в зависимости от конкретной языковой ситуации, являлись установки на достижение или *чистоты*, или *понятности*, или *архаизации / обновления* литературного языка. Сопутствующие установки определяли характеристики выбранных языковых элементов в рамках генетически или функционально ориентированных оппозиций: формы характеризовались носителями языка как *славянизмы*

// русизмы / сербизмы...; как свои // чужие или как книжные // некнижные, или как старые // новые. В зависимости от конкретных культурно-исторических условий менялся либо характер признаков нормы – границы обязательности и степень стабильности, либо сами признаки – единство или вариантность норм.

Динамика норм, обусловленная установками эпохи, представляла собой результат активного реагирования носителей языка на рефлексивные опыты друг друга, т.е. смена норм включалась в общий процесс культурно-языкового реплицирования (Запольская 2003b).

Выработанные нормы церковнославянского языка подвергались *кодификации*: синтетический тип кодификации демонстрировал нормы на уровне императивных для христианской культуры библейских и богослужебных текстов, а аналитический тип кодификации представлял нормы на уровне лингвистических, в первую очередь, грамматических, сочинений, содержащих нормативные прескрипции. Преобладание того или иного типа кодификации, их тождество или различие определяли характер освоения норм, а также влияли на соотношение декларативного и процедурного знания норм (Запольская 2008).

1.2. Изучение грамматических сочинений, демонстрирующих аналитическую кодификацию, должно происходить в трех направлениях:

- изучение норм литературного языка как языка-объекта;
- изучение текстового материала, иллюстрирующего нормы литературного языка;
- изучение метаязыка, т.е. модели описания литературного языка как языка-объекта.

Для изучения языковых норм, кодифицированных в славянских грамматических сочинениях XVII–XVIII вв., представляется необходимым применить особую модель описания, включающую:

- определение состава потенциальных позиций выбора нормативных языковых элементов (мононормативных и полинормативных);
- реконструкцию действий, осуществлявшихся книжниками при выборе нормативных языковых элементов в позициях синонимии и омонимии языковых элементов;
- выявление типа характеристик нормативных языковых элементов, т.е. определение того, как воспринимались носителями языка выбранные языковые элементы: как генетически и функционально немотивированные или мотивированные;

- выявление позиций потенциальной смены норм, определяющих динамику норм (Запольская 2008).

Текстовый материал славянских грамматических сочинений XVII–XVIII вв., иллюстрирующий языковые нормы, зависел от типа и варианта культуры: в являвшихся точкой отсчета лингвистической рефлексии грамматиках церковнославянского языка в функции примеров выступали слова, словосочетания и предложения, опосредованно или непосредственно соотнесенные с библейскими и богослужебными текстами. Для изучения конфессионально маркированного иллюстративного материала принципиально важны библейские цитаты, демонстрирующие коллективную память носителей христианской культуры (Naumov 1983; Пиккио 2003). Как и в случае изучения языковых норм, так и в случае изучения материала, иллюстрирующего эти нормы, следует использовать особую модель описания, включающую:

- выявление состава библейских текстовых фрагментов (библейских имен, библейских формул, библейских цитат) и богослужебных текстовых фрагментов;

- классификацию богослужебных и библейских текстовых фрагментов по характеру источников;

- выявление случаев языковой адаптации богослужебных и библейских текстовых фрагментов, мотивированной лингвистическими задачами;

- рассмотрение выявленного библейского текстового материала в экзегетической традиции (экзегетический параметр являлся неотъемлемым элементом проповеди, которая в пространствах культурно-языкового пограничья носила моделирующий характер, актуализируя акт понимания) (Гаврилков, в печати).

Изучение метаязыковых схем, в которые вписывался славянский языковой материал предполагает также использование особой модели, включающей:

- составление словарей (а не просто словников!) лингвистических терминов, использованных в грамматиках;

- каталогизацию терминологических блоков, составляющих метаязыковую схему грамматик;

- выявление источников метаязыковых схем (греческих, латинских, инославянских).

2.1. Представленные выше модели изучения грамматических сочинений разработаны и апробированы в научных публикациях Центра

междисциплинарных исследований славянской книжности Института славяноведения РАН (см. работы Н.Н. Запольской, М.Г. Обижаевой, М.А. Гаврилкова): исследовательское внимание сосредоточено на славянских грамматиках, входивших в отношения культурно-языкового реплицирования с грамматикой Мелетия Смотрицкого, которая задала характер лингвистической рефлексии во всем пространстве *Slavia Orthodoxa* (Толстой 1998b).

Изданная в Евье в 1619 г., т.е. в период децентрализации, «Грамматіки Славенския правильное Сунта҃ма» Мелетия Смотрицкого явилась точкой отсчета развернутой аналитической кодификации церковно-славянского языка в пространстве конфессионального (католичество / униатство // православие) и литературно-языкового (латынь / польский / «руська мова» // церковнославянский) пограничья, что было необходимо для защиты церковнославянского языка как литургического и литературного языка православных славян, а также для духовного просвещения и религиозной полемики.

Усилившаяся в Московской Руси, т.е. в центре ареала *Slavia Orthodoxa* к середине XVII в., идея православного единства актуализировала идею поддержания *правильности* церковнославянского языка, следствием чего стало издание грамматики Смотрицкого в Москве в 1648 г. При издании грамматики церковнославянского языка московские книжники устранили «признаки» конфессионально-языкового пограничья (сняли имя принявшего униатство Мелетия Смотрицкого и заменили написанное им предисловие на «руської мове»), а также внесли изменения в состав норм, исходя из своей литературно-языковой практики (Запольская 2003; Грамматика 1648). Издание грамматики Смотрицкого в 1721 г. было объяснено Федором Поликарповым оскудением грамматических знаний и вытекающей отсюда невозможностью правильного толкования и перевода книжных текстов (Поликарпов 2000).

2.2. Сербская грамматическая традиция XVIII в. находилась на периферии одновременно нескольких центров: австрийского, демонстрировавшего результат германской рефлексии, порожденной реформами Марии-Терезии, российского, сохранявшего традиции *Slavia Orthodoxa*, и развивавшего инновации в результате Петровских реформ, и собственно сербского, стремившегося к сохранению ориентации на греко-славянскую традицию и на возрождение собственной традиции после исхода из Османской империи на новые территории. Итогом такой многовекторности становится многоликость, многослойность и изменчивость во

временном континууме сербской грамматической традиции XVIII до начала XIX века, подробно описанная в трудах Павле Ивича, Н. И. Толстого, Б. Унбегауна, Ирены Грицкат, В. П. Гудкова и многих других исследователей. Однако работа по изучению сербского грамматического наследия данной эпохи, несмотря на возросший к нему интерес в XXI в., всё ещё не находит единого знаменателя при описании и систематизации грамматик, составленных и изданных для сербов на протяжении XVIII в. вплоть до выхода «Писменицы сербскаго языка» Вука Караджича.

Если рассматривать изолированно сербский вектор ориентации лингвистической рефлексии на российскую традицию и новации, то точкой отсчета регулярного обучения сербов грамматике следует считать посылку Московского Синода, отправленную в Сремские Карловцы в качестве помощи сербам и доставленную учителями, справщиками Московского Печатного Двора братьями Суворовыми в 1724 г., в составе которой были «Букварь» Феофана Прокоповича, «Грамматика», вероятно, 1648 г., и «Трезязычный словарь» Федора Поликарпова. Вторым знаковым событием явилось переиздание большим для того времени тиражом в 1755 г. в Рымнике митрополитом Павлом (Ненадовичем) московской «Грамматики» 1648 г. И первая, и вторая грамматика сохраняли многие десятилетия статус учебного и справочного пособия в сербских школах, организатором которых была Карловацкая Митрополия.¹

3. В рамках цифровизации основное внимание было обращено на перевод грамматических сочинений в цифровую форму (в виде факсимиле или текстового набора²), что способствовало их рассмотрению атомарно. В

¹ То, насколько, например, глубоко в процессе обучения оставался в памяти метаязык грамматического описания Смотрицкого показывают не только сербские грамматики (церковно)славянского языка русского извода и славяносербского языка, но и, в частности, получившая широкое распространение среди сербов «Немецкая грамматика» Стефана Вуяновского. Создавая первую учебную немецкую грамматику для сербов, Стефан Вуяновский, несмотря на заявленную в титульном листе ориентацию на грамматические компендиумы К. Готшеда, пользуется метаязыком славянской «Грамматики» 1648 г. или же ее переиздания 1755 г., описывает немецкий язык при помощи метаязыковых формул, заложенных Мелетием Смотрицким и позднее справщиками Московского Печатного двора.

² В последнее время осуществляются попытки инструментами автоматического оптического распознавания текста (OCR) получить текстовый слой в отска-

частности, в рамках истории школьного образования времени проведения Саганской реформы в империи Габсбургов грамматические пособия, составленные в пространствах *Slavia Orthodoxa* и *Slavia Romana*, по-прежнему изучаются и описываются как изолированные традиции, тогда как существовали и поддерживались контакты между организаторами школ, авторами учебных пособий и чиновниками.

Цифровизация славянских грамматических сочинений должна быть ориентирована на интеграцию параметров, представленных в моделях описания норм, иллюстративного материала и метаязыка, что предполагает разработку интерфейса корпуса (в т.ч. библейских цитат)³ и поискового модуля.

Предельной целью можно видеть разработку многофункционального, самообучаемого, автоматизированного программного продукта — обученного на широкой базе славянских рукописей и печатных книг, базирующегося на множестве распознанных славянских текстов — который сможет распознавать тексты славянских грамматических сочинений (на кириллице и латинице, рукописных и печатных книг со сканированных копий, автоматически размечать грамматические параметры словоформ, выявлять и атрибутировать библейские цитаты, определять их источник и использование в других текстах, в том числе с указанием на лексическое и грамматическое расхождение). База данных такой программы должна включать все известные и средневековые славянские библейские переводы, по которым проверяются оригинальные тексты на наличие цитат.

нированных копиях грамматики Смотрицкого (см. неудачный пример автоматического распознавания на сайте Австрийской национальной библиотеки: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ167711606 (дата обращения: 12.02.2023)).

³ Идея создания картотеки (корпуса) библейских цитат в славянской книжности принадлежит А.Е. Наумову, сформулировавшему основные тезисы еще в 1977 г. (1983: 21–29). В настоящий момент идея Наумова получила развитие в рамках работы над библейскими цитатами в грамматике Мелетия Смотрицкого (Гаврилков: в печати). Корпус должен включать библейские цитаты из всех лингвистических и нелингвистических текстов славянской книжности, причем в качестве отдельного поля надо маркировать цитаты, являющиеся «тематическими ключами», по Р. Пиккио (см. 2003: 431–473).

Источники и литература

1. Гаврилков, Максим. «Библейское цитатное пространство «Граматики славенския правильное Синтагма» Мелетия Смотрицкого 1619 г.». Славяноведение (2023). [в печати]
2. Грамматика 1648 г. Предисловие, научный комментарий, подготовка текста и составление указателей Е.А. Кузьминовой. Москва: МАКС Пресс, 2007.
3. Граматики Лаврентия Зизания и Мелетия Смотрицкого. Москва: Изд-во МГУ, 2000.
4. Грицкат, Ирена. "Из предисторије стварања српске граматике" // Сборник Владимира Мошина. Београд, 1977.
5. Гудков, Владимир. Борьба концепций "славенского" и "простого" языка в истории литературного языка у сербов // Славянское и балканское языкознание. История литературных языков и письменность. Москва, 1979.
6. Запольская, Наталья. «Библейские цитаты в текстах конфессиональной культуры: семантика, функции, адаптация». Славянский альманах 2002. Москва: Индрик, 2003а. 482–492.
7. Запольская, Наталья. «Общий» славянский литературный язык: типология лингвистической рефлексии. Москва: Индрик, 2003б.
8. Запольская, Наталья. Грамматика и субграмматика славянских литературных языков (XVI-XVIII вв.): теория и история норм // Славянское языкознание. XIV Международный съезд славистов. Охрид, 10-16 сентября 2008 г.. Доклады российской делегации. Москва: Индрик. 2008, 199-224.
9. Ивић, Павле; Младеновић, Александар. "О језику код Срба у раздобљу од 1699. до 1804." // Историја српског народа, књ. 4, том 2 (Срби у XVIII веку). Београд, 1986.
10. Нѣмецкая грамматика из разныхъ авторовъ, наипачеже Готшедовыхъ книгъ, собрана и въ пользу сербскихъ датой на славеносербскомъ языкѣ изъяснена Стефаномъ Вуяновскимъ, слышателемъ правахъ во универзитетѣ Виенскомъ», Вена, 1772.
11. Обижајева, Марина. Онтологија првих српских граматика (црквено)словенског језика за Србе // Сборник Матице српске за славику, 74, Нови-Сад, 2008. С. 95—130.
12. Обижаева, Марина. «Стефан Вуяновский: Немецкая грамматика по немецкому образцу?» [в печати]

13. Пиккио, Риккардо. Функция библейских тематических ключей в литературном коде православного славянства // Риккардо Пиккио. *Slavia Orthodoxa: Литература и язык*. Москва: Знак, 2003: 431-473.
14. Поликарпов, Федор. *Технология, Искусство грамматики. Издание и исследование Е. Бабаевой*. Санкт-Петербург: Инапресс. 2000.
15. Тезисы Пражского лингвистического кружка // Пражский лингвистический кружок. Москва: Наука. 1967:17-41.
16. Толстой, Никита. Как называли сербы свой литературный язык в XVIII и начале XIX века? // *Славяноведение*, № 1, 1996.
17. Толстой, Никита. Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI -XVII вв.) // Толстой Н.И. *Избранные труды. Т.II. Славянская языковая ситуация*. Москва: Языки русской культуры.1998b: 102-147.
18. Толстой, Никита. К вопросу о древнеславянском языке как общем славянском литературном языке южных и восточных славян // Толстой Н.И. *Избранные труды. Т.II. Славянская языковая ситуация*. Москва: Языки русской культуры.1998a: 66-89.
19. Толстой, Никита. Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI -XVII вв.) // Толстой Н.И. *Избранные труды. Т.II. Славянская языковая ситуация*. Москва: Языки русской культуры.1998b: 102-147.
20. Толстой, Никита. Литературный язык сербов в XVIII — начале XIX в. // Толстой Н.И. *Избранные труды. Т.II. Славянская языковая ситуация*. Москва: Языки русской культуры.1998c: 239-344.
21. Naumow, Aleksander. «O kartotece cerkiewnosłowiańskich użyć biblijnych. Cytaty biblijne w staroruskiej części Kodeksu Uspienskiego». *Rocznik slawistyczny. Revue slavistique* 44/1 (1983): 21–29.
22. Unbegaun B. O. *Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes*. Paris, 1935.

Natalia Zapolskaya
Moscow State University M.V. Lomonosov
Institute of Slavic Studies RAS
zapolskaya_n@mail.ru

Marina Obizhaeva
Moscow State University M.V. Lomonosov
Institute of Slavic Studies RAS
marina.obizajeva@gmail.com

Maxim Gavrilkov
Moscow State University M.V. Lomonosov
Institute of Slavic Studies RAS
gavrilkov@gmail.com

SLAVIC GRAMMAR TRADITION XVII–XVIII CENTURIES: LOOKING THROUGH A DIGITAL PRISM

The article deals with the Slavic grammatical tradition of the 17th–18th centuries. in the cultural and linguistic area of Slavia Orthodoxa and its borderlands. Special models of description are formulated that must be applied to study the language norms codified in the Slavic grammatical works of the 17th–18th centuries, the material illustrating these norms, and the metalanguage. The role of the grammar of Meletius Smotrytsky as a starting point for the analytical codification of the Church Slavonic language in the space of confessional and literary-linguistic frontiers is demonstrated. The need to create a digital corpus of Slavic grammars and biblical quotations is formulated.

Key words: Slavia Orthodoxa, grammars, Church Slavonic, Slavic Serbian, Meletius Smotrytsky, biblical quotations, corpus.

Љиљана Бајић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
ica.bajic@gmail.com

НАШ ПУШКИН У ДИГИТАЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

У раду се у однос доводе књижевност, култура и дигитална хуманистика са намером да се укаже на одређене домете дигиталне хуманистике у проучавању књижевности као делатности укључене у сложену мрежу односа унутар културе и као културног памћења. За примере узимају се интернет ресурси који се наводе у методичко-библиографском материјалу под насловом *Наши Пушкин* (Нижњи Новгород, 2008). Они садрже релевантне податке о Пушкиновом животу и стваралачком раду, текстове Пушкинових дела, преписку и сведочанства о писцу, библиографске напомене, информације о музејима Пушкина, као и сајтове посвећене Пушкину и нижњеградској земљи (Пушкин у Болдину, виртуелна посета Државном литерарно-меморијалном музеју А. С. Пушкина „Болдино”, представљену књигу Н. Фортунатова о Пушкиновој болдинској јесени). Аутор рада анализира њихову мултимедијалну наставну поруку, способност да ангажују индивидуалне потребе и стилове учења корисника и да му помогну у истраживању и повезивању различитих области и концепата у раду.

Кључне речи: књижевност, култура, дигитална хуманистика, Пушкин, Болдино

Говорећи о стереотипној перцепцији Пушкина као великог песника, у којој нема дубљег улажења у суштину Пушкиновог дела, Владимир Набоков сматра да би Пушкинови стихови, често лоше схваћени и огрубели од сталног понављања, и проређене и површне успомене о Пушкиновим јунацима вероватно били све што је руски малограђанин знао о Пушкину да није популарних опера које су, наводно, позајмљене из његовог стваралаштва. Томе треба додати још неколико каламбура, који се Пушкину воле приписати, да би се имала слика о стању пушкинског духа код великог дела Руса (<http://sh.wikipedia.org> > wiki > Aleksandar Puškin).

И данас, чак и онда када писца присно доживљавамо као нашег Пушкина, може се испоставити да га слабо и недовољно познајемо. Наш Пушкин, баш као и наш Достојевски или наш Андрић, да наведемо само неке од највећих књижевних класика, стално се отимају свођењу на коначан збир

библиографских чињеница, опирау дефинитивном суду и завршеном читању, откривајући тек посвећеним истраживачима ново и ретко лице својих још непознатих и до краја прочитаних књижевних светова.

Несумњиво је да у наше доба дигитални медији и информационо-комуникациона технологија у образовним процесима утичу на праксу нових читања и проучавања књижевности. Дигитална хуманистика пружа могућност да се књижевност боље сагледа из књижевноисторијске и хронолошке перспективе, боље види у контексту литерарне традиције и најшире културне баштине. Она може посебно да послужи у пројектима проучавања књижевности као феномена укљученог у разгранату мрежу односа са другим појавама културе. У контакту са њима, кроз продуктивни дијалог који успоставља, књижевност се шире и дубље открива као естетска делатност и духовно добро које је део културног памћења.

У књижевној историографији и критици истакнуто је мишљење Белинског да је писати о Пушкину исто што и писати о свеукупној руској књижевности. Као наследник класициста, један од најистакнутијих романтичара и творац руског реализма, Пушкин је по суду многих истраживача унео толико богатство тема и мотива и свему дао непоновљив и снажан језички израз да су му се сви који су га наследили морали враћати (Сибиновић 1976). Пушкиново дело, уметничка енциклопедија руског живота и духа, започело је успон руске културе, који јој је, за само неколико деценија, обезбедио централно место међу културама и књижевностима других, посебно европских народа. У Пушкиновој појави, као у фокусу, сабира се најзначајнија руска традиција, најбоља поетичка теорија и пракса до које се издигла руска класична књижевност и европско класицистичко, романтичарско и реалистичко наслеђе (Вулетић 1971). Ове културне и књижевне вредности Пушкиновог дела остале су неисцрпан извор интересовања за писца и за истраживање његовог свеукупног стваралаштва.

Велики културолошки значај условио је да се у проучавању Пушкина, више него код других писаца, користи његова биографија. Пушкин је лако и весело носио своје стваралачко бреме, упркос томе што улога песника није лака и весела већ трагична, писао је Блок (Блок 1962: 160). Закључујући Пушкинову биографију, Ј. Лотман наводи да је он ушао у руску културу не само као песник већ и као генијални мајстор живота који је поседовао дар да буде срећан чак и у најтрагичнијим околностима (Лотман 2015: 285). У контрасту, противуречности између суморних времена и историјских догађаја у којима је протicao Пушкинов живот, на једној страни, и

виталности и привлачности песниковог духа и дела, на другој страни, Лотман је видео разлоге неисцрпног интересовања и за сам живот писца.

Позитивистичка критика 19. века афермисала је биографску методу као поступак усмерен на проучавање и интерпретацију књижевног дела на основу пишчеве биографије. Иако теоријске школе 20. века углавном одричу значај биографије као подлоге за тумачење књижевног дела, несумњиво је да животопис истакнутих стваралаца помаже у разумевању њиховог живота, у осветљавању друштвених прилика које су их окруживале и у реконструкцији историјских догађаја у које су били укључени. Пушкинов пример илуструје у којој мери животна грађа и стваралачки подстицаји који је прате могу бити повезани са разумевањем тематике и садржаја пишчевог дела, његових облика и значења, настајања и развоја током различитих фаза пишчевог стварања, као и да се у одређеној мери могу довести у везу са развојном динамиком и жанровском формом дела, поетичким принципима и свеукупном стваралачком историјом Пушкина. Осврнућемо се на интернет ресурсе у методичко-библиографском материјалу (приручнику) *Наши Пушкин* (Лебедева, Широбокова 2008), који се у највећем броју односе на животопис Пушкина и спољашњу фактографију о делу и писцу.

На интернет адресама <http://pushkin.niv.ru>, <http://wikipedia.org>, www.aspushkin.net, www.aleksandrpushkin.net.ru, <http://palomnic.org>, www.pushkin.biografy.ru и www.hrono.info, које ауторке наводе (Лебедева, Широбокова 2008: 37, 38), налазе се релевантни подаци и детаљи о Пушкиновом животу и стваралачком раду, преписка и сведочанства о писцу, библиографске напомене и приручници, текстови важнијих Пушкинових дела, документаристика, топономастика, информације о музејима Пушкина, попис музичких дела насталих према Пушкиновим текстовима, сликарска дела, портрети Пушкина, значајног броја руских уметника. Посебно су издвојени сајтови посвећени боравку А. С. Пушкина у нижњеновоградској области:

<http://www.museum.ru/M1890>, <http://boldino2.narod.ru/>,
<http://www.pushkinmuseum.ru/museums.htm>,
<http://pushkin.niv.ru/pushkin/mesta/boldino/pushkin-y-i-boldino.htm>,
<http://lukped.narod.ru/internet/boldino/index.htm>,
<http://www.unn.ru/rus/f9/k1/effect/index.htm> (Лебедева, Широбокова 2008: 38). Они садрже информације о Пушкиновом музеју у Болдину, музејима Пушкина широм Русије, као и пригодну документацију, оцене и књигу о Пушкиновом боравку и раду у Болдину, те утицају болдинске јесени на стваралаштво писца.

Као наставно средство интернет представља технолошку основу организацијске парадигме савременог информатичког доба у коме живимо (Божих 2018: 18). Данас је ово наставно средство веома популарно и широко коришћено у образовном систему. Аутори електронског учења образовни потенцијал интернета виде у правцу знатно веће интерактивности корисника који су истовремено учесници у стварању садржаја у виртуелној колаборацији између професионалне заједнице наставника, ученика у дискусионим групама, онлајн групним задацима и пројектима у виртуелним тимовима, као и наставника и ученика. Привлачност овог медија садржана је у томе што он, омогућавајући спајање различитог материјала, различитих медија и система означавања (текст, графика, слика, звук...) и претварајући их у дигиталну форму, утиче на особине порука које се преносе мултимедијском технологијом.

У когнитивној теорији мултимедијалног учења Ричарда Мајера (Mayer 2001) тумачи се да људи квалитетније уче на основу речи и слика него само на основу речи. Иако су речи кроз историју људске културе биле основни облик комуникације, захваљујући новим технолошким могућностима данас су пиктурални (илустративни) облици наставе и рачунарска графика широко доступни у наставним процесима. Али из искуства је познато да нису све мултимедијалне презентације подједнако успешне и сврховите, будући да су повезане са когнитивним процесима којима се конституишу смислени исходи учења из речи и слика (Mayer 2005: 31, 32). Према Мајеру, људи нису пасивни „сакупљачи” података које складиште у меморији да би касније могли да им приступе, већ су „активни процесори” који настоје да дају смисао мултимедијалним презентацијама, да упоређивањем, уопштавањем, пописивањем и разврставањем конституишу и осмисле структуре знања. У том смислу, и презентовани материјал треба да испуни два услова: да има кохерентну структуру, и, друго, да пружи кориснику смернице за менталне представе и разумевање мултимедијалне наставне поруке.

Увид у интернет ресурсе у поменутом методичко-дидактичком материјалу показује да су њихови садржаји углавном функционално и добро структурирани и да су дизајнирани да помогну учење уз помоћ интернета. На интернет адреси <http://pushkin.niv.ru> налазе се, на пример, следећи садржаји:

1. Увод, који је помоћу цитата Гогоља, Херцена, Тургеева, Чернишевског, Толстоја и Плеханове о Пушкину методички осмишљен да побуди интересовање за писца као националног песника који

је омогућио даљи развој руске књижевности. Пушкин се сматра манифестацијом руског духа и душе, у чијем је делу садржано сво богатство, снага и лепота руског језика.

2. *Претраживање по кључним речима*, повезано са делом и критичком литературом о писцу
3. *Пушкинова дела* (песме, романи, приче у стиху, кратке приче у прози, драмска дела, песме по наслову, песме по почетним стиховима, песме по годинама настанка, песме писане у коауторству, аутобиографска проза, историјска проза)
4. *О песнику* (биографија, портрети, породица, цртежи, пушкинска места, музеји, успомене савременика, критика о Пушкину, публицистички чланци)
5. *Писма* (писма Пушкина, писма Пушкину, писма о Пушкину)
6. *Документаристика* (дневници, критика и публицистика, документи, планови објављивања радова, пописи радова, описи слика, натписи у књигама, уноси у албум, изводи, копије, цитати, фрагменти, белешке, евиденција прихода и расхода, учење језика и преводи)
7. *Остало* (песме у извођењу савремених аутора, одељак сажетака, наруџбенице књиге *Александар Пушкин*, есеји, сажеци, претраживање по кључним речима, остала књижевна места, књижевни речници и енциклопедије, ауторска права, корисни чланци)

Наведени садржаји не односе се само на Пушкиново књижевно дело већ и на његове везе са културним и друштвено-историјским контекстом: вредностима утканим у текст, другим областима и облицима стваралаштва, друштвеним институцијама и институцијама културе. Овде и на другим наведеним сајтовима забележени су књижевни и други текстови, уметнички портрети, цртежи, музеји и остали извори који откривају/осветљавају настанак књижевних текстова и друге са Пушкиновим стваралаштвом повезане области културе и живота.

Посебно су занимљиви и упечатљиви портрети и цртежи Пушкина. У методичкој литератури од раније је познато да се наслов дела лакше памти уколико се веже за пишчево име а често и за његов физички лик. „Пишчев физиогномски изглед постаје за читаоца (поготово младог) нека врста 'заштитног знака' и прво вантекстовно чулно средиште које асоцијативно окупља одговарајућа прочитана, а и само по насловима позната дела” (Николић 1988: 63). Портрети Пушкина спадају у врхунска дела ликовне уметности па тако на очигледан начин суочавају корисника интернета са

најбољим уметничким остварењима Пушкинове епохе и ликовном и уметничком традицијом којој припадају. Ова вредна ликовна дела могу побудити интересовање за писца и послужити као непосредни подстицај за рад на његовим књижевним делима.

Чулност у настави представља универзални начин сазнавања и учења. Он се заснива на чулној радозналости и рецептивној моћи чула да стичемо знања о појавама које упознајемо непосредним запажањем и истраживачким посматрањем животних реалија и природних појава. Занимљиви портрети Пушкина и њихова историја, који се налазе на интернет адреси <http://pushkin.niv.ru> имају естетско, али и илустративно, мотивационо и сазнајно значење. Слике као што су *Пушкин у Царском селу* Иље Репина, Пушкин на обали Црног мора Ајвазовског, портрети Пушкина из пера руских сликара Кипренског, Серова и Кустодијева, Гогољев цртеж Пушкина, као и аутопортрети и цртежи самог Пушкина, говоре о посебној наклоности писца према овој врсти уметничког изражавања и о надахнућу других уметника да у форми ликовног израза представе великана и на сликарском платну овековече привлачне детаље стваралачке биографије и животне фактографије повезане са његовим делом.

О угледу који је Пушкин уживао међу савременицима говори, на пример, слика Репина и Ајвазовског *Опроштај Пушкина са морем* (1877, Сверуски музеј А.С. Пушкина, Санкт-Петербург).

Два сликара надахнула су се ликом песника и драматиком морског пејсажа. Од младих година посебно се Ајвазовски са одушевљењем окретао Пушкиновим стиховима, настојећи да доживи и сачува песникову страст према мору и да јој да величанствен, драмски облик. Пушкин је Ајвазовском био духовно близак нарочито у раном романтичарском времену свога стварања. Са Пушкином је „велики романтик морске стихије”, како су звали Ајвазовског, делио посебну љубав према мору, сраслу са јарким и живописним пејсажима Црног мора и завичајном Федосијом на Криму. Последњи рад повезан са ликом Пушкина Ајвазовски је завршио поводом јубилеја, стоте годишњице од рођења песника (*Пушкин на врху Петри при изласку сунца*, 1899, Државни руски музеј, Санкт-Петербург).

На слици је представљен реалистички догађај из 1820. године, када је Пушкин провео неколико дана у кући Рајевских у Гурзуфу. И овде Пушкин поздравља море, али је, за разлику од слике рађене са Репином, ова слика испуњена светлим, романтичним осећањем и искуством уметника. Осврт на слике Репина и Ајвазовског илуструје богат естетски и сазнајни потенцијал сликарских дела инспирисаних Пушкином. Илуструјући висока

достигнућа и уметнички укус епохе коју је у целини обележила доминантна личност Пушкина, различити артефакти, посебно портрети Пушкина и цртежи надахнути мотивима и ликовима из Пушкиновог дела и биографије, успостављају и данас живу везу са писцем и његовим временом.

Историчари и истраживачи књижевности издвајају неколико локалитета који су пресудно обележили одређене фазе у стваралаштву писца. Једно од таквих, значајних места је Болдино, старо сеоско имање у новоградском крају, у власништву Пушкинових још од 16. века. Очаравajuћа природа Болдина, идиличан властелински посед са парком и рибњацима, дрвореди миришљавих црвених јабука које се као тепих нуде кораку и погледу намерника, кућа у којој је живео Пушкин када је у три маха долазио у Болдино, све то и данас плени природним складом и непатвореном, изворном лепотом.

У Болдину је Пушкин први пут боравио од септембра до новембра 1830. године. Била је то једна од најлепших јесени песниковог живота. У стваралачкој биографији Пушкина добила је поетичан назив „болдинска јесен”, којим је симболично обележен изузетно плодан период пишевог рада. У Болдину су настала значајна Пушкинова дела, различита по жанру и тематици, као што су *Белкинове приче*, *Мале трагедије*, последње главе *Евгенија Онегиња*, *Историју села Горјухина*, бајке, десетине песама...

Виртуелна посета музеју у Болдину оживљава аутентичну, поетску атмосферу средине и животне детаље који су повезани са стваралаштвом Пушкина: вредне артефакте и документа у ентеријерима истанчаног и однегованог укуса, радни простор, кабинет писца, његове рукописе и цртеже који их прате, музеј Пушкинових бајки и прича...

У близини Болдина још једно имање, у селу Љвовка, чува архитектуру блиску традицији Пушкиновог времена. Ту је све надахнуто Пушкиновим духом, који живи у музеју јунака *Белкинових прича*. Музејска поставка, уређена према причама које се одвијају у провинцијским племићким поседима, чува исконост, а у исто време пригодно илуструје Пушкиново дело. Збирка *Белкинове приче*, чије се прво издање из 1831. године налази у музеју, садржи пет приповедака: *Пуцањ*, *Мећава*, *Продавац погребне опреме*, *Станични надзорник*, *Госпођица као сељанка*, са темама из живота провинцијског племства, официрског, чиновничког и занатлијског сталежа. Са књижевноисторијског становишта, међу приповеткама су посебне две, *Станични надзорник* и *Продавац погребне опреме*. Развијајући тематику о малом човеку, оне се, заједно са делима Гогоља (*Шинел*) и Достојевског (*Бедни*

људи), доводе у везу са поетичким уобличавањем типа приче о малом човеку у руској књижевности 19. века (Байич, Станкович-Шошо 2019).

Белкинове приче надовезују се на руску сентименталистичку и романтичарску прозу (Сибиновић 1976: 274). У *Пуцњу* је представљен необичан двобој два јунака, у *Мећави* необично венчање јунакиње са непознатим официром. У приповеци *Продавац мртвачких сандука* развијена је тема о необичној посети мртвих муштерија погребнику Прохорову. У *Станичном надзорнику* испричана је несрећа Симеона Вирина, који умире од туге за ћерком. На крају, у приповеци *Госпођица (као) сељанка* представљена је тајна љубав двоје младих, која нема изглед на срећан исход јер су њихови очеви, суседи спахије, у свађи. За Пушкина је карактеристично да је у обради ових тема, којима је заједничка игра судбине, одступио од њиховог уобичајеног развијања у сентименталистичкој и романтичарској књижевности. Тако се двобој између јунака приповетке *Пуцањ* није завршио трагично; јунакиња приповетке *Мећава* није кажњена за грех своје младости, већ се срећно удала; *Продавац мртвачких сандука* само је уснио тежак сан када се вратио пијан са прославе код свог суседа, а сукоб спахија и љубавни заплет њихове деце завршио се на водвиљски срећан начин.

Баш као у збирци, и у музеју посвећеном *Белкиновим причама* карактеризација јунака и основни ток приче наговештени су помоћу средине и социјалног амбијента којем књижевни јунаци припадају и путем мотива који у том амбијенту асоцирају на појединачне приче у збирци. Зато посетиоцима није тешко да замисле, на пример, јунакињу приче *Мећава* Марију Гавриловну како са француским романом у руци зането машта о предмету своје љубави (сиромашном пешадијском потпоручнику). У чулној машти оживеће и сам мотив мећаве, који је у основи нарације и заплета у причи. Треба поменути да мећава, зимски простор и пејсаж представљају део специфичног националног и културног колорита. Овај део руске литерарне климатологије и у Пушкиновој причи садржи све криолске маркере (снег, пахуљице, мраз, хладноћа, вејавица, ветар, олуја, мрак) па се, тако, путем чулне уобразиље прича *Мећава* и најбоље види. Али као контраст том претећем изазову природе и буре у срцима јунака у музеју је представљена само соба Пушкинове јунакиње.

Иако у њој доминирају детаљи строго стилизоване форме, за овај простор може се рећи да одише спокојством и пријатном угодношћу. Таква изложбена поставка омогућава да се уметнички утисци о причи појачају по-

средством нових појединости и доживљаја предметног света и да се у садејству повежу са фантазијским мишљењем и чулном маштом, које *Мећава* код читалаца побуђује.

Извори и литература

Байич, Лиљана, Станкович-Шошо, Наташа. «*Повести Белкина* в творчестве А. С. Пушкина». *Болдинские чтения 2019*. Г. Л. Гумёная и др. (ред. кол.). Нижний Новгород: ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2019. 211-218.

Блок, А. А. *Собр. соч.*: В 8 т. М.; Л., 1962. Т. 6. С. 160.

Божић, Снежана. *Пријатељство на мрежи – о интернету и настави књижевности*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета, 2018.

Вулетић, Витомир. *Руска књижевност XIX века (од Жуковског до Гогоља)*. Београд: Научна књига, 1971. 161-244.

Лебедева, А. Н, Ширококова, Е. В. *Наши Пушкин (Методико-библиографический материал)*. Нижний Новгород, 2008.

Лотман, Юрий. *Александр Сергеевич Пушкин : Биография писателя*. – СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2015.

Mayer, Richard. *Multimedia Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Mayer, Richard. „Cognitive Theory of Multimedia Learning”. *The Cambridge Handbook of Multimedia Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 31-48.

Николић, Милија. *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.

Сибиновић, Миодраг. „Романтизам у руској књижевности”. *Руска књижевност, књига I*. Сарајево, Београд: „Свијетлост”, Завод за уџбенике, Нолит, 1976. 185-294.

Prof. Dr. Ljiljana Bajić
University of Belgrade
Faculty of Philology
ica.bajic@gmail.com

OUR PUSHKIN IN A DIGITAL ENVIRONMENT

Summary

In the paper, literature, culture and digital humanities are brought into relation with the intention of pointing out certain scopes of digital humanities in the study of literature as an activity included in a complex network of relations within culture and as cultural memory. Examples include Internet resources listed in the methodological-bibliographic material entitled *Our Pushkin* (Nizhny Novgorod, 2008). They contain relevant information about Pushkin's life and creative work, texts of Pushkin's works, correspondence and testimonies about the writer, bibliographic notes, information about Pushkin museums, as well as websites dedicated to Pushkin and the Nizhnegrad region (Pushkin in Boldin, virtual visit to the State Literary Memorial Museum A. S. Pushkin's "Boldino", presented book by N. Fortunatov about Pushkin's Boldino autumn). The author of the paper analyzes their multimedia teaching message, their ability to engage the individual needs and learning styles of the users and to help them in researching and connecting different areas and concepts in the work.

Keywords: literature, culture, digital humanities, Pushkin, Boldino

Наташа Станковић Шошо
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
natasoso06@gmail.com

ПРИМЕНА ДИГИТАЛНОГ ИЗДАВАШТВА У НАСТАВИ

Увођењем информационо-комуникационих технологија омогућено је електронско учење (е-учење), мобилно учење (уз помоћ мобилних телефона, таблета или лаптопа) и примена акредитованих дигиталних уџбеника и електронских додатака у настави. У настави српског језика и књижевности заступљене су електронске књиге, дигитални уџбеници и електронски додаци. У раду се сагледавају могућности примене дигиталних читанки издавачке куће „Нови Логос” у настави Српског језика и књижевности за основну школу. Анализом специфичности дигиталних читанки указује се на њихов допринос у савременој настави.

Кључне речи: Српски језик и књижевност, дигитална читанка, е-уџбеник, савремена информационо-комуникациона технологија, методика наставе књижевности

1. Увод

Један од најважнијих задатака сваког образовног система јесте да доприноси побољшању квалитета наставе у савременој школи. Значајну улогу у томе имају школски уџбеници, који се у протеклих неколико година примењују у настави у штампаном и електронском облику. Како су уџбеници значајни извори знања у процесу учења, неопходно је да они, користећи достигнућа савремених наука, унапређују и сам процес учења. Један од приоритетних циљева примене дигиталних технологија у савременој настави јесте да „њена иновативност допринесе постизању вишег нивоа остварености стандарда образовних постигнућа ученика и повећа приступ образовању у контексту целоживотног учења”.¹ Посебност дигиталних уџбеника огледа се у концепцији (избору релевантних садржаја), у структури и дидактичко-методичкој обради. У њима се на систематичан и методички примерен начин излаже наставни садржај матерњег језика и књижевности.

¹ Оквир дигиталних компетенција – Наставник за дигитално доба 2019, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд, 2019, стр. 3.

Дигиталним уџбеницима се, осим образовних, остварују и васпитни и функционални циљеви, као и прописани исходи наставе и учења. Дигитални уџбеници развијају код ученика низ менталних способности и мисаоних радњи (упоређивање, индукција, дедукција, анализа, синтеза, решавање проблема), поспешују стварање радних навика и процес осамостаљивања ученика. Самосталност ученика огледа се у процесу читања, изналажењу решења на основу датих информација, провери резултата учења и неговању индивидуалног стила рада. Оспособљеност ученика за коришћење дигиталних уџбеника доприноси њиховом самообразовању.

Будући да је издавање уџбеника од националног и културног значаја, подизањем квалитета дигиталних уџбеника обезбеђује се квалитетније образовање у савременој школи. Значајну улогу у томе имају одобрени уџбеници за предмет *Српски језик и књижевност* у електронском облику (дигиталне читанке, е-буквари, е-граматике), који се користе од 2018. године у основним школама Републике Србије. Од 2021. године у првом разреду гимназија ученици користе дигиталне читанке и е-граматике. Предвиђено је да до 2022. године ученицима буду доступни одобрени дигитални уџбеници за други разред гимназија, а до 2024. и за преостале разреде.

Примена дигиталног издаваштва значајно је допринела остварењу наставних садржаја, циљева и исхода образовања током 2020. године, када су основне и средње школе, услед пандемије, наставу реализовале на даљину. Захваљујући доступности одобрених дигиталних уџбеника бројних издавачких кућа („Нови Логос”, „Клет”, „Бигз”, „Едука”, „Вулкан”, „Креативни центар”, „Завод за уџбенике”, „Фреска”) ученици су били у могућности да самостално усвајају наставно градиво и стичу релевантна знања код куће, а наставници су пратили њихов напредак путем одговарајућих платформи за учење (нпр., е-учионице). Ученицима првог и другог разреда основне школе велику подршку у савладавању наставног градива омогућили су видео туторијали за сва штампана и писана слова ћирилице и латинице, које су могли да одгледају у оквиру е-уџбеника *Буквар* и *Латиница*. Захваљујући њима, ученици су поступно и систематично учили писање слова азбуке и абецеде.

Како је развој дигиталног издаваштва условљен развојем информационо-комуникационих технологија, дигиталних алата и уређаја и развојем Веб-а, било је неопходно да се у основним и средњим школама школама унапреде услови за њихову примену. У оквиру пројекта *Дигитална учионица* Министарство просвете, науке и технолошког развоја опремило је школе неопходном рачунарском опремом и савременим наставним сред-

ствима и помагалима неопходним за реализацију наставе на даљину. Наставници су у оквиру семинара стручног усавршавања сазнали које су погодности примене дигиталних уџбеника и савремених платформи за учење и научили како да их примене у реализацији наставног градива. Примена савремених технологија омогућила је ученицима да науче како све могу стећи знања примењујући савремена наставна средства и иновативну технологију. Дигитални уџбеници су постали доступни свим ученицима путем персоналних рачунара, таблета и мобилних телефона.

2. Дигиталне читанке у настави

Читање је сложен доживљајно-сазнајни процес, језичка, комуникацијска и стваралачка делатност (Rosandić 2005: 175). Књига има велику улогу у животу сваког ученика, а посебно у периоду одрастања када они стичу знања и умења, развијају ставове и систем вредности. Однос према књизи у великој мери ће одредити и однос према читању уопште. Да ли ће неко заволети књигу зависи и од садржаја књижевних текстова у читанци и начина њихове интерпретације. У јачању мотивације за читање и развијању читалачких знања и вештина значајну улогу имају читанке у електронском облику.

Примена дигиталних технологија има значајну улогу у унапређењу процеса наставе и учења у савременој школи. Дигиталне читанке су електронске верзије штампане књиге и могу се читати на преносивом електронском уређају (читачу) или уз помоћ софтверских програма (Microsoft reader или edge, Adobe acrobat reader, Adobe acrobat e-book reader) на рачунару, мобилном телефону или таблету. Дигиталним читанкама се може приступити путем налога на онлајн платформи за учење (нпр. е-учионици) и преко бесплатне апликације под називом *mLibro*. Оне се могу преузети и користити на различитим уређајима (на рачунару, лаптопу, десктоп рачунару, таблету, мобилном телефону), што је значајна предност, јер су омогућује ученицима да користе дигитални уџбеник и када немају приступ интернету.

Диференцирани дигитални уџбеници (е-уџбеници) прилагођени су потребама савремене наставе и примерени узрасту ученика, њиховим могућностима и интересовањима. Садрже мултимедијалне додатке у виду галерија фотографија, видео и аудио записа, 2 и 3Д анимација, интерактивних задатака, креативних слагалица, едукативних видео игара у електронском облику којима се ученици мотивишу и подстичу за рад и олакшавају процес учења и доприносе унапређењу наставе у целини.

Дигиталне читанке представљају публикације у електронској форми које садрже све обавезне и изборне књижевне текстове прописане наставним програмом за дати разред и обогаћене мултимедијалним подацима и разноврсним интерактивним садржајима.

Значајна особеност дигиталних читанки за основну школу представљају аудио-записи књижевних дела. Знаменити уметници изражајно и интерпретативно читају обавезне и изборне текстове из школске и домаће лектире. Сваки аудио запис има одговарајућу музичку подлогу и на тај начин побољшава доживљај књижевног дела. У дигиталним читанкама за разредну наставу налазе се звучни записи шаљивих народних песама, успаванки, епских народних песама, народних басни, бајки, шаљивих народних прича, прича о животињама и избор кратких говорних облика. У дигиталним читанкама за предметну наставу налазе се митолошке, породичне и посленичке лирске народне песме, избор из обредне и обичајне лирике, љубавне народне песме, народне успаванке, епске народне песме, шаљиве приче, народне бајке, новеле и баладе из школске и домаће лектире.

Аудио записи народне књижевности у читанкама за основну школу издавачке куће „Нови Логос”

Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
<i>Ја сам чудо видео, Голуб и пчела, Деда и репа, Лисица и гравран Брзалице и загонетке (избор)</i>	<i>Да вам певам што истина није, Мишија моба, Мајка Јова у ружи родила, Санак иде низ улицу, Седам прутова, Свети Сава и отац и мати с малим дјететом, Свети Сава и отац и син</i>	<i>: Орање Марка Краљевића, Марко Краљевић и бег Костадин, Свијету се не може угодити, Чардак ни на небу ни на земљи</i>	<i>Женидба вратца Подунавца, Милош у Латинима, Јетрвица адамско колена, Међед, свиња и лисица, Најбоље задужбине, Ветар и сунце, Пепељуга</i>
Пети разред	Шести разред	Седми разред	Осми разред
<i>Свети Саво, Породичне народне песме и успаванке (избор), Вила зида град, Женидба Душанова, Биберче, Народне брзалице, питалице, загонетке (избор), Крепао котао, Еро с онога свијета, Све, све, али занат, Дјевојка цара надмудрила</i>	<i>Косовка дјевојка, Смрт Мајке Југовића, Марко Краљевић и вила, Марко Краљевић и Муса Кесеџија, Марко Краљевић укида свадбарину, Домаћину, Војевао Бели Виде, коледо,</i>	<i>Свети Сава и ђаво, Диоба Јакишића, Смрт војводе Пријезде, Мали Радојица, Старина Новак и Кнез Богосав, Стари Вујадин, Ропство Јанковић Стојана</i>	<i>Женидба Милића Барјактара, Почетак буне против дахија, Бој на Мишару, Српска дјевојка, Љубавни растанак</i>

Лирске песме ауторске књижевности заступљене су у дигиталним читанкама у репрезентативном избору. Ученици имају прилику да чују звучне записе химне, елегије, дитирамба, описних, шалвих, родољубивих, мисаоних, социјалних и љубавних песама значајних аутора.

Аудио записи лирске поезије у дигиталним читанкама за основну школу издавачке куће
„Нови Логос”

Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
<p>Јован Јовановић Змај: <i>Зимска песма,</i> <i>Мали брата,</i> <i>Материна маза,</i> Срда, Војислав Илић: <i>Пролетња</i> <i>зора,</i> Мира Алечковић: <i>Ветар</i> <i>сејач,</i> Воја Царић: <i>Пролеће,</i> Десанка Максимовић: <i>Првак,</i> <i>Хвалисави зечеви,</i> <i>Ливадско звонце,</i> У <i>гостима,</i> Љубивоје Ршумовић: <i>Ау, што</i> <i>је школа zgodна,</i> <i>Дете, Деца су украс</i> <i>света,</i> Бранко Ђопић: <i>Јежева</i> <i>кућица,</i> Бранислав Лазаревић: <i>Сликар,</i> Стеван Раичковић: <i>Цртанка,</i> Драгомир Ђорђевић: <i>Није лако</i> <i>бити дете,</i> Перо Зубац: <i>Добар друг ти</i> <i>вреди више,</i> Брана Цветковић: <i>Свети</i> <i>Сава</i></p>	<p>Јован Јовановић Змај: <i>Пролећница,</i> Драган Лукић: <i>Равнотежа,</i> Григор Витез: <i>Дохвати ми,</i> <i>тата, Мјесец,</i> Љубивоје Ршумовић: <i>Ишли</i> <i>смо у Африку, Ма</i> <i>шта ми рече, Десет</i> <i>љутих гусара, Др (За</i> <i>оне који више воле</i> <i>Мачка), Др (За оне</i> <i>који више воле</i> <i>Миша)</i></p>	<p>Душан Костић: <i>Септембар,</i> Душан Васиљев: <i>Зима,</i> Драган Лукић: <i>Свакога дана,</i> Десанка Максимовић: <i>Вожња,</i> Љубивоје Ршумовић: <i>Аждаја</i> <i>свом чеду тепа,</i> Домовина се брани лепотом, Бранко Стевановић: Занимање Марка Краљевића, Душан Радовић: <i>Страшан</i> <i>лав, Замислите,</i> Плави зец, Бранислав Црнчевић: <i>Љутито</i> <i>мече, Мирослав</i> Антић: <i>Шта је</i> <i>највеће, Милован</i> Данојлић: <i>Љубавна</i> <i>песма</i></p>	<p>Владислав Петковић Дис: <i>Зима,</i> Војислав Илић: <i>Јесен,</i> Добрица Ерић: <i>Завичају,</i> <i>Отаџбина је наша</i> <i>очевина,</i> Десанка Максимовић: <i>Пауково дело,</i> Бранко Миљковић: <i>Песма о</i> <i>цвету,</i> Мошо Одаловић: <i>Молитва</i> <i>за маму, Птице</i> <i>косовчице,</i> Бранко Ђопић: <i>Мјесец и</i> <i>његова бака,</i> Владимир Андрић: <i>Дај ми крила један</i> <i>круг, Бранислав</i> Црнчевић: <i>Кад би</i> <i>мени дали један дан,</i> Мирослав Антић: <i>Космонаутска песма,</i> <i>Прва љубав,</i> Најљубавнија песма, Алексеј Марјановић: <i>Љубав</i></p>
Пети разред	Шести разред	Седми разред	Осми разред
<p>Мирослав Антић: <i>Шашава песма,</i> Бранко Радичевић: <i>Певан дању, певам</i> <i>ноћу,</i> Јован</p>	<p>Сергеј Јесењин: <i>Песма о керуши,</i> Алекса Шантић: <i>О,</i> <i>класје моје,</i> Вељко Петровић: <i>Ратар,</i></p>	<p>В. Шимборска: <i>Облаци,</i> Рабиндрант Тагоре: <i>Папирнати</i> <i>бродови,</i> Владислав Петковић Дис, <i>Међу</i></p>	<p>Милош Црњански: <i>Ја, ти и сви</i> <i>савремени парови,</i> Момчило Настасијевић: <i>Труба,</i></p>

<p>Јовановић Змај: <i>Песмо моја, заштити се цветом, Десанка</i> Максимовић: <i>Сребрне плесачице, Милован Данојлић: Шљива, Војислав Илић: Зимско јутро, Алекса Шантић: Моја отаџбина, Душан Васиљев: Домовина, Пеђа Трајковић: Кад књиге буду у моди, Александар Вучо: Мој отац трамвај вози</i></p>	<p>Јован Дучић: <i>Село, Добрица Ерић: Чудесни свитац, Мирослав Антић: Плава звезда, Војислав Илић: Свети Сава, Ђура Јакшић: Вече, Десанка Максимовић: Грачаница, Милован Данојлић: Овај дечак зове се Пено Крста</i></p>	<p><i>својима, Мирослав Антић: Плави чуперак, Одлука, Прва љубав, Јован Дучић: Подне, Стеван Раичковић: После кише, Јован Јовановић Змај: Јутутунска јухахаха, Матија Бећковић: Прича о Светом Сави, Милутин Бојић: Плава гробница, Десанка Максимовић: Крвава бајка, Милан Ракић: Божур</i></p>	<p>Оскар Давичо: <i>Србија, Бранко Радичевић: Ђачки растанак, Десанка Максимовић: Пролетња песма (II), Опомена, Иван В. Лалић: Ветар, Ана Ристовић: Гледајући доле у дрвеће, Васко Попа: Очију твојих да није, Марина Цветајева: Месечев сјај, Ђура Јакшић: Отаџбина, Јован Јовановић Змај: Светли гробови, Ђулићи (избор)</i></p>
---	---	--	--

Читање подразумева емоционално уношење и фантазијско пројектовање ученика у уметнички свет књижевног дела. Ученике у основној школи на читање подстичу аудио-записи прозних текстова о одрастању, игри, дружењу, авантурама јунака, ђачком животу и првим симпатијама. Приче у којима су књижевни јунаци њихови вршњаци мотивишу ученике да их прочитају и саслушају звучне записе. Прозно стваралаштво у дигиталним читанкама за основну школу обухвата избор репрезентативних басни, бајки, приповедака, новала и одломке из романа домаће и светске књижевности за децу. Уз обавезне текстове, у дигиталним читанкама се налазе и аудио-записи прозних дела из домаће лектире.

Аудио записи прозних текстова у дигиталним читанкама за основну школу издавачке куће „Нови Логос”

Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
<p>Езоп: <i>Птице, животиње и слепи миш, Лав и миш, Лисица и рода, Доситеј Обрадовић: Два јарца, Две козе,</i></p>	<p>Доситеј Обрадовић: <i>Пас и његова сенка, Коњ и магаре, Десанка Максимовић: Траве говоре бакиним гласом, Бајка о лабуду</i></p>	<p>Езоп: <i>Корњача и зец, Бранко Ћопић, Изокренута прича, Ијан Макјуан: Реч-две о Питеру</i></p>	<p>Лав Николајевич Толстој: <i>Два мрза, Лав Николајевич Толстој: Врабац и ласте, Бранислав Црнчевић: Босоноги и небо, Весна</i></p>

Лав Николајевић Толстој: Два друга, Драган Лукић: Јоца вози тролејбус, Игор Коларов: Дум- Дум Оливер и његов бубањ, Бора Ољачић: Први дан у школи, Ђуро Дамјановић: Дан када је јутро било слово, Весна Ђоровић Бутрић: Ноћни ћошак	А. С. Пушкин: Бајка о рибару и рибици, Х. К. Андерсен: Царево ново одело, Весна Видовић Гајовић: Бркљача, Дејан Алексић: Једном је један дечак зевнуо, Градимиr Стојковић: Деда Милоје, Бранко Стевановић: Прича из ормара, Феликс Салтен: Бамби (одломак)		Алексић: <i>Детективно срце</i> , Дејан Алексић: <i>Позориште на небу</i> ,
Пети разред	Шести разред	Седми разред	Осми разред
Вида Отђеновић: <i>Путовање у путонис</i> , Данило Киш: <i>Дечак и пас</i> , Стеван Сремац: <i>Чича Јордан</i> , Милован Глишић: <i>Прва бразда</i> , Бранко Ђопић: <i>Поход на Мјесец</i> , Иво Андрић: <i>Мостови</i> , Бранислав Нушић: <i>Хајдуци</i> (одломак)	Иво Андрић: <i>Аска и вук</i> , Бранко Ђопић: <i>Чудесна справа</i> , Исидора Секулић: <i>Буре</i> , Бранислав Нушић: <i>Аутобиографија</i> (одломак)	Михајло Пупин: <i>Са пашњака до научењака</i> , Антоан де Сент Егзипери: <i>Мали Принц</i> (одломак), Свети Сава: <i>Житије</i> <i>Светог Симеона</i> (одломак), Ана Франк: <i>Дневник</i> , Стефан Митров Љубиша: <i>Кањош Македонић</i> , Антон Павлович Чехов: <i>Чинovníкова смрт</i> , Петар Кочић: <i>Кроз мећаву</i> , Јелена Димитријевић: <i>Седам мора и три океана</i>	Лаза Лазаревић: <i>Све ће то народ позлатити</i> , Милош Црњански: <i>Сеобе</i> (одломак), Роман о Лондону (одломак), Иво Андрић: <i>Панорама</i> , Михајло Панћић: <i>Слободне школске активности</i> , Доситеј Обрадовић: <i>Живот и прикљученија</i> (одломак), Вук Стефановић Карацић: <i>Житије</i> <i>Ајдук Вељка</i> <i>Петровића</i> (одломак)

Ученике основне школе духовити драмски текстови подстичу на разноврсне стваралачке активности у настави (читање драмских текстова по улогама и њихов сценски реализација). У дигиталним читанкама за основну школу заступљени су текстови домаћих драмских писаца.

*Аудио записи прозних текстова у дигиталним читанкама за основну школу
издавачке куће „Нови Логос“*

Први разред	Други разред	Трећи разред	Четврти разред
Гвидо Тартаља: <i>Зна он унапред</i> , Александар Поповић: <i>Неће увек да буде први</i> , Душан Радовић: <i>Тужибабa</i>	Гвидо Тартаља: <i>Оцене</i> Тоде Николетић: <i>Шума живот значи</i> , Александар Поповић: <i>Два писма</i> , Ана Миловановић: <i>Слатка математика</i>	Лаза Лазић: <i>Суђење</i> Јованка Јоргачевић: <i>Никад два добра</i> , Александар Поповић: <i>Лед се топи</i> , Душан Радовић: <i>А зашто он вежба</i>	Гвидо Тартаља: <i>Подела улога</i> , Дејан Алексић: <i>Слава</i> , Љиљана Крстић: <i>Кад пролеће дође</i>
Пети разред	Шести разред	Седми разред	Осми разред
Бранислав Нушић: <i>Кирија</i> (одломак)	Бранислав Нушић: <i>Аналфабета</i> (одломак), Коста Трифковић: <i>Избирачица</i> (одломак)	Јован Стерија Поповић: <i>Покондирена тиква</i> (одломак), Бранислав Нушић: <i>Власт</i> (одломак), Вида Огњеновић: <i>Кањош Мацедоновић</i> (одломак), Душан Ковачевић: <i>Свемирски змај</i> (одломак)	Молијер: <i>Грађанин племић</i> (одломак), Петар Кочић: <i>Јазавац пред судом</i> (одломак), Бранислав Нушић <i>Сумњиво лице</i> (одломак), Данило Киш: <i>Ноћ и магла</i> (одломак)

Одговарајућа методичка апаратура (тумачење мање познати речи и израза, истраживачки задаци, занимљивости и белешке о ауторима), подстичу самосталност ученика током читања, разумевања прочитаног и олакшавају тумачење књижевних текстова који се у дигиталној читанци наводе.

Мултимедијалне додатке у дигиталним читанкама за основну школу чине: галерија фотографија, видео и аудио записи, краћи наставни филмови, интерактивне аудио књиге и креативне игре (интерактивни задаци, слагалице, укрштене речи и видео-игре). У дигиталним читанкама за разредну наставу преовлађују разноврсни аудио и видео материјали којима се остварују унутарпредметне корелације са наставом граматике и правописа, али и корелације са предметима *Свет око нас*, *Природа и друштво*, *Музичка и Ликовна култура*, *Грађанско васпитање* и *Веронаука*. Унутарпредметна корелација књижевног текста са наставом правописа остварује се применом видео записа *Слово, реч, реченица, Велико слово и тачка, Упитник, Узвичник, Запета*. Гледајући информативне видео записе о Светом Сави и Вуку Стефановићу Караџићу, ученици могу да прошире знања о њиховом животу и стваралаштву. Занимљиви наставни филмови о животињама (пчелама,

јежевима, лавовима, родама, слепим мишевима, медведима) омогућују ученицима да, читајући лирске песме, басне и шаљиве приче у којима су животиње књижевни јунаци, сазнају занимљиве појединости о њиховом животу и понашању у природи. Осим аудио записа лирских песама знаменитих српских песника, у дигиталним читанкама се налазе и познате музичке интерпретације (*Зимска песма, Деца су украс света, Ишли смо у Африку, Ау, што је школа zgodна, Десет љутих гусара, Др, Химна Светом Сави*). Уз информативне и научно-популарне текстове из дечјих енциклопедија, ученици могу да науче важна правила лепог понашања гледајући видео записе *Другарско и недругарско понашање, Лепо и ружно понашање, Лепо понашање у биоскопу, Лепо понашање у позоришту*.

Књижевни текстови који су предвиђени за читање у наставцима обликовани су у дигиталним читанкама за разредну наставу као савремене аудио књиге обogaћене апликативним програмима и интерактивним видео играма. Путем интерактивних аудио записа ученици се мотивишу за књижевно стваралаштво и подстичу за рад. У аудио књигама звучни запис прати илустративни материјал. Приликом избора књижевних текстова који су обликовани као аудио књиге, водило се рачуна о њиховој примерености за одговарајући узраст и о читалачким навикама, способностима и интересовањима ученика. Као аудио-књиге обликована су следећа књижевна дела: *Јежева кућица* Бранка Ђопића, *Бајка о рибару и рибици* Александра Сергејевича Пушкина, *Бајка о лабуду* Десанке Максимовић, *Царево ново одело* Ханса Кристијана Андерсена и народна бајка *Баиш-Челик*. Дигиталне читанке обogaћене мултимедијалним садржајем представљају савремено наставно средство које успешно подстиче интересовање ученика за доживљајно и истраживачко читање књижевних текстова.

Дигиталне читанке за предметну наставу краси мноштво едукативних филмова, аудио-визуелних анимација и галерија фотографија, интерактивних задатака, тестова, интерактивних систематизација градива. Видео записи представљају краткометражне наставне филмове који омогућују ученицима да принципом чулне очигледности на занимљивији начин разумеју и усвајају градиво. Захваљујући њиховој примени у дигиталним читанкама остварује се корелација са наставом *Географије, Историје, Биологије, Физике, Хемије, Ликовне и Музичке културе*, као и са филмском и позоришном уметношћу. У дигиталним читанкама налазе се прилози о животу и стваралаштву знаменитих песника и писаца чија се дела тумаче, као и кратки наставни филмови о Музеју бајки у Болдину, о Народном музеју, Вуковом и Доситејевом музеју у Београду и инсерти из филмова и позоришних представа.

*Наставни филмови у дигиталним читанкама за предметну наставу издавачке куће
„Нови Логос”*

Корелација са историјом	Корелација са митологијом, фолклором и уметношћу	Корелација са природним наукама
Стефан Немања	Бранко Радичевић и Мина Караџић Вукомановић	Трамвај
Краљ Вукашин и цар Урош	Милица Стојадиновић Српкиња	Кукавица
Немањићи	Шантић и Црњански	Вук
Кнез Лазар	Змај и Ружа	Динго
Милош Обилић	Ко је дрвена Марија?	Орах, јоргован, вишња, леска, ружа, ивањско цвеће
Вук Бранковић	Драма	Шта су помрачења
Кнегиња Милица	Додоле	Шта је гас
Ко је био Марко Краљевић?	Ивањдан	Шта би се десило да нема Месеца?
Средњовековни српски манастири	Краљице	Риба фугу
Први и други косовски бој	Ђурђевдан	Филм о птицама
Средњовековни замак	Световид, Дабог, Перун, Сварог, Стрибог, Видовдан	Месец и звезде
Београд у средњем веку	Коледа и колеђани	Делта
Људи средњег века	Божић и чесница	Мамут
Стамбене куће у средњовековним градовима	Ускрс	Кретање сталних ветрова
Култура Рима и римско наслеђе	Бабине	Земун, Врање
Свакодневни живот у римским градовима	Огњиште	Криви торањ у Пизи
Систем за наводњавање у старом Египту	Ко су били Ромео и Јулија?	Берн, Женева
Косовска битка	Прело и супредак	Влашићи
Први српски устанак	Ера	Плејаде
Први Светски рат у Србији	Виле	Како ветар дува?
Откриће писма	Леонардо да Винчи	Константинопољ

Интерактивни тестови садрже разноврсне типове задатака из области књижевности којима се на занимљив и креативан начин проверава знање ученика. Питања су прилагођена узрасту ученика и одговарају различитим нивоима њихових постигнућа. За разлику од класичног проверавања градива, интерактивни тестови пружају могућност да ученици уче на грешкама и напредују у усвајању знања. Интерактивност разноврсних задатака у дигиталним читанкама омогућава ученицима да прате лични напредак у учењу и самовреднују знања која су стекли. Они су погодни за увежбавање,

утврђивање и систематизацију књижевнотеоријских појмова који су предвиђени наставним програмом. Интерактивни задаци су разноврсни (повезивање речи, допуна реченице, избор тачног одговора, решавање креативних слагалица, укрштеница, вишеструки избор, игра меморије, Т/Н, погађање непознатог појма, асоцијације, откривалице). На интерактивност ученике подстиче и видео игрица *Баиш-Челик* на седам нивоа. Ученици решавају задатке, уче кроз игру, стичу помоћнике и побеђују противнике.

Креативне слагалице из књижевности представљају оригиналан вид провере познавања књижевнотеоријских појмова. Замишљене су као вид интерактивне игре склапања портрета знаменитих српских песника и писаца. Питања су разноврсна и обогаћују општу културу ученика. Ученици трагајући за одређеним појмовима сазнају шта дати појам представља и кроз игру усвајају ново градиво. Креативне слагалице представљају вид систематизације градива из књижевности. У дигиталним читанкама за разредну наставу издвајају се креативне слагалице: *Да ли ми верујете, Сликарка зима, Бајка о рибару и рибици, Од куће до школе, Породично благо, Дар причања, Баиш-Челик, Трнова Ружица, Од читања се расте, Оловка пише срцем, Себични цин, Све што расте хтело би да расте, Гримове бајке, Домовина се брани лепотом, Добар наук зчада вреди, Ко хоће да доживи чудо, Марко Краљевић, Бајколики свет, Дај ми крила један круг, Загонетни свет, Ко има друга има све, Моја кућица – Моја слободица, Најбоље задужбине, Најлепши сусрет, Српске књижевнице и сликарке*. Битно својство оваквог начина провере знања јесте у томе што пружа могућност да ученици изврше самоевалуацију. Аудио и видео записи, креативне слагалице, функционални плакати и интерактивни тестови пружају могућност да се на занимљив и оригиналан начин провери знање ученика и подстакне њихова активност у наставном процесу. Мултимедијални садржаји доприносе већој мотивисаности ученика за рад, ефикасности и креативности наставног процеса.

3. Завршна разматрања

Дигиталне читанке за основну школу уводе ученике у свет књига и читања, негују њихове читалачке компетенције, развијају културу језичког изражавања и подстичу код ученика стваралачке способности. Њихова примена подстиче интересовање ученика за читање и стицање релевантних знања и утиче на формирање ставова, система вредности и читалачких навика ученика. Ученици имају развијену свест о ономе шта читају или желе прочитати, активно трагају за литературом и читање доживљавају као вредну и смислену делатност. Осим аудио-записа и видео материјала, у

дигиталним читанкама за основну школу налазе се и репрезентативни одломци из секундарне литературе (књижевне критике, историјски извори) и мноштво занимљивих прилога којима се остварује корелација са природним и друштвеним наукама, ликовном, музичком, позоришном и филмском уметношћу. Наведене рубрике помажу ученицима да стекну увид у културноисторијски контекст и да прошире знања која ће унапредити њихова тумачења. Дигиталне читанке за основну школу својом иновативношћу подстичу свесну активност ученика, развијају њихову радозналост и мотивишу их на истраживачко, стваралачко и продуктивно читање и тумачење књижевних текстова. Оне су прилагођене узрасту, развојном нивоу ученика и њиховом предзнању. У дигиталним читанкама се остварује хоризонтално и вертикално повезивање наставног градива и омогућава усвајање књижевних термина на занимљив и интерактиван начин. Кроз различите облике рада, подстичу се разноврсни стилови учења. Приоритетни задатак дигиталних читанки јесте да појача мотивацију ученика за читање и развије књижевну културу ученика.. Увођење информационо-комуникационих технологија, дигиталних медија, е-уџбеника и интерактивних књига у наставу на свим нивоима образовања унапређује процес учења и има значајну улогу у савременој настави.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Божић, Снежана *Пријамељство на мрежи - о интернету и настави књижевности*. Ниш: Филозофски факултет, 2018.

Ивић, Иван, Ана Пешикан и Слободанка Антић. *Водич за добар уџбеник - општи стандарди квалитета уџбеника*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

Николић, Милија. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.

Rosandić, Dragutin. *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Станковић Шошо, Наташа и Маја Костић (прир.) и др. *Реч по реч*: читанка за српски језик за први разред основне школе. 3. изд. Београд: Нови Логос, 2020.

Станковић Шошо, Наташа и Маја Костић (прир.). *Уз речи растемо*: читанка за српски језик за други разред основне школе. 2. изд. Београд: Нови Логос, 2020.

Станковић Шошо, Наташа и Маја Костић (прир.). *У свету речи*: читанка за српски језик за трећи разред основне школе. 1. изд. Београд: Нови Логос, 2020.

Станковић Шошо, Наташа и Соња Чабрић (прир.). *Бескрајне речи*: читанка за српски језик за четврти разред основне школе. 1. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Стаковић Шошо, Наташа и Бошко Сувајдић (прир.). *Уметност речи*: читанка за српски језик и књижевност за пети разред основне школе. 3. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Станковић Шошо, Наташа и Бошко Сувајдић (прир.). *Уметност речи*: читанка за шести разред основне школе. 3. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Станковић Шошо, Наташа и Бошко Сувајдић (прир.). *Уметност речи*: читанка за седми разред основне школе. 2. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Станковић Шошо, Наташа (прир.). *Уметност речи*: читанка за осми разред основне школе. 1. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Станковић Шошо, Наташа и Бошко Сувајдић (прир.). *Чаролија стварања*: читанка за српски језик и књижевност за пети разред основне школе. 4. изд. Београд: Нови Логос, 2020.

Станковић Шошо, Наташа и Бошко Сувајдић (прир.). *Чаролија стварања*: читанка за српски језик и књижевност за шести разред основне школе. 3. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Станковић Шошо, Наташа и Бошко Сувајдић (прир.). *Чаролија стварања*: читанка за српски језик и књижевност за седми разред основне школе. 2. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Станковић Шошо, Наташа и Бошко Сувајдић (прир.). *Чаролија стварања*: читанка за српски језик и књижевност за осми разред основне школе. 1. изд. Београд: Нови Логос, 2021.

Оквир дигиталних компетенција – Наставник за дигитално доба 2019, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд, 2019.

Nataša B. Stanković Šošo
University of Belgrade
Faculty of Philology

THE USE OF DIGITAL PUBLISHING IN THE TEACHING

At the beginning of the XXI century, digital technologies are being introduced into primary and secondary education. This action is following the significant investments of the Ministry of Education, Science and Technological Development in equipping digital classrooms and training teachers in the use of digital technologies in educational work, and it is in accordance with the requirements of the Strategy for the Development of Education in the Republic of Serbia until the year 2020. This paper explores the extent to which e-textbooks, as a modern didactic tool in the teaching of Serbian language and literature, motivate pupils to read literary works, stimulate and enhance their knowledge, activate pupils' research curiosity, support differentiation and individualization of teaching and learning, facilitate access to relevant scientific data, nurture a collaborative working atmosphere in the classroom and contribute to the fulfillment of program-defined educational outcomes. Special emphasis is laid on researching accredited e-textbooks and electronic supplements for the subject Serbian language and literature of the publishing houses Novi Logos for primary school. The results of the research show that the use of digital technologies and media holds a significant role in the education and evaluation process and improves the teaching process in primary schools and high schools.

Keywords: teaching of Serbian language and literature, digital technologies, e-textbook

Мина М. Ђурић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
mina.djuric@fil.bg.ac.rs

ДИГИТАЛНИ АЛАТИ У НАСТАВИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ 20. И 21. ВЕКА У СЛОВЕНСКОМ КОНТЕКСТУ

Апстракт: У раду се представљају могућности компаративних изучавања и предавања српске књижевности 20. и 21. века у словенском контексту уз маркирања извесних погодности коришћења дигиталних алата у настави. Узимајући као основу плуридисциплинарност испитивања српске и словенских књижевности, у истраживању се кроз разматрања одабраних алата, база података и/или платформи дискутује о разноврсности потенцијалних приступа анализи књижевног текста који су актуелизовани и извесним дигиталним поставкама. Након интерпретација одабраних примера закључује се колико је оствариво да се типологија интерактивности, која је својствена дигиталним алатима, искористи и у доменима методологије тумачења књижевних дела српске и словенских литература 20. и 21. века и тиме, кроз ојачавање интеринтерпретативног модела херменеутичке заједнице у дигиталном простору, утврди као значајан аспект у оквирима мотивације за читање и разумевање текста, као и за специфична истраживачка и стваралачка постигнућа ученика, студената и изучавалаца, како у наставном, тако и у ваннаставном раду посвећеном проматрањима књижевности.

Кључне речи: дигитални алати, настава, српска књижевност 20. и 21. века, словенски контекст, плуридисциплинарни приступи, интеринтерпретативни модел херменеутичке заједнице.

Развијање онлајн наставе умногоме је допринело и сагледавањима у вези са могућностима примена одређених дигиталних алата у изучавањима и предавањима српске књижевности 20. и 21. века.¹ У том контексту посебно се истиче корисност дигиталних база, платформи и алата, отворених

¹ У вези са теоријско-методолошким диференцираностима питања која су подстакнута истраживањима ефеката онлајн наставе у ареалима других културних и образовних система в. и: Ко, Rossen 2000; Anderson 2008; Boettcher, Conrad 2016 и др.

за слободни приступ, који свестрано и ефектно могу да утичу на проширивање поља изучаване литерарне грађе у компаративним доменима.² Са друге стране, концептуализација српске књижевности међу словенским литературама, посебно потпомогнута и оквирима дигиталног окружења, значајно доприноси продубљеним компаративним ишчитавањима одређених карактеристика везаних за конкретно анализирани текстуални феномен или поетички правац.³ Стога ово истраживање посебно интересују и начини на које дигитални простор и његови алати могу да утичу на плуридисциплинарно изучавање српске књижевности 20. и 21. века у контексту словенског културног круга, али и основе којима се мотивише дигитално учешће тумача у међусобним херменеутичким интеракцијама интерпретативног модела херменеутичке заједнице који потом може да буде пресликан и у токовима наставе српске књижевности 20. и 21. века на различитим образовним и организационим нивоима.

Овакву и сродне врсте упоредних и плуридисциплинарних изучавања нарочито могу да активирају и електронски простори доступности научне литературе која се њима бави.⁴ С тим у вези се и претпоставља да су дигитални портали који окупљају студије посвећене истраживањима тема из словенске књижевности нарочито функционални у подстицајима за разноврсна тумачења српске књижевности 20. века у словенском контексту. Тако, на пример, док је на сајту Савеза славистичких друштава Србије, у одељку Публикације,⁵ међу издањима доступна, између осталих, и монографија Петра Буњака, која се бави пољско-српским књижевним контактима, и где је у значајном светлу сагледано и колико је Ружа Винавер, мајка Станислава Винавера, својим радовима проширивала културне сфере

² Поводом анализа учинковитости коришћења дигиталних алата, база, библиотека и/или платформи међу различитим дисциплинама уп. и: Oudenaren 2010: 316–323; Дикел 2015: 278–290; Дојчиновић, Коларић 2017: 195–211 и др.

³ У назначеном саодносу, међу разноврсним базама, уп. и значај транслатолошких посредништава, попут примера реализованог и у доменима дигиталног пројекта *Преводи дела словенских књижевности* Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду: http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/digitalna-cirilica/dela.php; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

⁴ У вези са тим да ли су и полемички дискутована питања перспектива сагледаване концепције *отворености у науци* в. и: Lošonc, Ivanišević, Radišić, Katić, Novaković 2020: 56–59.

⁵ В.: *Публикације*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://ssds.org.rs/publikacije/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

потенцијалних веза пољске и српске литерарне баштине (Буњак 2021: 191–212), у оквиру исте дигиталне библиотеке издавачких публикација може да се увиди и како је концепт Балкана, имаголошки постављен као „[с]ловенски”, „[е]гзотични” или „[ј]уначки” у текстовима чешких писаца, интригантно реконструисан кроз испитивања Александре Корде-Петровић (Корда-Петровић 2020: 29, 49, 59). Назначено управо рефлектује корпус праваца потенцијалних будућих сагледавања покренутих питања у перспективама које, имајући у виду важност дигиталне доступности материјала, постају подстицајне управо и генерацијама које су у стадијумима образовања, а које неретко скоро да и немају у својим курикулумима примере из пољске или чешке, али и неких других словенских литература, те које путем оваквих издавачких електронских библиотека значајније могу да поткрепе контекст ефектног активирања тумачења дела српске књижевности 20. или 21. века у ширем словенском културном ареалу.

Како би се у оквирима словенских студија српске књижевности, ви-тално отворених за интерпретације и кроз примене дигиталних алата, издвојило интригантно истраживачко тежиште, претходно је неопходно подробно упознавање са богатом историјом проучавања датог миљеа, која се примерено представља и сагледава и у дигиталним системима. С тим у вези је, на пример, кроз интерактивну дигиталну мапу која приказује историјат научних сусрета Међународног комитета слависта, али и националног Савеза славистичких друштава, са доступним текстовима што прате неке од иностраних конгреса одржане између 1929. и 2018. године,⁶ односно националних конгреса од 1955. до 2018. године,⁷ могуће скицирати начине на које је динамика специфичних питања из словенских књижевности 20. и 21. века сагледавана и из перспективе српске славистике. У истакнутом смислу је нарочито индикативно то које су се све теме и аспекти изучавања актуелизовали кроз одабране периоде славистичких окупљања током 20. и 21. века, што се посебно уочава и уколико се кроз дигиталне мапе приказаних простора научних сусретања упореде доступни прилози са, типа, I међународног конгреса слависта, одржаног у Прагу, Брну и Братислави 1929. године (уп. Поповић, Куљбакин 1930: 155–161),⁸ и I конгреса Савеза

⁶ В.: *Из историје МКС-а*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://ssds.org.rs/iz-istorije-mks/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

⁷ *Из историје ССДС*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <https://ssds.org.rs/istorija/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

⁸ *Из историје МКС-а*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://ssds.org.rs/iz-istorije-mks/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

славистичких друштава Југославије, који је реализован 1955. године у Скопљу и на Охриду (уп. Л. 1955: 460–465).⁹ Док Павле Поповић већ након I међународног когреса, приказујући рад „литерарно-историск[e]” „секције”, кроз сумирања резултата реферата и дискусија, маркира поменуте потребе за покретањем центра прибирања издања словенских књижевности, чији би се резултати проматрања усмеравали и ка јединственом изучавалачком простору (уп. Поповић, Куљбакин 1930: 155–158), у пресеку одлука „Резолуције” са Првог саветовања слависта Југославије из 1955. године управо се основаном Савезу славистичких друштава поверава задатак „да испита могућности за израду уџбеника историје књижевности” („Резолуција” у: Л. 1955: 464). Дакле, у том смислу је могуће да се, и захваљујући поставкама материјала путем својеврсних скица дигиталних мапа, које умногоме кроз визуелне аспекте геопоетичких траса зазивају и домете плуридисциплинарности, чиме бивају инспиративније усмерене и ка млађим проучавалачким генерацијама, прате токови и закључци окупљања националних и међународних истраживача у вези са питањима књижевне славистике, те тако јасније установе тренуци сусрета и додира у ономе што значи и изучавање српске књижевности у доменима светске славистике. Тиме се потврђује колико аспект изабраног дигиталног алата и електронске базе изнова освежава и перспективе проматрања историјата изучавања одређене области као значајне основе присуства оваквих сагледавања и у студијским образовним системима, што је изразито важно за свако даље испитивање и поља српске књижевности у контексту словенских.

Пошто су дигитални алати у настави српске књижевности 20. и 21. века посебно подстицајни и за изучавалачке узрасте на многим образовним нивоима, начин да се контекстуализовање српске књижевности перципира међу другим словенским и у периодима учења у основној, средњој школи или у времену универзитетског образовања представљају и примери научно-популарних текстова који могу знатније да мотивишу и поткрепе нека наредна истраживања. Тако се, на пример, међу дигитално доступном базом *Славистичких цртица* са сајта Савеза славистичких друштава Србије,¹⁰ проналазе и теме које, уз истакнуте слависте, испишују и проучаваоци

⁹ *Из историје ССДС*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <https://ssds.org.rs/istorija/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

¹⁰ *Славистичке цртице*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://crtice.ssds.org.rs/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

на почецима својих научних стремљења, што може да буде посебно подстицајно за вршњачка усавршавања, али и за друге међугенерациске споне дискутаната. У рефлексијама остварења која на занимљив и динамичан начин дотичу бројна питања у вези са међусловенским превођењима и/или инкорпорирањима сродних феномена у различитим словенским културама, у овој дигиталној рубрици показује се тако и ширина плуридисциплинарних тема којима припада и прилог етимолошке анализе имена Десанке Максимовић у поређењима и са ситуацијама у источнословенским и западнословенским језицима, чији је аутор Биљана Марић, уредница ове дигиталне базе.¹¹ У том смислу се, кроз овако умрежени простор дигиталних алата, успоставља научна интерактивност и ка областима мотивације и популаризације читања и стручних истраживања, актуелизује плуридисциплинарна перспектива перцепције српске књижевности у оквиру словенских, а могућностима реакције и надописивања пружа херменеутичка пројекција и ка интеринтерпретативним моделима креирања истраживаког жанра научно-популарног текста и његових коментара, као продуктивног материјала и за даља проматрања.¹²

По многим меритумима одабир Десанке Максимовић у претходним оквирима није нимало случајан, имајући у виду и то колико су рецепције рада и развоји културних веза које је Десанка Максимовић успостављала биле изразито снажне и у другим словенским срединама, о чему сведочи и вишедеценијска преписка између Десанке Максимовић и Олге Кутасове, коју су из заоставштине приредили Бојан Ђорђевић и Светлана Шеатовић, а доступна је у оквиру дигиталних база на сајту Задужбине „Десанка Максимовић”.¹³ Управо овај начин слободног прегледа за различите типове истраживања изразито релевантног материјала из одређене заоставштине омогућује понирање кроз многоструке слојеве изабраног опуса, међу којима се

¹¹ Биљана Марић, „И деси се Десанка”, *Славистичке цртице*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://crtice.ssds.org.rs/i-desi-se-desanka/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

¹² Уп.: Биљана Марић, „И деси се Десанка”, *Славистичке цртице*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://crtice.ssds.org.rs/i-desi-se-desanka/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

¹³ Бојан Ђорђевић, Светлана Шеатовић, *Писма Десанке Максимовић Олги Кутасовој*, сајт Задужбине „Десанка Максимовић”: <http://zdm.nb.rs/pages/pisma-olgi.htm>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

код Десанке Максимовић,¹⁴ као један од продуктивних, чини и онај традуктолошки, који у словенском контексту отвара поглед и на динамичну генезу превода неких дела на српски језик, међу којима је и поезија Давида Самојлова, што је у фокусу Десанке Максимовић и у периоду од 1976. године,¹⁵ те до објаве превода у књизи *Талас и камен* 1979. године (Самојлов 1979). Назначено би могло да се сагледа и у контурама рада и других песника-преводаца са словенских језика, међу којима се у компаративним прегледима издвајају и традуктолошка остварења Војислава Илића, Станислава Винавера, Милорада Павића или Данила Киша и др.,¹⁶ што на извесне начине ангажује и плуридисциплинарне аспекте књижевних, језичких, културолошких анализа, увек примамљивих и за упоредна проматрања, која додатно може да подстакне и коришћење разноврсних дигиталних платформи ради стварања миљеа интеринтерпретативног саговорништва међу преводиоцима, тумачима превода и текстовима који прате њихову рецепцију.

Узимајући претходно у обзир може да се утврди колико и нарочито опремљени веб-сајтови посвећени писцима српске књижевности, попут оног о Милораду Павићу¹⁷ или Данилу Кишу,¹⁸ представљају релевантне базе података о опусима аутора у које спадају како њихови преводи дела других књижевника, тако и преводи њихових дела на стране језике, међу којима се издвајају и словенски, а што се види и на примерима рецепције Павићевих остварења у другим културама,¹⁹ или пак теоријских књига о

¹⁴ Поводом сагледавања целине манускриптног завештања Десанке Максимовић в. и Вранеш 2001.

¹⁵ Бојан Ђорђевић, Светлана Шеатовић, *Писма Десанке Максимовић Олги Кутасовој*, сајт Задужбине „Десанка Максимовић”: <http://zdm.nb.rs/pages/pisma-olgi-1976.htm>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

¹⁶ О одређеним књижевницима као преводиоцима и/или стваралачким посредницима изабране традиције у словенском ареалу в. и: Сибиновић 1995; Сибинович 2009: 212–225; Поповић 2003: 201–216; Топић, Буњак 2012: 126–138 и др.

¹⁷ Сајт посвећен делима Милорада Павића: <https://www.khazars.com/>.

¹⁸ Сајт посвећен делима Данила Киша: <http://www.kis.org.rs/>.

¹⁹ Уп., нпр., сегмент *Преводи* на сајту посвећеном делима Милорада Павића: <https://www.khazars.com/index.php/sr/dela/prevodi.html>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

превођењу које је Киш поседовао у својој библиотеци²⁰ и изузетних примера методолошких елабората наслеђа руског формализма и чешког структурализма, који су умногоме утицали на Кишове стваралачке одговоре у неким текстовима.²¹ Имајући у виду потенцијалне паралеле између дела словенских литература, овакви облици дигитално доступних материјала омогућују читав спектар плуридисциплинарних приступа који поспешују простор да се и стваралаштва поменутих аутора српске литературе изучавају у оквирима опуса оних књижевника код којих су и електронске базе материјала разгранате и разноврсне. У тако позиционираним оквирима, кроз електронске архиве, интеринтерпретативним моделом сучељавања досадашњих експликација међусловенских паралела и утирањем путева неким новим, могуће је да се питања гогољевске фантастике бирократских руптура,²² настављене у кафкијанским просторима промишљања поводом гротескних механизма тоталитарних система,²³ као и у замјатиновским примерима научно-фантастичних аспеката дистопијског,²⁴ а све до сатире друштва у булгаковљевском маниру²⁵ или пак сликања апсурда историје код Бруна Шульца,²⁶ рефлектују и као својеврсно инфлексијско упориште дијалога постмодернистичких структура текста Милорада

²⁰ *Knjige ipak nečemu služe, Svi geni mojih lektira, Teorija prevođenja*, сајт посвећен делима Данила Киша: <http://www.kis.org.rs/web/Bzivot/B/G/index.htm>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²¹ *Knjige ipak nečemu služe, Svi geni mojih lektira, Nauka o književnosti*, сајт посвећен делима Данила Киша: <http://www.kis.org.rs/web/Bzivot/B/F/index.htm>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²² *Гогољевски архив*: <https://www.domgogolya.ru/gogoleana/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²³ Сајт посвећен делима Франца Кафке: <https://www.kafka-online.info/works.htm>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²⁴ Сајт посвећен делима Евгенија Ивановича Замјатина: <http://zamyatin.lit-info.ru/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²⁵ *Булгаковска енциклопедија*: <http://www.bulgakov.ru/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²⁶ Сајт посвећен делима Бруна Шульца: <http://www.brunoschulz.org/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

Павића, Борислава Пекића,²⁷ Данила Киша или Давида Албахарија.²⁸ Дигитално доступне базе текстова, референци или тумачења, на платформама усмереним ка писцима словенских књижевности, посебно доприносе стваралачким укрштајима интерпретација кроз грађење виртуелних библиотечких простора, повезаних поетичким сродностима умрежених дигиталних предлогака и подстицајних да се интеринтерпретативни модел херменеутичке заједнице таквих прожимања пренесе и у оквире наставног процеса и дискусија.

Дигитални алати у настави српске књижевности 20. и 21. века умногосте поспешују аспекте како плуридисциплинарног проматрања српске књижевности у контексту словенских, тако и начина translације интеринтерпретативног модела из контура поетике остварења дигиталног модернизма (Pressman 2014) до интеринтерпретативне парадигме тумачења и наставе који пресликавају интерактивност текстуалних исхода дигиталних алата. У том смислу екоовски концепт *отвореног текста* (Есо 1989) може да се разуме и као колективно надописивање дела у електронској заједници активних корисничких улога читалаца, као што то показује однос штампаних и дигиталних романескних пројеката Миливоја Анђелковића, где поређење аспекта мреже, конекције и утиска свеопште повезаности, у тешким историјским ситуацијама и неизвесности бивања, које темама роман обрађује, бива ослоњено на онтологију компјутерског система, у који се гледа као на алтернативу, на пројекцију, на спас, а из кога управо произилазе делови текста молитвеног тона чији је аутор Булат Окуцава (уп. Анђелковић 2003).²⁹ На тај начин се заправо показује колико дигитално окружење настанка текста, као својеврсна алтернатива писаном, у наглашеној интермедиијалности и плуридисциплинарности заправо зазива неке од најузвишенијих тема телеолошке и трансцендентне природе, исказане у овом случају и кроз инвокацију интертекстуалности словенског контекста, и кроз примере континуираних полифонија додаваних текстуалних пред-

²⁷ Блог посвећен делима Борислава Пекића: <http://www.borislavpekic.com/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²⁸ Сајт посвећен делима Давида Албахарија: <https://www.davidalbahari.com/main.html>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

²⁹ Уп. и референце поводом текста на сајту посвећеном делима Миливоја Анђелковића: <http://www.amika.rs/>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

ложака других активних читалачких стваралаца у апострофи бескраја књижевног дела и метафорике његовог интеринтерпретативног прожимања (уп. Анђелковић 2003).³⁰

Уколико подстицај дигиталног окружења за књижевност може да значи и рекреацију у гласовима вишеставачних стварања, коментарима као надописивањима и дискусијама, на извештајан начин знаковитим за опстанак текста (уп. Анђелковић 2003; Ђурић 2018а: 189), могло би да се маркира и колико су одређене дигиталне платформе за наставу књижевности (попут, на пример, и платформе Мудл – Moodle),³¹ умногоме допринеле могућностима понекад још ефектнијих интеринтерпретативних изражавања у тумачењима књижевности и моделу стварања колективне заједнице надовезиваних линија полиглосних аналитичких увида, како су то наочито показали и периоди коришћења ове платформе у раду током ванредне епидемиолошке ситуације на предмету Интернет и књижевност у настави Филолошког факултета Универзитета у Београду.³² Имајући и такве примере у виду, подвлачи се колико се феноменологија *отворености текста* (Есо 1989) транспонује на методологију отворености тумачења кроз употребу дигиталних алата који подстичу интеринтерпретативне моделе форума, дискусија, мини-есеја, коментара, реплика, осврта свих учесника дигиталне агоре, свесних одраза властитог виђења дела и стварања текста у оквирима самопрокламујуће библиотеке рекреирајућих тумачења, а који умногоме у различитим наставним узрастима ангажују и високе степене (ауто)критичности у оквирима заједничког интеринтерпретативног ланца отворене енциклопедије тумачења и његових (мета)коментара.

У том смислу, за напредовања интерпретација појединаца, које потом могу да се рефлектују и на постигнућа читаве групе, као нарочито корисни за рад показали су се и они дигитални алати који су адекватније прилагођени одабиром у односу на књижевну грађу која се тумачи. Тако је, на пример, за упоредна проучавања два или више дела, посебно погодан и

³⁰ О остварењу Миливоја Анђелковића у контексту анализе односа дигитално-модернистичке књижевности према ранијим предлошцима в. и: Ђурић 2018а: 189.

³¹ Поводом употребе овог софтверског решења у настави в. и: Milićević, Milićević, Milić 2014: 71–82; Терзић, Маринковић 2017: 443–452; Eraković, Topalov 2021: 122–136 и др.

³² У вези са начином организације рада кроз теме које се развијају у окриљима овог предмета в. и: Ђурић 2018б: 121–135.

пример алатке Падлет – Padlet,³³ која омогућује и да се херменеутички продубљена сагледавања системски организују у оквирима понуђене графичке структуре, што својим поретком доприноси прецизнијем трасирању анализе, која се кориснички, коментаторски, интеринтерпретативно може надограђивати, непрекидно исправљати и побољшавати, како је то на примерима дела из српске књижевности 20. века показало поређење романа *Сеобе* (Црњански 1929) и *Друга књига Сеоба* (Црњански 1962) уз коришћење ове дигиталне алатке.³⁴ Сродна поставка би могла да се прати и када је потребно да се начине извесна повезивања у сагледавањима стваралачких одговора савременије књижевности на слојеве старијих традиција, како је то дато, на пример, и кроз *Четири канона* Ивана В. Лалића, где управо дигитални алати могу да припомогну у подсећању на то шта службу чини, како се она изводи, те да се кроз визуелне сегменте понуди потенцијални преглед познатих служби, а потом се, након назначеног осврта, приступи и анализи саставних делова службе, као и начина на које је могуће интеринтерпретивно показати одјеке креативне рецепције које је Лалић активирао у свом делу (Лалић 1996). То заправо и утврђује колико одговарајуће одабран дигитални алат у односу на херменеутички меритум фокусиране теме за проучавање може у плуридисциплинарности проматраних области да поспешити интеринтерпретативност међу потенцијалним истраживачким

³³ За дискусије у вези са тим како ова дигитална алатка може да се методолошки постави у различитим типовима наставних процеса в. и: Fuchs 2014: 7–9; Beltrán-Martín 2019: 201–211; Zainuddina, Azmia, Yusoffa, Shariffa, Hassanb 2020: 49–57 и др.

³⁴ Наиме, током летњег семестра школске 2020/2021. године, колегиница Милица Стојиљковић, некадашња студенткиња Катедре за српски језик са јужно-словенским језицима Филолошког факултета у Београду, која је у назначеном семестру похађала мастер студије Рачунарство у друштвеним наукама при Универзитету у Београду, реализовала је сегмент своје праксе из предмета Рачунарски подржано учење и у оквирима часова Интернет и књижевност у настави на Филолошком факултету Универзитета у Београду, при чему су се одређени одабири рада тицали управо употребе дигиталне алатке Падлет на примерима проучавања романа *Сеобе* (Црњански 1929) и *Друга књига Сеоба* (Црњански 1962) (Milica Stojiljković, *Seobe i Druga knjiga Seoba: sličnosti i razlike u pripovedačkim postupcima*: <https://padlet.com/milica93milica/h4vrxulpu5hu0tbg>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године), док су други, који ће бити поменути у наставку, били базирани на коришћењу дигиталне мапе ума (Milica Stojiljković, *Ljudi govore, mapa uma*: <https://www.mindmeister.com/1868158893?t=QZk6G3gZ42>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године).

саговорницима из разних домена у односу на деонице теме која је приказана.

У контексту интеринтерпретативних организованости текста, међу дигиталним алатима, као електронски моделован систем који примерено одговара тумачењима одређених дела и српске књижевности 20. века истакле су се и мапе ума.³⁵ Посебно погодним за то се у изведеном истраживању показао и роман *Људи говоре* Растка Петровића (Петровић 1931), како због наизглед непробимне грађе, тако и због суштинских слојева бројних могућности продубљених интерпретација, које су узроковане начинима на које се гранају, повезују и преплићу мотивске, тематске, стилске и друге компоненте у делу, чинећи истакнуту мрежу семантичких калеидоскопа, која и визуелизована показује потенцијалне хиперлинковане аспекте међусобних преплета основних поетичких одабира у овом роману, а које се и на наративном плану на више нивоа прожимају у унутрашњим говорима, а посебно заумном језику и сл.³⁶ Овакви и сродни одабири у односу на истраживана дела, а било би изразито подстицајно на овај начин кроз мапе ума представити и, на пример, слојеве *Хазарског речника* (Павић 1984) или неког другог Павићевог текста, умногоме се, при комплекснијим захватима, рефлектују као кључно интеринтерпретативно пројектовање читаве читалачке заједнице, у степену континуитета њених ангажовања, попут евентуалних исходишта и иновативнијих херменеутичких увида.

У таквим доменима посебно би истраживање могло да се усмери и ка проматрањима у вези са тим због чега се на различитим друштвеним платформама, у дигиталном окружењу, као чест саговорник, између осталих, бира управо Селимовићев Нурудин и цитати из романа *Дервиш и смрт* (Selimović 1966), односно шта то одређује овакву врсту комплексних стања интелектуалних, духовних и других био-моћи које имају претежност да испуне просторе свакодневних дискусија, као потребна и незаобилазна потпора свевременог гласа и у оквирима дигиталних система (уп. Ђурић 2022: 15). У електронском окружењу управо се мисао дервиша неретко изнова препознаје као зазив неопходног саговорничког двојника у савремености,

³⁵ У вези са начинима анализе претежности овог аспекта који припада и дигиталним алатима и методологијама учења в. и: Станојловић 2009: 118–127; Ковачевић, Сегединац 2007: 191–201 и др.

³⁶ В. Milica Stojiljković, *Људи говоре, мапа ума*: <https://www.mindmeister.com/1868158893?t=OZk6G3gZ42>; последњи пут посећено 14. 10. 2021. године.

са којим се отвара тежња ка континуираном разматрању сложених егзистенцијалних питања, као глас који је у потпуној супротности у односу на површност свакодневног смеха и као тон који се системски опредељује за интелектуално доминирајућу индивидуу мимо свих осталих система, при чему је дигитални простор имплицитно маркиран као супротан свакој врсти метафорике текијске затворености и као потенцијална експликација одабране слободе управо у дијалозима са дервишем (уп. Selimović 1966; Ђурић 2022: 15–29). У таквом миљеу битство читаоца и тумача текста директно се суочавају у интраинтерпретативној заједници са дервишком филозофијом као једном од феноменологија херменеутичких модела који и кроз плуридисциплинарност дигиталних система гради могућности непрекидних контекстуализација српске књижевности како у оквиру светске литературе, тако и неких од најсавременијих технолошко-телеолошких питања.

На овај начин и кроз разноликости одабраних примера сагледано, могло би да се закључи колико употреба дигиталних алата у настави српске књижевности 20. и 21. века у словенском ареалу може да поспеши плуридисциплинарности интерпретативног приступа у разумевању литерарних дела и да послужи као мотивишућа перспектива за јачање интеринтерпретативне заједнице књижевних изучавалаца на дигиталним платформама, али и у транспоновању модела дигиталне агоре ка оснаживању и сваке следеће (не)електронске дискусије. Дигитални алати, базе, библиотеке и платформе, промовишући различите нивое интерактивности, очито да могу изнова да утичу и на то да се поједини аспекти књижевног текста знатније истакну у мрежи интерпретација, јасније успоставе у паралелама са делима других културних ареала, посебно ако су за испитивања отворено доступне електронске базе референци, података или предложених методологија дигиталног сагледавања текста, што све, на различите начине, доприноси освеженим континуитетима стваралачких, наставних и ваннаставних истраживања књижевности на многим узрасним и образовним нивоима.

Извори и литература:

Буњак 2021: Петар Буњак, *Књижевност и контактологија: огледи*, Београд: Савез славистичких друштава Србије.

Вранеш 2001: Александра Вранеш, *Рукописна заоставштина Десанке Максимовић: попис и опис*, Београд: Задужбина Десанке Максимовић, Народна библиотека Србије, Филолошки факултет, Центар за Источну Азију: „Мрљеш”.

Дикел 2015: Јулија Дикел, „Поређење дигиталних библиотека: Еуро-пеана и Светска дигитална библиотека”, превела с немачког Марија Ваш, *Годишњак Библиотеке Матице српске*, 2015 [шт. 2016], 278–290.

Дојчиновић, Коларић 2017: Биљана Дојчиновић, Ана Коларић, „Ка другачијем знању: база података *Књиженство* и дигитализација материјала”, *Књижевна историја*, год. 49, бр. 163, 195–211.

Ђурић 2018а: Мина Ђурић, „Медијавелистичко наслеђе Јапана и Византа у српској књижевности дигиталног модернизма”, *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, бр. 158, 186–200.

Ђурић 2018б: Мина Ђурић, „Могућности приручника за интернет и књижевност у настави”, у: Љиљана Бајић, Јелена Гинић, Наташа Станковић Шошо, ур., *Актуелни теоријско-методолошки проблеми проучавања и наставе словенских језика, књижевности и култура*, Међународна научна конференција Комисије за наставу словенских језика и књижевности Међународног комитета слависта, зборник радова, Београд: Филолошки факултет Универзитет у Београду, 121–135.

Ђурић 2022: Мина Ђурић, „(Под)смех као побуна у роману *Дервиш и смрт* Меше Селимовића”, *Књижевност и језик*, год. LXIX, бр. 1, 15–29.

Ковачевић, Сегединац 2007: Јелена Ковачевић, Мирјана Сегединац, „Допринос реформи наставе – мапе ума”, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 122, 191–201.

Корда-Петровић 2020: Александра Корда-Петровић, *Чешки путописи о Балкану*, Београд: Савез славистичких друштава Србије.

Л. 1955: М. С. Л[алевић], „Прво саветовање слависта Југославије маја 1955 године”, *Књижевност и језик*, II, св. 6, 460–465.

Лалић 1996: Иван В. Лалић, *Четири канона*, Београд: Српска књижевна задруга.

Павић 1984: Милорад Павић, *Хазарски речник: роман лексикон у 100.000 речи*, Београд: Просвета.

Петровић 1931: Растко Петровић, *Људи говоре*, Београд: Г. Кон.

Поповић 2003: Тања Поповић, „Пушкинска традиција и развој песничког говора (на примеру српске поезије 19. века)”, *Зборник Матице српске за славистику*, 63, 201–216.

Поповић, Куљбакин 1930: Павле Поповић, Степан Куљбакин, „Први конгрес словенских филолога (5–13. октобра 1929. у Прагу)”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. X, св. 1, 155–161.

Самојлов 1979: Давид Самојлов, *Талас и камен*, превела са руског Десанка Максимовић, Кикинда: Центар за културу, Раднички универзитет „Алекса Радосавчев”.

Сибиновић 1995: Миодраг Сибиновић, *Словенски импулси у српској књижевности и култури*, Београд: Књижевна заједница „Звездара”.

Сибинович 2009: Миодраг Сибинович, „Винавер и Блок”, у: Лидија Гаврюшина, ред., *Сербско-русске литературне и културне везе XIV–XX вв.*, Санкт-Петербург: Алетеја, 212–225.

Станојловић 2009: Слободан Станојловић, „Мапе ума као образовни стандард и метода ефикаснијег учења”, *Inovacije u nastavi: časopis za savremenu nastavu*, god. 22, br. 1, 118–127.

Терзић, Маринковић 2017: Светлана Терзић, Ивана Маринковић, „Информационе технологије (Moodle платформа) као културно-потпорно средство у функцији наставе и учења страног језика”, у: Снежана Маринковић, гл. и одг. ур., *Културно-потпорна средства у функцији наставе и учења*, Ужице: Учитељски факултет, 443–452.

Топић, Буњак 2012: Мирослав Топић, Петар Буњак, „Пољски романтичарски песници као преводиоци српске народне поезије (проблем преношења атрибута вина)”, у: Лариса Човић-Раздобудко, Николај Гарбовски, ур., *Превод у систему компаративних изучавања националне и стране књижевности и културе*, међународни тематски зборник радова, Приштина; Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета, 126–138.

Црњански 1929: Милош Црњански, *Сеобе*, Београд: Издавачка књижара Геце Кона.

Црњански 1962: Милош Црњански, *Сеобе и Друга књига Сеоба*, 1, 2, Београд: Српска књижевна задруга.

Anderson 2008: Terry Anderson, ed., *The Theory and Practice of Online Learning*, Edmonton: AU PRESS.

Beltrán-Martín 2019: Inma Beltrán-Martín, „Using Padlet for Collaborative Learning”, *5th International Conference on Higher Education Advances (HEAD’19)*, Valencia: Universitat Politècnica de València, 201–211.

Boettcher, Conrad 2016: Judith V. Boettcher, Rita-Marie Conrad, *The Online Teaching. Survival Guide: Simple and Practical Pedagogical Tips*, Second Edition, Foreword by Pam McQuesten, San Francisco: Jossey-Bass.

Eco 1989: Umberto Eco, *The Open Work*, translated by Anna Cancogni, with an Introduction by David Robey, Cambridge: Harvard University Press.

Eraković, Topalov 2021: Borislava Eraković, Jagoda Topalov, „Teaching and Learning Through Moodle, Google Doc and Zoom: Fostering Student Engagement in (A)Synchronous Learning Environments”, *Inovacije u nastavi: časopis za savremenu nastavu*, god. 34, br. 4, 122–136.

Fuchs 2014: Beth Fuchs, „The Writing is on the Wall: Using Padlet for Whole-Class Engagement”, *LOEX Quarterly*, 40(4), 7–9.

Ko, Rossen 2000: Susan Ko, Steve Rossen, *Teaching Online: A Practical Guide*, London and New York: Routledge.

Lošonc, Ivanišević, Radišić, Katić, Novaković 2020: Alpar Lošonc, Andrea Ivanišević, Mladen Radišić, Ivana Katić, Jelena Novaković, „’Otvorena nauka’ i njen uticaj na mogućnosti obrazovanja”, u: Vladimir Katić, ur., *XXVI skup Trendovi razvoja [sa temom] „Inovacije u modernom obrazovanju”*, zbornik radova, Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka, 56–59.

Milićević, Milićević, Milić 2014: Violeta Milićević, Zoran Milićević, Nenad Milić, „Elektronsko učenje u Srbiji primenom Moodle softvera”, *БизИнфо: часопис из области економије, менаџмента и информатике*, год. 5, бр. 1, 71–82.

Oudenaren 2010: Džon Van Oudenaren, „Svetska digitalna biblioteka”, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, br. 129, 316–323.

Pressman 2014: Jessica Pressman, *Digital Modernism: Making It New in New Media*, Oxford, New York: Oxford University Press.

Selimović 1966: Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Sarajevo: Svjetlost.

Zainuddina, Azmia, Yusoffa, Shariffa, Hassanb 2020: Norziha Megat Mohd. Zainuddina, Nurulhuda Firdaus Mohd Azmia, Rasimah Che Mohd Yusoffa, Sya Azmeela Shariffa, Wan Azlan Wan Hassanb, „Enhancing Classroom Engagement Through Padlet as a Learning Tool: A Case Study”, *International Journal of Innovative Computing*, 10(1), 49–57.

Веб-сајтови:

Биљана Марић, „И деси се Десанка”, *Славистичке цртице*, сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://crtice.ssd.org.rs/i-desi-se-desanka/>.

Бојан Ђорђевић, Светлана Шеатовић, *Писма Десанке Максимовић Олги Кутасовој*, сајт Задужбине „Десанка Максимовић”: <http://zdm.nb.rs/pages/pisma-olgi.htm>.

Булгаковская энциклопедия: <http://www.bulgakov.ru/>.

Гогољевски архив: <https://www.domgogolya.ru/gogoleana/>.

Преводи дела словенских књижевности Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду: http://arhiva.unilib.rs/unilib/o_nama/izlozbe/digitalna-cirilica/dela.php.

Сајт посвећен делима Бруна Шульца: <http://www.brunoschulz.org/>.

Сајт посвећен делима Давида Албахарија: <https://www.davidalbahari.com/main.html>.

Сајт посвећен делима Данила Киша: <http://www.kis.org.rs/>.

Сајт посвећен делима Евгенија Ивановича Замјатина: <http://zamyatin.lit-info.ru/>.

Сајту посвећен делима Миливоја Анђелковића: <http://www.amika.rs/>.

Сајт посвећен делима Милорада Павића: <https://www.khazars.com/>.

Сајт посвећен делима Николаја Васиљевича Гогоља: <https://www.domgogolya.ru/>.

Сајт посвећен делима Франца Кафке: <https://www.kafka-online.info/>.

Сајт Савеза славистичких друштава Србије: <http://ssds.org.rs/>.

Milica Stojiljković, *Ljudi govore, mapa ima*: <https://www.mindmeister.com/1868158893?t=QZk6G3gZ42>.

Milica Stojiljković, *Seobe i Druga knjiga Seoba: sličnosti i razlike u pripovedačkim postupcima*: <https://padlet.com/milica93milica/h4vrxulpu5hu0tbg>.

Mina M. Đurić
University of Belgrade
Faculty of Philology

DIGITAL TOOLS IN THE TEACHING OF SERBIAN LITERATURE OF THE 20TH AND 21ST CENTURIES IN THE SLAVIC CONTEXT

Summary

The paper presents the possibilities of comparative studies of the teaching process aspects of Serbian literature of the 20th and 21st centuries in the Slavic context while highlighting certain benefits of using digital tools. The research discusses the potential diversity of digital approaches to analyzing literary texts through consideration of selected tools, databases, and/or platforms, posing the pluridisciplinarity of studying Serbian and Slavic literatures as a kind of foundation. After the interpretations of the selected examples, it is concluded how feasible it is to use interactivity, which is inherent in digital tools, in the domains of understanding literary works of Serbian and Slavic literature of the 20th and 21st centuries. The creation of an inter-interpretive model of hermeneutic community in the digital space is determined as an essential aspect of motivation for reading and understanding the text, as well as for specific creative achievements of pupils, students, and researchers, both in teaching and extracurricular work dedicated to the study of literature.

Keywords: digital tools, teaching process, Serbian literature of the 20th and 21st centuries, Slavic context, pluridisciplinary approaches, inter-interpretative model of the hermeneutic community.

Марина Јањић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

ФУНКЦИОНАЛНОСТ АПЛИКАЦИЈЕ ПАДЛЕТ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Падлет је један од најинтересантнијих апликативних софтвера који нуди веома разноврсне могућности у организацији и извођењу онлајн и наставе уживо на свим образовним нивоима (од основне школе до факултета). Реч је о интерактивној табли или виртуелном зиду који, опционо, може послужити као простор за нет-конекцију ученика и наставника, као полигон стварања проблемске ситуације у настави или при реализацији пројектне наставе, одличан је за креирање наставних плаката, а може служити и као онлајн огласна табла за приказ информација о било којој наставној теми, пружавши могућности за готово неограничену креативност. Дакле, његова примена у наставним и ваннаставним активностима (школске секције, такмичења, свечаности и приредбе, спортске и друге активности ученика) може бити веома разноврсна, али и шире – апликативан је и за друге потребе рада школе и одељенске заједнице (израда ученичких портфолија, увид у постигнуће ученика од стране родитеља...). Налог је бесплатан, а креирање алата је једноставно и за наставнике и за ученике.

Будући да Падлет још увек није заживео у нашој школској пракси, желели смо да проверимо ефекте његове примене. Осим експерименталног извођења реалних школских часова уз примену овог алата, анкетаћемо ученике о његовим квалитетима у вези са креативношћу часа, стицањем језичких знања и вештина. Опсервираћемо његове квалитете из лингводидактичког угла и обавити интервју са наставницима практичарима о функционалности падлета у настави српског језика.

Кључне речи: Падлет, српски језик, настава, ученици, креативност, функционалност.

1. Увод

Школа XXI је више него икада изложена бројним изазовима који од ње захтевају адаптивност, функционалност и применљивост стечених знања. Оваква променљива ситуација своју позитивну страну проналази у образовној технологији чији је главни печат дигитализација. Дакле, са једне стране суочавамо се са условима пандемије Ковида 19 услед чега је учење на

даљину била ако не једина (периодично и једина), а оно бар делимично обавезна опција за ученике на свим нивоима образовања. Оваква техничка подршка п/одржала је континуиран школски процес захваљујући чему су ученици успели да и ове и претходне школске године дођу до дипломе. Но, друго питање је квалитет извођења ове наставе о чему се може посебно дискутовати. У фокусу наше пажње овога пута јесте на који начин подићи ниво ефикасности наставног процеса помоћу дигиталних ресурса који нам стоје на располагању?

Када говоримо о квалитету (дигиталне) наставе, превасходно полазимо од принципа свесне активности (М. Николић) и пратеће наставне организације која је подржава: само/ангажман и иницијатива ученика, социјална педагогија и рад у групи, критичко мишљење, креативност и функционалност (стицање применљивих знања), као и могућност формативног оцењивања (континуираног праћења напредовања ученика).¹ У томе веома важну улогу могу имати дигитални садржаји (презентације, снимци, инсерти... који се инсталирају помоћу компјутера, таблета или телефона) и дигитални алати ² којима би се могли задовољити високи методички захтеви. Да би њихова примена у настави била сврсисходна, дигитални алати морају задовољити модерне теорије учења Пијажеа и Виготског: когнитивизам, конструктивизам и конективизам у настави – модел „3К“.

У когнитивистичком приступу (Гојков 1995), акценат је на интерпретацији наставних садржаја, тј. на питању колико су ученицима разумљиви, јасни, занимљиви и асоцијативно повезани са претходним знањем и животним искуством. Когнитивистима је важно да је ученик мотивисан, да развија перцепцију на часу, да мисли, обрађује податке, памти, разуме, а за то је битна транспарентност и прегледност, упечатљивост и очигледност

¹ За разлику од сумативног оцењивања које се спроводи након једног периода у настави (нпр. тромесечја или полугођа) у виду бројчане оцене, формативно оцењивање је континуирано и подразумева праћење учениковог сукцесивног напредовања. Оно је квалитативно, описно, јер има за циљ унапређење наставе и усмеравање ученика ка успеху.

² Дигитални алати су апликативни софтвери који служе за израду и примену дигиталних садржаја у настави, али и за програмирану наставу. Дакле, алати представљају виши ниво дигитализације наставе од дигиталних садржаја. Они се могу користити у једном делу часа (уводни, главни, завршни) или на целом часу. Постоји велики број дигиталних алата са различитим карактеристикама и могућностима, као што су: Kahoot, Quizizz, Office 365, Hot Patatoes, Quizlet, Padlet, Edmodo, GeoGebra, Testmoz...

наставног садржаја. Значи, веб-алати у настави треба да имају могућности употребе различитих боја, маркера, графичких елемената, са могућношћу уређивања страница тако да кључне информације буду у фокусу, истакнуте и наглашене. Наставни садржаји – информације из лекције – морају бити организоване логички и хијерархијски. Од нивоа когнитивног развоја и предзнања ученика зависи избор наставних садржаја које користимо у обради новог градива из области језика. Пошто постоје различити стилови учења, наставне информације треба презентовати разноврсним путевима сазнања (аудио, видео, текст, слика...) којима водимо ученика ка прецизнијим, тачнијим знањима уз активну обраду информација.

Други захтев који дигитални алат треба да задовољи тиче се теорије наставног конструктивизма (Gojkov 2006) у чијем су средишту мисаона структура, конструкти знања, свесна активност ученика и креативна интерпретација наученог. Значи, веб-алат треба да омогући креирање интерактивног наставног контекста, подстицање умне активације и партиципације ученика, смислено учење у сарадничким тимовима или персонализованом приступу знању. Ученици активно учествују у стицању нових знања, претражују, постављају питања, објашњавају, размишљају, закључују, ослањајући се на своје животне садржаје и претходна искуства. Садржаји веб-алата треба да подстичу логичке методе у настави као што су: анализа и синтеза, индукција и дедукција, конкретизација и апстракција, компарација и контрастирање. Методичким вођењем мишљења ка потпунијем разумевању од стране наставника, ученици конструишу нова сазнања на часу.

Конективизам (Simenc 2005) је нови приступ модерној настави који наглашава важност повезивања ученика, кооперативност, сарадњу, заједничко стваралачко учење и закључивање. Дакле, акценат је на самом процесу учења и техничким могућностима умрежавања ученика. Електронска комуникација даје одличне услове за испуњење овог захтева. Знање (добитени резултати тимског или индивидуалног рада) се може делити, постављати и уопште учинити видљивим за изабрани круг посматрача. Повезивање путем друштвених мрежа не само да делује подстицајно за учење, већ и проширује знање ученика. Подстиче креативност и различитост размишљања.

Дакле, важно је изабрати веб-алате који ће моћи задовољити наведени психолошко-педагошки приступ настави и одговорити изазовима новог времена и друштва које у њему живи и ствара. Један од таквих веб-алата је и Падлет.

2. Апликација Падлет

Падлет је лако доступан и апликативан алат (технички, реч је о веб-сајту), бесплатан је и лако се инсталира преко линка: <https://padlet.com>, а има широк дијапазон примене у настави. Главне одреднице су му: полифункционалност, стваралаштво и сарадња. Падлет је празан дигитални пано (виртуелни зид, страница, сајт) који се попуњава постављањем датотека (поставки, блокова, бележака, обавештења, информација, питања, коментара, аудио и видео-материјала, графикона, табела, цртежа и других садржаја). Саме датотеке имају функцију интерактивне табле јер се на њима може писати и цртати, али и налепити већ припремљен текст, фотографије, табеле, графикони, као и линкови веб-адреса. Величина ових датотека зависи од нашег избора. Зато се Падлет описује као сарадничка интерактивна табла (а заправо на интерактивном зиду можете стављати јако много ових интерактивних табли) и заједно са Лиолтом представља најкоришћеније алате ове намене. За разлику од дводимензионалне школске табле, овај алат нуди неограничен простор чији се дизајн може бирати и мењати по жељи и то почев од изгледа позадине до креирања садржаја. Уланчавање датотетка (забележака, поставки) на зиду може бити веома разноврсно унутар седам понуђених формата (Stream, Grid, Shelf, Backchannel, Map, Canvas i Timeline). Значи, поставке се могу произвољно груписати и повезати линијама, али могу имати и строге форме као што су полице, линија временске осе (хронологија), мапа континената на Земљиној кугли итд.

Апликација Падлет нуди бесплатно три интерактивне табле које можемо користити када и како желимо, а по потреби могуће је брисати садржаје у њима и поново их креирати према новим потребама. Одличан је за учење на даљину, када виртуелној учионици приступа сваки ученик из свог дома и са свог компјутера или телефона. Идеалан је када се користи у информатичкој учионици када сваки ученик или мање групе ученика раде на једном компјутеру, јер у том случају Падлет није више само едукативни простор (виртуелна учионица) већ постаје наставно средство (интерактивна табла) које користе заједно наставник и ученици на реалном часу у реалном времену приликом реализације школског часа (комбинована, хибридна настава). Може се употребљавати приликом обраде новог градива, али и код утврђивања и ситематизације знања, идеалан је код примене пројектне методе у настави, као и методе плакатирања, а могућност поставке мултимедијалних садржаја даје одличну платформу за реализацију очигледне наставе и демонстративне методе; може послужити као страница за консултације и бити велика помоћ при писању домаћих задатака у виду постављања инструкција и истраживачких задатака у настави (текст-метода,

монолошка и дијалoшка). Падлет-учиoницу може креирати наставник пре самог часа и потом је представити ученицима како би подстакao дискусију, али и обрнуто – могу је креирати ученици (у групи или индивидуално) и представити је разреду у виду решења свог пројектног задатка или је могу креирати ученици и наставник заједно. Осим у фронталном облику рада, може се користити и код групног, индивидуалног и рада у пару тако да свака група, пар или појединац поставља своја решења, те на једном месту сви могу видети закључке и одговоре на постављена питања у оквиру једне лекције. Падлет може помоћи наставницима код систематизације знања и заокруживања неких тематских целина јер се на њему може сумирати велика количина информација (у виду дефиниција, примера, објашњења) и приказати их на аудио-визуелан угодан и упечатљив начин. Наставни садржаји сакупљени на заједничком месту и селектирани за одређени разред могу имати јединствену вредност јер дају преглед важних наставних јединица за једну школску годину.

Падлет омогућује и инсталирање мултимедијалних садржаја и ко-некцију са сродним темама објављену на интернету. То је посебно важно за развој говорне вештине јер ученици могу постављати властите аудио или видео-снимке: своје дискусије о некој теми, описе, причање, препричавање, извештавање, рецитовање или изражајно читање, на пример. Наравно, могу постављати и своје текстове писане о одређеној теми те тако Падлет-учиoница постаје веома корисна у наставни усменог и писменог изражавања. Такође, могуће је радити на неким интерактивним задацима који се могу креирати у вези са наставним јединицама из области граматике. Падлет даје могућност повезивања ученика унутар једног одељења и подстицање њихове интеракције која се остварује писаним, ликовним путем или линковањем дигиталних садржаја са интернета. Креација подразумева боје, облике, шаре, цртеже, фотографије, занимљиве позадине, музичке спотове, филмске трејлере... што страници (чији се дизајн посебно бира у складу са темом и ученицима) даје посебан печат. Важно је нагласити да се у току рада могу вршити корекције, допуне и скраћивања на написаним блоковима што је одлично за директну реализацију самог тока часа (погрешан или непотпун, нејасан или преширок одговор се може исправити у току часа). Укратко, овај дигитални алат представља супституцију традиционалне школске табле или лекције у уџбенику или странице ђачке свеске, а поседује капацитет који превазилази њихове техничке и просторне потенцијале.

Значи, на зид Падлета наставници могу постављати обрађену наставну јединицу, али и питања, задатке и сарадничке императиве у виду великог броја датотека, а ученици могу писати своје коментаре, постављати

своја питања ако им је нешто нејасно или одговарати на наставникова питања. Могу правити мапе ума, писати своје есеје, писмене вежбе, диктате и саставе. Могу решавати лексичко-семантичке, стилске и правописне вежбе у настави језичке културе. Наставници овде могу постављати резултате са контролних и писмених вежби, објављивати задатке, давати смернице и упуства ученицима, делити и отпремати датотетке (прилоге), књиге у пдф-у, па је Падлет права мала библиотека образовних ресурса. Са Падлета се може директно снимати свој екран, глас, али и неки филм, може се цртати, додати локација, али и повезати са неким линком или претраживати по интернету. Ученици могу снимити себе како изражајно читају, рецитују или глуме, имитирају некога и те снимке поставити у датотеку. На овај начин се може остварити и примена драмског метода у онлајн настави.

„Padlet is a virtual wall that allows people to express their thoughts on a common topic easily. It works like an online sheet of paper where people can post any content (e.g. images, videos, documents, text) anywhere on the page, together with anyone, from any device. This is a device-agnostic tool, available on the web but also available as both an Android and iOS app. It Encourages creativity among students in order to create, collect ideas, images, quotes, and more in an "idea bin". Padlet is a virtual writer's journal or design notebook to collect ideas, images, and even video clips. Padlet is a great place for gathering ideas, sharing them and modifying them later. Create one in no time for your class and enable them to share their ideas, ask questions, participate in discussions, post messages, video and audio files etc. pertaining to any lesson taught in the class. Padlet is a better tool than other web tools for collaboration such as blog, wiki and Google drive“ (Sangeetha 2016: 179).

Падлет може бити школски дневник оцена, ученички портфолио са формативним и сумативним вредновањем (оценом) ученичких постигнућа и праћењем њиховог рада, а може се учинити доступним родитељима како би и они могли пратити напредовање своје деце у школи.

Падлет може бити онлајн огласна табла за оглашавање школских информација (24/7) уз могућност поновне дораде. Тај зид може бити потпуно отворен за јавност или затворен (приватан) или ограничен за одређени број посматрача. Може се инсталирати и на компјутеру и на андроид телефону (ап и веб верзије мало варирају). Падлет-зидови се могу поставити на блог, Вики или веб-локацију – према нахођењу аутора, а садржај се може делити помоћу кју-ар кода или на Гугловој учионици, имејла или путем

неке друштвене мреже (Фејсбук, Твитер, Инстаграм...), а може се и ембедовати³ у властити блог или веб-сајт; може се копирати, штампати, чувати или избрисати када више није потребан.

3. Истраживање

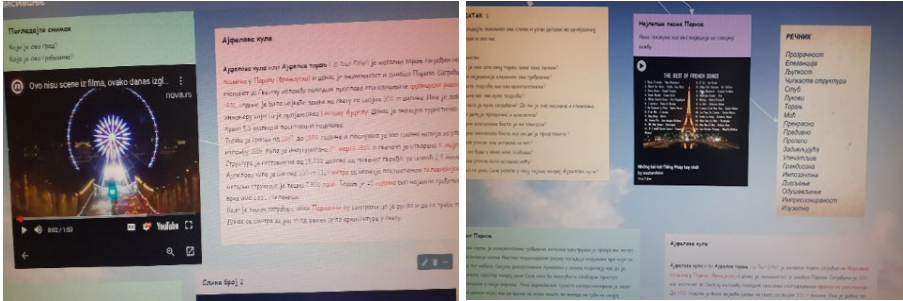
У намери да испитамо применљивост Падлета с једне, и мишљења ученика о квалитету наставе применом овог дигиталног алата с друге стране, организовали смо пилот-истраживање у ОШ „Свети Сава“ у Нишу током летњег полугођа 2021. Истраживање је спроведено извођењем наставне јединице *Сугестивно и техничко описивање* помоћу Падлета у свим одељењима (укупно пет) седмог разреда⁴. Сама реализација ових часова представљала је тестирање функционалности овог веб-алата, а анкета спроведена међу стотину ученика седмог разреда послужила је у циљу испитивања њиховог мишљења о њему⁵. Уз помоћ Ликертове скале процене, ученицима су понуђене тврдње заокруживањем оцена од 1 до 4 (чије су вредности: 1 – не/никада, 2 – ретко, 3 – да, 4 – изузетно). Корупус обухвата тачно 100 попуњених анкетних листова. Након кратког описа Падлет учионице, како бисмо стекли увида у могућности које ова веб апликација пружа, презентоваћемо квантитативне резултате истраживања.

³ Ембедовати (англ.): додати на страницу, поставити, импортовати...

⁴ Реч је о одељењима којима школске 2020/21. године Српски језик предаје Александра Грубер, наставник српског језика и књижевности.

⁵ Свакако је нужно испитати могућности примене падлета у онлајн настави, посебно када падлет учионицу креирају сами ученици. Полазна хипотеза је да је овај вид примене далеко ефикаснији у наставном процесу јер подстиче директну интеракцију између ученика и наставника и самоангажман ученика на часу, што је, мора се признати, с обзиром на околности изузетно ретко бивало у досадашњем учењу на даљину. Но, ово ће свакако бити предмет новог научног задатка у току идуће школске године. Бројне су погодности падлета које нису могле бити обухваћене овим, али ће се наћи као тема потоњих истраживања.

3.1. Падлет учионица: „Сугестивно и техничко описивање“

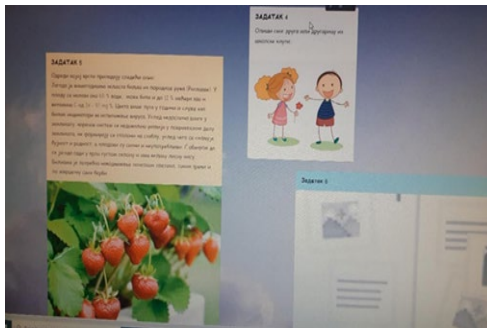
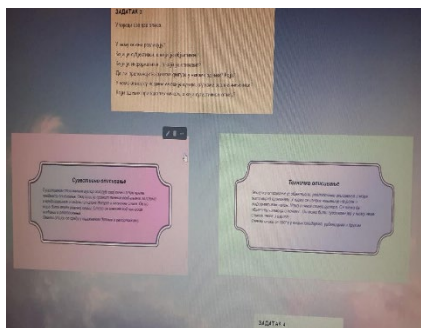
Сл. бр. 1 и сл. бр. 2: Инсерти са зида Падлет-учионице

Час је обликован помоћу софтвера Падлет. У уводном делу часа, са зида Падлета емитован је кратак елемент-филм о Паризу у трајању од 20-ак секунди у коме је акценат био на Ајфеловој кули. Наставник је повео кратак разговор о томе како би створио мотивацију за рад. Ученицима смо демонстрирали опис Ајфелове куле са Википедије на зиду Падлета, који су ученици гласно имали да прочитају. Најавили смо наставну јединицу Сугестивно и техничко описивање и истакли циљеве часа. Након тога, показали смо ученицима две фотографије Ајфелове куле начињене у току дана и ноћи (фотографије су на падлету) и повели разговор са ученицима о садржају тих фотографија. На Падлету су у посебној датотеци наведена питања која служе за усмерено посматрање и перцепцију детаља са показаних слика. Затим смо им на зиду Падлета показали мали речник са придевима и именицама које су могле послужити у описивању. Поразговарали смо о тим речима у циљу богаћења ученичког речника и његове експресивности. Дали смо ученицима задатак да саставе кратак опис Ајфелове куле на основу разговора, а као додатна инспирација послужила је Јутјуб страница са најлепшим француским песмама на Падлету коју смо укључили како би слушали док пишу.

Када је прошло предвиђено време (5-10 минута), позвали смо ученике да прочитају своје саставе које смо анализирали и коментарисали.

Уследила је демонстрација још једне датотеке на Падлету, а то је ауторски опис Ајфелове куле који смо затим прочитали и анализирали са аспекта стилских фигура и сликовитости језика. Поред њега се налазио

пређашњи (технички) опис Ајфеловог торња па смо методом контрастирања указали ученицима на разлике између ове две врсте описивања: сугестивног и техничког. Питања за контрастирање су била на зиду Падлет-учионице и ученици су одговарајући на њих улазили у суштину ова два супротна начина описивања. Након одговора и закључака, уследило су дефиниције ова два описа. Дефиниције су посебно уоквирене и обојене различитим бојама, а стављене су због контраста једна крај друге.

Сл. бр. 3 и сл. бр. 4: Инсerti са зида Падлет-учионице

У завршном делу часа, ученици су добили задатак са Падлета да укратко опишу друга/другарицу из школске клупе. Затим, следи датотека са налогом да прочитају текст о јагодама и погоде о ком је опису реч. На самом крају применили смо интерактивни задатак погађања особина ова два описа (понуђену особину требало је класификовати у сугестивни или технички опис). И текстови ових задатака са фотографијама су такође били на зиду Падлет-учионице. Дакле, сви наставни садржаји, задаци, налози, дефиниције, описи, трејлер о Паризу и Ајфеловој кули, компакт диск са најлепшим француским шансонама... све је стало на зид Падлет-учионице и час оплеменио сценама, сликама, бојама, музиком и текстом.

Стручном опсервацијом изведених часова и рефлексивним консултацијама са предметним наставником Српског језика одељења у којима је изведена емпиријска примена Падлета, константована је оправданост свих позитивних препорука које је Падлет добио. Закључили смо да овај софтвер оправдава све своје карактеристике и завређује пажњу наставника практичара у смислу његове имплементације у свакодневне наставне токове.

3.2. Интерпретација добијених резултата анкетања

Резултати добијени анкетањем охрабрујући су у вези са применом Падлета у настави српског језика.

Прва тврдња је показала да се ученици први пут сусрећу са апликацијом Падлет у настави уопште. Само је осморо ученика одговорило да се Падлет делимично користио у настави што је заправо резултат њихове несигурности у вези с тим. Предметни наставник је потврдио да Падлет до тада није никада био употребљен у настави српског језика и књижевности.

Када је реч о другој тврдњи, добијени резултати недвосмислено показују да се огромној већини ученика (91%) допала примена Падлета у настави од чега се чак 50 ученика изјаснило да им се Падлет веома допао. Свега осам ученика је рекло да им се Падлет делимично допао, а двоје ученика каже да им се није допао.

Графикон бр. 1: ДРУГА ТВРДЊА

ТРЕЋА ТВРДЊА

Да Падлет чини час веома занимљивим, сматра укупно 47% анкетираних ученика, 41% ученика каже да је час занимљив, док 11 % њих заокружује тврдњу делимично, 1% тврди да није.

Графикон бр. 2: ТРЕЋА ТВРДЊА

Да Падлет веома олакшава учење, сматра 35%, док се 48% испитаника слаже с овом тврдњом. За 15-оро њих то је делимично тачно, а за двоје ученика нетачно.

Графикон бр. 3: ЧЕТВРТА ТВРДЊА

Тврдња да се са Падлетом ученик лакше може изразити на часу, чини се веома тачном у случају 28% испитаника, а тачном за 46%, док је за 24 ученика то само делимична истина и за њих двоје нетачна.

Графикон бр. 4: ПЕТА ТВРДЊА

Огромна већина испитаних ученика тврди да Падлет олакшава концентрацију на часу и праћење наставне јединице и то: 48% процената тврди да је то веома тачно, 37% каже да, 10% делимично, а 5% се не слаже с њима.

Графикон бр. 5: ШЕСТА ТВРДЊА

Разумљивост градива уз помоћ Падлета чини се већини ученика тачном тврдњом (55%), док је за њих 36-оро сматра да је са Падлетом градиво веома разумљиво; њих 8-оро каже да је делимично разумљиво, а 1% се не слаже с тима.

Графикон бр. 6: СЕДМА ТВРДЊА

На питање да ли Падлет омогућава трајнију меморију, њих 41 каже да је то веома тачно, њих 43-оје се слаже с тим, њих 15 делимично, а само 1 се не слаже.

Графикон бр. 7: ОСМА ТВРДЊА

Њих 49-оро изузетно жели нада да Падлет буде коришћен у настави језика убудуће, и још 45-оро би то желело, док четворо њих заокружује одговор делимично, док један ђак даје одричан одговор.

Графикон бр. 8: ДЕВЕТА ТВРДЊА

На крају смо их питали којом оценом би оценили час са Падлетом и добили заиста огромну већину гласова са највишом оценом – 75% и високом оценом 24%, док је само један ђак дао негативну оцену. Значи, 99% ученика здушно прихвата Падлет у настави.

Графикон бр. 9: ДЕСЕТА ТВРДЊА

Сви наведени одговори упућују нас на веома позитиван резултат који се применом Падлета постиже у настави српског језика. Свакако би утисак био још и бољи да је Падлет примењен у условима када би сваки ученик имао свој рачунар или да бар један рачунар користи мања група

ученика јер је слика на екрану много чистија и јаснија него на видео-биму. Такође, директно креирање Падлет-учионице у групи или индивидуално, ученицима би интензивирао и доживљај градива и све остале очекиване ефекте сврсиходне и креативне наставе српског језика.

1. Закључак

Бројне су погодности употребе модерне информационо-комуникационе технологије у настави, било да је реч о нужности извођења учења на даљину или о комбинованој (хибридној) настави када се интернет користи заједно са реализацијом класичне наставе као њена допуна. Образовни софтвер може допринети разноврсном и упечатљивом наставном садржају у учионици или ван ње, са могућностима ширења, дељења и промовисања ученичких резултата. Падлет је одлично помоћно средство у осавремењивању наставе јер представља конструктивну симбиозу образовне технологије, креативности и ангажовања ученика на часу. У условима када је учење на даљину императив, овај веб-сајт представља полифункционални мултимедијални начин остваривања интеракције између ученика и наставника. Падлет- учионица може бити транспарентна и репрезентативна уколико то наставник одлучи или затворена за одељење једног разреда. Пружа идеалне могућности за реализацију ваннаставних активности, нарочито за језичку и литерарну секцију.

Експериментално увођење Падлета у наставу српског језика стручном опсервацијом и квалитативном анализом уверило нас је у бројне квалитете и предности које нуди овај софтвер, а и ученици су Падлет учионицу оценили највишом оценом и изнели јасан став о њеној полифункционалности. Са Падлетом је час занимљивији, разумљивији, транспарентнији, креативнији и готово сви испитани ученици се надају да ће Падлет-учионица заживети у њиховој настави српског језика и шире. Када га једном буду употребили, наставници ће га изабрати за дуготрајни начин рада увидевши колико њима олакшава, а ученицима улепшава радне задатке чинећи постигнућа ученика вишим и трајнијим.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Ally, Mohamed. *Osnove obrazovne teorije online učenja. Edupoint*, 2005, 38, (godište V).

<http://edupoint.carnet.hr/casopis/38/clanci/3.html> (приступ 13. 6. 2021)

Blurton, C. *New Directions of ICT-Use in Education*, UNESCO, 2002.

<http://www.unesco.org/education/educprog/lwf/dl/edict.pdf> (приступ 11. 6. 2021)

Гојков Грозданка, *Когнитивни стил у дидактици*, Вршац: Висока школа за образовање васпитача, 1995.

Gojkov Grozdanka. *Metateorijske koncepcije pedagoške metodologije*, Vršac: Visoka škola za obrazovanje vaspitača, 2006.

Metodika i komunikacija e-obrazovanja: Instrukcijski dizajn. CARnet, Referalni centar, http://edupoint.carnet.hr/referalni/obrazovni/mkod/metodika/instr_dizajn.html (приступ 10. 6. 2021).

Pritchard, Alan. *Effective Teaching with Internet Technologies: Pedagogy and Practice*. London, 2007.

http://ouchheng.weebly.com/uploads/5/4/2/2/5422998/effective_teaching_with_internet_technologies_1.pdf (приступ 16. 5. 2021)

S. Sangeetha, Edmodo and Padlet as a collaborative online tool in Enriching Writing Skills in Language Learning and Teaching. Namakkal-3. Global English-Oriented Research Journal (G E O R J) *Critical & Creative Explorations/Practices in English Language, Literature, Linguistics & Education and Creative Writing* Vol. 1 Issue 4 – March 2016.

Siemens, G. *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. 2005. <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm>

<https://e-laboratorij.carnet.hr/padlet-kolaboracija-na-dohvat-ruke/>

<https://aliceinmethodologyland.com/>

[УНИЦЕФ Отворени образовни digitalni alati za interaktivnu nastavu i učenje preko interneta](#)

<https://www.unicef.org/serbia/otvoreni-obrazovni-digitalni-alati-za-interaktivnu-nastavu-i-ucenje-preko-interneta>

<https://digitalnaucionica.edu.rs/wp-content/uploads/2018/10/Prirucnik-Primena-IKT-u-nastavi.pdf>

<https://alatizaeucenje.wordpress.com/2011/10/12>

<https://www.profil-klett.hr/edukacija/koristenje-padleta-u-nastavi-na-daljinu>

The Super Book of Web Tools for Educators, https://www.totemguard.com/uploaded_docs/Super+Book+of+Web+Tools+for+Educators.pdf (приступ 6. 3. 2021)

Marina Janjić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Serbian Language Department

FUNCTIONALITY OF THE APPLICATION "PADLET" IN TEACHING SERBIAN

"Padlet" is one of the most interesting application programs that offers a variety of opportunities for organizing and conducting both direct classes and online classes at all levels of education (from eight-year schools to universities). We are talking about an inactive whiteboard or a virtual wall, which can be used as a space for an Internet connection between a student and a teacher, as a "polygon" for creating a problem situation in teaching or in the implementation of project teaching. Also, the "padlet" is a very good way to display a poster for teaching, but it can also be used as a board to announce different information about any topic, presenting the possibility of almost limitless creativity. This means that its use in educational and non-educational activities (circles, school competitions, celebrations and cultural events, sports and other activities of students) is very diverse, even wider - the "padlet" is an application for other duties of the school and class societies (creating student portfolios, review of students' achievements by parents ...). The account is free and creating tools is easy for both teachers and students.

Key words: Padlet, Serbian language, teaching, students, creativity, functionality.

Никица Стрижак
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
nikica.strizak@fil.bg.ac.rs

Биљана Николић Мастоd
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
biljananikolicmastod@fil.bg.ac.rs

ОНЛАЈН НАСТАВА СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА ИЗ УГЛА ПРЕДАВАЧА

Будући да је онлајн настава постала незаобилазни начин учења, одн. предавања страног језика у време пандемије изазване вирусом корона, у овом раду ћемо изнети нека запажања о наведеном виду наставе из угла предавача српског као страног језика. Указаћемо на важнија питања која су се појављивала током онлајн наставе у Центру за српски као страни језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а представимо и резултате истраживања спроведеног међу колегама који су наставу српског као страног језика током пандемије изводили онлајн. Настојаћемо да стечено искуство преточимо у корисне предлоге за унапређење наставе српског као страног језика у онлајн раду са одраслим полазницима на различитим нивоима знања.

Кључне речи: српски као страни језик, онлајн настава

1. Увод

Онлајн курсеви српског као страног језика (мање или више формализовани) постоје у различитим облицима већ дуже време и независно од пандемије (в. Суботић, Бјелаковић 2011; Бјелаковић, Ајдановић 2011; Суботић, Дражић 2011; Крајишник, Ломпар 2012; Крајишник, Ломпар 2013; Крајишник, Ломпар 2015; Птицина 2019; Миљковић 2020; Новаковић 2020; Милићевић Добромиров 2020), али они никада нису били основни начин рада у Центру за српски као страни језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Такође, концепт универзитетских онлајн курсева пре пандемије значајно се разликовао од онлајн наставе која је заживела током пандемије. Основна разлика се састоји у томе што су онлајн курсеви подразумевали асинхрони рад на унапред припремљеним материјалима за учење

који су студентима/полазницима били доступни на одређеној платформи, а директни контакт са лектором је био веома ограничен. Од марта 2020. године и проглашења ванредног стања на територији Републике Србије (Службени гласник РС, 29/2020), Центар за српски као страни језик у потпуности прелази на онлајн наставу синхроног типа која подразумева стални контакт са предавачем¹. Центар за српски као страни језик тако завршава и други семестар 2019/2020. академске године и целу 2020/2021. годину.² Ово је слично као у многим другим земљама када је реч о начину извођења наставе на високошколским установама у време пандемије. Процењено је да је услед избијања пандемије око 100 милиона студената широм света прешло на онлајн наставу у рекордном року и без претходне припреме (Prodanović, Gavranović 2020: 231).

На глобалном нивоу се питање техничке опремљености професора и студената наметнуло као кључни предуслов за покушај реализације наставе на даљину. Овај предуслов је у многим деловима света уједно био и основна препрека и разлог зашто многи студенти током пандемије нису могли завршити своје школовање. „Текућа глобална пандемијска криза нарочито снажно подржава статус и значај интернета као *критичне инфраструктуре*.”³ (Бралић, Катић 2020: 259).

¹ Питање уласка камером и звуком у приватни простор студента заслужује посебно истраживање. Парадоксално, иако је пандемија време изолације, истовремено су програми за држање наставе онлајн врло интрузивни и захваљујући њима предавачи и студенти имају приступ приватном простору једни других какав раније нису имали. Нашли смо се у ситуацији да се сфере приватног и школског/академског мешају и да многи студенти (а вероватно и предавачи) осећају нелагоду и непријатност због тога што морају да деле своју приватност на тај начин. Ово би могао бити део објашњења *феномена угашених камера* током часа који подразумева аудио-визуелну размену.

² С обзиром на епидемиолошку ситуацију и чињеницу да један део наших полазника није био у могућности да дође у Београд, у септембру 2021. је одлучено да ће настава српског као страног језика бити онлајн и у зимском семестру школске 2021/2022. године, односно у време писања овог рада.

³ Члан 4 Закона о критичној инфраструктури овај термин дефинише на следећи начин: „Критична инфраструктура су системи, мреже, објекти или њихови делови, чији прекид функционисања или прекид испоруке роба односно услуга може имати озбиљне последице на националну безбедност, здравље и животе људи, имовину, животну средину, безбедност грађана, економску стабилност, односно угрозити функционисање Републике Србије.“ (Сл. гласник РС, бр. 87/2018)

Испуњавање наведеног предуслова тек је први корак ка реализацији онлајн наставе. Следећи би било обучавање наставника и ученика за употребу поменуте технологије, затим измена начина рада и методичког приступа предмету, а понекад и измена силабуса предмета (Prodanović, Gavranović 2020: 234), како би боље одговарао новонасталој ситуацији. Ситуација која је довела до масовног прелаза на онлајн наставу није коначна, она је процес током којег ће и предавачи и ученици откривати нове начине учења и ангажовања у наставном процесу. Основне предности онлајн наставе јесу њена транспарентност, флексибилност и мобилност (Gavranović, Prodanović 2021: 190), а основни недостатак је свакако недостатак живог контакта између наставника и ученика.

2. Истраживање и анализа резултата анкете

Глобални прелазак на онлајн наставу инспирисао је настанак многих радова којима се сумирају искуства предавача и ученика. Истраживање *Онлајн настава српског као страног језика из угла предавача* засновано је на анализи анонимног упитника који садржи 23 питања о искуствима предавача у онлајн настави српског као страног језика. Испитаници су предавачи српског као страног језика, њих 27, који раде у осам земаља (Србија, Бугарска, Пољска, Немачка, САД, Кина, Италија, Белгија). Радно искуство испитаника је између 1 године и 20 година, а њихови ученици су старији од 18 година (у готово 100% случајева).

Упитник је дистрибуиран у јуну 2020, након завршеног првог семестра у којем су се часови одвијали онлајн⁴. Време потребно за попуњавање упитника није било ограничено.

Циљ спровођења истраживања јесте утврђивање могућности које онлајн настава пружа у односу на традиционалну наставу у учионици: предности и недостаци онлајн наставе, начин и количина интеракције на часовима, проценат усвојеног знања у односу на оно што је предавано, идеална дужина часа, који облик рада се показао ефикасним са одраслим полазницима, да ли је и на који начин могуће организовати онлајн тестирања којима се прецизно утврђује знање (српског као страног) језика и слично. Осим тога, искуства прикупљена овим истраживањем драгоцени су показатељи могућности за унапређење наставе српског као страног језика у онлајн часовима са одраслим полазницима на различитим нивоима знања.

⁴ Реч је о другом, односно летњем семестру академске 2020/2021. године, али о првом семестру који је подразумевао онлајн рад.

Сем квалитативног описа одговора добијених спроведеним истраживањем и наших запажања о онлајн настави српског као страног језика, у раду ћемо представити и квантитативну анализу добијених резултата.

Након питања која се односе на радно искуство, тренутно место рада испитаника и узраст испитаника, а чије смо одговоре сажето представили у претходном параграфу, уследила је група питања у којој се од испитаника тражило да наведу начине комуникације са ученицима и апликације које су користили за реализацију наставе. Показало се да су међу коришћеним апликацијама (Skype, Zoom, Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Bongo, Whatsapp, Messenger, Viber, Webex, Tencent Meeting, Hangouts Meet (Google Meet), E-mail, Chat) у настави најзаступљеније: Skype (18 од укупног броја испитаника је користило ову апликацију), Zoom (17) и Moodle (8). За комуникацију са ученицима коришћени су имејл (15), чет (Chat) унутар платформе за наставу (11), Whatsapp (6), Viber (6), Messenger (Facebook) (5), Skype (2) и Zoom (1). Испитаници су за онлајн наставу препоручили (осим наведених) још неке ресурсе доступне на интернету: <https://edpuzzle.com>, <https://quizwhizzer.com/>, <https://www.armoredpenguin.com/>, <https://www.animaker.com/>.

Упркос томе што се предност даје традиционалној настави у учионици, јер је веома тешко спровести поуздано онлајн тестирање/евалуацију знања ученика, наши испитаници, предавачи српског као страног језика, препоручили су раније наведене апликације (а најчешће Zoom) за усмену проверу знања, Moodle (на институционалном нивоу) за проверу усвојености вештина слушања, читања и употребе језика, имејл и Moodle за проверу вештине писања, а од осталих ресурса са отвореним приступом, одн. приступом уз одређену новчану надокнаду међу препорученим су се нашли: Google Questionnaire, ClassMarker, Easy TestMaker, ProProfs Quiz Maker и софтверски пакет Hot Potatoes.

Своје вештине коришћења технологије у настави испитаници су најчешће описивали као одличне или веома добре. Само 2 од укупног броја испитаника је своје вештине коришћења технологија описало као добре, а само 1 као довољне.⁵

Једно од питања се тицало дужине часа који се одржава онлајн. Већина испитаника (13) сматра да је идеална дужина часа 60 минута, док

⁵ Испитаници су користили оцене од 1 (уопште нисам знао/знала) до 5 (знао/знала сам одлично да их користим) да опишу своје способности коришћења технологија у онлајн настави српског као страног језика.

остали мисле да идеални онлајн час траје 45 минута (7), односно 90 минута (6). Само један испитаник мисли да би час требало да траје 35 минута.

Већина испитаника (13) навела је да је на онлајн часовима предавала исту количину градива као на часовима у учионици, њих 7 је предавало више градива на онлајн часовима него што би то учинило на часовима у учионици и исто толико њих (7) сматра да је предавало мање на онлајн часовима. Када се у обзир узме научено градиво (предавано онлајн) већина испитаника (14) процењује да су њихови ученици на онлајн часовима научили исто као на часовима у учионици, односно више него на часовима у учионици (5). Било је и оних (8) који сматрају да су њихови ученици научили мање на онлајн часовима него на часовима у учионици. На основу анализе добијених одговора, могло би се закључити да је током онлајн наставе однос предаваног и усвојеног градива уједначен са односом предаваног и усвојеног градива током традиционалне наставе која се одвија у учионицама уживо.

Испитаници су као најчешће недостатке онлајн наставе наводили технолошко-техничке проблеме: нису сви ученици имали компјутер/мобилни телефон/камеру/микрофон, ученици су имали веома спор рачунар, интернет је често био лош, ученици из неких земаља (нпр. из Кине) немају приступ свим садржајима на интернету, превише времена се губи на „учионичку“ администрацију. Што се самог наставног процеса тиче, замјерке које су испитаници наводили односиле су се на превише посла око задавања и прегледања домаћих задатака, недовољну концентрацију и прављење буке од стране ученика током онлајн часова, недовољну мотивацију ученика за учење онлајн, немогућност разговора са сваким учеником у довољној мери током онлајн часа, ограничење у примени методичких средстава и техника, отежану међусобну комуникацију међу ученицима, минималну могућност коришћења пантомиме и мимике у комуникацији, немогућност вежбања писања ћирилице, недостатак природних говорних ситуација које би се спонтано развиле међу ученицима током наставе у учионици уживо.

Упркос свим наведеним манама, онлајн настава (српског као страног језика) има и своје добре стране. У нашем истраживању, испитаници су као главне предности онлајн наставе навели рад од куће, могућност употребе онлајн алата за креирање језичких игара/упитника/укрштеница, мобилност, ажурност и доступност адекватних информација и материјала за рад, могућност употребе материјала у различитим форматима, трајно чување садржаја табле, могућност онлајн тестирања и (пр)оцењивања знања, начин комуникације са ученицима, синхронизација говорења и писања

(све изговорено се у реалном времену може записати што је има непроцењив значај за наставу на почетним нивоима знања), могућност употребе различитих боја/начина за истицање текста током часа и друго.

Ако узмемо у обзир и предности и мане онлајн наставе српског као страног језика, рекли бисмо да овакав вид наставе има потенцијал да у будућности узме примат над традиционалном наставом која се одржава у учионицама уживо. Да би смо ову претпоставку потврдили или оповргли, испитаницима смо поставили неколико питања о могућности замене наставе у учионицама онлајн наставом. Већина наших испитаника (21 од 27) мисли да онлајн настава не може потпуно заменити традиционалну наставу језика у учионици. Упркос врло доброј интеракцији оствареној на онлајн часовима,⁶ предавачима који су учествовали у овом истраживању се више свиђа традиционална настава српског као страног језика у учионици (тако се изјаснило њих 22).

Захваљујући искуству стеченом у онлајн настави српског као страног језика, испитаници који су учествовали у овом истраживању су као савете колегама који до сада нису имали искуства у држању часова онлајн наводили следеће:⁷

- Пре свега требало би да сви материјали који се користе (уџбеници, радне свеске, граматике, правопис итд.) буду доступни у електронској верзији, а уколико нису, потребно је много времена за припрему.

- Све што се пише и шаље ученицима треба проверити више пута и детаљно исписати све инструкције јер често долази до неспоразума.

- Потребно је добро се упознати са техничким аспектима платформе која се користи за наставу. Припрема часова је прилично захтевна, али та захтевност у великој мери зависи од познавања платформе, програма, способности коришћења апликација и алата на интернету, постојања већ припремљеног материјала за наставу итд. Стога, не би било лоше похађати неку врсту обуке у вези са наведеним. Настава треба да буде ефикасна и корисна, а могућности савремених технологија нису нужност, већ леп и користан додатак за оне који то могу да испрате.

- Потребна је другачија врста стрпљења и наметања пажње. У учионици сте само предавач, а у онлајн настави морате да ангажујете и своје водитељске способности. Најтежи део је организовати час и одржати дисциплину међу ученицима. Важно је успоставити добар контакт са

⁶ Интеракцију на онлајн часовима испитаници су оценили као веома добру (13), одличну (6), добру (5), лошу (2), веома лошу (1).

⁷ Добијене одговоре смо сажели у неколико наредних ставки.

групама (што је, разуме се, далеко лакше ако је група мала), ускладити систем рада са потребама ученика и мотивисати их да сарађују. Када се то постигне, нема проблема у настави (уколико познајете основне алате за онлајн наставу). Треба пратити ритам групе којој се предаје и настојати да се часови припремају у складу са знањем и интересовањима групе, да се инсистира на примени наученог/предаваног и у писаној и у говорној комуникацији што је више могуће.

- Потребно је много више залагања и припреме за ову врсту часова не би ли се у дужем временском периоду било „на очекиваном (жељеном) нивоу“. Импровизација на онлајн часовима је тежа него на часовима у учионици.

- Испитати ниво знања и циљеве сваког кандидата пре почетка предавања (или у првих неколико часова). То ће помоћи у проналаску одговарајућих наставних материјала и одређивању циљева овакве наставе.

- За индивидуалне часове или групе са по двоје/троје ученика онлајн рад је одлична могућност, можда и боља, једноставнија, ефикаснија од традиционалних часова у учионици уживо.

Анализом одговора прикупљених у овом истраживању стиче се врло прецизна слика о томе како изгледа онлајн настава српског као страног језика, али и које су могућности њеног унапређења.

3. Закључак

Пандемија изазвана вирусом корона у тој мери је променила начин подучавања и учења, да су стари модели рада, рекло би се, промењени заувек. Упркос свим недостацима и изазовима које су те промене донеле предавачима, неопходно је нагласити да настава страног језика, на срећу, не спада у студијске области које је немогуће подучавати онлајн. Кад је у питању српски као страни језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду, сви курсеви су успешно завршени и прве и друге пандемијске године. То искуство је отворило много питања која ће бити у фокусу методичких иновација, али и научних истраживања наредних година чак и кад се академски рад врати у претпандемијске токове. Пандемија је врло јасно показала степен присутности ИКТ у савременом животу и могућност њихове примене у настави.

Ако бисмо желели да резултате добијене нашом анкетом сумирамо у неколико реченица и истакнемо најважније за онлајн наставу српског као страног језика, издвојили бисмо следеће: тренутно је доступно небројено много апликација/платформи и других ресурса на интернету које пружају

могућност за ефикасно одвијање наставе онлајн; идеална дужина онлајн часа је 60 минута и за то време се може пренети, одн. усвојити иста количина знања као и на традиционалним часовима који се изводе у учионици (под условом да не постоје технички проблеми током извођења наставе); спровођење тестирања/евалуације знања онлајн је тешко (због мале могућности постојања апсолутне контроле над околностима одржавања тестирања), али није немогуће; упркос свим недостацима онлајн наставе, али и предностима које она има, савети колега су драгоцени за што бољу организацију и реализацију онлајн наставе (српског као страног језика).

Правац за наредна истраживања видимо у ширем обухвату испитаника из редова предавача, али такође у поређењу искустава студената и наставника.

Извори и литература:

Bralić, Željko i Ljubinka Katić. „Pandemijska kriza i univerzitet“. *Zbornik radova sa nacionalne naučne konferencije: Zarazne bolesti kao globalni bezbednosni izazov: Pandemijska Covid-19 – stvarnost i posledice*. Jeftić, Z., Kopanja M. (ur.). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti / Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2021. 247–264. Beб. 10. 8. 2021.

Gavranović, Valentina i Marijana Prodanović, “ESP Teachers' Perspectives on the Online Teaching Environment Imposed in the Covid-19 Era: A Case Study”, *The New Educational Review*, Vol. 64, No. 2, 2021, 188–198. Beб. 20. 9. 2021.

Prodanović, Marijana i Valentina Gavranović, “Online Language Teaching And Learning: Anglistics Students’ Perspectives On The New Educational Environment Imposed by The Covid 19 Outbreak”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, Vol. 50, No. 3, 2020. 231–248 Beб. 15. 9. 2021.

Milićević Dobromirov, Nataša. „Internet kursevi srpskog jezika“, *Srpski kao strani u teoriji i praksi IV*, Vesna Krajišnik (ur.). Beograd: Filološki fakultet, 2020. 475–487.

Miljković, Milica. „Srpski Online – nove mogućnosti za učenike i nastavnike“, *Srpski kao strani u teoriji i praksi IV*, Vesna Krajišnik (ur.). Beograd: Filološki fakultet, 2020. 487–501.

Pticina Ljiljana. „Onlajn podučavanje srpskog kao stranog jezika“. *Slovenski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi: 5. mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov*. Lidija Rezoničnik i Nina Zavašnik (ur.). Ljubljana: 2019. 19–35. Beб. 2. 8. 2021.

Бјелаковић, Исидора и Јелена Ајдановић. „Онлајн курс српског језика као страног: конципирање и реализација“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Весна Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2011. 289–297.

Крајишник, Весна и Весна Ломпар. „Концепција онлајн курса српског као страног језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3, Београд, 2012, 167–176.

Крајишник, Весна и Весна Ломпар. „Специфичност вежби у онлајн курсу српског као страног језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 42/3, Београд, 2013, 115–124.

Крајишник, Весна и Весна Ломпар. „Искусства у онлајн курсу српског као страног језика за ниво А1“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 44/3, Београд, 2015, 75–84.

Маринковић, Небојша, „Учење на даљину и усвајање српског као страног језика“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3, Београд, 2012, 17–184.

Новаковић, Александар. „Функционалност електронског интерактивног уџбеника Serbian for Beginners у настави српског језика као страног“, *Српски као страни језик у теорији и пракси IV*, Весна Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2020. 459–475.

Одлука о проглашењу ванредног стања, „Службени гласник РС“, број 29/2020. <http://www.pravno-informacioni.sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/predsednik/odluka/2020/29/1/reg> Веб 10. 9. 2021.

Суботић, Љиљана и Исидора Бјелаковић. „HOOK UP! – Платформа за учење страних језика“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Весна Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2011. 281–289

Суботић, Љиљана и Јасмина Дражић. „Информатичко-програмска решења за конципирање онлајн курса српског језика“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Весна Крајишник (ур.). Београд: Филолошки факултет, 2011. 297–305.

Закон о критичној инфраструктури, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-kriticnoj-infrastrukturi.html>. Веб 8. 8. 2021.

Nikica Strižak

Biljana Nikolić Mastod

ONLINE INSTRUCTION OF THE SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE FROM LECTURERS' POINT OF VIEW

Summary

Since online language instruction has become an inevitable part of foreign language learning during the pandemic caused by the coronavirus, this paper presents some of the observations and results of the research on this type of teaching from the point of view of Serbian as a foreign language lecturers from all over the world. Besides, the paper points out important issues that arose during online teaching at the Center for Serbian as a Foreign Language at the Faculty of Philology, University of Belgrade. The possibilities of applying the results obtained in our research in online language teaching are numerous, and we see an opportunity for further study in a wider range of respondents from the ranks of lecturers and language instructors, and additionally, in the comparison of the experiences of students and teachers in the online process of Serbian as a foreign language teaching and learning.

Key words: Serbian as a Foreign Language, language instruction

Бојан Ђорђевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
nalesko1965@gmail.com

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА НАУЧНОИНФОРМАТИВНИХ СРЕДСТАВА У АРХИВИМА КАО ОСНОВА ЗА КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА

Сажетак: У раду се указује на досад код нас прилично занемарен посао дигитализације научноинформативних средстава (пре свега сумарних инвентара), као нео-двојивог дела у процесу дигитализације архивске грађе. Говори се о проблемима, модусама и методологији дигитализације научноинформативних средстава и показује се како то изгледа на примеру Архива Југославије.

Кључне речи: дигитализација, архивска грађа, научноинформативна средства, сумарни инвентар.

1.

Већ одавно је препознат значај дигитализације архивске грађе као једног од најважнијих метода заштите, те омогућавања оптималне доступности и јавне употребе информационо-документационог материјала. Штавише, дигитализацијом се осигуравају сви параметри похране и презентације грађе – безбедност, употребљивост (приступачност), олакшан приступ информацијама, уштеда времена и новца.¹ У том смислу, формирање репозиторијума архивске грађе представља важан сегмент њене презентације, с обзиром на могућност претраживања, груписања и умрежавања. Могућност да се дигитализацијом, захваљујући алатима за претраживање, превазиђе ограниченост условљена једним од основних архивистичких начела – принципом провенијенције – постаје једна од основних предности у коришћењу грађе. Да би се то постигло, врло је важно спровести темељну консолидацију информација, одговарајућу индексацију и израдити неопходне тезаурусе. Но, и у сајбер простору дигитализованих метаподатака остаје основно питање: како приступити архивској грађи, да би се искористио њен

¹ Baçak Şentürk, „Effective Digitization in Archives“, *Journal of Balkan libraries Union*, 2014, II, 1, 13.

информативни потенцијал? То, заправо, постаје основни методолошки проблем.²

Темељна средства класичног приступа архивској грађи јесу тзв. научноинформативна средства. Зависно од предмета обраде, то су сумарни инвентари (предмет обраде је фонд у целини, по својим конститутивним деловима), аналитички инвентари (шире описују поједине јединице описа у фонду) и регести (предмет обраде је појединачни документ). Друга два научноинформативна средства ређе се израђују и, сем обавезних докумената, заправо и нису тако честа у архивистичкој обради и презентацији грађе: „Недостају квалитетна методолошка упутства за израду регеста и аналитичких инвентара.“³ Стога се, као један од основних задатака, указује омогућавање што лакшег приступа основним информацијама о архивској грађи, које садрже управо научноинформативна средства. Тако се подручје дигитализације архивске грађе проширује и на дигитализацију основних информација о грађи.⁴ Научноинформативна средства, притом, нису сама себи сврха: „Izdelujemo jih zato, da bodo koristni uporabnikom, med katere brez dvoma lahko prištevamo tudi arhiviste same, in ki bodo zadovoljili njihove informacijske potrebe.“⁵ Због тога се као најважније научноинформативно средство сасвим сигурно издваја *сумарни инвентар*.

Сумарни инвентар евидентира архивске јединице сваког појединачног фонда или збирке у једном архиву, кроз тачно установљен поредак организационих јединица, у складу са начелом провенијенције. Сам сумарни инвентар има структуру књиге, у којој се обликују следећи делови:⁶

- 1) насловна страна (назив архива, назив фонда, граничне године творца грађе, граничне године саме грађе, година и место израде инвентара);
- 2) историјска белешка о творцу грађе;
- 3) списак скраћеница;

² Morgan Daniels, Elizabeth Yakel, „Seek and You May Find: Successful Search in Online Finding Aid Systems“, *The American Archivist*, 2010, 73, 545.

³ Зоран Вељановић, „Нека методолошка питања у изради аналитичког инвентара“, *Архивски анали*, 2006, III, 3, 87.

⁴ Ronald Jantz, Michael Giarlo, „Digital Archiving and Preservation: Technologies and Processes for a Trusted Repository“, *Journal of Archival Organization*, 2007, IV, 1, 197.

⁵ Zdenka Semlič Rajh, „Uporabniki in poizvedovanje po arhivskih podatkovnih zbirkah“, *Atlanti*, 2016, XXVI, 1, 74.

⁶ Упутство о изради сумарног инвентара донето је још 1985. године. Упутство видети у: *Архивски преглед*, 1985, 1-2, 187-189.

- 4) елементи инвентарске јединице, тј. јединице описа (фасцикле, кутије, књиге);
- 5) инвентарни број;
- 6) хронолошке границе јединице описа;
- 7) кратак садржај сваке јединице описа;
- 8) напомене.

Тек дигитализацијом научноинформативних средстава, а пре свега сумарних инвентара, остварује се пуна функционалност овог процеса, јер се омогућује релативно лак и адекватан приступ архивској грађи у класичном и дигитализованом облику.⁷

Да би се дигитализовао сумарни инвентар, потребно је неколико услова:

- да је грађа одређеног фонда за који се сумарни инвентар израђује у потпуности архивистички обрађена и сређена;
- да се изврши адекватан избор грађе;
- да се утврде приоритети, што проистиче из хијерархијског статуса одређеног фонда, али и из историјског и културног значаја грађе у том фонду;
- да се имају на уму потребе корисника.

Но, поред ових општих услова који важе и за сам процес израде сумарног инвентара, приликом дигитализације треба узети у обзир још два:

- могућност метадатских умрежавања;
- могућност израде репозиторијума сумарних инвентара.

Такође, приликом дигитализације сумарног инвентара мора се обезбедити поштовање ISAD(G) стандарда за опис архивске грађе, који на вишем нивоу треба да пружи обавештење о фонду као органској целини, а на nižем нивоу о деловима фонда, тј. јединицама описа. Ово се може учинити чак и када сви елементи нису садржани у писаном сумарном инвентару, што је посебна погодност коју доноси дигитализација. Општа међународна норма за опис архивске грађе [ISAD(G)] омогућује израду сумарног инвентара по једнообразном моделу, без обзира на врсту грађе (писана, микрофилмована, дигитализована, итд), као и њен обим. Ова норма препознаје двадесет шест елемената сврстаних у седам базичних подручја:

- подручје идентификације;
- подручје провенијенције и контекста;

⁷ Patricia Galloway, „Educating for Digital Archiving through Studio Pedagogy, Sequential Case Studies, and Reflective Practice“, *Archivaria*, 2011, 71, 170.

- подручје садржаја (структуре);
- подручје услова доступности и коришћења;
- подручје сродне грађе;
- подручје напомена;
- подручје контроле описа.⁸

Дигитализовани сумарни инвентар се, уз адекватан алат и методе претраживања, може нарочито показати корисним у подручју садржаја и подручју сродне грађе. Претрага садржаја бива олакшана *индексацијом*, тако што се јединици описа додељују кодови и термини (кључне речи, имена, географски појмови, називи установа), и онда се према њима претражује инвентар према опису садржаја докумената. За ово је, међутим, потребна анализа конкретне јединице описа, тј. докумената који је чине, потом селекција појмова, њихово пребацивање у стандардизовани документацијски језик, као и генеричко повезивање и слагање индексираних појмова. При томе се што више треба ослонити на контролисано индексирање (задато програмом), да би се избегла субјективност у одабиру и презентацији одредница, те кориснику и несвесно наметала воља творца дигитализованог сумарног инвентара.

2.

Дигитализација научноинформативних средстава, а посебно сумарних инвентара, дакле, има првенствени задатак да омогући лакшу доступност истраживача информацијама о фондовима и збиркама у појединим архивима. Поштујући начело провенијенције, дигитализацијом се може олакшати претраживање индексираних појмова, географских одредница или личних имена ради утврђивања количине грађе у којој се могу наћи одређене информације, као и сумарни садржај те грађе, на основу чега би истраживач могао да и пре коришћења грађе утврди да ли му је она потребна за конкретно истраживање. Тиме се, на крају крајева, обезбеђује и заштита грађе, тј. избегава се непотребно манипулисање документима.

Архив Југославије отишао је у нас најдаље у дигитализовању научноинформативних средстава. На првом нивоу сумарни инвентари одређених фондова (како институционалних, тако и личних) дати су у pdf формату и омогућен им је слободан приступ. Од фондова из периода до 1945. године у pdf формату доступни су сумарни инвентари за 32 фонда, а од фондова из периода након 1945. године дигитализовани су сумарни

⁸ Видети: Бојан Ђорђевић, *Архивистички појмовник*, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, 92; 99-101.

инвентари за 54 фонда. Такође су дигитализовани сумарни инвентари пет личних фондова и једне збирке. Број од деведесет два дигитализована сумарна инвентара сведочи да је постављена добра основа за даљи рад на дигитализацији, а пре свега за рад на усавршавању технике претраживања информација у овим инвентарима.

Даљи корак представља програм за претраживање инвентара, који нуди веће могућности него сами инвентари, тј. њихови индекси имена, географских одредница и појмова. Најпре, у програму за претраживање уклоњени су неки недостаци и недоумице (које се, рецимо, тичу различитих личности са истим именом и презименом), а потом, иако су основа за тезаурус индекси, они су допуњени новим појмовима, поготово када су у питању значајне личности из области политике, културе и науке. На овај начин израђен је тезаурус за 135 институционалних и личних фондова. Већ овај број сведочи о томе да се отишло знатно шире од онога што је постигнуто скенирањем. Јер, као што је раније наведено, у pdf формату доступни су сумарни инвентари 92 фонда, што значи да је база у којој се може претраживати обогачена подацима из још 43 фонда.

За нашу тему значајно је што су не само скенирани сумарни инвентари фондова у којима се може наћи грађа о нашим књижевницима, већ и што се многи од њих налазе у систему који се може претраживати, који у Архиву Југославије носи општи назив *Инвентар*. Од фондова у овој бази посебно су значајни следећи: Балкански институт (101), Комитет за културу и уметност Владе ФНРЈ (314), Министарство просвете Краљевине Југославије (66), Савет академија наука и уметности ФНРЈ (55), Савет за науку и културу Владе ФНРЈ (317), Савезни комитет за науку и културу СФРЈ (320), те Савезни савет за образовање и културу (319). Но, то не значи да нема и других фондова – институционалних и личних – у којима такође има драгоцене грађе о нашим књижевницима, било стога што су били службеници па је грађа провенијенцијски припала тим фондовима, било зато што су били у контакту са појединим личностима чији се лични фондови налазе у Архиву Југославије. У том смислу, веома је важно што је омогућено претраживање личних фондова Јована Јовановића Пиждона, Станислава Кракова и Милана Стојадиновића, али и институционалних фондова као што су Посланство Краљевине Југославије у Букурешту (због Јована Дучића), Посланство Краљевине Југославије у Вашингтону (због Растка Петровића), Генерални конзулат Краљевине Југославије у Хагу (због Сибана Миличића), те фондови попут Емигрантске Владе Краљевине Југославије (због одлука које се тичу уметничких, па самим тим и књижевних, удружења и положаја књижевника), Краљевог двора (посебно

због помоћи југословенским књижевницима), Масонских ложа у Југославији (због књижевника који су припадали тим ложама), Министарства правде Краљевине Југославије (због Владана Деснице), Министарства шума и рудника Краљевине Југославије (због Бранимира Ћосића), Савеза студентата и Социјалистичког савеза радног народа Југославије.

Циљ Архива Југославије јесте да створи виртуелну читаоницу, а први корак у том правцу је да се учине доступним подаци садржани у научноинформативним средствима, пре свега сумарним инвентарима. База *Инвентар* Архива Југославије претражива је по три параметра. По општим појмовима долази се до основних података који су унети у базу – назив фонда, број фонда, те подаци о томе постоји ли књига евиденције, персоналије и да ли сумарни инвентар има израђен индекс. Други параметар омогућава претраживање садржаја сваке јединице описа у сумарном инвентару. Уноси се назив фонда који интересује истраживача, а онда појам за претраживање. Најзад, трећи параметар омогућује претраживање индекса архивске грађе уколико је он израђен за сумарни инвентар одређеног фонда.

За истраживаче је најкорисније претраживање садржаја јединице описа, јер тако добијају не само информације о месту грађе везане за појам или личност која их интересује, већ донекле и за њен садржај. Тако је већ у првом кораку могуће утврдити да ли је документ од значаја за конкретно истраживање или не. Ако отворимо базу са сумарним инвентаром Фонда Министарства просвете Краљевине Југославије, а знамо ли да је у то доба ово министарство било надлежно не само за просвету већ и за многе друге области (књижевност, уметност, периодичне публикације, културне установе, издаваштво, културне везе са иностранством), у том случају, када је у питању, рецимо, Милош Црњански, унећемо најпре име и презиме као појам за претраживање. Након тога, добићемо бројеве фондова и бројеве јединица описа у тим фондовима у којима се налази грађа везана за Црњанског. Што је још важније, видеће се назив јединица описа, па ћемо имати јаснију слику о томе шта се у свакој од њих налази и на шта се грађа односи. Ако истражујемо професорску делатност Милоша Црњанског отворићемо следеће јединице описа: Државна четврта мушка реална гимназија у Београду, Друга крагујевачка гимназија и Државна реална гимназија у Панчеву. Ако нас интересује рад Црњанског као публицисте и аташеа за штампу, отворићемо јединицу описа: Културне везе са Немачком. Ако нас интересује сарадња књижевника са „Јадранском стражом“, отворићемо истоимену јединицу описа. А грађу о Црњанском као књижевнику најпре

ћемо наћи у јединици описа: Преписка са централним установама Краљевине Југославије. Но, овде треба бити опрезан. Није, наиме, немогуће да се документи везани за књижевни рад Црњанског нађу и у већ набројаним јединицама описа. У документима Четврте мушке гимназије, у којој је Црњански био професор, међу више његових молби за одсуство, по правилу из здравствених разлога, налази се и једна у којој Црњански моли за одсуство да би у архивима и библиотекама трагао за грађом о Првом српском устанку, пошто намерава да напише научну монографију Карађорђе и његово доба или – а то нас сад доводи у поље књижевности – роман Карађорђева смрт. Тако један рутински документ доноси информацију, дотад потпуно непознату, о књижевним плановима Милоша Црњанског.⁹

Но, грађа о Милошу Црњанском може се наћи и у другим фондovima. Познавалац дипломатског рада и каријере Црњанског, али и његових веза са политичарима, примениће претраживачки филтер са појмом „Милош Црњански“ на Збирку Милана Стојадиновића и добити информацију да грађа о књижевнику постоји у јединици описа 221, са називом: Немачка. Ова јединица описа, с обзиром на обим грађе (225 листова, тј. 450 страна), има опсежан сумарни садржај. Тако се наводи садржај више дописа Милоша Црњанског које је он, као дописник Централног пресбироа у Берлину, слао током 1936. и 1937. године:

Izveštaji M. Crnjanskog o reformama u Nemačkoj (ukidanju bivših državnica i unifikaciji Nemačke u policiji, sudstvu i teritorijalno, uvođenju jedinstvenog poreza u Rajhu i dr.), i o spoljnoj politici Nemačke – Društvo naroda i odnos Nemačke i Belgije, kao i o najavljenom Hitlerovom govoru. Izveštaj o uniformisanju visokih činovnika MIP-a Nemačke u partijske uniforme, bojkotu engleske štampe i novinara od strane Italije i Nemačke, kampanji nemačke štampe protiv Poljske, kadrovskim promenama u MIP-u Nemačke, borbi partije protiv crkve, mišljenju partijskih i general-skih krugova o generalu Franku i njegovim saradnicima. Izveštaj o mogućnostima novog kursa u odnosima Nemačka – Rusija, pokušaju Austrije da uzme novi pravac u svojoj spoljnoj politici, odnosu Nemačka – skandinavske zemlje (strah od skandinavsko-engleskih pregovora), tajnom dopremanju aviona iz SAD preko Francuske za Španiju. Izveštaji sa detaljima o ličnostima iz političkog i javnog života Nemačke (njihovim aktivnostima i međusobnim odnosima) sa kojima će M. Stojadinović doći u kontakt za vreme posete Berlinu. Izveštaj o situaciji u Španiji: diplomatskim odnosima generala Franka i mogućnostima trgovačkih odnosa s njim, pomoći Nemačke i

⁹ AJ 66-676-1129. Видети о томе: Бојан Ђорђевић, „Милош Црњански као гимназијски професор“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 2012, 78, 159.

Italije Franku u naoružanju, stanju u vojsci generala Franka, stanju među stanovništvom i izgledima za završetak rata. Kratke informacije M. Crnjanskog o: raspoloženju nove engleske vlade prema Nemačkoj i Sovjetskom Savezu, boravku generala Blomberga u Londonu i Rimu, liferacijama aviona za republikansku vladu u Španiji preko Francuske, porazu italijanskih trupa u Španiji, dolasku danskog ministra spoljnih poslova u Berlin i odnosu nemačke partije i katoličke crkve. (AJ 37-30-221)

Ako, pak, želimo da pre istraživanja proverimo gde se sve može nalaziti građa o Црњанском, нећемо назначити фонд у претраживачу, већ ћемо само укуцати појам „Милош Црњански“. Тада ћемо видети да у фондovima чији су сумарни инвентари дигитализовани нема грађе о њему, осим у два већ наведена фонда. То, наравно, не значи да грађе о Милошу Црњанском нема у другим фондovima Архива Југославије (попут Емигрантске владе или Савеза књижевника Југославије), али њихови сумарни инвентари нису дигитализовани или нису ни израђени.

Међутим, ако такву – неселективну – претрагу урадимо за Ива Андрића, добићемо информацију да се грађа о њему налази у шест фондова чији су сумарни инвентари дигитализовани: Збирци Милана Стојадиновића, Фонду Министарства просвете Краљевине Југославије, Фонду Министарства иностраних дела Краљевине Југославије, Фонду Министарства вера Краљевине Југославије, Фонду Главне државне арбитраже и Фонду Комисије за аграрну реформу и колонизацију ФНРЈ. Ови нам подаци неће превише говорити – или чак нимало – о Андрићевом књижевном раду, али ће – рецимо они из фондова Главне државне арбитраже и Комисије за аграрну реформу и колонизацију – сведочити којим се све пословима бавио Андрић у првим годинама након Другог светског рата (1946-1948) и какво му је поверење указивано од стране нових, социјалистичких власти.

3.

Ипак, две су мане базе *Инвентар* Архива Југославије. Једна је што ближим одредницама нису раздвојени истоветни појмови различитог значења. Тако се, рецимо, укуцавањем појма „библиотека“ добијају подаци и о библиотеци као културној установи, али и о библиотеци као књижевној колекцији. И претрага већ поменутог појма „Иво Андрић“ може донети забуну и захтевати посебну проверу. Јер, када се укуца ово име и презиме, поред упућивања на грађу већ поменутих фондова која се тиче нашег нобеловца, појавиће се и информације о Иву Андрићу у Фонду Министарства електропривреде Владе ФНРЈ, где ће се наћи персонални досије радника Минела по имену Иво Андрић. Претраживач ће нас, такође, упутити и на

сумарни инвентар Фонда Општег југословенског банкарског друштва, и опет на персонални досије службеника Ива Андрића.

Други недостатак базе *Инвентар* Архива Југославије лежи у томе што претходну недоумицу не можемо решити укуцавајући неку ближу одредницу. Као што, такође, ближом одредницом не можемо сузити потрагу само на онај параметар одређеног појма који нас интересује. Јер, ако бисмо желели да издвојимо само нобеловца Ива Андрића, или да издвојимо само информације о Милошу Црњанском као књижевнику, нећемо успети. Наиме, ако, рецимо, укуцамо појмове „Милош Црњански“ и „књижевник“ (или „књижевност“), у падајућем менију биће понуђени сви они фондови и све оне јединице описа у њима које садрже појам „књижевник“ (или „књижевност“), без обзира да ли имају везе са појмом „Милош Црњански“. Ови недостаци у многоме ограничавају опсег и дубину, али и прецизност претраге, али могу бити исправљени још минуциознијим параметрима по којима би претрага била омогућена. Кад се то учини, истраживање живота и рада наших књижевника – како на пољу саме литературе, тако и у другим делатностима – биће још више олакшано, а резултати истраживања поузданији и верификованији. Императив је, такође, да и други наши архиви крену стопама Архива Југославије и да се створи умрежена база података о научноинформативним средствима у архивима Србије.

ИЗВОРИ

Архив Југославије, Електронска база *Инвентар*.

ЛИТЕРАТУРА

Вељановић, Зоран (2006). „Нека методолошка питања у изради аналитичког инвентара“, *Архивски анали*, III, 3.

Galloway, Patricia (2011). „Educating for Digital Archiving through Studio Pedagogy, Sequential Case Studies, and Reflective Practice“, *Archivaria*, 71.

Daniels, Morgan; Yakel, Elizabeth (2010). „Seek and You May Find: Successful Search in Online Finding Aid Systems“, *The American Archivist*, 73.

Ђорђевић, Бојан (2010). *Архивистички појмовник*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Ђорђевић, Бојан (2012). „Милош Црњански као гимназијски професор“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 78.

Jantz, Ronald; Giarlo, Michael (2007). „Digital Archiving and Preservation: Technologies and Processes for a Trusted Repository“, *Journal of Archival Organization*, IV, 1.

Semlič Rajh, Zdenka (2016). „Uporabniki in poizvedovanje po arhivskih podatkovnih zbirkah“, *Atlanti*, XXVI, 1.

Şentürk, Baçak (2014). „Effective Digitization in Archives“, *Journal of Balkan libraries Union*, II, 1.

Bojan Djordjevic
University of Belgrade
Faculty of Philology

DIGITALIZATION OF SCIENTIFIC INFORMATION MATERIALS IN ARCHIVES AS A BASIS FOR LITERARY-HISTORICAL RESEARCH

The importance of digitalization of archival materials has long been recognized as one of the most important methods of protection, as well as enabling optimal availability and public use of information and documentation material. Moreover, digitization ensures all parameters of storage and presentation of materials - security, usability (accessibility), easier access to information, saving time and money. In this sense, the creation of a repository of archival material represents an important segment of its presentation, considering the possibility of searching, grouping and networking. The possibility to overcome the limitation caused by one of the basic archival principles - the principle of provenance - through digitization, thanks to search tools, becomes one of the basic advantages in using materials. In order to achieve this, it is very important to carry out a thorough consolidation of information, appropriate indexing and create the necessary thesauri. However, even in the cyberspace of digitized metadata, the basic question remains: how to access archival material, in order to use its informative potential? This, in fact, becomes a fundamental methodological problem. The summary inventory records the archival units of each individual fund or collection in one archive, through a precisely established order of organizational units, in accordance with the principle of provenance. Digitization of summary inventories has the primary task of enabling researchers to have easier access to information about funds and collections in individual archives. Respecting the principle of provenance, digitization can facilitate the search of indexed terms, geographic designations or personal names in order to determine the amount of material in which certain information can be found, as well as the summary content of that

material, on the basis of which the researcher could determine, even before using the material, whether he needs it for specific research. This, after all, ensures the protection of the building, i.e. unnecessary manipulation of documents is avoided.

The Archive of Yugoslavia has gone the farthest in digitizing scientific information resources. The electronic database Inventory, which contains searchable information on the units of description in the summary inventories of selected funds of the Archive of Yugoslavia, shows the importance of this database for literary and historical research, which is evident in the examples of information on Miloš Crnjanski and Ivo Andrić.

Keywords: digitization, archival material, scientific information resources, summary inventory.

Гордана Алексова
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици

СЛУШАЊЕТО И ЧИТАЊЕТО КАКО КОМУНИКАЦИСКИ И КАКО МЕТОДИЧКИ ПРОЈАВИ ВО ОНЛАЈН НАСТАВАТА ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во трудот се претставени двата аспекта на застапеност на слушањето и на читањето во онлајн наставата – како комуникациски средства и како јазични вештини во изучувањето на македонскиот јазик како немајчин. Прикажани се и некои наставни искуства насочени кон идејата дека онлајн наставата овозможува повеќе да дојде до израз, т.е. на часовите да биде поинтензивно застапено слушањето како форма на јазична интеракција и како јазична вештина, отколку читањето. Причините за ваквата појава се повеќестрани: времетраењето на часовите, можностите на техничката поддршка на овој вид настава, можностите на наставниците и на учениците за вклучување и учество во оваа настава, ниската процентуална вклученост на учениците на часовите, мотивацијата на учениците за внимателно следење на наставните содржини, особено на пишаните материјали итн. Земена е предвид едногодишната настава по македонски јазик во основното образование за паралелките со друг наставен јазик, т.е. за паралелките на кои македонскиот не им е мајчин. Се работи за наставата што се изведува онлајн во актуелните пандемиски услови, според редуцирана наставна програма и на наставни часови со времетраење од триесет минути.

Клучни зборови и изрази: слушање, читање, комуникација, настава, јазични вештини, македонски јазик, наставен час, онлајн настава

Во трудот се задржуваме на двата аспекта на застапеност на слушањето и на читањето во онлајн наставата по македонски јазик како мајчин – 1. како комуникациски средства и 2. како јазични вештини. Овие две форми на конкретно манифестирање на слушањето и читањето, колку и да сакаме да ги издвоиме една од друга, е невозможно, затоа што се органски поврзани во еден заеднички концепт – јазикот.

Јазикот во воспитно-образовниот процес активно се соочува со две одговорни општествени функции: 1. да биде наставен јазик и 2. да биде

предметна основа за наставна содржина. Низ овие две општествени функции, јазикот ги остварува двете основни јазични функции – комуникациската и спознајната. Комуникациската функција на македонскиот јазик во наставата се огледа во бескрајните можности што тој ги нуди за размена на информации, т.е. за јазично општење помеѓу учениците, помеѓу учениците и наставниците и помеѓу учениците и наставните содржини. Со помош на јазикот, на учениците и на наставниците им се овозможува активно вклучување во наставниот процес за секој наставен предмет, а на наставните содржини им се овозможува пристап до учениците во визуелна или аудитивна форма. Суштината на спознајната функција на македонскиот јазик во наставен контекст се огледа во двете форми на неговото пројавување – како наставен предмет и како јазик на наставата. Во првиот случај тој е предмет на наставни активности и преку неговите наставни содржини учениците стекнуваат лингвистички и комуникациски компетенции за негово користење како мајчин или како немајчин јазик, што ќе рече, покрај другите функции, ја реализира и својата метајазична функција. Во вториот случај, како наставен јазик, тој е средство со чија помош се изведуваат наставните активности, учениците ги совладуваат наставните содржини и стекнуваат знаења и способности од сите други наставни предмети во текот на образованието. Македонскиот јазик во Македонија е наставен предмет и наставен јазик, мајчин или немајчин, на сите степени од образованието, од основното до високото, предмет е на бројни и значајни лингвистички проучувања во земјата и во странство, како и предмет на изучување како странски јазик. Слушањето и читањето, како комуникациски и како методички манифестации, се застапени во секоја од овие функции на јазикот, низ бројни форми на реализација низ разновидни наставни активности.

Наставата на далечина е форма на реализација на образованието што е насочена кон користење методи и технологија со чија помош групно или индивидуално им се пренесуваат знаења и вештини на ученици што не се физички присутни во близина на наставникот или во вообичаената образовна установа – училиштето и училницата. Современата информациска техника и технологија ја потпомага наставата на далечина, но бара знаења и вештини за нивното користење од наставниците и од учениците. Учењето се одвива по пат на аудио-, видео- и компјутерска технологија, исто така, поддржана од комуникациски мрежи за електронска размена на податоците. Собирањето, пренесувањето, обработката и складирањето на податоците не би било можно без постоење на интернет, така што неговата

употреба е еден од поважните предуслови за нормално одвивање на наставата на далечина. Наставата на далечина може да биде асинхрона и синхрона, во зависност од тоа дали учениците самостојно бираат и обработуваат наставни содржини, а интеракцијата со наставникот ја обавуваат преку групи за дискусија или преку електронска пошта (асинхрона настава) или се воспоставува контакт помеѓу учесниците во наставата, учениците и наставникот, при што информациите се добиваат и се разменуваат во реално време. И, додека предноста на синхроната настава на далечина е тоа што се одвива „во живо“, предноста на асинхроната е тоа што информациите се користат за учење од секаде и во секој момент, но со временски одложена повратна информација.

Еден вид синхрона настава на далечина е и онлајн наставата (наставата на врска/на мрежа) за која ќе стане збор во ова излагање. Имено, предмет на интерес во овој контекст ни е наставата по македонски јазик во основното и во средното образование низ која се реализираа содржините од наставната програма во текот на второто полугодие на учебната 2019/2020 и на целата учебна 2020/2021 година. Терминолошки, поимите „онлајн настава“ и „настава на далечина“ во македонската јазична практика се користат како синоними, што не е правилно, со оглед на тоа дека онлајн наставата е само една форма на наставата на далечина. Наставата, уште пошироко, образованието на далечина подразбира и други форми на реализација, и тоа: дописна настава, учење од дома, независно учење, екстерно учење, самоинструкција, отворено учење, дистрибуирано учење и др. (Willis 1994: 41-62).

Како што ни е на сите познато, за жал, онлајн наставата во училиштата во светски рамки стана т.н. „итно образование на далечина“, предизвикано од животните околности во услови на пандемијата на Ковид 19. Тоа значеше брзо трансформирање на дотогашната настава со физичко присуство, т.е. на наставата што се изведуваше со физичко присуство на учениците и на наставниците во училиште, во настава во која нејзините учесници ќе општат преку интернет, при што, учениците ќе се вклучуваат, главно, од дома, а наставниците можат да го прават тоа и од училница. На почетокот, а тоа значи во второто полугодие на минатата учебна година, итноста на мерките видно реперкуираше со недостатоци и недоследности во наставата, што произлегуваа, пред сè, од неспостоење законска регулатива за овој вид наставна дејност во вакви услови, како и од неизедначеност на интернет платформите, па наставниците во тоа време најмногу се врзуваа за платформата Zoom. Од почетокот на учебната 2020/21 година онлајн наставата

во основното и во средното образование во Македонија се изведува на наставна платформа приспособена според можностите на Microsoft Teams, а според следните документи изработени од Бирото за развој на образованието: *Упатство за методика на наставата на далечина во основното и средното образование*, *Упатство за реализација на училишни клубови и секции на далечина во учебата 2020/2021 година* и *Упатство за реализација на воннаставни активности преку платформи за учење на далечина во основното образование*.

Оваа настава, со сите свои предности и недоследности, открива една нова можност за реализација на практичната настава и на практичните испити по предметот Методика на наставата по македонски јазик, т.е. на задолжителните хоспитации во училиште и на завршните испити по методика што студентите ги полагаат во училиште во реално наставно опкружување, а тоа се онлајн хоспитациите и онлајн испитите. Во текот на академската година што истекува, ваквиот тип настава веќе го искусија нашите студенти, во исклучително позитивна соработувачка и креативна атмосфера со наставниците-ментори и со учениците. Времето поминато со нив на часовите на далечина во живо, беше неповторливо и многу корисно искуство, како и можност уште еднаш да се засведочат и да се потврдат способностите за брзо приспособување на учениците и студентите во разни наставни услови. Особено беше корисно тоа што ваквиот вид настава ни овозможи да „влеземе“ на часови во училишта надвор од главниот град, Скопје, и на студентите да им се покаже една друга перспектива на наставата по мајчин јазик и да им поттикне идеи за трансверзална опсервација на часови во повеќе градови од земјата. Студентите од последната генерација слушатели на курсот по Методика на наставата по МЈ беа лишени од можноста за физички хоспитации, но многу умешно се снајдоа во улога на наставници на своите пробни и испитни часови. Јас оваа онлајн посета во училиштата ја искористив за набљудување на часовите од повеќе методички и лингводидактички аспекти, но холистички, без определување конкретни пунктови и цели на набљудувањето. Ова, можеби, беше и резултат на севкупната „итност“ на постапките, па, останува актуелна идејата секоја можност што ќе се појави за повторна соработка од овој тип со училиштата да биде поцелисходно искористена во функција на поврзување на наставната практика со методичката теорија.

Подолгиот вовед на оваа статија е во функција на споделување на искуството и на сите наведени податоци, за да можат да се согледаат заедничките и различните искуства од минатата, пандемска учебна година во разни образовни средини. Тоа што во набљудувањето се наложи како

клучен заклучок и што сакам да го претставам во оваа пригода е следното: слушањето, како форма на јазична интеракција и како јазична вештина, во онлајн наставата е поинтензивно застапено отколку читањето.

Слушањето и читањето во наставата имаат двоен статус: 1. на алатки за јазична комуникација и 2. на јазични вештини како наставни содржини. Во основата на двата аспекта на овие две комуникациски активности е вграден јазикот. Нас нè интересира нивниот јазичен аспект, и покрај тоа што сме свесни за слушањето и читањето како феномени од мултидисциплинарен вид.

Ќе наведеме неколку лингвистички дефиниции за јазикот:

1. Едвард Сапир (Edward Sapir) – „Јазикот е исклучиво човечки и неинстинктивен метод на соопштување мисли, емоции и желби со помош на волево создадени симболи.“ (Sapir 1921: 5-14)

2. Џорџ Трејџер – „Секој јазик е систем од арбитрарни гласовни симболи со чија помош припадниците на едно општество остваруваат интеракција во рамките на својата севкупна култура.“ (Trager: 1949)

3. Роберт А. Хол – „Јазикот е институција во чии рамки човечките суштества комуницираат и стапуваат во интеракција со помош на арбитрарни орално-аудитивни симболи што вообичаено ги користат.“ (Hall 1964: 17-30)

4. Џон Лајонс – „Јазичите се главните комуникациски системи што ги користат одредени групи луѓе во рамките на општествените групи и на општеството на кое му припаѓаат.“ (Lyons 1981: 4-6)

5. Фердинанд де Сосир – „Јазикот е произволен систем на знаци составен од означителот и означеното. Со други зборови, јазикот е, прво, систем што не е заснован на никаква логика или причина и, второ, системот ги опфаќа и објектите и изразите што се користат за објекти. Трето, предметите и изразите се произволно поврзани. И, конечно, изразите вклучуваат звуци и графеми што ги користат луѓето за зборувањ и пишување, односно, за комуникација.“ (De Saussure 1983: 9-26).

Секоја од овие пет дефиниции, како и многу други пред и по нив, објаснувањето на јазикот е комуникациски насочено, што е разбирливо со оглед на неговата способност за меѓучовечка интеракција во која се разменуваат информации (Пандев 2013: 118).

Слушањето е дел од јазичната комуникација што е најмногу застапен во секојдневната интеракција со надворешниот свет. Тоа се должи, пред сè, на човековата способност да ги прима звучните дразби од околината со сетилото за слух. Едноставно, можеме и не мораме секогаш да зборуваме или да пишуваме, но не можеме да ја ограничиме нашата способност

постојано да слушаме. Слушањето е психолингвистички процес што се состои од разни нивоа на активности, од восприемање звуци до вклучување на личното искуство и на културолошкиот и социолошкиот контекст во определувањето на значењето на слушнатата информација. Така што ученикот на часот не е само пасивен восприимач и сведок на звучни дразби, туку со севкупноста од ментални способности и со својот интелектуален и со знаен капацитет, во текот на слушањето, тој е активен учесник во комуникативниот процес (Lee, Van Patten: 2003) Комуникацијата се дефинира како чин на изразување и толкување на значењето. Слушањето и зборувањето не можат да постојат одвоено. Во зависност од тоа дали слушателот ќе се вклучи во комуникативниот акт како говорен соучесник, како учесник во разменувањето информации со другиот говорител или не, слушањето може да биде двонасочно или еднострано.

Слушањето и читањето традиционално се сметале како пасивни јазични вештини. Меѓутоа, согледувањето на важноста на улогата на разбирливиот инпут во процесот на усвојувањето на јазикот, довело до прифаќање на читањето со разбирање како рецептивен, а сепак активен процес. На читањето со разбирање се гледа како на „комуникација, ментален процес, како на активно учество на читателот во создавањето на значењето, како манипулирање на стратегиите, како на повеќе рецептивна отколку пасивна вештина.“ (Barnett: 1989)

Според типот на комуникацијата, вештините слушање и читање се определуваат како:

- интерперсонални – јазичната интеракција се одвива помеѓу две или повеќе лица;
- нелинеарни – се остваруваат преку повеќе од една димензија/од еден канал/од едно сетило;
- динамични – се одвиваат во времето како процес, најопшто земено, а не само во еден даден момент;
- симболични – тие се дел од намерната комуникација и ги опфаќаат знаците што ги создаваат со намера да бидат знаци за примачот;
- гласовни (слушањето) и негласовни (делумно читањето) – се реализираат со помош на сетилата за слух и за вид, но едносетилната комуникација кај луѓето е ретка, различните видови сетилна комуникација меѓусебно се комбинираат;
- вербални – се засноваат на употребата на зборовите и на јазични единици од повисок ранг;

- посредни – се остваруваат со посредство на галасот, воздухот, хартијата, аудио- и видеоснимките и други материјални средства како посредници во комуникацијата;
- еднојазични или повеќејазични – во зависност од тоа дали комуникацијата се одвива на еден или на повеќе јазици, во зависност од јазикот на некој од испраќачите или примачите на пораката и
- интракултурни или интеркултурни – во зависност од тоа дали комуникацијата се одвива меѓу припадници на иста или на различни култури. (Пандев 2013: 126-141)

Слушањето, како јазична активност и јазична вештина, во животот, воопшто, и на часовите е повеќе застапено од читањето, а една од причините за тоа е самата природа на слушањето како физиолошки процес. Слушањето, во основа, е реакција на сетилна дразба, а читањето е реакција на информација што прво мора да се прими, па да се преработи низ разни когнитивни механизми. Читањето, исто така, со еден свој дел е реакција на сетилната дразба за вид, но човековата свест исконски е насочена првенствено да реагира на звук, а потоа на виден објект. Од друга страна, полесно е во животот и на час учениците да се стават себеси во позиција да слушаат и да зборуваат, отколку да читаат. „Читањето не е природен процес. Човечките умови се поврзани за да зборуваат, не за да читаат. Читањето како вештина е човечки изум. Читањето и пишувањето се стекнати вештини за кои човековиот ум сè уште не е целосно развиен.“ (Lieberman, Shankweiler & Lieberman 1989: 1-33)

Овој заклучок безрезервно важи и часовите што се дел од вообичаената настава со физичко присуство, но при онлај наставата ова е произразено од следните причини:

- пократко времетраење на часовите (30 минути);
- голем процент на ученици што од технички причини не можат на часот да се вклучат со камера;
- ограничена можност за учениците да се гледаат лице в лице, како поттик за меѓусебното општење, воопшто, па и за читањето, како сложена ментална активност;
- ограничена можност за пофреквентно споделување текстови за читање;
- ограничена можност за увид и контрола врз индивидуалното тивко читање на учениците;
- ограничени можности за техничка поддршка на секакви видови текстови за читање;

- ограничени способности на некои наставници за манипулација со техничката опрема потребна за онлајн наставата;
- помала доброволна вклученост на учениците со активности;
- ограничена можност за визуелно воспримање од екран на текст напишан со помал фонт;
- помала мотивација на учениците за внимателно следење на пишаните наставни содржини и др.
- Сите наведени и други причини за намалувањето на активностите за разни видови читање на часот, наведуваат на следниве заклучоци:
 - дека онлајн наставата е многу комплексна форма на организација и на изведување на воспитно-образовниот процес;
 - дека искуствата од минатите две учебни години со онлајн настава се мали по обем, но доволни како број на согледани состојби на кои треба да се работи за нивно подобрување и
 - дека соодветните служби при Министерството за образование и наука и Бирото за развој на образованието треба да ги стават во погон сите расположливи ресурси и капацитети за собирање материјал, анализирање и пристапување кон најсоодветни и најкорисни начини за надминување на состојбите што стојат на патот на квалитетната онлајн настава по македонски јазик.

Онлајн наставата нема да заврши со завршувањето на пандемијата. Поради својата физичка, временска, техничка и други форми на приспособливост, како и поради многу свои позитивни страни и предности во однос на наставата со физичко присуство, таа ќе остане како трајна придобивка од едно, речиси, експериментално спроведено „итно образование на далечина“.

Користена литература

Алексова, Г. (2011). Наставата по македонски јазик како немајчин - втор или странски (актуелни состојби и перспективи). *СТАВОВИ ПРОМЈЕНА – ПРОМЈЕНА СТАВОВА Меѓународни тематски зборник радова, Филозофски факултет Никшиќ, Никшиќ, 182-187.*

Алексова, Г. (2013). *Современата наспрема традиционалната настава по втор јазик – јазичната вештина слушање. Едиција Филолошка истраживања данас – Језик и образование, Том II, Филолошки факултет – Универзитет у Београду, Београд, 202-217.*

Пандев, Д. (2013). Општа реторика – дискурсна лингвистика. *Универзитет „Св. Кирил и методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје*, Скопје.

ПРИРАЧНИК за наставата по немајчин јазик за наставниците од основното, средното и високото образование / (Гордана Алексова . . . и др.) – Скопје: Британски совет, 2011. – VI, 131 стр.

Jelaska, Z. (2005). Jezik, komunikacija i sposobnost – nazivi i blisko značnice. *Jezik*, 52., 4, Zagreb, 128-138.

Barnett, M.A. (1989). *More than Meets the Eye. Foreign Language Reading: Theory and Practice*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Regents.

Hall, Fr. R., (1964). *Introductory linguistics*. Philadelphia: Chilton Books.

Koludrović, M. (2020). Prednosti i nedostaci sinkrone i asinkrone online nastave u obrazovanju odraslih. *Otvoreni obrazovni resursi*, 08/26/2020 - 12:00. *Europska Komisija, EPAL Electronic Platform for Adult Learning in Europe*.

Lee, J., Van Pateten, B. (2003). *Making Communicative Language Teaching Happen*. 2. ed. New York: McGraw-Hill.

Liberman, I. Y., Shankweiler, D., & Liberman, A. M. (1989). The alphabetic principle and learning to read. In D. Shankweiler & I. Y. Liberman (Eds.), *Phonology and reading disability: Solving the reading puzzle* (pp. 1–33). *The University of Michigan Press*.

Lyons, J. (1981). *Language Arts & Disciplines*. Cambridge University Press, 4-6.

Sapir, E. (1921). *Language – Introduction to The Study of Speech*. New York: Harcourt Brace, 5-19.

De Saussure, F. (1983). *Course in General Linguistics (Edited and annotated by Roy Harris)*. Bloomsbury Academic, 9-26.

Trager, G. *Trager The field of linguistics*. Norman, Okla: Battenburg Press. <http://www.bookderives.com/2020/04/08/language-definition-characteristics-change/> пристапено на 16.12.2021 во 15:46

Willis, B. editor p. cm. (1994). *Distance Education: Strategies and Tools*. Educational Technology Publications, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 41-62.

<https://okc.rs/sinhrono-vs-asinhrono-ucenje-u-onlajn-edukaciji/> пристапено на 15.12.2021 во 18:43

https://epale.ec.europa.eu/sites/default/files/prednosti_i_nedostaci_sinkrone_i_ansinkrone_online_nastave_u_obrazovanju_odraslih_morana_koludrovic.pdf пристапено на 15.12. 2021 во 19:08

Gordana Aleksova

Ss. Cyril and Methodius University in Skopje

„Blaze Koneski“ Faculty of Philology

Department of Macedonian Language and South Slavic Languages

LISTENING AND READING AS COMMUNICATION AND AS DIDACTIC ANIFESTATIONS IN THE ONLINE LEARNING OF THE MACEDONIAN LANGUAGE

The paper will present the two aspects of inclusion of the listening and reading skills in the online learning - as tools of communication and as language skills in the process of learning of the Macedonian language as L2. Additionally, real-world teaching experiences will be presented regarding the fact that online learning allows listening as a form of language interaction and as a language skill to be more intensively represented/included in the lessons than reading. The reasons for this phenomenon are multifaceted: the duration of the classes, the possibilities for technical support of this type of teaching, the possibilities of the teachers and the students to connect and actively participate in the lessons, the low percentage of presence and involvement of the students in the lessons, the motivation of the students to carefully follow the lesson contents, especially written materials, etc. The teaching of the Macedonian language in the primary school education system, for classes with a different primary language of learning i.e. for classes to which Macedonian is not a native language, has been studied and is taken as base for the information that will be put forth in the paper. It is all about teaching that is performed online, and in the current pandemic conditions, according to a reduced curriculum and 30 minutes long classes.

Key words and phrases: listening, reading, communication, language skills, Macedonian language, lesson, online learning

Персида Лазаревић Ди Ђакомо
Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti-Pescara
lazarevic.persida@gmail.com

СЛОВЕНСКА КУЛТУРА У КОНТЕКСТУ ДИГИТАЛНЕ ПЛАТФОРМЕ ИТАЛИЈАНСКОГ УДРУЖЕЊА СЛАВИСТА

Сажетак:

У овом раду ће се анализирати словенска култура у контексту дигиталне платформе Италијанског удружења слависта (*Associazione italiana degli slavisti - AIS*): <https://associazioneslavisti.com/> која је референцијална тачка за славистичка истраживања и универзитетску наставу у Италији.

Кључне речи:

Италијанско удружење слависта, дигитална платформа, славистика

Италијанско удружење слависта – *Associazione italiana degli slavisti* (AIS) представља слободно удружење проучавалаца славистике које је основано у Риму 1971. године. Циљ овог удружења је да промовише славистику у Италији, да подстиче дијалог између својих чланова и између универзитета, студијских центара и институција које се на различите начине и различитог интензитета баве словенским светом и словенским питањима, како у Италији тако и ван италијанских граница. Ово удружење сарађује и са другим, сличним италијанским удружењима те са Националним универзитетским саветом (*Consiglio Universitario Nazionale – CUN*: <https://www.cun.it/homepage/>), затим са Министарством универзитета и истраживања (*Ministero dell'Università e della Ricerca – MUR*: <https://www.mur.gov.it/>), као и са Националном агенцијом за вредновање универзитетског система и истраживања (*Agenzia Nazionale di Valutazione del Sistema Universitario e della Ricerca – ANVUR*: <https://www.anvur.it/>) у циљу подстицања развоја истраживања у области славистике и наставе славистике на италијанским универзитетима. Удружење има свој орган, часопис *Studi Slavistici* (Славистичке студије) који излази два пута годишње, и издавачко коло *Biblioteca di Studi Slavistici* (Библиотека славистичких студија). Сваких пет година Удружење организује свој национални конгрес.

Такође подржава и нуди своје покровитељство другим научним иницијативама од посебног значаја. У оквиру Међународног комитета слависта (МКС), Удружење представља њен председник.

Делатност Италијанског удружења слависта користи се дигиталном платформом која је неколико пута мењала сајт и чија је последња верзија веб-локације, од 2020. године, следећа: <https://associazioneslavisti.com/>. Ради се о фундаменталном експедијенту овог Удружења, које је већ постало неизбежно јер омогућава како директан и експедитиван контакт са члановима Удружења, тако и изравну комуникацију ван самог Удружења. Ради се о динамичком веб-сајту који се често освежава и допуњује новим информацијама. За пројекат сајта су одговорни Ђовани Салучи (Giovanni Salucci) и Аријана Марини (Arianna Marini), за графику Аријана Марини, за информатички развој: Маурицио Раго (Maurizio Rago) и Ребека Дел Бене (Rebecca Del Bene), а сајт је реализовао *Progettinrete* са WCM-ом.

На почетној страни сајта Удружења мени одређују три главне картице: 1) „О нама“; 2) „Извори за истраживања“; 3) „Издавачка делатност и догађаји“.

Кад се изабере картица „О нама“ могуће је изабрати подкартицу „Кратки историјат удружења и главне карактеристике“. После тога следи „Дефиниција сектора“, подкартица која пружа управо дефиницију научно-дисциплинарног сектора славистике онако како је славистика регистрована у Министарству универзитета и истраживања. Ради се о следећој дефиницији славистике:

Научно-дисциплинарни сектор Л-ЛИН/21 обухвата студије које се односе на писане и усмене, књижевне и некњижевне текстове, који су настали на једном од различитих словенских језика (белоруски, бугарски, чешки, хрватски и српски и босански и црногорски, македонски, пољски, руски, лужичко-српски, словачки, словеначки, украјински и црквенословенски), укључујући њихове дијатопске и дијастратичке варијанте, као и језике различитих словенских мањина. Ове студије могу бити књижевне и филолошке природе, а тичу се старих, модерних и савремених текстова, са посебном пажњом на критичко разумевање тематске, фигуративне, формалне и историјско-културолошке димензије, или језичке природе, и истражују, синхроно или дијахроно, аспекте фонолошких, морфолошких, синтаксичких, лексичких, прагматичких и текстуалних или социолингвистичких и историјско-лингвистичких питања једног или више словенских језика.

Научно-дисциплинарни сектор Л-ЛИН/21 обухвата и студије које се односе на наставу словенских језика, као и оне посвећене превођењу и тумачењу са словенских језика на италијански и са италијанског на словенске језике.

Као што се види, сама, званична дефиниција сектора славистике манифестује извесне проблематике: у једном једином термину – „славистика“ – садржани су сви словенски језици, књижевности и културе, што условљава како истраживачки рад, тако и пре свега наставу те радна места на универзитетима. Исто тако, кад је реч конкретно о језику којим говоре Срби, Хрвати, Босанци и Црногорци, и који је до скоро званично, у самој дефиницији гласио „српско-хрватски“, на предлог Удружења италијанских слависта, добио је име „хрватски и српски и босански и црногорски“ чиме се везником „и“ предлаже решење за језик који у суштини и даље на разним катедрама у Италији званично носи назив „српско-хрватски“ или „српски и хрватски“.

Подкартица „Статут“ садржи Статут Удружења, и у чл. 1 Удружења наводи се следеће:

Члан 1 Статута указује да је *AIS* слободно удружење научника чија је сврха да фаворизује напредак славистике, и да успоставља органску везу међу људима, студијских центара и италијанских и страних институција које се баве словенским светом на националном и међународном нивоу. Удружење је заступљено у оквиру Међународног комитета слависта. У том циљу, *AIS* организује конвенције, семинаре и конгресе о славистици, промовише и издаје часописе и студије о словенским темама, одржава и негује односе са другим научним удружењима блиским овој дисциплини.

AIS може, по потреби или на иницијативу председника и на основу одлуке Управног одбора, да сазове састанке италијанских универзитетских професора словенских дисциплина, историје словенских земаља и било које друге дисциплине која има везе са сврхом *AIS*-а, да расправља о јавним, законодавним или административним иницијативама од заједничког интереса и да саставља документе који се шаљу надлежним органима управљања универзитетима, укључујући *CUN*, *MIUR* и *ANVUR*, у вези са постављањем и развојем наставе дисциплине славистике у оквиру италијанских универзитетских система на националном нивоу.

Тренутно председништво сачињавају: председник Кристијано Диди (Cristiano Diddi, Sapienza Università di Roma), саветници: Ана Бонола (Anna Bonola, Università Cattolica del Sacro Cuore, Milano) и Андреа Чекерели (Andrea Ceccherelli, Università di Bologna), секретар Клаудија Оливијери (Claudia Olivieri, Università degli Studi di Catani), благајник Стефано Алое (Stefano Aloe, Università degli Studi di Verona). За сајт Удружења одговорна је Алесандра Карбоне (Alessandra Carbone).

Следи затим картица „Наши чланови“ која садржи имена свих чланова Удружења по абecedном реду и где се може приступити преко налога.

После тога се указује како се учланити у Удружење, тј. на основу предлога два члана Удружења и курикулума, као и чланарина.

Кад се изабере подкартица „Међународна сарадња“, могуће је прочитати о Међународном комитету слависта (МКС), основаном у Београду 1955. године, који има задатак да организује међународне конгресе сваких пет година и координира рад разних комисија. Наведено је да Међународни комитет слависта подразумева национална удружења слависта следећих земаља: Аустралије и Новог Зеланда, Аустрије, Белгије, Белорусије, Босне и Херцеговине, Бугарске, Канаде, С, Данске, Естоније, Финске, Француске, Јапана, Велике Британије, Грчке, Индије, Израела, Италије, Литваније, Македоније, Молдавије, Норвешке, Холандије, Пољске, Чешке, Румуније, Русије, Србије, Словачке, Словеније, Шпаније, Сједињених Америчких Држава, Шведске, Швајцарске, Украјине, Мађарске. На истој локацији може се приступити списку досадашњих „Конгреса“ МКС-а као и списку „Комисија“ МКС-а.

Друга картица менија је: „Извори за истраживања“ и кад јој се приступи могуће је наћи пре свега информације о „Докторату“, а унутар те подкартице приступа се „Конкурсима“ за докторате и „Лекцијама“ на разним докторатима у Италији. После тога следи „Мапа славистике“: кад се приступи овој подкартици на екрану се појави мапа Италије које је подељена по регијама и тиме што се кликне на одређену регију могуће је одмах сазнати који универзитети у дотичној регији садрже славистичке катедре те који професори и истраживачки предају на дотичним катедрама, као и које су уже славистичке специјалности. Ова мапа на једном месту пружа концизан преглед италијанске славистике, распоред специјалности и славистичких језика по универзитетима те одражава у доброј мери слику заступљености појединих славистичких језика и књижевности на италијанским универзитетима.

Следи затим подкартица „Новости из издавачких кућа“ везаних за славистику, те подкартица „Догађаји“ (такође наравно везане за славистички свет), а потом позиви за учешће на конференцијама, скуповима и конгресима (тзв. *Call for Papers*, термин који је практично озваничени синоним у Италији за позиве за учешће). Подкартицом „Славистички историјски архив“, пак, Удружење преко дигиталне платформе намерава да подстакне ширу циркулацију текстова везаних за славистику која су од посебне научне вредности. Реч је о делима која су настала и која су објављена у Италији, и која по намерама Удружења треба да дају представу

о опсегу и разноврсности интересовања која је одувек карактерисала традицију италијанске славистике.

Такође приступом картици „Извори за истраживања“ могуће је приступити следећим „Корисним линковма“: дигиталне библиотеке и збирке текстова, портали који су у вези са славистиком, корпора, библиотеке и архиви, славистичка удружења у свету, фонтови за ћирилицу и глаголицу.

У трећој картици менија – „Издаваштво и делатност Удружења“ налази се пре свега картица „Конгреса Удружења“ која онеме који јој приступи указује да је до сада одржано седам конгреса Удружења италијанских слависта: 1. Напуљ-Сејано ди Вико Еквенсе, 1992; 2. Болоња, 12-14.02.1998; 3. Форли, 07-09.06.2002; 4. Удине, 20-23.09.2006; 5. Фаенца, 22-24.09.2011; 6. Торино, 28-30.09.2016; 7. Падова, 06-09.06.2022.

После тога следе картице „Коло библиотеке Славистичких студија“ и „Часопис *Studi Slavistici*: овај часопис (<https://oaj.fupress.net/index.php/ss>) Италијанског удружења слависта излази два пута годишње по систему отвореног приступа (*open access*). Објављује научне чланке и студије о словенским књижевностима, језицима и културама, са посебном пажњом на упоредну перспективу и методолошка питања; такође је у часопису могуће наћи дискусије, и рецензије књига. Часопис се налази на списку часописа Националне агенције за вредновање универзитетског система и истраживања: ради се о веома специфичној ситуацији у Италији, где су часописи подељени на тзв. „Часописе класе А“ (https://www.anvur.it/wp-content/uploads/2022/12/Elenco-riviste-classeA_Area10_Vquad_221222.pdf) и „Научне часописе“ (https://www.anvur.it/wp-content/uploads/2022/12/Elenco-riviste-scient_Area10_Vquad_221222.pdf), с тим што се часописи „Класе А“ више вреднују и подразумевају.

Ту се налази и подкартица за „Славистичке часописе“ а тј. све славистичке часописе који излазе у Италији: *Avtobiografija* (<https://www.avtobiografija.com/index.php/avtobiografija>), *eSamizdat* (<https://www.esamizdat.it/ojs/index.php/eS>), *Europa Orientalis* (<http://www.europaorientalis.it/>), *pl.it /rassegna italiana di argomenti polacchi* (<https://plitonline.it/>), *Ricerche slavistiche* (https://rosa.uniroma1.it/rosa01/ricerche_slavistiche), *Russica Romana* (<http://www.libraweb.net/riviste.php?chiave=72>), *Slavia. Rivista trimestrale di cultura* (<http://www.slavia.it/>), *Slavica TerGestina* (<https://slavica-ter.org/journal-web-archive>), *Balcania et Slavia* (<https://edizionicafoscari.unive.it/en/edizioni4/riviste/balcania-et-slavia/>).

Следи подкартица „Библиографија италијанске славистике“ – страница која садржи објављене библиографије италијанских слависта (pdf

формат) и на тај начин се има увид у целокупну или скоро целокупну истраживачку делатност италијанских слависта. Могуће је дакле преузети библиографије, које се од 2018. ажурирају (за ажурирање је заслужан Габријеле Мацители (Gabriele Mazzitelli), библиотекар Универзитета у Риму „Тор Вергата“) и које се односе на следеће периоде: 1973-1978, 1078-1983, 1983-1988, 1988-1993, 1993-1997, 1998-2002, 2003-2007, 2008-2012, 2013-2015 (ажурирано: 26.04.2018), 2016 (ажурирано 08.01.2020), 2017 (ажурирано 20.09.21), 2018-2020 (ажурирано 09.12.2021).

На крају је могуће приступити „Видео снимцима и галерији фотографија“: На овој страници резервисаној за мултимедијалну архиву доступни су аудио и видео снимци састанака, конференција, лекција и догађаја везаних за словенски свет. Секцију отвара видео интервју са чувеним италијанским славистом Сантеом Грачотијем, професором емеритусом Универзитета „Сапиенца“ у Риму и чланом Академије „Деи Линчеи“. Ова страница предвиђа стриминг преносе конференција, лекција доктората и сл. Такође би овај канал могао да се користи и иза састанке, али и догађаје који нису уско везани за академски свет.

Као што се види, дигитална платформа Удружења италијанских слависта пружа увид у словенску културу кроз призму италијанских проучаваоца славистике. На основу приступа разним картицама, добија се слика о присуству словенских језика, књижевности и култура на универзитетима у Италији, о организацији славистике и ужих славистичких предмета, о истраживачкој и наставној делатности италијанских слависта, о евентуалним перспективама развоја славистике у будућности.

Сајтографија

- <https://www.cun.it/homepage/>
- <https://www.mur.gov.it/it>
- <https://www.anvur.it/>
- [https://associazioneslavisti.com/.](https://associazioneslavisti.com/)
- https://www.anvur.it/wp-content/uploads/2022/12/Elenco-riviste-classeA_Area10_Vquad_221222.pdf
- https://www.anvur.it/wp-content/uploads/2022/12/Elenco-riviste-scient_Area10_Vquad_221222.pdf
- <https://www.avtobiografija.com/index.php/avtobiografija>
- <https://www.esamizdat.it/ojs/index.php/eS>
- <http://www.europaorientalis.it/>
- <https://plitonline.it/>

https://rosa.uniroma1.it/rosa01/ricerche_slavistiche
<http://www.libraweb.net/riviste.php?chiave=72>
<http://www.slavia.it/>
<https://slavica-ter.org/journal-web-archive>
<https://edizionicafoscarini.unive.it/en/edizioni4/riviste/balcania-et-slavia/>

Persida Lazarević Di Giacomo
Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti-Pescara

SLOVENIAN CULTURE IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL PLATFORM ITALIAN ASSOCIATION OF SLAVISTS

In this paper, Slavic culture will be analyzed in the context of the digital platform of the Italian Association of Slavists (Associazione italiana degli slavisti - AIS): <https://associazioneslavisti.com/>, which is a reference point for Slavic research and university teaching in Italy.

Key words:

Italian association of Slavists, digital platform, Slavic studies

Andrew J. M. Smith
Emporia State University
asmith37@emporia.edu

PROBLEMS OF ACCESSIBILITY IN TEACHING WITH HISTORICAL DIGITAL MATERIALS IN AN ONLINE GENEALOGY COURSE.

The legal requirement for accessible course materials in the United States creates challenges for the instructor in any online genealogy course in teaching necessary deciphering and interpretative skills while providing equitable access to materials. Accessible materials can improve learning for all by fostering different learning styles and providing multiple representations but may also remove opportunities for skills development. The quality of digitized source documents and machine transcriptions requires human transcription to provide appropriate accessible materials.

Keywords: accessibility, digital records, genealogy instruction, library science education, online pedagogy

The professional code of librarians emphasizes equality of access to information and this applies to library science education as much as to library services. Online education can overcome many barriers to access for people with disabilities and a range of accessibility techniques can be added to course materials to enable them to access all course materials and derive full benefit from the learning environment. Some of these accessibility additions, however, may limit the opportunities for the development of particular skills and a balance must be found between learning opportunity and accessibility.

1 Accessibility and Legal Requirements

1.1 Legal Requirement for Accessible Materials

In 2017 the United States Access Board, the government entity charged with ensuring full and equal access to all Americans, issued an update to Section 508 of the 1973 Rehabilitation Act which requires all federally funded activities and programs be accessible to people with disabilities (United States Access Board n.d.). In particular, Section 508 applies to information communication technologies (ICT) and the revised ruling focused more on functionality than specific product types, incorporated the World Wide Web Consortium (W3C)

accessibility guidelines,¹ insisted that both hardware and software must be compatible with assistive technologies designed to help people with disabilities, and defined the scope of the ruling to include both all outward-facing institutional activities, as well as certain inward-facing activities (U.S. General Services Administration n.d.). As universities receive federal funding through a multitude of programs including grants and contracts and particularly student loans, the requirements of the Section 508 update apply to the majority university activities, including the conduct of online teaching and course delivery.

Different administrations of the U.S. government have interpreted the legal accessibility requirements in different ways over the years, with the administration under President Obama adopting a just-in-case definition, while under President Trump a just-in-time interpretation was used. The difference between these two positions is that while under a just-in-time interpretation the particular accessibility accommodations only need to be provided if a request is made by a student with particular disabilities, the just-in-case interpretation requires that the accommodations are present in the course and course materials from their creation, even if there is no specific request for them. At the time of writing there is as yet no indication of how the current U.S. administration will choose to interpret and enforce the requirements of the law.

1.2 Accessibility - Definition

Accessibility has a specific definition within the 508 legislation (U.S. Department of Health and Human Services 2020). Under this definition all text documents must be machine readable, which means that word processed or pdf documents must be compatible with screen-reading software applications. Documents must therefore be created with proper attention to formatting and structure, with the emphasis on using the software tools to create consistent formatting, document structure such as headings, and the inclusion of white space for visual organization and appeal. This entails using styles to create and identify headings and, for example, employing line spacing definitions to add extra white space between paragraphs rather than inserting blank lines to create additional space or using the space bar or tab key to center or indent headings. All documents must also contain appropriate metadata and pdf documents must be properly tagged, bookmarked, and have their reading order defined. Visual images, whether separate items or contained within documents, must also contain alternative text (alt-text) to describe the content of the image or be marked as

¹Full details are found in the 2018 publication Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1 at a glance.

decorative images that may be ignored by screen-readers. Video materials must contain closed captions. Videos provided with an accompanying transcription, rather than closed captions, technically do not meet the legal accessibility requirements.

1.3 Advantages of accessible courses

Thus, there is a legal requirement in the United States for all course materials in an online course to be accessible to people with disabilities with the aid of software aids such as screen readers. However, providing accessible materials can also improve learning for all students in the class by catering to different learning styles, including both visual and aural learners, by providing multiple representations of course content thus providing different ways to engage with the material and simply by providing repetition and redundancy, so the course material is presented multiple times with a course module.

2. Genealogy and Digital Records

2.1 Genealogy Definition

Genealogy is defined as “an account of the descent of a person, family, or group from an ancestor or from older forms” or “the study of family ancestral lines.” (Merriam-Webster, n.d.) Genealogical research depends on the discovery, deciphering and interpretation of older hand-written records or source documents including what are termed vital records, containing information on births, marriages and deaths; census records which are usually produced every ten years; legal documents such as wills and testaments, probate records and documents related to the sale and registration of land and property; and other miscellaneous documents such as ship’s passenger manifests, immigration forms, and military registration or enlistment forms. Additional records exist in printed form including city and business directories; school and university yearbooks; directories of professions or professional organizations; and newspapers.

2.2 Historical Documents

Source documents tend to exist as single copies and are generally location bound, being contained in one national, regional or local government repository, an individual library or a private archive. However, with the greatly increased interest in genealogy as a hobby, many record sets have been digitized, both as a means of preservation by restricting the use of the historical materials and as a means of providing greater access, usually for commercial gain. Three large companies dominate the commercial market: Ancestry, FindMyPast and

MyHeritage, based respectively in the United States, in Great Britain and in Israel, while one religious not-for-profit organization, FamilySearch, is also based in the United States. Each of these entities offers a wide array of digitized records under license from the owners. While FamilySearch does not charge for access to its record collections, the commercial companies require a paid subscription to access the majority of their records, although some record sets are provided free of charge by all providers. Each company may offer access to the same set of records, depending on licensing agreements and exclusivity clauses. Generally, the company that completes the work of digitizing a record set will have exclusive rights to provide access to those digital records for a period of some years before they become generally available. However, even if multiple companies offer the same record sets, they may provide different transcriptions or indexes of records and their search engines and search algorithms are different, so identical search terms in different sites can yield different results even within the same record sets. Records are being digitized rapidly, with one company reporting the addition of 30 million records within the past 12 months and now offering over 2 billion records (Findmypast 2021.). The other major companies also report large data sets: more than 30 billion records (AncestryCorporate 2021), over 15 billion records (MyHeritage n.d.), more than 9 billion “searchable names” (FamilySearch 2021.). Note that the generally accepted definition of a record is a single name connected to one event, so x million records does not mean x million documents or pages but x million references to individuals. Again note these are not necessarily unique individuals but may represent one person in multiple records such as an individual appearing in multiple censuses or in a series of city directories or newspaper articles.

2.3 Creation and Processing of Digital Records

Although many of these documents are available in digital form, the quality of the digital image is dependent on the clarity and condition of the original documents as well as the technical specifications of the digitization process and the presentation of the actual digital images. Optical character recognition (OCR) is commonly used by many providers of digitized historical documents and, although high levels of accuracy can be achieved, the large-scale nature of many of these digitization projects means that individual documents may not have accurate OCR transcriptions, with information either incorrect or missing. In addition, transcriptions may include only a subset of the information in the original document or may summarize or regroup information differently from the original.

2.4 Problems of Digitization

As the accessibility requirements of the 508 update are only legally required of entities receiving federal funds, the commercial and not-for-profit organizations providing the majority of digitized records for genealogical study have no obligation to provide accessible records and do not in the majority of cases. In addition to the material obtained, digitized and provided by the organizations themselves, each also offers material uploaded by users or subscribers, often consisting of photographs or copies of personal family documents. Little of this material is provided with metadata or accessible features such as alt-text.

3. Role of Librarians in Genealogical Research

Librarians fill an important support role for amateur family historians and must understand what records are available, where they can be found, how to search for and retrieve them and, most importantly, how to read and interpret them correctly. There are many more websites offering genealogical records in addition to the four mentioned above, many of them providing open, unpaid access and students must be made aware of the extent and complexity of available materials so they can help library patrons discover answers to genealogical questions.² When teaching library science students about genealogical records, instruction must be given in the use of original documents, including vital records (births, marriages and deaths), wills and testaments, and census forms, among others. Students must learn to decipher the styles of handwriting used at different historical periods as well as recognize individual handwriting variations and must also become familiar with common abbreviations for names, relationships and other common shorthand techniques, so that documents are accurately decoded and interpreted.

4. Genealogy in Library Science Education

4.1 Teaching Challenges

The accessibility requirement raises challenges for the instructor in any online genealogy course. There is a balance between deciphering and interpretative skills in the use of historical documents. It is essential that students learn how

² The standard research tool is Cyndi's List, which provides links to over 315,000 genealogy-related websites and sources of records in more than 225 categories (Ingle 2021)

to decipher a document and to provide an accurate transcription of all material contained within it. (Automatic OCR very often simply omits information that is not in an expected form, such as text that is written perpendicular to the main body of text or that is difficult to read, such as crossed out or interpolated words.) Not only must basic instruction in palaeography (the study of handwriting) be introduced, but students must be taught how to exploit the capabilities of different software programs to aid in producing accurate transcriptions. Such techniques include zooming in or out to change the magnification, rotating documents or images, and changing background colours or reversing images to provide negative views, all of which may serve to make writing more legible.

Students must also be taught to use all content within a particular document to aid in its deciphering by identifying known words, comparing difficult or unknown words across multiple entries or pages and also by the use of external tools such as maps or gazetteers to provide possible place names or to confirm tentative transcriptions. They must learn to identify relevant information within a document that may contain many different names and information that is not related to the particular search in question. They must learn the difference between literal transcriptions and understood transcriptions, for example in the case of name, occupation or other abbreviations, as well as the dangers of assuming certain abbreviations are being used in a single, expected way.

It is also important for students to understand that reliance on machine transcriptions without reference to original sources may lead to error either through the introduction of mistakes in the transcriptions themselves or the fact that not all information may be transcribed. Both human and machine transcription are prone to error, so it is important to use available transcriptions as an additional tool rather than as a source document, where possible. It is also worthwhile remembering that the goal of machine transcription in the commercial genealogy field is to provide as many records as possible, as this is what is perceived to give each company a competitive advantage, so speed of processing is of greatest concern. Neither accuracy or correction of error is particularly important, as this is both time consuming and expensive to effect and neither process is considered to provide a commercial benefit beyond the original digitization.

Sound interpretation must also be fostered and students encouraged to make logical inferences from individual documents and the sum of all available evidence. This is often best encouraged by immersion learning and allowing students to experiment with deciphering and interpreting information within a carefully constructed collection of original documents presented in digital form.

4.2 Providing Accessible Materials

The difficulty in providing fully accessible documents is in determining what accessible features should be provided, to which types of documents or materials, and the extent to which they should be provided. If documents are provided as images then it is easy to provide appropriate alt-text and thus meet the letter of the law, but the pictured document will not be available to a screen reader. If the document is transcribed before being provided to students, should all material be transcribed, leaving the student to determine the relevant information? Should only the target information be transcribed, bearing in mind the extra time and effort required to effect an accurate transcription of more material than is really of interest for the students' assignment? Should the format of the transcription follow exactly the format and layout of the original document, should it be edited to eliminate blank lines and table cells that are both frequent in original records and confusing to screen-readers while still retaining the broad outlines of the original, or should the information be presented in the easiest and most logical form for the screen-reader? If the last course of action is adopted, to what extent does the transcriber reorganize the information and how much reorganization and interpretation is permissible before the instructional benefit is lost?

Although in general the provision of accessible materials can be of benefit to all students in a class through providing multiple representations and appealing to different learning styles, emphasizing accessibility may undermine learning for those who do not require the accessibility accommodations provided. There must be a balance between providing equity of access for students with disabilities while still maintaining equity of learning opportunity for mastering the required skills. It may be that not all necessary skills can be taught with completely accessible materials. Exercises for some of the deciphering skills are simply not able to be presented in an accessible form without removing the skill-building opportunities for deciphering documents. In this case emphasis may need to be placed more on the development of the interpretative skills but with an accompanying realization of the limitations of machine and human transcription, at least until such time as the assistive technologies such as screen-readers are able to deal with a much wider range of input, including historical handwriting.

The preparation of fully accessible historical materials for interpretative instruction will require human transcription and a considerable investment of time and effort. The transcriber will require to have both a level of document expertise and also expertise in accessibility to ensure the transcriptions are both accessible and present the underlying data in ways that are true to the originals and still offer the opportunity for the desired skills development.

5. Conclusion

The goal of providing fully accessible materials fosters an inclusive educational environment and is in line with the professional ethics of librarians and teachers. However, specific skills within genealogical research may not be able to be taught effectively with such materials as the accessibility features may supplant the skills being taught. In addition, the customary benefits to all students of accessible materials may not be seen in this situation as those materials may diminish the learning experience and skill development. For students who do require accessible materials, a considerable investment of time and effort will be involved to provide high quality transcriptions that meet specific accessibility needs and this suggests that in this instance the emphasis will be on preparing materials as needed or just in time, rather than ensuring all materials are fully accessible prior to the commencement of the course or just in case.

Sources and Literature

AncestryCorporate. Company Facts (2021). www.ancestry.com/corporate/about-ancestry/company-facts Accessed 15 October, 2021.

FamilySearch. Company Facts (2021). <https://media.familysearch.org/company-facts/> Accessed 15 October 2021.

Findmypast. Top Reasons to Choose Findmypast (2021). www.findmypast.com/content/why-choose-findmypast (n.d.) Accessed 15 October, 2021.

Ingle, Cindy. Welcome to Cyndi's List. (2021). www.cyndislist.com/ Accessed 15 October 2021.

Merriam-Webster. Dictionary definition - genealogy. (n.d.). www.merriam-webster.com/dictionary/genealogy Accessed 6 October 2021.

MyHeritage. Collection Catalog (2021). www.myheritage.com/research/catalog Accessed 15 October, 2021.

U.S. Department of Health and Human Services. HHS Policy for Section 508 Compliance and Accessibility of Information and Communications Technology (ICT) (2020). www.hhs.gov/web/governance/digital-strategy/it-policy-archive/hhs-policy-section-508-compliance-accessibility-information-communications-technology.html Accessed 6 October 2021.

U.S. General Services Administration. Accessibility news: The section 508 update (n.d.) www.section508.gov/blog/accessibility-news-the-section-508-Update Accessed 6 October 2021.

United States Access Board. Information and Communication Technology (n.d.). www.access-board.gov/ict.html Accessed 6 October 2021.

World Wide Web Consortium (W3C) Web Accessibility Initiative. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1 at a glance (2018). www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/glance/ Accessed 6 October 2021.

Andrew J. M. Smith
Emporia State University
asmith37@emporia.edu

PROBLEMS OF ACCESSIBILITY IN TEACHING WITH HISTORICAL DIGITAL MATERIALS IN AN ONLINE GENEALOGY COURSE

Abstract

The legal requirement for accessible course materials in the United States creates challenges for the instructor in any online genealogy course in teaching necessary deciphering and interpretative skills while providing equitable access to materials. Accessible materials can improve learning for all by fostering different learning styles and providing multiple representations but may also remove opportunities for skills development. The quality of digitized source documents and machine transcriptions requires human transcription to provide appropriate accessible materials.

Key Words: genealogy, online teaching course, machine transcriptions

Катарина Јаблановић
Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево
katarina.dasic@gmail.com

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ „СТЕФАН ПРВОВЕНЧАНИ“ КРАЉЕВО – ОД ТРАДИЦИОНАЛНЕ КА ЕЛЕКТРОНСКОЈ КЊИЗИ

Издавачка делатност Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево са радом отпочиње 1985. године, када јој је поверено издавање часописа „Повеља: часопис за књижевност, уметност, културу, просветна и друштвена питања“, чији је власник до тада била Културно-просветна заједница општине Краљево, која га је 1971. године покренула. Исте године, са издавачким знаком Библиотеке објављена је прва монографска публикација – збирка песама „Оруђе сна“, краљевачког завичајног аутора Драгана Илића. Током времена издавачка делатност јасно је профилисана на објављивање књижевног часописа „Повеља“, поезије савремених домаћих и страних песника, књижевне критике и теорије. Повремено се објављују посебна издања, каталози изложби и библиографије. Поводом јубилеја – 150 година од оснивања читаонице у Карановцу, 2018. године, покренуто је издавање монографске публикације из области библиотекарства – зборника стручних радова у штампаном, и први пут у електронском облику.

Идући у корак са новим информационим технологијама у издаваштву, часопис „Повеља“ 2004. године почиње да излази у електронском облику на веб-сајту <http://www.komunikacija.org.rs>. На поменутом сајту доступна је архива бројева који су објављени од 2004. до 2012. године. Управо је завршен рад на пројекту дигитализације свих бројева „Повеље“ од 1971. године до данас и доступни су на званичном веб-сајту издавача.

У периоду од 1985. до почетка 2021. године објављено је близу три стотине наслова збирки поезије, књижевне критике и теорије, прозе, зборника, библиографија, каталога изложби, зборника стручних радова и суиздавачких подухвата. Дакле, издавачка делатност „Повеља“ је расла, гранала се, али и усвојила технолошке иновације, а о њеном значају у српском културном простору говоре како имена заступљених аутора, имена уредника едиција и библиотека, тако награде и признања која су издања завредела. У раду ћемо дати преглед и анализу досадашње издавачке продукције краљевачке Библиотеке, користећи грађу која је предмет истраживања и релевантну литературу.

Кључне речи: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево, „Повеља“, издавачка делатност, традиционална књига, електронска књига, књижевни часопис, домаћа поезија, страна поезија, књижевна критика, библиографија, библиотекарски зборници

1. Увод

Бавећи се питањем да ли је издавачка делатност потребна библиотекама др Драгана Сабовљев у раду „Издавачка делатност и финасирање библиотека: ко ту и шта издаје?“ закључује:

„Све више библиотека у Србији бави се издавачком делатношћу. Препознале су је као једно од средстава за испуњење своје мисије, као личну карту, особени знак, оно што их чини јединственим. [...] Библиотеке у Србији у великом броју определиле су се да промовишу своје фондове, своју завичајност, да се представе јавности кроз делатност коју најбоље познају и којом се баве – рад са публикацијама. Укореењена у неговању завичајности, јер су све библиотеке започеле издавачку делатност објављивањем дела знаменитих аутора из своје средине, првих књига младих аутора, часописи су се покретали из истих разлога, издавачка делатност многих библиотека прерасла је локалне оквире.“ (Сабовљев 2009: 20).

У раду „Библиотеке као издавачи серијских публикација“ Бојана Вукотић као предности библиотека издавача истиче: [...] стабилан правни и финансијски статус и делатност установе, релевантни кадровски ресурси, богатство специфичних извора, континуитет издавачке делатности, комплементарност са основном делатношћу, комплементарност са културно-просветним програмима, комплементарност са програмима других издавача, доминирају изворни културолошки мотиви, профитни интерес није доминантан, реалне могућности пласмана издања, могућности е-издања, значајна улога библиотека у локалној заједници“ (Вукотић 2018: 86).

Представљање издавачке делатности Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево јесте предмет рада. Основни задатак је представљање развојног пута „Повеље“,¹ а циљ рада јесте указивање на њен континуитет, квалитет и замашан број њених издања, те њен значај у локалној заједници и националном културном животу. За потреба рада користили смо објављене публикације које су предмет истраживања, до сада објављену литературу и извештаје о раду краљевачке Библиотеке у периоду од 1985. до 2020. године, доступне у њеној архиви.

Могућност библиотека да се баве издавачком делатношћу подстакнута је основним међународним документима из библиотечко-информационе делатности („IFLA/UNESCO Манифест за јавне библиотеке“ (1994), и на њему утемељене „Услуге јавних библиотека: ИФЛА/УНЕСКО упутства

¹ Према наслову часописа „Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу“, стожера око којег се формирало издаваштво краљевачке Библиотеке, потекао је и њен колоквијални назив.

за развој“ (2001)). На нивоу Републике Србије, чланом 2 „Закона о издавању публикација“,² прописано је да се издавањем могу бавити сва физичка и правна лица, те и библиотеке као установе културе имају ту могућност. Статути јавних народних библиотека, као основни акти којима се уређује њихова делатност, садрже део који се односи на основну делатност (91.01 – Делатност библиотека и архива), као и друге делатности међу којима може бити и издавачка (58.11 – Издавање књига; 58.14 – Издавање часописа и периодичних издања; 58.19 – Остала издавачка делатност).

У раду је најпре дат историјат издавачке делатности Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево. Детаљно је представљена концепција самог часописа „Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу“ и библиотека које су временом установљене. Изложен је преглед издања у оквиру додатка часописа „Повеља“ – „Препоручено“ и „Види чуда“, по библиотекама установљеним у оквиру едиције „Повеља“ (Савремена поезија; De profundis; Орфеј са Ибра; Поезија, данас; Проза, данас; Преображење; После Вавилона; Поезија настаје; Прочеље; Посед поетике; Избор; Драма; Звоник; Засебне књиге; Посебна издања; Библиографија) као и каталози изложби, посебна издања, зборници стручних радова и суиздавачки подухвати. Такође, било је речи о наградама и признањима које су завределе публикације са издавачким знаком „Повеље“.

О раду „Повеље“ постоји врло темељна и исцрпна литература, најпре у виду поглавља у монографији „Век и по Библиотеке у Краљево: [Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево] : [150 година]“, насловљеног „Издавачка делатност“, ауторке мр Ане Гвозденовић. Мр Ана Гвозденовић ауторка је још два прилога на исту тему: „Приставши да нити поезије ме воде све дубље, у мрежу неизрецивог све даље у изрицање“ („Крагујевачко читалиште“, год. XXII, број 43, јун 2017, 1–3) и „Од егзила до бренда“ („Библиотеке у културном животу Србије: Зборник радова стручног скупа Библиотеке у културном животу Србије Краљево, 8. и 9. октобар 2018“, уредник Катарина Јаблановић. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2018, стр. 155–160), те „Библиографије прилога у часопису Повеља: (2001–2015)“ (2015), у коауторству са колегиницом Наташом Антонијевић. Весна Васић објавила је у библиотекарском часопису „Савремена библиотека“ год. 21, бр. 21 (2009), на странама 93–94 стручни рад „Издавачка делатност Библиотеке у Краљево“. Прилоге о самом часопису „Повеља“ дали су Живорад Недељковић – „Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу“ („Бележница“, год. 5, бр. 9 (2003): 75–78) и Катарина Јаблановић

²„Службени гласник РС“, БР. 37/91, 53/93, 67/93, 48/94, 135/2004, 101/2005.

– „Историјат књижевног часописа „Повеља““ („Библиотекар: орган Друштва библиотекара НР Србије“ год. 62, бр. 1 (2020): 121–135). Такође, предани библиографи издања краљевачке Библиотеке јесу Наташа Антонијевић³ – „Библиографија издања Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево (1985–2002)“ („Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу, просветна и друштвена питања“, год. 32, бр. 3 (2002): 138–146), „Библиографија прилога у зборницима о добитницима Жичке хрисовуље“ (2008), те Ана Гвозденовић „Библиографија прилога у часопису Повеља: 2001–2015“ (2015) и Дејан Вукићевић „Библиографија прилога у краљевачкој књижевној периодици. Књ. 2, Повеља (1971–2000)“ (2001).

2. Историјат издавачке делатности Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево

Издавачка делатност Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево уставновљена је 1985. године, када је Библиотека „регистрована за обављање издавачке делатности код Окружног привредног суда у Краљеву“ („Извештај о раду Народне библиотеке у Краљеву за 1985. годину“, s.a.: 21). Јавна народна библиотека у Краљеву преузела је издавање часописа „Повеља: часопис за књижевност, уметност, културу, просветна и друштвена питања“,⁴ од Културно-просветне заједнице општине Краљево, која га је 1971. године покренула. Током 1985. године формирана је Редакција часописа, изабран је Издавачки савет, место главног и одговорног уредника поверено је Милану Дачовићу, који ће ту остати до 1989. године. Графички изглед часописа поверен је тада студенту Драгану Пешићу и он ће током наредних деценија бити аутор графичких решења, ликовне опреме књига, а често и писма којим су штампана „Повељина“ издања. Заправо, Драган Пешић, данас професор Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу творац је препознатљивог визуелног идентитета „Повеље“.

Уређивачку концепцију часописа нови главни и одговорни уредник Милан Дачовић скицирао је у уводнику првог броја, инсистирајући на „отворености“, „праћењу светских и и југословенских културних домета“,

³ Наташа Антонијевић, дипл. библиотекар саветник, запослена у Матичној служби краљевачке Библиотеке припрема библиографију свих досадашњих „Повељина“ издања.

⁴ Први број часописа „Повеља“ за 1985. годину изашао је у две серије – старој под окриљем Културно-просветне заједнице општине Краљево, и новој, када издавање преузима Народна библиотека у Краљеву.

те „презентацији културних вредности овог поднебља“ (Дачовић 1985: 3–4). У периоду од 1985. до 1989. године динамика излажења часописа била је четири пута годишње.

Народна библиотека у Краљеву од 1985. године до 1990. године била је издавач још једног часописа – „Октобра“, покренутог 1966. године, који се седамдесетих година након кризе и сукоба са редакцијом часописа „Повеља“ стопио са њом. Главни уредници „Октобра“ били су Милан Дачовић (1985–1989) и Владимир Шекуларац (1989–1990), у овом периоду он је годишњак посвећен пре свега краљевачком октобру,⁵ означен као посебно издање „Повеље“ (Гвозденовић 2018а: 215).

Прва монографска публикација објављена је у оквиру издавачке делатности Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево 1985. године, реч је о збирци песама „Оруђе сна: песме“ Драгана Илића Нишког, рано преминулог краљевачког аутора и једног од оснивача часописа „Октобар“, поводом петогодишњице његове смрти. Тим издањем покренута је Библиотека *Савремена поезија* и наговештена профилисаност издавача. У периоду од 1985. до 1987. године изашло је укупно седам књига – још три песничке књига краљевачких аутора, једна књига књижевне критике и есеја, раритетно прозно издање – превод кратког романа Виктора Игоа, те једно посебно издање из области педагогије. Управо такву структура издања „Повеља“ има и данас, што ћемо у наставку рада видети.

Владимир Шекуларац био је на месту главног и одговорни уредник часописа „Повеља“ од броја 1/2 за 1989. до броја 1/2 1997. годину. У периоду друштвене и економске кризе 90-их година, у коју је Република Србија запала након ратова и распада Југославије, недостатак финансијских средстава утицао је на небјављивање монографских публикација, док је сâм часопис, упркос бројним финансијским тешкоћама, ипак одржао континуитет излажења. Уместо редовних тромесечних бројева, излазили су двоброји, понекад чак само један за читаву годину. Овде нам се чини важним истаћи допринос Драгане Типсаревих, секретара и оперативног уредника „Повеље“ од 1977. до 1999. године, доцније библиотекара за културно-пропагандну делатност и управнице Библиотеке у Краљеву од 2003. до 2016. године: „Драгана Типсаревих, по сопственој жељи, повлачи се из уредништва *Повеље*. На месту оперативног уредника и секретара часописа налази се од 1977. године. Дуг период постојања овог часописа остаје обележен њеним профе-

⁵ Догађај познат под именом *14. октобар*, заправо се односи на масовна страдања Краљевчана, цивила, у Другом светском рату током октобра 1941. године.

сионалним улагањем, створивши ваљану основу за даљи пут и развој *Повеље*. *Можда понајвише захваљујући агилности Драгане Типсаревић Повеља се одржала* (курзив К. Јаблановић) и у годинама када су се многи часописи у нас гасили.“ („Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу“ година XXIX, број 3, (1999): 2).

Крајем 1996. године објављена је књига „Иван В. Лалић, песник: зборник“ и њоме покренута Библиотека *Преображење*, значајна као допринос проучавању савремене српске поезије. Културно-научну манифестације „Жички духовни сабор – Преображење“, Град Краљево са својим установама културе, а у сарадњи са Епархијом жичком Српске православне цркве, организује почев од 1992. године, у циљу афирмисања и изучавања аутентичних вредности националне културе. Окосницу манифестације чини песничка награда *Жичка хрисовуља*, која се додељује „песнику чије укупно дело представља високу вредност у савременој српској књижевности, које израста на магистралним токовима српске песничке традиције, делотворно је спајајући са песничким токовима свог времена.“ („Правилник манифестације Жички духовни сабор – Преображење“, стр. 1). О песништву добитника *Жичке хрисовуље* организује се научни скуп, чији је уредник др Драган Хамовић, док се радови објављују у зборнику у оквиру Библиотеке *Преображење*.

Са доласком др Драгана Хамовића, песника и историчара књижевности, на место главног и одговорног уредника од броја 3/4 за 1997. годину, часопис „Повеља“, али и читава издавачка делатност добија нови замајац у раду. „Модернизује се дизајн часописа, допуњава се и мења концепт рубрика, у уредништво улазе књижевни и други аутори већ афирмисани у својим срединама. Кренуло се од млађих аутора, везаних за краљевачку среднину, али се наставило са прибављањем рукописа других афирмисаних стваралаца, без обзира на средину у којој живе.“ (Васић 2009: 93). Дакле, окосницу издања чиниле су песничке књиге савремених домаћих аутора, међу којима је обавезно било места за завичајне ствараоце, затим су ту књижевна критика, есејистика, посебна издања...

У развоју издавачке делатности важно је истаћи 2001. годину као једну од преломних – Библиотека је успела да добије издвојен простор и формира се Редакција. „Од марта 2001. године, Служба за издавачку делатност, по Закључку ИО СО Краљево, добија на коришћење зграду под заштитом државе („Аџића кућа“) у улици Цара Душана 39 (око 50 м²) што је побољшало услове рада.“ („Извештај о раду Народне библиотеке у Краљеву за 2001. годину“, с.а.: 13).

По одласку др Драгана Хамовића 2003. године, место главног и одговорног уредника „Повеље“ поверено је Горану Петровићу, писцу из Краљева, редовном члану Српске академије наука и уметности од 2018. године. „Креативним радом и иновативним замислима пресудно је допринео профилисању *Повеље* и статусу који она има. *Повеља* је препознатљива и по рубрикама које је Горан Петровић осмислио, а у библиотекама које је покренуо објављена су истински вредна дела.“ („Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу“ година XXXVIII, број 3, (2009): 4).

Живорад Недељковић, песник и један од садашњих уредника „Повеље“, постаће њен главни и одговорни уредник 2009. године са одласком Горана Петровића у Београд, и остаће до 2011, када је место поверено писцу Дејану Алексићу, који је ту и сада. Идеја о покретању едиције савремене преведене поезије, заживела раније, оствариће се пре свега захваљујући залагањима Дејана Алексића, његовој упорности и истрајности да учествује на конкурсима међународних донатора.

У намери да испуне своју културну мисију чувања културног наслеђа, али и да се јавности представе кроз делатност коју најбоље познају – рад са књигом, библиотекари краљевачке Библиотеке су покренули и предано радили на издањима библиотеке *Библиографија*, затим на садржајним и илустративним каталозима као пратећем материјалу уз изложбе о животу и стваралаштву добитника *Жичке хрисовуље* или изложбе приређиване поводом значајних јубилеја.

Приликом покретања објављивања зборника стручних радова из области библиотекарства, 2018. године, намере уредника, Катарине Јабланиновић, биле су исте, док је фокус био на доприносу едукацији библиотекара и иницирању нових пројеката. Ослушкујући потребе стручних радника у библиотекама, а у складу са принципима отвореног приступа знању и информацијама, издавачка делатност краљевачке Библиотеке унела је једну новину у свој рад – објављивање зборника у штампаној и, паралелно, у електронској верзији. Свакако, разлози зашто је библиотека као издавач кренула у „производњу“ електронских публикација у складу су са њиховим предностима у односу на штампане које наводи аутор Богдан Трифуновић: „Електронски текст може се претраживати, могу се сређивати величина и фронт текста према сопственом укусу, исправљати евентуалне грешке или дорађивати превод, хиперлинкови могу са једне странице упућивати на другу, књиге су доступне одмах након куповине у онлајн књижари, двадесетворочасовна доступност (независно од рада библиотека или броја примерака у фонду), могућност штампања књиге на захтев, смештање читаве библиотеке у преносни рачунар... Поред тога, електронске књиге су знатно

јефтиније, тираж се на може исцрпети, а аутори и издавачи су у прилици да остваре већи профит и брже удовоље захтевима издавачке публике. [...] Електронски текст, креиран од било ког корисника интернета, могуће је готово тренутно поставити на мрежу, где је доступан милионима људи. Е-књиге нуде тренутни приступ свом материјалу са било које локације на интернету.“ (Труфуновић 2015: 9–10).

На трагу примера добре праксе других библиотека, пре свега матичне, Народне библиотеке Србије, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево постарала се да електронска верзија покренутог зборника стручних радова, у ПДФ формату, буде доступна на званичном веб-сајту.⁶ Од 2019. године, поред е-издања целокупног зборника, приступљено је аналитичкој обради свих његових чланака у узајамној бази података COBISS.SR и дељењу њихове електронске верзије у пуном формату путем интернета чиме су постали отворени за све заинтересоване кориснике.

Мр Ана Гвозденовић, говорећи о расту издавачке делатности и месту које је заузела у локалној заједници и на културној мапи Србије, истиче улогу и допринос главних уредника Драгана Хамовића, Горана Петровића, Живорада Недељковића и Дејана Алексића: „Уредници, писци чије је место у савременој српској књижевности неспорно, остављали су свој печат и настављали да подржавају, промовишу, богате рад куће за коју су везали један период свог стваралашта.“ Такође, ауторка Гвозденовић подвлачи финансијску подршку и разумевање за уметничку слободу руководиоца установе у периоду од 1992. до 2016. године – Митра Митровића, Драгана Хамовића и Драгане Типсаревећ. (Гвозденовић 2018а: 220). Овде бисмо додали запажање да су такав пут неговања посебног места издаваштва у оквиру укупне делатности Библиотеке наставили и каснији њени руководиоци – Милоје Радовић (2016–2017) и мр Миша Милосављевић (2017–).

⁶ („Библиотеке у културном животу Србије“ (2018) доступан на: <https://kv-biblio.org.rs/wp-content/uploads/2019/04/Zbornik-web.pdf>, „Међународна сарадња библиотека“ (2019) доступан на: <https://kv-biblio.org.rs/wp-content/uploads/2020/01/ZBORNİK-2019.pdf> и „Сарадња библиотека са библиотекама традиционалних цркава и верских заједница у Републици Србији“ (2020) доступан на: <https://kv-biblio.org.rs/wp-content/uploads/2021/01/Sabor-Bibliotekara-OK-2.pdf>)

3. Издавачка делатност Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево данас

Издавачка делатност краљевачке Библиотеке, позната под именом „Повеља“ данас је јасно профилисана на издавање истоименог „часописа за књижевност, уметност и културу“, песничких књига, књижевне критике и теорије. Овome треба додати посебна издања, те стручни библиотекарски зборник у штампаној и електронској верзији. Редакција ради у саставу: Дејан Алексић (главни и одговорни уредник), Живорад Недељковић (уредник за поезију), мр Ана Гвозденовић (уредник за есеј и критику) и Милош Милишић (уредник додатка „Појединачно“), док је Драган Пешић задужен за ликовна решења издања и њихово дизајнирање. Редакција је физички одвојена од централне зграде Библиотеке и смештена у тзв. „Аџића кућу“. Реч је о значајном објекту фолкорне архитектуре, с почетка XIX века, једном од најстаријих у Краљеву, који је као споменик културе под заштитом државе од 1974. године. („О издавачкој делатности“, [s. a.]).

Финансирање издавачке делатности Библиотеке од краја 90-их година XX века је стабилно, захваљујући разумевању локалне самоуправе, односно Града Краљева. Са друге стране, постоји финансијска помоћ од стране Министарства културе и информисања Републике Србије. Међународне фондације које подржавају превођење и објављивање литературе (Traduki, Prohelvetia, Norla, Француски национални институт за књигу, пољски Институт за књигу из Кракова, канадски Савет за уметност, Италијански културни центар), као и амбасаде Пољске, Шведске и Министарство културе Северне Македоније својим донацијама такође значајно су допринели броју и квалитету издања.

„Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу“ излази три пута годишње са три додатка (*прилога или суплемента*) – *Препоручено*, *Види чуда* и *Појединачно*. Састоји се од рубрика које почињу словом „П“: *Прочеље*, *Премошћење*, *Песников избор*, *Предмет Повеље*, *Простори*, *Понирање*, *Приступи*, *Проматрања*, *Подручје*, *Позитив* и *Појмовник*. *Прочеље* је рубрика која отвара број, доноси домаћу необјављену поезију и прозу; *Премошћење* – рубрика намењена преведеним поетским и прозним текстовима; *Песников избор* – песници чине избор из свог стваралаштва, праћен аутопоетичким записом; *Предмет Повеље* – тема броја; *Простори* – рубрика која доноси огледе из филозофије; *Понирање* обухвата књижевне есеје, огледе о писцима, књижевним правцима, појединачним делима, лингвистичке анализе појединих дела; *Приступи* је рубрика у којој су заступљени књижевна критика и прикази домаћих књига; *Проматрања* – посвећена ликовним уметностима, прикази изложбених поставки, могу се наћи и огледи

о стрипу; *Подручје* – текстови о музици, позоришту и филму; *Позитив* – окренута је ка фотографији, у којој аутор описује десет снимљених, односно неснимљених фотографија, које су остале у његовом сећању; *Појмовник* – својеврстан персонални речник, аутор даје своју дефиницију појма по избору, лирски, духовито, иронично и др. у складу са својим духом. Повремено се појављују рубрике *Прикљученија*, која садржи путописне текстове и *Приноси*, у којој су текстови из различитих области: ликовна уметност, музика, историја, археологија, етнологија, али везани за краљевачко завичајно наслеђе.

Три додатка иду уз часопис „Повеља“ – *Препоручено*, *Види чуда* и *Појединачно*. Додатак *Препоручено* почиње да излази од броја 3 (2005), има сопствену нумерацију, а на месту уредника овог додатка смењивали су се Горан Петровић, Ана Авић, Миша Милосављевић, Димитрије Јовановић, Живорад Недељковић, Гордана Тимотијевић. Тематски разнолико штиво (проза, драма, библиографија, темат посвећен представи краљевачког позоришта „Камен за под главу“ – „Камен по камен“) обележило је неколико година овог додатка. Од броја 1 за 2012. годину, када уређивање додатка преузима Гордана Тимотијевић, концепција се усталила и доноси савремену преведену прозу. Уредник додатка након одласка Гордане Тимотијевић у пензију јесте Дејан Алексић.⁷

Други „Повељин“ додатак, *Види чуда*, излази од броја 3 (2006), и до броја 2 (2019) (и одласка у пензију) уређивала га је Гордана Тимотијевић. Као и додатак *Препоручено*, има посебну нумерацију, а уредница о концепцији додатка *Види чуда*, каже: „Идеја нам је била да аутори по позиву у њему опишу својих седам чуда, седам фасцинација из детињства јер ако постоји седам чуда у свету одраслих, најмање толико мора да их буде и у свету детињства.“ (Гвозденовић 2018а: 223).⁸

„Појединачно“ су својеврсне „Повељине“ новине, реч је о додатку који излази од 2009. године и уређује га Милош Милишић. Конципиран је као интервју са ствараоцима, пре свега, песницима, писцима, потом и уметницима из других сфера духа.

Идући у корак са новим информационим технологијама у издаваштву, часопис „Повеља“ 2004. године почиње да излази у електронском облику на веб-сајту <http://www.komunikacija.org.rs>. На поменутом сајту доступна је архива бројева (и додатака) који су објављени од 2004. до 2012. године.

⁷Списак наслова публикованих оквиру додатка *Препоручено* видети на стр. 271.

⁸Списак наслова публикованих оквиру додатка *Види чуда* видети на стр. 274.

Бавећу се односом дигиталних садржаја и библиотека аутор Трифуновић као разлоге за укључивање библиотекарске заједнице у „производњу“ електронских публикација наводи: „У првом тренутку циљ је био да се заштити фонд угрожен честом и интензивном употребом, али и задовољавање растућих потреба корисника, те стављање такве грађе на располагање. Следећи циљ везан је за презентовање културног наслеђа од великог значаја, у чије реализовање се најчешће укључивала и сама држава. Дигитализован је избор капиталних дела литературе, као и оних дела која на најбољи начин репрезентују посебност одређене националне културе.“ (Трифуновић 2015: 15). Управо је презентовање културног наслеђа од великог значаја, оног дела које репрезентује посебност националне културе, био циљ краљевачке Библиотеке када је 2019. године покренула пројекат „Дигитализација часописа ‚Повеља‘: 1971–2020“, а у складу са принципима отвореног приступа знању и информацијама. Пројектом, подржаним и суфинансираним од стране Министарства културе и информисања Републике Србије, у трајању од две године, обухваћени су послови скенирања свих чланака, њихова аналитичка обрада у узајамној бази податка COBISS.SR и постављање на веб-сајт издавача (<https://povelja.kv-biblio.org.rs/>). Укупно је обрађено 147 свезака, 161 број, 3634 чланка, заступљено је преко 1700 аутора, што чини око 22.000 страница доступних за претрагу на сајту краљевачке Библиотеке у секцији е-Повеља. Значају реализовања оваквог пројекта доприноси и чињеница да су у „Повељи“ објављивали неки од најзначајнијих аутора из књижевности, уметности и културе, попут Васка Попе, Бранка Ћопића, Ивана В. Лалића, Миодрага Павловића и многи други. (Спасојевић s. a.).

Када је реч о монографским публикацијама, које излазе под окриљем „Повеље“, концепт издања по библиотекама је следећи:

- 1) Библиотека Поезија, данас – поезија савремених српских аутора;
- 2) Библиотека После Вавилона – савремено песничко старалаштво на страним језицима;
- 3) Библиотека Преображење – зборници критичких радова са скупова о добитницима Жичке хрисовуље;
- 4) Библиотека Поезија настаје – аутопоетички текстови песника о настанку књижевноуметничког дела;
- 5) Библиотеке Посед поетике – теоријско промишљање и критичко вредновање поезије. („О издавачкој делатности: Библиотеке“, [s. a.]).

3. 1. Издања Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево

Часопис Повеља. Додатак Препоручено

1. Мирко Ковачевић, На удици. Рижото монтенегрино у а-толу (рибарски рез) (3/2005)
2. Радован Бели Марковић, Аманетик старог катастра. Три руковети (1/2006)
3. Игор Коларов, Мали круг, велики круг. Приче за децу (2/2006)
4. Јован Пејчић, Истина и облик живе речи: ка поетици књижевног интервјуа (3/2006)
5. Срђан Вучинић, Андреј Тарковски: Скица за једну филозофију уметности (1/2007)
6. Додир недодирљивих: Далитска прича, приредио, превео с хинду језика и предговор написао Светислав Костић (2/2007)
7. Ферид Мухић, Ноуменологија тела (3/2007)
8. Мирољуб Тодоровић, Киснем у кокошинцу: шатро жваке (1/2008)
9. Наташа Малешевић Антонијевић, Библиографија прилога у зборницима о добитницима Жичке хрисовуље (2/2008)
10. Кућица за птица: нова аустријска прича, превео с немачког Милан Пртењак (2/2008)
11. Кретјен де Троа, Филомела (3/2008)
12. Иза букета лала: Нова норвешка проза, превео с норвешког и приредио Предраг Црнковић (1/2009)
13. Цветанка Еленкова, Ране од слободе (2/2009)
14. Предраг Бјелошевић, Приче из Брклбрлка (3/2009)
15. Енес Халиловић, Кемет: драма у четири чина, за три главе (1/2010)
16. Варка: Белгијска проза, превела са француског и приредила Анђа Петровић (2/2010)
17. Владислав Ходасевич, Несрећници: из књиге мемоара Некропола (2/2010)
18. Камен по камен: о представи краљевачког Позоришта „Камен за под главу“ (1/2011)
19. Рајко Лукач, Фајронт на Гвозду: драма у два чина и неколико реминисценција (3/2011)

20. Светионик: француска новела, превела са француског и приредила Анђа Петровић (1/2012)
21. Дански краљевски сплин: савремена данска прича, превео са данског и приредио Предраг Црнковић (2/2012)
22. Зимска драгана: Швајцарска новела, превела са француског и приредила Анђа Петровић (3/2012)
23. Прича се на Далеком истоку: јапанска прича, превела са јапанског и приредила Бранка Такахаши (1/2013)
24. Чаролија изданка пустиње: арапска кратка прича, превео са арапског и приредио Мирослав Б. Митровић (2/2013)
25. Хтедох ти рећи: новела Квабека, превела са француског и приредила Анђа Петровић (3/2013)
26. Прича од двадесет лева. Савремена бугарска прича, превела са бугарског и приредила Елизабета Георгиев (1/2014)
27. Записи са обала Нила: арапска кратка прича, превео са арапског и приредио Мирослав Б. Митровић (2/2014)
28. Причају ветрови: франкофона новела Црне Африке, превела са француског и приредила Анђа Петровић (3/2014)
29. Трагање: нова италијанска приповетка, превео са италијанског и приредио Никола Поповић (1/2015)
30. Чудна згода: франкофона новела Магреба и Леванта, превела са француског и приредила Анђа Петровић (2/2015)
31. Разне чињенице: франкофона новела Прекоморских области, превела са француског и приредила Анђа Петровић (3/2015)
32. Словенска душа на Тихом океану: прича Владивостока, превела са руског и приредила Бранка Такахаши (1/2016)
33. Зид плача смеха: руска јеврејска прича, превела са руског и приредила Бранка Такахаши (2/2016)
34. Мирис цимета: избор из прозе савремених арапских књижевница, превео са арапског и приредио Мирослав Б. Митровић (3/2016)
35. Еликсир: шведска приповетка, превео са шведског и приредио Предраг Црнковић (1/2017)
36. Конрадов капут: савремене пољска приповетка, превела са пољског и приредила Милица Маркић (2/2017)
37. Изданци пустиње: избор из савремене прозе Арабијског полуострва, превео са арапског и приредио Мирослав Б. Митровић (3/2017)
38. Светови зреле жене: Добитнице награде Гонкур за новелу, превела са француског Анђа Петровић (1/2018)

39. Ван Гог је био Мароканац: избор из савремене мароканске прозе, са арапског и француског превео и приредио Мирослав Б.Митровић (2/2018)
40. Смрт и сновиђења: фламански дух у белгијској франкофоној новели, са француског превела и приредила Анђа Петровић (3/2018)
41. Тихо и усамљено: турска прича, приредила Весна Газдић (1/2019)
42. Снови Нагиба Махфуза, са арапског превео и приредио Мирослав Б. Митровић (2/2019)
43. Вилијам Хенли, Госпођа Дели има љубавника, превео са енглеског Ђорђе Кривокапић (3/2019)
44. Ђорђе Симић, Повратак непожељан (1/2020)
45. Ђоко Здравевски, Икар са терасе, превео са македонског аутор (2/2020)
46. Панталоне од фокине коже: Школтска кратка прича, превео са енглеског Ђорђе Кривокапић (3/2020)

Часопис Повеља. Додатак Види чуда

1. Весна Алексић, Загрлити другачије (3/2006)
2. Градимир Стојковић, Живи писац (1/2007)
3. Раша Попов, Бесомучна квочка (2/2007)
4. Светлана Велмар-Јанковић, Седам мојих другара (3/2007)
5. Дејан Алексић, Центар ваздуха (1/2008)
6. Душан Поп Ђурђев, Тамо негде на крају света (2/2008)
7. Мишо Одаловић, Дај ми све трешње (3/2008)
8. Љубивоје Ршумовић, Бездан са дном (1/2009)
9. Данило Николић, Лажи, лажо, да се веселимо (2/2009)
10. Слободан Станишић, Волео сам радио (3/2009)
11. Бранко Стевановић, Како сам био зец (1/2010)
12. Весна Видојевић Гајовић, Наша авлија (2/2010)
13. Давид Албахари, Ни чуда без дана (3/2010)
14. Ранко Павловић, Стиже сликар (1/2011)
15. Добрица Ерић, Капа са две значке (2/2011)
16. Лаза Лазич, Седам Влашића (3/2011)
17. Урош Петровић, Ватромет (2/2012)
18. Владимир Андрић, Лале Рашин усред света (3/2012)
19. Јасминка Петровић, Мода се вратила (2/2013)
20. Јово Кнежевић, Дечак из плаве шуме (3/2013)
21. Бошко Ломовић, Под месечевом лампом (1/2014)
22. Александар Гаталица, Кад сам био мали (2/2014)
23. Михајло Пантић, Првих десет година (3/2014)

24. Братислав Б. Милановић, Тајне светлих и сеновитих места (1/2015)
25. Милета Продановић, Верудица (2/2015)
26. Драган Хамовић, Домаће васпитање: роман у љусци (3/2015)
27. Злата Коцић, Чаура-аура-ура (1/2016)
28. Петар Цветковић, Сетиш ли се оне видре? (2/2016)
29. Весна Капор, Као што и вама желим (3/2016)
30. Мирослав Максимовић, Јасле, окно (1/2017)
31. Томислав Маринковић, Путовање у ораховој љусци (2/2017)
32. Никола Вујчић, Дубока пловидба (3/2017)
33. Ђорђе Нешић, Карика на марица (1/2018)
34. Верољуб Вукашиновић, Гнездо у брдима (2/2018)
35. Рајко Лукач, Скиценбух и седам крокија. Дјетињство Олгиног деда (3/2018)
36. Оливера Недељковић, Сакупљање росе (1/2019)
37. Васа Павковић, Нема тајни (2/2019)
38. Стефан Митић, Ту, надхват муке (3/2019)
39. Горан Новаков, Лет шашаве птице (1/2020)
40. Власта Н. Ценић, Сат који се навија уназад (2/2020)
41. Мирко Дмић, Одумирање пупчаника (3/2020)

Библиотека Савремена поезија

1. Драган Илић, Оруђе сна: песме (1985)

Библиотека *Deprofundis*

1. Виктор Иго, Последњи дан на смрт осуђенога (1987)

Библиотека књижевне студије

1. Предраг П. Драгић, Пекићева сага о лету (1987)

Библиотека Орфеј са Ибра

1. Милош Милишић, Јуда у Србији (1987)
2. Иван Рајовић, Пакт (1987)
3. Верослав Стефановић, Посебне игре (1987)

Едиција Повеља. Библиотека Поезија, данас

1. Милан Ђокић, Господ над војскама (1987)
2. Живорад Недељковић, Тутин и још 50 песама (1998)
3. Рајко Кнежевић, Цвет наранце из врта чипова (2000)

4. Милан Вучићевић, Допламсавања (2000)
5. Живорад Недељковић, Језик увелико (2000)
6. Бранко Стевановић, Употреба детета (2000)
7. Верослав Стефановић, Сам живот (2000)
8. Славољуб Фатић, Писмо у покушају (2001)
9. Младен Алемпијевић, О врстама смеха (2001)
10. Живорад Недељковић, Тачни стихови (2001)
11. Ђорђе Кубурић, Разгледнице ноћне птице (2002)
12. Тања Крагујевић, Године, песме (2002)
13. Саша Јеленковић, Књига о срцу (2002)
14. Ненад Јовановић, Болест вожње (2002)
15. Оливера Вуксановић, Прибор за читање (2002)
16. Срба Митровић, Разговор ил вртлог (2003)
17. Дејан Алексић, Собна митологија (2003)
18. Милош Петковић, Једноставно писмо (2003)
19. Новица Тадић, Тамне ствари (2003)
20. Томислав Маринковић, Школа трајања (2003)
21. Верослав Стефановић, Детаљи негатива (2004)
22. Ненад Јовановић, Живети на модеран и умрети на старински начин (2004)
23. Петар Милорадовић, Слајдови (2004)
24. Звонко Карановић, Свлачење (2004)
25. Милош Милишић, Наследна болест (2004)
26. Ален Бешпић, Начин дима (2004)
27. Бојан Јовановић, Називи долазећег (2005)
28. Дејан Алексић, После (2005)
29. Милован Данојлић, Србија на Западу: lightverses (2005)
30. Марија Кнежевић, Intactum (2005)
31. Марија Ракић, Антикварница на крају града (2005)
32. Дејан Илић, Кварт (2005)
33. Ана Ристовић, Око нуле (2006)
34. Драган Бошковић, Исаија (2005)
35. Данијела Комбасковић Sawers, Атлантида (2005)
36. Небојша Васовић, Ни љубави ни хлеба (2006)
37. Братислав Б. Милановић, Мале лампе у тамнини (2006)
38. Гојко Божовић, Елементи (2006)
39. Даница Вукићевић, Лук и стрела (2006)
40. Зоран М. Бундало, Свеопшта земља (2007)
41. Томислав Маринковић, Свет на кожи (2007)

42. Драган Хамовић, Албум раних стихова (200/)
43. Новица Тадић, Лутајући огањ (2007)
44. Милош Петковић, Без великих речи (2007)
45. Васа Павковић, Елегије и баладе из прошлог столећа (2007)
46. Петар Милорадовић, Колонија (2007)
47. Јасмина Топић, Тиха обнова лета (2007)
48. Ненад Јовановић, Лице места (2007)
49. Дејан Илић, Из викенда (2008)
50. Владимир Копици, Промашаји (2008)
51. Анђелко Анушић, Слава и поруга (2008)
52. Милан Ђорђевић, Радост (2008)
53. Ранко Павловић, Пјесников прах (2008)
54. Никола Вујчић, Звук тишине (2008)
55. Милош Милишић, Спокој краја (2008)
56. Милан Вучићевић, Одблесци (2008)
57. Горан Станковић, Литаније (2008)
58. Ото Хорват, Путовати у Олмо (2008)
59. Петар Матовић, Кофери Џима Џармуша (2009)
60. Верослав Стефановић, Посед година (2009)
61. Мирољуб Тодоровић, Љубавник непогоде (2009)
62. Никола Живановић, Астапово (2009)
63. Снежана Минић, Злато и сребро (2009)
64. Доброслав Смиљанић, Искушења у невидљивом (2009)
65. Ана Ристовић, P. S. (2009)
66. Раша Ливада, Још једино ти можеш (2009)
67. Владимир Стојнић, Фотоалбум (2010)
68. Петар Милорадовић, Последња вечера (2010)
69. Рајко Лукач, Записи из подземног пролаза (2010)
70. Милован Марчетић, Иза затворених очију (2010)
71. Тања Крагујевић, Мотел за збогом (2010)
72. Срба Игњатовић, Чим сване и друге утопије (2010)
73. Место печата: песме краљевачких песника о Краљеву (2010)
74. Стана Динић Скочајић, И поведи ме тамо (2010)
75. Војислав Карановић, Унутрашњи човек (2011)
76. Радивој Шајтинац, Северни изговор (2011)
77. Анђео са Грдичке косе: лирски записи о стрељању у Краљеву, приредио Милош Милишић (2011)
78. Небојша Васовић, Изабране песме (2011)
79. Дејан Илић, Линије бега: изабране и нове песме (2011)

80. Горан Коруновић, Река каишева (2012)
81. Драган Хамовић, Жежено и нежно (2012)
82. Мирослав Михаиловић, Цртање стварности (2012)
83. Ален Бешић, Голо срце (2012)
84. Гојко Божовић, Оближња божанства (2012)
85. Бранимир Кршић, Черторезник (2012)
86. Милан Т. Ђорђевић, Свемоћна госпођа (2012)
87. Зоран Пешић, Варка (2012)
88. Даница Вукићевић, Високи фабрички димњаци (2012)
89. Бојана Стојановић Пантовић, Лекције о смрти (2013)
90. Саша Радојчић, Cyberzen (2013)
91. Драган Бошковић, Отац (2013)
92. Марко Стојкић, Шецеле (2013)
93. Владимир Стојнић, Кутија (2013)
94. Слађан Милошевић, Демофонтов крик (2013)
95. Дарко Даничић, С друге стране тишине (2013)
96. Дејан Илић, Катастар (2013)
97. Нина Живанчевић, Уметност хватања бумеранга (2013)
98. Није објављена књига под тим бројем.
99. Бојан Савић Остојић, Јеретички датив (2014)
100. Радмила Лазих, Црна књига (2014)
101. Ранко Павловић, Зрно (2014)
102. Надија Реброња, Пламенко утопија (2014)
103. Ненад Јовановић, Делфини (2014)
104. Злата Коцић, Бело пуле (2014)
105. Никола Живановић, Carmina Galli (2014)
106. Мирослав Михаиловић, Длака на језику (2014)
107. Кајоко Јамасаки, Водени цветови (2014)
108. Милош Петковић, Кућа четири зида (2014)
109. Никола Вујчић, Сведочење (2014)
110. Немања Митровић, За време невремена: изабране песме (2015)
111. Марија Кнежевић, Техника дисања (2015)
112. Милунка Митровић, Зимско писмо (2015)
113. Гордана Ђилас, Север, удаљен звук (2015)
114. Томислав Маринковић, Невидљива места (2015)
115. Рајко Лукач, Хор ара (2015)
116. Слободан Зубановић, Старац и песме (2015)
117. Јовелић Маријана, Кондор (2015)
118. Јасмина Нешковић, Обол (2015)

119. Драгица Ужарева, Рукопис таласа (2015)
120. Драган Радованчевић, Лампедуза (2016)
121. Милован Марчетић, Врата од ромора: изабране и друге песме (2016)
122. Марко Стојкић, Амигдала (2016)
123. Милан Кубурић, Песме из дворишта (2016)
124. Марјан Чакаревић, Ткива (2016)
125. Драган Јовановић Данилов, Говорити с водопадима (2016)
126. Милан Вучићевић, Одломци о прозном (2016)
127. Горан Станковић, Лик ствари које долазе (2016)
128. Предраг Бјелошевић, Снивачима, из несна (2017)
129. Бранислав Јевтовић, Мајске и друге песме (2016)
130. Војислав Карановић, Избрисани трагови (2017)
131. Дејан Илић, Долина Плистос (2017)
132. Горан Гоцић, Елен и друге песме о навикама светости (2017)
133. Саша Јеленковић, Сећања почињу после смрти (2017)
134. Гојко Божовић, Мапа (2017)
135. Бојана Стојановић Пантовић, У обручу (2017)
136. Зоран Пешић, Пастернаково уже (2017)
137. Јана Алексић, Упијање (2017)
138. Владислава Војновић, Љубав хладнија од смрти (2017)
139. Драган Б. Ђоковић, Роман: три филма и мурал (2018)
140. Јован Николић, Сенке без порекла (2018)
141. Слободан Јовић, Страх од савршенства (2018)
142. Радослав Миленковић, Тајни тунели (2018)
143. Ранко Рисојевић, Мала вјечност (2018)
144. Дарко Даничић, Царски часови (2018)
145. Ненад Јовановић, Класе (2018)
146. Драган Јовановић Данилов, Ум подивљале реке (2018)
147. Мирјана Стефановић, Трап (2018)
148. Лаза Лазић, Вртови смрти (2018)
149. Никола Живановић, 22 (2019)
150. Драган Бошковић, BreakingTheWaves (2019)
151. Велимир Кнежевић, Дунав станица (2019)
152. Дамир Јоцић, Опна (2019)
153. Васа Павковић, На одморишту (2019)
154. Милунка Митровић, Привремена уточишта (2019)
155. Небојша Лапчевић, Берачи полена (2019)
156. Жарко Миленковић, Крхотине лета (2019)

157. Јевросима Ристовић, Епитаф за мир (2019)
158. Драган Б. Ђоковић, Књига и стих (2020)
159. Соња Веселиновић, Проклизавање (2020)
160. Злата Коцић, Галгал (2020)
161. Рајко Петров Ного, Разговор душе и тела (2020)
162. Марија Кнежевић, Крајње песме (2020)
163. Ненад Јовановић, Обичност (2020)
164. Биљана Дојчиновић, Седмо небо (2020)
165. Јовелић Маријана, Улазна рана (2020)
166. Раде Танасијевић, Ствари око мене убрзано старе (2020)
167. Саша Јеленковић, ВериЗен (2020)

Едиција Повеља. Библиотека Преображење

1. Иван В. Лалић, песник: зборник (1996)
2. Милосав Тешић, песник: зборник (1998)
3. Бранислав Петровић, песник: зборник (1999)
4. Стеван Раичковић, песник: зборник (2001)
5. Алек Вукадновић, песник: зборник (2001)
6. Матија Бећковић, песник: зборник (2002)
7. Борислав Радовић, песник: зборник (2003)
8. Рајко Петров Ного, песник: зборник (2004)
9. Милован Данојлић, песник: зборник (2005)
10. Мирослав Максимовић, песник: зборник (2006)
11. Злата Коцић, песникиња: зборник (2007)
12. Ђорђо Сладоје, песник: зборник (2008)
13. Новица Тадић, песник: зборник (2009)
14. Братислав Б. Милановић, песник: зборник (2010)
15. Петар Пајић, песник: зборник (2011)
16. Иван Негришорац, песник: зборник (2012)
17. Гојко Ђого, песник: зборник (2013)
18. Петар Цветковић, песник: зборник (2014)
19. Ранко Јововић, песник: зборник (2015)
20. Ђорђе Нешић, песник: зборник (2016)
21. Живорад Недељковић, песник: зборник (2017)
22. Мошо Одаловић, песник: зборник (2018)
23. Стеван Тонтић, песник: зборник (2019)
24. Владимир Јагличић, песник: зборник (2020)

Едиција Повеља. Библиотека Избор

1. Драгиња Урошевић, Сјај бића: изабране песме (1998)
2. Саша Радојчић, Елегије, ноктурна, етиде: изабране и нове песме (2001)
3. Живорад Недељковић, Сушти послови: изабране и нове песме (2002)
4. Ненад Милошевић, Места: изабране песме (2004)

Едиција Повеља. Библиотека Есеј, данас

1. Драган Хамовић, Последње и прво (2000)
2. Драгана Вукићевић, Огледи о српском реализму (2001)
3. Александар Јовановић, Ствараоци и створитељ: три молитвена певања (2003)

Едиција Повеља. Библиотека Библиографија

1. Дејан Вукићевић, Библиографија прилога у краљевачкој књижевној периодици. Књ. 1, Освит – Октобар – Слово (2000)
2. Дејан Вукићевић, Библиографија прилога у краљевачкој књижевној периодици. Књ. 2, Повеља: (1971–2000) (2001)
3. Ана Гвозденовић, Библиографија прилога у часопису Повеља: 2001–2015, аутор библиографских јединица из 2001. Наташа Антонијевић (2015)

Едиција Повеља. Библиотека Засебне књиге

1. Надежда Д. Павловић, Краљ Стефан Дечански (2001)
2. Милосав Тешић, Са становишта брезових дедова (2002)
3. Мирослав Максимовић, Скамењени (2005)
4. Тело и поглед: нови италијански песници, приредио и превео Дејан Илић (2006)
5. Фабио Пустерла, Потопљена гомила (2007)
6. Бојана Стојановић Пантовић, Заручници ватре (2008)
7. Филип Жакоте, Кукувија; Неук (2008)
8. Милош Латинковић, Седам малих књига (2009)
9. Филип Жакоте, У зимској светлости; Мисли под облацима (2009)
10. Филип Жакоте, Лахори; Предела са одсутним фигурама (2011)
11. Филип Жакоте, Зелена свеска: После много година (2012)
12. Филип Жакоте, Па ипак; Белешке из јаруге; Боја земље (2015)
13. Драган Хамовић, Заштитна маска: заразно пролеће, преступне 2020. (2020)

Едиција Повеља. Библиотека Проза, данас

1. Славко Стаменић, Тело у цркви: приче (2002)
2. Наташа Ковачевић, О госпођи Ливинг (2002)
3. Емилија Миловановић, Мртва природа (2003)
4. Милан Ђокић, Прослоп (2005)

Едиција Повеља. Библиотека Звоник

1. Михајло Пантић, Свет иза огледала: огледи и критике о српској поезији XX века (2002)
2. Бојан Јовановић, Карактер као судбина: студије из етнопсихологије (2002)
3. Пројекат Кортасар, приредио Васа Павковић (2002)
4. Светислав Јованов, Шекспир, Кот и ја: анти-театролошке студије (2003)
5. Бојана Стојановић Пантовић, Раскршћа метафоре: есеји и огледи о српском песништву (2004)
6. Александар Гаталица, Квадратура нота: огледи о музици: критике (2004)
7. Ђорђе Деспић, Огледи и критике о српском песништву (2005)

Едиција Повеља. Библиотека Драма

1. Џон Бојтон Пристли, Инспектор је стигао: комад у три чина (2006)

Едиција Повеља. Библиотека После Вавилона

1. Чеслав Милош, Последње песме (2013)
2. Фабио Пустерла, Звездано небо (2013)
3. Томас Транстремер, Велика тајна (2013)
4. Ролф Јакобсен, Вежбе дисања (2013)
5. Росто Лазаров, Препреке (2015)
6. Тони Хогланд, Немој рећи никоме (2015)
7. Ђорђо Орели, Синопије (2015)
8. Романдска поезија: антологија швајцарске поезије француског говорног подручја, [приредио Филип Жакоте] (2016)
9. Туне Хеднебе, Тачка (2016)
10. Анжеј Бурса, Целат без маске (2016)
11. Јулијан Корнхаузер, Било па прошло (2016)
12. Чарлс Симић, Лудак (2017)
13. Марио Луци, Непомичност промене (2017)
14. Ана Августинак, Пустинак (2017)

15. Дубравко Пушек, Уснени камен (2017)
16. Ен Карсон, Кратка слова (2018)
17. Валерио Магрели, Немој рећи никоме (2018)
18. Жозе- Флор Тапи, Набијена земља (2018)
19. Халина Пошвјатовска, Изабране песме (2018)
20. Сергеј Завјалов, Мелика (2019)
21. Фабио Пустерла, Аргенман (2019)
22. Клаудио Дамјани, Небескоплава неба: (изабране песме 1994–2016) (2019)
23. Масимо Ђеци, Час доцније (2020)
24. Мајкл Ондаче, Сабрана дела Билија Кида (2020)
25. Ђан Марио Вивалта, Видети у мраку (2020)
26. Фиона Сампсон, Подрхтавање: изабране песме (2020)

Едиција Повеља. Библиотека Прочеље

1. Драган Хамовић, Тиска (2015)

Едиција Повеља. Библиотека Поезија настаје

1. Војислав Карановић, Ослобађање анђела (2013)
2. Мирослав Максимовић, Скривени смисао (2014)
3. Тања Крагујевић, Светлост за друге очи (2016)
4. Саша Радојчић, Слике и реченице (2017)
5. Драган Хамовић, Лица једине (2018)
6. Злата Коцић, Простори душе (2019)

Едиција Повеља. Библиотека Посед поетике

1. Ана Гвозденовић, Облаци, шкољке, траве: лирски елементи у путописно-мемоарској прози Милоша Црњанског (2009)
2. Михајло Пантић, Други свет иза света (2009)
3. Драгица С. Ивановић, Освешћени заборав: иманентна поетика Бранка Миљковића (2010)
4. Милета Аћимовић Ивков, Свет и песма (2010)
5. Драган Хамовић, Раичковић: песнички развој и поетичко окружење (2011)
6. Радивоје Микић, Песма и значења (2013)
7. Михајло Пантић, Од стиха до стиха: свет иза света 3 (2014)
8. Васа Павковић, Пустоловине с поезијом: песници, књиге, песме (2015)
9. Саша Радојчић, Реч после (2015)

10. Радивоје Микић, Из неизречја у реч (2016)
11. Александар Милановић, Реч под окриљем поетике: Језик српских песника. 2 (2016)
12. Драган Хамовић, Преко века: из српске поезије XIX и XX stoleћа (2017)
13. Јовица Станковић, Светлост скривеног бога: уметничка проза Николе Милошевића (2018)
14. Владимир Димитријевић, Из епа у филм: књижевни критичар Владимир Вујић (2018)
15. Александар Лаковић, Речи у сенци: огледи о прећутаној српској поезији завршне трећине двадесетог и почетка двадесет првог века (2018)
16. Гојко Божовић, Краљевство без граница: есеји о српској поезији XX и XXI века (2019)
17. Бојана Стојановић Пантовић, Чист облик екстазе: студије и есеји о српском песништву (2019)
18. Андријана Марчетић, Критика о критици (2020)
19. Радивоје Микић, Текст иза текста (2020)
20. Соња Миловановић, Стил као свет дела (2020)

Едиција Повеља. Библиотека Посебна издања

1. Песници у Жичи: Беседе на Преображење, приредио Драган Хамовић (2011)
2. DeusAbsconditus, [Никола Милошевић], [приредили Јовица Станковић, Ана Гвозденовић] (2017)
2. Сенке и њихови предмети: антологија новијег српског песништва: 1991–2020, [приредио Саша Радојчић] (2021)⁹

Каталози изложби

1. Ана Гвозденовић, Мирјана Савић, Преображења: 20 година Жичког духовног сабора (2011)
2. Ана Гвозденовић, Мале светковине: Живорад Недељковић, 25. добитник Жичке хрисовуље (2016)
3. Данка Спасојевић, Ивана Хренко, Стефан Првовенчани у књижевности и историографији: поводом осамсто година од утемељења српске државности у средњем веку (2017)
4. Ана Гвозденовић, Иван Спасојевић, Мошо, пчелино чедо: Мошо Одаловић, 26. добитник Жичке хрисовуље (2017)

⁹ Издање је у припреми за штампу.

5. Тијана Качаревић, Марија Симовић, Хулим и посвећујем: Стеван Тонтић, 27. добитник Жичке хрисовуље (2018)

6. Наташа Антонијевић, Маријана Јакшић, Ана Воштинић, Библиотека некад и сад: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“: 150 година (2018)

6. Данка Спасојевић, Нина Раденковић, Мртво било огњишта: Милан Ненадић, 29. добитник Жичке хрисовуље (2020)

Посебна издања

1. Велизар Недовић, Образовање и стандарди: прилог проучавању система образовања (1987)

2. Између два даха: хаику зборник / [уредник Драгана Типсаревевић; ликовни прилози Милан Ђокић] (1988)

3. Наташа Ковачевић, Будан сан (не)пристајања: есеји, снови, записи (1998)

4. Драган Хамовић, Ствари овдашње: мали огледи на завичајне књижевне мотиве (1998)

5. Роналд Харвуд, Две драме (1999)

6. Дејан Алексић, Баш је добро родити се, илустровао Младен Анђелковић (2012, 2013)

7. Стефан Првовенчани, Песнички одломци, изабрао Васко Попа, [редакција и напомене Ђорђе Трифуновић] (2016)

7. Век и по Библиотеке у Краљеву: [Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево] : [150 година] (2018)

Зборници стручних радова

1. Библиотеке у културном животу Србије : Зборник радова стручног скупа Библиотеке у културном животу Србије, Краљево, 8. и 9. октобар 2018. / уредник Катарина Јаблановић (2018)

2. Међународна сарадња библиотека : Зборник радова стручног скупа са међународним учешћем Међународна сарадња библиотека, Краљево, 3. и 4. октобар 2019. / уредник Катарина Јаблановић (2019)

3. Сарадња библиотека са библиотекама традиционалних цркава и верских заједница у Републици Србији : зборник радова стручног скупа [на тему] сарадња библиотека са библиотекама традиционалних цркава и верских заједница у Републици Србији, Краљево, 5, 6. и 7. октобар 2020. / уредник Катарина Јаблановић (2020)

Суиздавачки подухвати

1. Мошо Одаловић, Жича, пчелино чедо (2009, суиздавач Манастир Жича)
2. Види чуда. 1 [и за децу], приредила Гордана Тимотијевић ; илустровао Младен Анђелковић (2012, суиздавач Службени гласник, Београд)
3. Види чуда. 2, приредила Гордана Тимотијевић ; илустровао Младен Анђелковић (2015, суиздавач Службени гласник, Београд)
4. Види чуда. 3, приредила Гордана Тимотијевић ; илустровао Младен Анђелковић (2017, суиздавач Службени гласник, Београд)
5. Сабрана дела, Стефан Првовенчани; предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас Георгиевска; издање на српскословенском Томислав Јовановић (2017, суиздавач Српска књижевна задруга Београд)

3. 2. Промоције, сајмови књига, награде и признања

Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево спроводи низ активности везаних за промоцију својих издања, а њени аутори, као и уредници и сарадници Редакције, добитници су награда и признања.

Године 2003. Библиотека се као суизлагач појавила на сајмовима књига у Београду, Новом Саду и Новом Пазару, да би од 2004. године на Међународном сајму књига у Београду „Повеља“ имала свој штанд. Убрзо је Издавачка делатност отпочела са праксом промоције својих издања у оквиру програмских активности Београдског сајма. (Гвозденовић 2018а: 223). Осим Београдског сајма књига, Библиотека настоји да се као издавач представи на Новосадском салону књига, сајмовима у Крагујевцу или Нишу.

На Новосадском салону књига награду за најбољу едицију у издавачкој 2007. години понела је Библиотека Поезија, данас. Едиција „Повеља“ завредила је и Специјално признање за издавача године 61. Међународног београдског сајма књига 2016. Награђени књиге и аутори су:

- 1) Живорад Недељковић, „Тачни стихови“ („Змајева награда“ Матице српске, Награда „Бранко Миљковић“);
- 2) Саша Радојчић, „Елегије, ноктурна, етиде“ (Награда „Бранко Ћопић“);
- 3) Саша Јеленковић, „Књига о срцу“ (Награда „Васко Попа“);
- 4) Томислав Маринковић, „Школа трајања“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 5) Ненад Јовановић, „Живети на модеран и умрети на старински начин“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 6) Марија Ракић, „Антикварница на крају града“ (Награда „Аладин Лукач“);

- 7) Дејан Алексић, „После“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 8) Марија Кнежевић, „Intactum“ (Награда „Ђура Јакшић“);
- 9) Бранислав Р. Милановић, „Мале лампе у тамнини“ („Змајева награда“ Матице српске);
- 10) Даница Вукићевић, „Лук и стрела“ (Награда „Биљана Јовановић“);
- 11) Милан Ђорђевић, „Радост“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 12) Ото Хорват, „Путовати у Олмо“ (Награда „Мирослав Антић“);
- 13) Милован Марчетић, „Иза затворених очију“ (Јефимијин вез);
- 14) Војислав Карановић, „Унутрашњи човек“ („Змајева награда“ Матице српске);
- 15) Ален Бешић, „Голо срце“ (Награда „Ристо Ратковић“, Награда „Бранко Миљковић“);
- 16) Дејан Илић, „Катастар“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 17) Даница Вукићевић, „Високи фабрички димњаци“ (Награда „Милица Стојадиновић Српкиња“);
- 18) Радмила Лазић, „Црна књига“ (Награда „Милица Стојадиновић Српкиња“);
- 19) Никола Живановић, „CarminaGalli“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 20) Кајоко Јамасаки, „Водени цветови“ (Награда „Милица Стојадиновић Српкиња“);
- 21) Мирослав Цера Михаиловић, „Длака на језику“ (Награда „Ђура Јакшић“);
- 22) Никола Вујчић, „Сведочење“ (Награда „Скендер Куленовић“);
- 23) Гордана Ђилас, „Север, удаљен звук“ (Награда „Раде Драинац“);
- 24) Слободан Зубановић, „Старац и песме“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 25) Марјан Чакаревић, „Ткива“ (Награда „Бранко Миљковић“);
- 26) Дејан Илић, „Долина Плистос“ (Награда „Меша Селимовић“);
- 27) Бојана Стојановић Пантовић, „У обручу“ (награде „Васко Попа“ и „Ђура Јакшић“);
- 28) Гојко Божовић, „Мапа“ (Награда „Кочићево перо“);
- 29) Драган Јовановић Данилов, „Ум подивљале реке“ (Награда „Ђура Јакшић“);
- 30) Слободан Јовић, „Страх од савршенства“ (Награда „Бранко Ћопић“);
- 31) Мирјана Стефановић, „Трап“ (Награда „Милица Стојадиновић Српкиња“);

- 32) Небојша Лапчевић, „Берачи полена“ (Награда „Ђура Јакшић“);
- 33) Злата Коцић, „Галгал“ (Награда „Милица Стојадиновић Српкиња“);
- 34) Соња Веселиновић, „Проклизивање“ (Награда „Биљана Јовановић“);
- 35) Дејан Илић (Награда „Милош Н. Ђурић“) за превод са француског језика поезије Филипа Жакотеа – „Кукувија“;
- 36) Ален Бешић (Награда „Неук“) за превод са енглеског језика поезије Тонија Хогланда – „Немој рећи никоме“.

4. ЗАКЉУЧАК

Издавачка делатност Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ Краљево има континуитет постојања од 1985. године до данас. Активност је започела као скроман издавач часописа за књижевност, уметност и културу „Повеља“, расла и гранала се, да би данас била међу најзначајнијим издавачима поезије у Србији – објављено је близу три стотине наслова збирки поезије, књижевне критике и теорије, прозе, зборника, библиографија, каталога изложби, зборника стручних радова и суиздавачких подухвата. Однедавно подстиче унапређење библиотекарске професије објављивањем зборника стручних радова. Идући у корак са новим информационим технологијама у издаваштву, зборник стручних радова издаје паралелно у штампаном и електронском облику, а чланци из свих бројева „Повеље“ (1971–2020) дигитализовани су и доступни у пуном формату на веб-сајту Библиотеке. Неспорно су томе допринеле предности библиотека као издавача по речима Бојане Вукотић, које смо на почетку истакли: стабилан правни и финансијски статус и делатност установе, релевантни кадровски ресурси, комплементарност са основном делатношћу, комплементарност са културно-просветним програмима, комплементарност са програмима других издавача, доминирају изворни културолошки мотиви, профитни интерес није доминантан, реалне могућности пласмана издања, могућности е-издања, значајна улога библиотека у локалној заједници. Такође, можемо нагласити да је издавачка делатност у оквиру јавне народне библиотеке као секундарна делатност по којој се издваја од других јавних библиотека и чини особеном, и те како корисна и пожељна.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Васић, Весна. „Издавачка делатност Библиотеке у Краљеву“. *Са-времена библиотека*, год 21, бр. 21 (2009): 93–94. Штампано.
2. Вукићевић, Дејан. *Библиографија прилога у краљевачкој књижевној периодици. Књ. 2, Повеља (1971–2000)*. Краљево: Народна библиотека „Радослав Веснић“, 2001. Штампано.
3. Вукотић, Бојана. „Библиотеке као издавачи серијских публикација“. *Библиотеке у културном животу Србије: Зборник радова стручног скупа Библиотеке у културном животу Србије Краљево, 8. и 9. октобар 2018*, уредник Катарина Јаблановић. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2018. 85–93. Штампано.
4. Гвозденовић, Ана. „Издавачка делатност“. *Век и по Библиотеке у Краљеву: [Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево] : [150 година]*, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2018. 211–231. Штампано.
5. Гвозденовић, Ана. „Од егзила до брэнда“. *Библиотеке у културном животу Србије: Зборник радова стручног скупа Библиотеке у културном животу Србије Краљево, 8. и 9. октобар 2018*, уредник Катарина Јаблановић. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2018. 155–160. Штампано.
6. Гвозденовић, Ана. *Библиографија прилога у часопису Повеља: (2001–2015) / аутор библиографских јединица из 2001. године Наташа Антонијевић*. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 2015. Штампано.
7. Дачовић, Милан. „Повеља, надаље“. *Повеља: часопис за књижевност, уметност, културу, просветна и друштвена питања* Нова серија, година XV, број 1 (1985): 3–4. Штампано.
8. Јаблановић, Катарина. „Историјат књижевног часописа Повеља“. *Библиотекар: орган Друштва библиотекара НР Србије* год. 62, бр. 1 (2020): 121–135. Штампано.
9. Краљево и Краљевчани. „Извештај о раду Народне библиотеке у Краљеву за 1985. годину“. Доступно на: http://www.kraljevcani.rs/pdf.js-master/web/viewer.html?read_file=0130000036048.pdf. Веб 25. 3. 2021.
10. Краљево и Краљевчани. „Извештај о раду Народне библиотеке у Краљеву за 2001. годину“. Доступно на: http://www.kraljevcani.rs/pdf.js-master/web/viewer.html?read_file=0130000052048.pdf. Веб 1. 4. 2021.
11. Недељковић, Живорад. „Повеља: часопис за књижевност, уметност и културу“. *Бележница*, год. 5, бр. 9 (2003): 75–78. Штампано.

12. „О издавачкој делатности“. Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево. Доступно на: <https://kv-biblio.org.rs/o-povelji-i-izdavackoj-delatnosti/>. Веб 2. 4. 2021.

13. Сабовљев, Драгана. „Издавачка делатност и финансирање библиотека: ко ту и шта издаје?“. *Панчевачко читалиште* год. 8, бр. 14 (2009): 13–21. Веб 29. 3. 2021.

14. Спасојевић, Иван. „Дигитализација часописа *Повеља*“. Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ Краљево. Доступно на: <https://kv-biblio.org.rs/2021/06/02/digitalizacija-casopisa-povelja/>. Веб 22. 6. 2021.

15. Труфуновић, Богдан. „Електронске књиге“. Глас библиотеке бр. 12 (2005): 5–19. Штампано.

Katarina Jablanovic

Public Library Stefan Prvovenčani Kraljevo

THE PUBLISHING ACTIVITIES OF THE PUBLIC LIBRARY STEFAN PRVOVENČANI KRALJEVO – FROM TRADITIONAL TO ELECTRONIC BOOK

Abstract: The publishing activities of the Public Library *Stefan Prvovenčani Kraljevo* began in 1985 when the library was entrusted with publishing the magazine *Povelja: the Magazine for Literature, Art, Culture, Educational and Social Issues* the owner of which up to that moment had been the Cultural and Educational Community of the municipality of Kraljevo, which had first published it in 1971. On that same year the first monographic publication with the copyright symbol of the library was issued – a collection of poems *The Tools of the Dream* by a Kraljevo’s native author Dragan Ilic. Over time the publishing activities were clearly narrowed down to issuing the literary magazine *Povelja*, the poetry of the contemporary national and foreign poets, literary critique and theory. Occasionally, the special editions, the exhibition catalogues and bibliographies were published. On the occasion of the jubilee – 150 years from the foundation of the Karanovac library – in 2018, a monographic publication from the area of librarianship was started – a collection of research papers in printed and for the first time in electronic form.

Keeping pace with new information technologies around publishing, the *Povelja* magazine started to be issued in electronic form in 2004 on the website <http://www.komunikacija.org.rs>. The website contains the archive of publications issued from

2004 to 2012. The project of digitalizing all publications of *Povelja* since 1972 has just been finished and the publications are available on the official website of the publisher.

From 1985 to 2021 nearly three hundred collections of poetry, literary critique and theory, prose, proceedings, bibliographies, exhibition catalogues, collections of research papers and co-authored endeavors were published. Thus, the publishing activities of *Povelja* grew, branched out, and embraced technological innovations; the witnesses of its significance are both the names of the representative authors, editors and libraries, as well as the awards and recognitions that the publications gained. This paper provides an overview and analysis of the hitherto publishing production of the Kraljevo library, while using the materials that are the subject of the research and the relevant literature.

Key words: Public Library *Stefan Prvovencani* Kraljevo, *Povelja*, publishing activities, traditional book, electronic book, literary magazine, national poetry, foreign poetry, literary critique, bibliography, exhibition catalogues, library proceedings

Милка В. Николић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
milkkanik75@gmail.com

ГИМНАЗИЈСКИ ИЗБОРНИ ПРЕДМЕТ *ЈЕЗИК, МЕДИЈИ И КУЛТУРА* У СВЕТЛУ КОНЦЕПТА НОВЕ ПИСМЕНОСТИ

У раду се разматра образовни потенцијал гимназијског изборног предмета *Језик, медији и култура* у светлу нових студија писмености. Циљ је да се испита: (1) које видове писмености ученик може изграђивати на овом предмету; (2) који су дидактички модели погодни за развијање вишеструке писмености у савременом социокултурном окружењу; (3) какве могућности постоје за упостављање међупредметне крелације с предметом *Српски језик и књижевност*. Наставницима *Српског језика и књижевности* који реализују предмет *Језик, медији и култура* препоручује се да ученике усмеравају на трансфер знања између језичке, читалачке, медијске и информационе писмености.

Кључне речи: наставни предмет *Језик, медији и култура*, наставни предмет *Српски језик и књижевност*, концепт нове писмености, међупредметна корелација, стицање вештина, формирање вредносних ставова.

1. Увод

Према савременим схватањима, *писменост* представља „склоп функционалних и трансферних знања, вештина и стратегија које особе стичу током читавог живота кроз интеракцију у друштвеним групама чији су део“ (Павловић Бабић, Бауцал 2009: 6). Дакле, није реч о унитарној вештини него о склопу процеса који се остварују у конкретном социокултурном контексту и који су усклађени с личним, професионалним и другим потребама појединца.

Нове студије писмености подразумевају да постоји више видова интерферирајућих писмености који се изграђују током и након образовања (према концепту целоживотног учења), а који омогућавају појединцу да партиципира у савременом „друштву знања“. Термином *нова писменост* означава се свеукупност различитих типова писмености, као што су језичка, читалачка, информациона, научна, медијска, визуелна, жанровска, дигитална, еколошка и др.

У овом раду разматра се образовни потенцијал гимназијског изборног предмета *Језик, медији и култура* у светлу концепта *Нових студија писмености* (поменути изборни програм реализује се у првом и другом разреду гимназије). У питању је један од интердисциплинарних програма који омогућавају наставницима да користе разноаспекатски приступ наставним садржајима, а ученицима да успостављају вишеструки трансфер знања, као и да активирају различита искустава. Методичка концепција наставе и учења на овом предмету усмерена је на интерактивне и истраживачке активности ученика, затим, на њихово оспособљавање да откривају, промишљају и решавају реалне актуелне проблеме из свог социокултурног окружења, као и да користе различите изворе знања и технике прикупљања информација.

Циљ рада јесте: (1) да се испита које видове писмености ученик може изграђивати на овом предмету, а у корелацији са предметом *Српски језик и књижевност*; (2) да се размотри који су дидактички модели погодни за развијање вишеструке писмености у савременом социокултурном окружењу; (3) да се предложи ученичке активности које омогућавају да се кроз поменути међупредметну корелацију развија вишеструка писменост.

Испитивање се спроводи на следећем корпусу: (а) *Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик* (2010); (б) програми наставе и учења за предмет *Језик, медији и култура*, за разреде у којима се реализује, а то су први и други разред (*Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију 2020*: 142–145; 383–386); (в) програми наставе и учења за предмет *Српски језик и књижевност*, за први и други разред, када се може успостављати корелација са изборним предметом о коме говоримо (*Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију 2020*: 7–14; 180–192); (г) „Опште упутство за остваривање изборних програма у гимназији“ (*Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију 2020*: 126–130).

Очекивано је: (1) да наставници *Српског језика и књижевности* који реализују предмет *Језик, медији и култура* имају одређене могућности за успостављање међупредметне корелације; (2) да се на предмету *Језик, медији и култура*, у корелацији са *Српским језиком и књижевношћу*, код ученика могу развијати различити видови писмености – језичка, читалачка, медијска, информациона и функционална писменост.

2. Приступ проблему

У савременим истраживањима писмености долази до преусмеравања пажње са учења читања и писања на употребу писмености у специфичним друштвеним и културним контекстима, дакле, истраживања се са институционализованог оквира окрећу социокултуролошком концепту писмености (в. Митровић 2010: 27–33). Према концепту *Нових студија писмености*, сматра се да је неповољно да се писменост развија преко издвојених вештина које се практикују ван контекста реалне употребе. Стога, описмењавање не треба везивати искључиво за школску ситуацију, која је у великој мери одвојена од ученичког искуства, већ се мора одвијати у различитим сегментима реалности и различитим друштвеним праксама у којима ученици партиципирају.

Истражујући различите моделе писмености у образовању, Милица Митровић указује да „подаци о писмености друштва и о писмености индивидуе убудуће морају бити интегрисани у појму писмености“ (2010: 169). У складу стим, ауторка предлаже следећу дефиницију:

Писменост је процес конструисања реалности путем друштвених пракса с писаним језиком и других конвенционалних, видљивих знаковних система. У основи тог процеса налазе се као истовремене наше операције релевантне за контекст, наша знања релевантна за контекст, као и наш однос према реалности. Отуда, писменост укључује и посебне употребе језика, специјализована знања и способност сврховитог оперисања на симболичком плану различитим људским искуствима и сазнањима (Митровић 2010: 169).

Писменост у образовању, према речима Милице Митровић, не треба посматрати „као скуп пробраних компетенција за нови век“ (2010: 170):

То је пре свега наш однос према свету, који се од почетка структурише и произлази из активности индивидуе (као субјекта који мисли, осећа, верује, вреднује и дела) према друштву. [...] Да би писменост била продукт образовања, нужно је да буде однегована/развијана као композитна способност, што подразумева позицију ученика као субјекта и прилике за његову све аутономнију и све персонализованију продукцију (Митровић 2010: 170–171).

Ако говоримо о појединачним видовима писмености (језичка, читалачка, информациона, медијска и др.), оквирно посматрано, могу се издвојити три нивоа писмености – (1) знање, (2) функционална примена и (3) навика (в. Јурић 2008: 267–268). Ако појединац има изграђену навику да

функционално употребљава стечено знање, онда се може говорити о култури као највишем нивоу писмености. Етичка компонента представља једну од кључних одлика културе. „Етички елемент у писмености најједноставније можемо формулисати као појаву активног одражавања, стваралачког усавршавања и инвентивне примене наслеђеног и наученог, која је контролисана сталним свесним усмеравањем ка правилној сврсисходности те писмености“ (Јурић 2008: 268).

Предмет нашег интересовања у овом раду – образовни потенцијал гимназијског изборног предмета *Језик, медији и култура* – посматраћемо у светлу претходно наведених принципа *Нових студија писмености*.

Кад је у питању корелација међу предметима *Језик, медији и култура* и *Српски језик и књижевност*, ослањамо се на методичка истраживања која се баве следећим питањима: (1) кључне компетенције које се стичу захваљујући друштвено-хуманистичким наукама (в. Зобеница 2010); (2) конструкција знања и интеракција у настави дигиталног доба (в. Зобеница 2019); (3) дидактички модел „наставе усмерене на делање и продукцију“ (в. Стипанчевић 2012); (4) читалачка писменост (в. Мркаљ 2011); (5) врсте текстова у настави српског језика (в. Кликовац 2006; Мркаљ 2016); (6) контекстуализација наставних садржаја српског језика (в. Вељковић Станковић 2013); (7) могућности развијања медијске писмености у настави српског језика (в. Николић 2020).

3. Резултати анализе

3.1. О предмету *Језик, медији и култура*

Како предвиђа *Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију*, изборни предмети су интердисциплинарни, усмерени на исходе, а конципирани су модуларно, тј. кроз теме које се могу изучавати независно једна од друге (уп. 2020: 126–130). Доприносе остваривању општих исхода образовања и васпитања, развијају кључних компетенција и општих међупредметних компетенција. Немају посебне уџбенике – за њих постоји препоручена литература, која, међутим, није намењена да ученик учи њене садржаје. Није предвиђено да наставник директно преноси садржаје учења него да се учи кроз реализацију наставних и ваннаставних активности, коришћењем разноврсних садржаја и различитих извора информација. Сврха изборних предмета јесте у повезивању и примени знања, вештина, ставова и вредности кроз ученичка истраживања и пројекте. Нису предвиђена обавезна конкретна предметна знања – важнији је процес учења него резултат. За изборне предмете који се реализују у првом и другом

разреду значајно је да се постигне надовезивање на основношколске компетенције. За све изборне програме пожељно је да се успостави међупредметна корелација с другим гимназијским предметима. Међутим, изборни предмет није „наставак“ неког обавезног предмета, тј. не служи да се проширује/продубљује знање неког обавезног предмета већ има сопствену улогу у гимназијском образовању.

„Циљ учења изборног програма *Језик, медији и култура* је[сте] да допринесе унапређивању комуникацијских вештина, развоју медијске културе и усвајању културних образаца који ће ученику омогућити сналажење у савременом свету, изградњу идентитета и даљи професионални развој” (*Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију 2020*: 142, 383).

Када је реч о исходима учења изборног програма *Језик, медији и култура*, предвиђено да ученик буде оспособљен да: (1) „критички разматра позитиван и негативан утицај медија“; (2) „процењује значај и утицај информација и извора информација и повезује их са сопственим искуством ради решавања различитих ситуација“; (3) „препознаје примере манипулације, дискриминације и говора мржње у медијима и има критички однос према њима“; (4) „одговорно се односи према креирању сопствених медијских порука“; (5) „комуницира на конструктиван начин“; (6) „исказује спремност да учествује у акцијама чији је циљ унапређивање медијске културе“; (7) „разликује културне од популарних садржаја и на основу тога доноси вредносне судове“ (*Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију 2020*: 142, 383).

У следећим табелама укратко дајемо преглед тема и садржаја за оба разреда у којима се реализује предмет *Језик, медији и култура*:

(а) први разред гимназије:

ТЕМЕ	САДРЖАЈИ
Јавни наступ	Савети за успешан јавни наступ. Моћ утицаја на слушаоце. Јавно конфронтирање мишљења, заговарање, преговарање.
Креатори и примаоци медијских порука	Стереотипи. Дискриминација. Лажне вести. Манипулација. Сензационализам у медијима. Угрожавање приватности људи. Говор мржње. Слобода говора – употреба и злоупотреба. Креирање медијског садржаја. Одговорност и моралност.

Вредности	Шта значи реч култура. Вредности и вредносни судови. Комерцијални садржаји у медијима (рекламе, скривене поруке, деловање на емоције, пласирање робе, стилова живота).
-----------	---

(б) други разред гимназије:

ТЕМЕ	САДРЖАЈИ
Медији и забава – популарне експресивне форме	Наративност и интерактивност (филмови, телевизијски садржаји, видео игре, блогови, јутјуб садржаји). Медијска конвергенција (књижевност, филм, стрип, трејлер, позориште, спот).
Аматерска култура и креативни активизам	Улична уметност (музика, плес, сликарство и др.). Креативна употреба смарт телефона.
Идентитет у дигиталном окружењу	Истраживање интернет идентитета (личних и групних). Преиспитивање и грађење личног интернет идентитета. Заштита интернет идентитета.

За сваки разред су предвиђене по три обавезне теме, а за сваку тему су предложени одређени садржаји које наставник може допунити, а од којих ученици бирају шта желе да истражују. Учење се спроводи кроз истраживање и осмишљавање малих пројеката. Реализација одређене теме започиње уводним активностима, у оквиру којих наставник мотивише ученике тако што презентује одговарајући подстицајни материјал и отвара проблемска питања.

3.2. Врсте писмености које се могу развијати на предмету *Језик, медији и култура* у корелацији с предметом *Српски језик и књижевност*

На основу података из програма наставе и учења за предмете *Језик, медији и култура* и *Српски језик и књижевност* (први и други разред) долазимо до закључка да се у њиховој корелацији могу развијати различите врсте писмености – језичка, читалачка, медијска, информациона и функционална.

Језичка писменост представља темељ целокупног образовања: „уколико ученик не овлада базичним вештинама: читањем и писањем, и ако не

савлада принципе функционисања матерњег језика, неће бити успешан у савладавању градива било ког школског предмета“ (Тривић, Стевановић 2012: 159).

Читалачка писменост такође спада у кроскуруикларне компетенције које имају високу трансферну вредност у свим областим образовања, а обухвата „разумевање, коришћење и размишљање о писаним текстовима да би се постигли лични циљеви, развила знања и потенцијали и да би се партиципирало у друштву“ (Павловић Бабић, Бауцал 2009: 6).

Медијска писменост подразумева оспособљеност појединца да разликује употребу одређених видова медијског изражавања у различите сврхе, затим, да уочава и критички промишља потенцијалне утицаје медија на ставове рецепијената, као и да уз поштовање етичких и естетских принципа креира сопствене медијске поруке (Безданов Гостимир 2008: 175).

Информациона писменост се односи на познавање и примену техника за проналажења информација, затим, на вештину да се селекутују и сортирају информације, као и на способност да се информације разумеју и анализају како би се могле сврсисходно употребити (Јурић 2008: 267).

Све претходно наведене врсте писмености повезује *функционална писменост*, која подразумева „овладавање језичким знањем и способности да се различите информације – тачно, складно и примерено комуникативној сврси – језички уобличе у текстовне форме“ (Јовановић 2010: 51). Информацијама је потребно овладати с квантитативног аспекта („укључујући и одређене количинске односе, нпр.: ентропија, редунданција, економија“), као и с квалитативног (садржинског) аспекта (Јовановић 2010: 51).

У наредном сегменту рада наводимо предлоге који се могу применити за корелацију наставних предмета *Језик, медији и култура* и *Српски језик и књижевност*, а који могу да допринесу развоју различитих видова писмености (од оних које смо претходно поменули).

4. Предлози за корелацију наставних предмета *Језик, медији и култура* и *Српски језик и књижевност*

Будући да се предмет *Језик, медији и култура* реализује у првом и другом разреду гимназије, при разматрању корелацијских могућности треба узети у обзир: (1) ученичке компетенције из српског језика стечене у основној школи; (2) програмске садржаје првог и другог разреда гимназије на предмету *Српски језик и књижевност*. Према стандардима за српски језик на крају обавезног образовања очекиване су ученичке компетенције

које се односе на: (1) функционалне стилове; (2) типове текстова (наративни, дескриптивни, експозиторни, аргументативни, пропагандни); (3) жанрове у оквиру различитих функционалних стилова, највише у оквиру књижевноуметничког стила (лирска песма, епска песма, бајка, новела, роман и др.), а затим и публицистичког стила (вест, извештај, репортажа); (4) усклађивање избора и употребе језичких средстава са ситуацијом, темом и сврхом комуникације, уз поштовање правила стандардног језика (уп. *Образовни стандарди за крај обавезног образовања* 2010).

У наставку предочавамо четири примера уводних мотивационих активности, помоћу којих наставник усмерава ученике да запазе одређени проблем у вези с медијима. Настојали смо да осмислимо активности које омогућавају да се унапређују вештине, али и да се изграђују вредносни ставови. У даљем току наставног процеса, након реализовања уводних активности, наставник уважава ученички избор садржаја (везаног за постављени проблем) и усмерава ученике да осмисле и спроведу истраживање и/или пројекат.

Сва четири примера уводних мотивационих активности погодна су за теме: „Креатори и примаоци медијских порука“ и „Вредности“ (в. прву од претходне две табеле у којима се даје преглед тема и садржаја изборног предмета).

4.1. Новинарска етика у литерарнопублицистичким жанровима (на примеру репортаже)

Циљ ове мотивационе активности јесте да усмери ученике да запазе да литерарнопублицистички жанрови захтевају од новинара да постигне, с једне стране, живописан и аутентичан језички израз, а с друге стране, истинитост и објективност. Поменуће одлике посебно се односе на репортажу. Овде наводимо пример новинског чланка у којем се говори о вишеструко награђиваном репортеру угледног немачког недељног листа, за којег се показало да је измишљао репортаже.¹ Из овог чланка могу се искористити идеје и дилеме које аутор предочава. Мотивациони проблем се може формулисати овако:

¹ Чланак је објављен крајем 2018. године у листу *Блиц* (Београд) и доступан у онлајн издњу: <https://www.blic.rs/vesti/svet/nagradivani-novinar-nije-prevario-svet-samo-sa-izmisljenim-pricama-na-najgnusniji/tbhdcx3>. Датум последњег прегледа: 20. 06. 2021.

Репортаже вишеструко награђиваног немачког репортера биле су „тако добре као да су измишљене“. Испоставља се да тај новинар и јесте измишљао своје репортерске текстове.

Репортажа је особена врста новинског текста, која се често назива „краљевском дисциплином новинарства“. Она захтева „соколово око“ за детаље, вољу да се данима истражује на терену, донекле и хазардерство, а посебно захтева литерарни дар да се напише текст с вишом поентом.

Поменути вишеструко награђивани немачки репортер много пута је од разних жирија чуо похвалу да његове репортаже у читаочевим мислима „стварају живе слике“ и да „покрећу биоскоп у глави“.

Овде се отвара следећи проблем: од новинарства се захтева истина. С друге стране, репортажа је особен жанр. Она почива на детаљима које репортер запази и оживи, а који је чине пријемчивом за читаоце.

Примери измишљених репортажа постојали су и раније новинарству. Међутим, читаоци се увек враћају овом жанру.

Аутор текста у *Блицу* указује да новинари „не могу оставити репортажу без детаља, звукова, мириса, осећања... и писати досадно“. Када се појаве репортаже које су „тако добре као да су измишљене“, људи их ипак читају с поверењем.

Потребно је да ученици формирају став да је репортеру дозвољен широк опсег изражајних могућности, као и лични (ауторски) печат, али да није прихватљиво да одступи од истине ни у најмањој нијанси.

4.2. Утицај језичког обликовања текстова на формирање предрасуда код прималаца

Наставник може поћи од конкретних примера из медија. Ми ћемо као илустрацију навести примере из научног чланка у коме се предочава медијска слика посетилаца из Велике Британије пристиглих на један од музичких фестивала (в. Миланков 2013). Истраживање медијских натписа везаних за боравак посетилаца из Велике Британије у нашој земљи – показује:

- (а) уз реч *Британци* употребљавају се речи *бахати*, *прљави* и *пијани*;
- (б) уз реч *Британке* употребљавају се речи *дебеле*, *прљаве* и *пијане*.

Циљ ове мотивационе активности јесте да ученици формирају став да такав говор није прихватљив у медијима (као ни у другим областима комуникације): (1) најпре, неприхватљив је са аспекта поштовања према другоме; (2) затим, неприхватљив је са аспекта одговорности коју има креатор медијске поруке јер његова порука не само садржајем већ и избором речи може довести до предруда, стереотипа, нетолеранције, чак и мржње код прималаца.

4.3. Утицај медија на стварање слике о себи код прималаца

Циљ ове мотивационе активности јесте да подстакне ученике да истраже на које начине медији утичу на примаоце у погледу стварања слике о себи. Наставник може да пође од ученичког искуства. Наиме, ученици су сигурно имали прилике да запазе бројне телевизијске емисије, сајтове, блогове, популарне часописе, у којима се ствара одређена слика успешног појединца у данашњем друштву. Међутим, мерила тог успеха нису реално достижна за већину особа јер подразумевају висок друштвени и материјални статус, који се репрезентује кроз савршен физички изглед, беспрекорно здравље, начин исхране, стил одевања, уређење стана, егзотична путовања и сл.

Наставник може употребити стихове из песничке збирке *Кад будем млађи* Матије Бећковића.² Песник је духовито и критички представио „здрав начин живота“ – наводимо карактеристичне стихове из различитих песама поменуте збирке (в. Николић, Вељовић 2020):

Јешћу дању / А мршавити ноћу / Не прескачући оброке.

Једна трећина стомака / Биће ми увек празна.

Патњу за угљеним хидратима / Ублажаваћу редовно / Микрограмом селена.

За нитрате и беле отрове / Зване четири смрти / Со, Шећер, Брашно / И већ која оно би четврта / Нећу ни да чујем.

Неће мени ни никотин ни кофеин / Одржавати привидно добро расположење.

Нећу јести / Да попуним џепове у души / Или убијам досаду.

Јешћу паметно / Искључиво сирово / Најчећше без ичега / А само понекад преливено хладно цеђеним уљем.

Имаћу стреч кожу / И слепљен стомак и кичму / Бићу витак и лак.

² Матија Бећковић, *Кад будем млађи*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Даћу све од себе / Да сачувам волумен косе.

Носићу само брендирано / Нешто у чему се видим.

Причаћу / Инглиш / С тренди акцентом / И зналачки умиксан / Компјутерски сленг.

Имаћу идеалан CV / Страва / Да плачеш / Остављајући најбољи утисак / У току разговора / Ту и тамо убациваћу понеку шалу / Да се види да сам човек / Од крви и меса / А најмање једна од тих шала / Биће на сопствени рачун / Да се види да сам шмекер / Самосвестан и свестран.

Бићу структурисан / Уводећи структуру / У сваку пору свог живота / А најпре међу родбину и пријатеље / Ко хоће да се дружимо и пријатељујемо / Треба да се договоримо / Од колико до колико.

У наведеним стиховима ученици ће препознати уобичајене савете који се у медијима дају за постизање „лепог и здравог физичког изгледа“. Посебно се захтева да човек увек показује да је „срећан и задовољан собом“.

4.4. Поједностављено приказивање традиционалне културе у медијима

Циљ ове мотивационе активности јесте да се укаже на проблем поједностављивања садржаја традиционалне културе у медијима. Наставник може употребити примере из медија. Најједноставнији су примери рецепата за припремање обредног хлеба (за Ускрс, Божић, славу и друге традиционалне празнике).³ У медијима се могу пронаћи бројни рецепти за припремање обредног хлеба, а поједини интернетски извори омогућавају читаоцима да оцене рецепт, при чему су понуђене оцене које нису примерене обредном хлебу: (1) *Мљац!* (2) *Па, онако.* (3) *Еурека!* (4) *Фенси.* (5) *Џабалеску.* (6) *Бљак!*

Читаоци гласају користећи понуђене оцене, а подаци о броју гласова налазе се испод сваке оцене. Подаци за *чесницу* на једном сајту показују да су читаоци искористили све понуђене оцене, укључујући и оцене „фенси“ и „бљак“ (в. Николић 2021). Наставник ће усмерити ученике да запазе да у постиндустријском друштву долази до комерцијализације тековина културе, тј. да дух конзумеризма доминира у свим областима живота, па и у култури.

³ Овде је коришћен пример рецепта са сајта: <https://recepti.zena.blic.rs>. Датум последњег прегледа: 20. 06. 2021.

5. Закључак

Како сутерише концепт *Нових студија писмености*, проблем изграђивања писмености у савременом „друштву знања“ не може се свести на питања обуке односно овладавања вештинама читања и писања, већ је то проблем статуса појединца у друштвеној средини у којој он партиципира. Појам писмености не укључује само вештине него и познавање и разумевање културолошких феномена, као и формирање етичких принципа и вредносних ставова.

На предмету *Језик, медији и култура*, у корелацији са предметом *Српски језик и књижевност*, могу се изграђивати различити типови писмености – језичка, читалачка, медијска, информациона и функционална писменост – не само у погледу стицања вештина, него и формирања вредносних ставова.

Дидактички модели погодни за развијање вишеструке писмености јесу социокултуролошки и конструктивистички модел, који подразумевају да ученик активно учествује у изграђивању сопствене конструкције знања у конкретном друштвеном и културном контексту. Ученичке активности се одвијају кроз истраживања и пројекте, а подразумевају укључивање сопственог искуства, примену стечених знања и коришћење различитих извора информација. Наставни садржаји се односе на реалне ситуације из медијског окружења и повезиви су с проблемима који су у сфери интересовања ученика.

Ученици су на предмету *Српски језик и књижевност* оспособљени за проблемско сагледавање и аналитичко-интерпретативни приступ садржанима наставе и учења, што је примењиво и на ученичка истраживања медијских остварења. Самим тим наставник ће имати ослонац да на економичан начин осмисли часове на предмету *Језик, медији и култура* и да при томе оствари међупредметну корелацију и постигне трансфер знања.

Наставницима *Српског језика и књижевности* који реализују изборни програм *Језик, медији и култура* препоручује се да успостављају корелацију између ових предмета, као и да ученике подстичу на трансфер знања између различитих видова писмености. Тиме се омогућава да вишеструка писменост буде функционално активирана (примењена на примерима из стварности) и да се код ученика изграђује функционална писменост.

Извори и литература

Извори

Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик. Београд: Министарство просвете Републике Србије, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2010. Штампано.

Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију. Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник LXIX/4 (2020). Штампано.

Литература

Безданов Гостимир, Светлана. „Медијска писменост за средње школе“. Дивна Вуксановић (прир.). *Књига за медије – медији за књигу*. Београд: Слио, 2008. 173–187. Штампано.

Вељковић Станковић, Драгана. „Комуникативни приступ настави српског језика“. *Узданица VII/1 (2010)*: 7–17. Штампано.

Зобеница, Николина. „Кључне компетенције на академским студијама друштвено-хуманистичких наука“. *Методички видици 1 (2010)*: 134–141. Штампано.

Зобеница, Николина. „Конструкција знања и интеракција на универзитетским предавањима дигиталног доба“. *Методички видици 10 (2019)*: 289–307. Штампано.

Јовановић, Јелена. „Предметни опсег и методолошки оквир функционалне писмености“. Александра Вранеш. Љиљана Марковић (ур.). *Школска библиотека и настава језика и књижевности*. Београд: Филолошки факултет, 2010. 23–54. Штампано.

Јурић, Славица. „Између елементарне, функционалне и информационе писмености: релације различитих видова и степена писмености у савременој српској школи“. Александра Вранеш и др. (ур.). *Информациона писменост и доживотно учење*. Београд: Филолошки факултет, Библиотекарско друштво Србије, 2008. 265–288. Штампано.

Кликовац, Душка. „О врстама текстова у настави српског језика“. *Књижевност и језик LIII/1–2 (2006)*: 99–110. Штампано.

Милинков, Смиљана. „Медијска слика посетилаца и посетиатељки Егзита из Велике Британије“. Ивана Живачевић Секеруш (ур.). *Сусрет култура*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2013. 69–76. Штампано.

Митровић, Милица. *Писменост и образовање: перспективе Нових студија писмености*. Београд: Филозофски факултет, 2010. Штампано.

Мркаљ, Зона. „Типови текстова у настави српског језика и књижевности“. Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске. Објављено 2016. http://www.dnsjk.org/images/pdf/zona_mrkalj.pdf. Веб. 15. 07. 2021.

Мркаљ, Зона. „Разумевање прочитаног“. Весна Крајишник (ур.). *Српски као страни у теорији и пракси II*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2011. 7–18. Штампано.

Николић, Милка. „Средњошколска настава српског језика и медијска писменост“. *Књижевност и језик* LXVII/2 (2020): 365–377. Штампано.

Николић, Милка и Бојана Вељовић. „Збирка песама *Кад будем млађи* Матије Бећковића у контексту савремених културолошких образаца о здравом начину живота“. Драган Бошковић, Милош Ковачевић, Никола Бубања (ур.). *Брендрави јела и пића: књижевност, језик, уметност, култура*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2020. 281–296. Штампано.

Николић, Милка. „Садржаји о хлебу у настави српског као страног језика: традиционална српска култура између глобализацијског мултикултурализма и гастрономског туризма“. Милош Ковачевић (ур.). *Хлеб у српском језику, књижевности и култури*. Андрићград (Вишеград): Андрићев институт, 2021. У штампи.

Павловић Бабић, Драгица и Александар Бауцал. *Разумевање прочитаног: одређење и тестирање*. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Институт за психологију, 2009. Штампано.

Стипачевић, Ана. „Иновативни модели учења и поучавања у настави немачког језика“. *Методички видици* 3 (2012): 323–339. Штампано.

Тривић, Драгица и Јелена Стевановић. „Језичка и научна писменост предуслов за ефикасно учење“. Јасмина Шефер, Јелена Радишић (ур.). *Стваралаштво, иницијатива и сарадња: Импликације за образовну праксу*. Београд: Институт за педагошка истраживања, 2012. 159–185. Штампано.

Milka V. Nikolić
University of Kragujevac
Faculty of Philology and Arts

HIGH SCHOOL ELECTIVE SUBJECT LANGUAGE, MEDIA AND CULTURE IN THE LIGHT OF THE CONCEPT OF NEW LITERACY

Summary

In this paper, the educational potential of the high school elective subject *Language, media and Culture* is considered in the light of new literacy studies. The aim is to examine: (1) what forms of literacy a student can build on this subject; (2) what are the didactic models suitable for building multiple literacy in the modern socio-cultural environment; (3) the possibility of establishing an interdisciplinary correlation with the subject *Serbian language and literature*. Curricula for primary and secondary school, educational standards for the end of compulsory education and instructions for the implementation of elective programs were used as a corpus for research. The analysis led to the following observations: (1) in the subject *Language, media and culture*, different types of literacy can be built (linguistic, genre, media, visual, information); (2) didactic models suitable for building multiple literacy are - socio-cultural and constructivist model, which imply that the student through appropriate activities independently builds the construction of knowledge in their environment; (3) there are different possibilities for establishing an interdisciplinary correlation of the subject *Language, media and culture* with the subject *Serbian language and literature*. Teachers of *Serbian language and literature* who implement the subject *Language, media and culture* are also recommended to direct students to the transfer of knowledge between language, reading, media and information literacy.

Keywords: subject *Language, media and culture*, subject *Serbian language and literature*, concept of new literacy, interdisciplinary correlation, acquisition of skills, formation of value attitudes.

Вишња Печенчић
Радио-телевизија Србије
visnjajec@gmail.com

УПОСТАВЉАЊЕ РЕДАКЦИЈЕ ШКОЛСКОГ ПРОГРАМА ТЕЛЕВИЗИЈЕ БЕОГРАД

Неколико година након почетка рада Телевизије Београд основан је Образовни програм, а од 1966. године у оквиру њега почиње експериментално да се производи емисија намењена основним школама *Основи општег образовања*. То уједно означава почетак рада Редакције школског програма, чији су концепцијски основи постављени под утицајем телевизијских школских програма у свету, али примарно у односу на ТВ школу Телевизије Загреб. Основни проблем који је већ на самим почецима обележио рад Редакције било је питање степена и модалитета сарадње са школством.

Кључне речи: Телевизија Београд, Редакција школског програма, Образовни програм, акције описмењавања, Југословенска радио-телевизија

Телевизија Београд почела је да емитује школски програм у септембру 1966. године. У сарадњи са Заједницом за образовање СР Србије припремљен је огледни серијал под називом *Основи општег образовања* намењен ученицима и наставницима основних школа, „али и старијим особама које желе да се помоћу телевизије подсети на оно што су некад училе“ (*Годишњак ЈРТ*, 1967: 197). Специфичност ове емисије у односу на дотадашње образовне емисије била је у томе што је прављена са циљем да се уметне у основношколске наставне процесе и подразумевала је системску сарадњу Телевизије и школа. Иако се у том тренутку није могло говорити о постојању такве системске сарадње, уочљиво је да се од самог почетка концепцијски стремило ка њој. Начелна сарадња са школством била је *differentia specifica* телевизијског школског програма, тојест оно што је оправдавало његову издвојеност у односу на друге сегменте образовног програма.

Дискусија о школском програму покренута је 1963. године у интерним документима Радио-телевизије Београд, од којих су многи публиковани у листу колектива, *Информатору Радио-телевизије Београд*. На основу тих извора, евидентно је да је постојање школског програма била друштвена потреба, међутим, његово покретање се одлагало неколико година заредом због концепцијске, кадровске и финансијске неспремности. Неколико година се у годишњим плановима Телевизије формално подржава покретање

школског програма, али уз стално истицање једног пресудног услова: „уколико одговарајући органи заинтересовани за овај програм обезбеде потребна материјална средства“ (*Информатор РТВ*, 1964, бр. 59). Први главни уредник Образовног програма Телевизије Београд Миролуб Јевтовић објашњава тадашање размишљање у Телевизији – да би телевизија служила школству, њу поред претплатника треба да финансира и просвета (*Време телевизије*, 1993). Заузимање таквог става недвосмислено је упућивало на подразумевану концепцију школског програма – телевизијски програм у служби школства. Питање кадрова је тиме такође директно зависило од просвете, односно од вољности просветних тела да финансијски омогуће запошљавање нових кадрова неопходних за покретање новог програма. Тако је нова радна места, уведена 1966. године за рад на емисији *Основи општег образовања* финансирао Друштвени фонд за школство СР Србије. Од просветних тела се такође очекивало да обезбеде продор телевизијског школског програма у школски систем, јер се циљна публика – ученици и наставници – налазила унутар тог система. Оваква замисао школског телевизијског програма може се одредити као почетна фаза, која је присутна на почецима већине школских телевизијских програма широм света. Школска телевизија је првобитно виђена дословно као телевизија у школи – емисије су прављене како би могле да се прате за време наставе путем телевизора у учионици. Такав уско одређен и наглашено наменски модел школске телевизије доиста је могао оправдати идеју да школски програм не треба да финансирају само претплатници, јер он није прављен с намером да буде од користи, или пак да забави шири аудиторијум.

Те почетне концепцијске основе нису биле чврсто постављене, те на Телевизији Београд није дошло до развијања праве, системске телевизијске школе. Иако начелно решено, питање финансирања остало је проблематично, првенствено због тога што је разматрано на годишњем нивоу. Телевизија је тежила ка успостављању трајније сарадње и инсистирала на склапању вишегодишњих уговора с просветним телима, што је требало да омогући дугорочније планирање програма, а тиме и повећање квалитета, систематичности и системске укореењености програма. Уместо тога, после само три године „долази до кризе у емисијама *Основи општег образовања* намењених школи, због неразумевања просветних органа; наступају тешкоће у његовом финансирању“ (*Време телевизије*, 1993). Поред финансијских тешкоћа, које су упућивале на то да дати модел сарадње с просветом можда није адекватан, на даљи развој програма утицале су и праксе и искуства других телевизија. У многим земљама света, које су праксу ТВ школе започеле

крајем педесетих или почетком шездесетих, већ је увелико био заузет критички отклон према првобитном концепту, који је имао бројне слабости. Првобитно кашњење с увођењем школског програма омогућило је уредништву Телевизије Београд да се одмах окрене тражењу других концепцијских решења.

Без обзира на светске токове, Телевизија која је имала најјачи утицај на формирање школског програма Телевизије Београд, била је у непосредном суседству – Телевизија Загреб. Унутар мреже Југословенске радио-телевизије, први телевизијски школски програм покренут је у Загребу 1962. године и до средине седамдесетих година имао је носећу улогу у југословенском телевизијском школском програму. Југословенска радио-телевизија функционисала је тако да републичке установе праве комплементарне и међусобно усаглашене програме, те је било очекивано да школски програм Телевизије Београд не буде истоветан оном који је производила Телевизија Загреб – не само по садржају, већ и по концепцији. Школски програм београдског студија убрзо се профилисао као нешто слободнији, односно мање везан за школски план и програм од онога како се већ увелико радило у загребачком студију. „Делатност Телевизије Београд оријентисана је више на производњу програма намењених општем образовању, иако је међу њима било и емисија чисто едукативног смера“ (*Годишњак ЈРТ*, 1966: 153). Другим речима, београдски школски програм истицао се необавезнијом сарадњом са школама, а концепцијски је био ближи општеобразовном програму. Тако већ крајем шездесетих година може да се говори о две југословенске школе ТВ школе.

1. Образовни програм Телевизије Београд

Желео сам да образовни програми буду нешто што ће на други начин да говори младима и осталима који желе да уче, и да им покаже како се образовање може претворити у велики и диван доживљај који врцавим звездицама показује радозналима све оно што желе да сазнају.

(Мирољуб Јевтовић, *Време телевизије*, 1993)

Образовни програм Телевизије Београд почео је да се развија почетком шездесетих година, а прве образовне емисије су емитоване 1962. године. Емисије су преваходно биле намењене одраслима, а реализовале су се у оквиру информативног или културног програма. Образовна редакција основана је 1964. године у оквиру Културно-уметничког програма. Развој

образовне компоненте програма текао је релативно споро, што се објашњававало аргументом: „располажући само мрежом на једном каналу, Телевизија је у претходним годинама сматрала примарним задатком да задовољи интерес што ширег круга претплатника, а не да уводи већи број специјализованих емисија“ (*Годишњак ЈРТ*, 1965: 117). Даљи развој телевизије је недвосмислено зависио од успешног ширења круга претплатника. Међутим, одговор на то шта представља интерес претплатника био је питање става, а доминантан став је био да „телевизија као оруђе комуницирања треба највише да служи политичко-информативним емисијама и забави народа“ (*Време телевизије*, 1993). Јевтовић наводи да је ово, како код нас, тако и у свету, био „почетнички“ став који је брзо превазиђен. Појава образовног програма указује на досезање извесног степена развоја на ком Телевизија редефинише своје основне друштвене циљеве, као и интересе свог аудитооријума. Већ се 1964. године у *Годишњаку ЈРТ* образовни програм признаје као један од три стуба телевизије, после информативно-политичког и културно-уметничког.

Да би се надоместило кашњење, програмска политика је инсистирала на убрзаном расту образовног програма. Међутим, присутност образовних програма није расла прогресивно током ових година, што је доводило до контрадикторности: „У групи образовних програма приметан је пад процентуалног учешћа у програмској целини, што је унеколико супротно прокламованим циљевима програмске политике“ (*Информатор РТБ*, 1968, бр. 135). Немогућност испуњења прокламованих циљева огледа се и у следећим подацима. Планирани пораст обима образовног програма за 1969. годину био је 38 одсто, док је политичко-информативни требало да буде мањи за 8 одсто, а културно-уметнички да се повећа за 4 одсто (*Информатор РТБ*, 1969. бр. 142). Удео образовног у укупном програму Телевизије Београд за 1969. годину износио је 10,6 одсто¹, док је жељени удео представљао 20 одсто (*Годишњак ЈРТ*, 1969: 245). Дискрепанције између постављених циљева и постигнутих резултата могу се разумети као последица теоријског разумевања да се образовна функција телевизије треба развијати с једне стране, и недовољне практичне спремности за такав подухват, с друге.

До 1970. године Образовни програм добио је рудиментарну структуру. Почеле су да се издвајају групе образовних емисија: актуелне, културолошке, природњачке, емисије посвећене јачању народне одбране, учењу

¹ Телевизија Загреб имала је 25 одсто образовног програма исте године, а Југословенска радио-телевизија у целини 11 одсто.

страних језика, упознавању различитих професија итд. Важну улогу играо је Савет за Образовни програм Телевизије Београд које се састојао од стручњака из разних научних области. Постојање овог тела сведочи о напорима да се у рад Образовног програма укључи већи број уважених стручњака из других институција. У погледу приступа, програм се често ослањао на културне акције, односно кампање, и за те потребе развијао серијале. Истицали су се серијали посвећени народној одбрани, који су обухватили и емисије о првој помоћи и здравственом образовању. Изузетно важно место имале су марксистичке, социјалистичке и самоуправљачке теме. Услед индустријализације и урбанизације Телевизија је добила задатак „да мултиплицира радничке универзитете и цео систем који потпомаже развијању образовања произвођача и управљача” (*Информатор РТВ*, 1965, бр. 78), а као резултат настали су серијали *Из индустрије за индустрију*, *Мали ТВ универзитет*, *Човек и рад*. Пуна ширина Образовног програма види се и на примеру емисија попут *ТВ брачно саветовалиште* (1969), која је гледаоцима пружала мање познате психолошке, социолошке и сексолошке информације у вези са браком. Једна од првих, али и најуспешнијих грана Образовног програма била је настава страних језика, која је на радију већ забележила успехе. У овој области радио и телевизија имали су велики утицај на методику наставе, јер је то једна од првих области у којима је мултимедијални приступ настави недвосмислено постигао жељене ефекте. Ипак, најзначајнија културна акција, захваљујући којој је телевизија у нашој, као и у многим другим земљама, стекла поверење друштва као учинковито средство образовања, била је акција описмењавања.

2. Телевизија и описмењавање

Доласком шездесетих, неписменост становништва и даље је био горући друштвени проблем у целом свету. Разлике јесу постојале с обзиром на ступањ развијености држава, али је неписмених маса и даље било свуда. Након сирових и сурових разарања Другог светског рата, у светлу развоја софистицираног хладноратовског модела, у ком научна достигнућа постају основна средства ратовања, образовање је постало једна од најзначајнијих „сировина“. Све је присутнији став да развој једног друштва и његова конкурентност у великој мери зависе од образованости његових чланова, и то не само малобројне високообразоване елите, већ и многобројне неписмене масе (што је у многим државама ишло упоредо с покушајем брисања граница између елите и масе). Постојећи образовни системи, међутим, нису били спремни за наглу експанзију која се од њих захтевала, нити су могли

да испрате убрзани развој науке и технологије. Вилбур Шрам у извештају „Educational Media and National Development“, писаним за УНЕСКО 1964. године, концизно описује оновремену друштвену и политичку атмосферу у којој следствено долази до окретања масовним медијима и развоју њиховог образовног потенцијала. Највећи значај масовних медија се видео у њиховој могућности да умножавају интелектуалне ресурсе, а телевизија се издвојила као најпродорнији међу њима, удржујући визуелну сугестивност филма и непосредност и распрострањеност радија. Без обзира на то што образовни програм није био финансијски исплатив за телевизију, увиђено је да телевизија образовања на ширем плану јесте економичан начин развоја друштва. „Експанзија образовања је прва чињеница која је захтевала ангажовање телевизије у области образовања“, наводи се у првој опширној студији код нас посвећеној теми образовања и телевизије, ауторке Мире Кун (1979 : VII). Друга страна те експанзије, наставља Кун, је криза система образовања. Тај став осликава и доминантно тумачење односа образовања и телевизије, где је телевизија ту да истовремено помогне решавању кризе образовног система и да буде један од катализатора експанзије образовања. Кун издваја три основна домена у којима се очекивао допринос телевизије: политичко-културни (демократизација образовања, повишење квалитета образовања и остваривање економичније организације образовања), педагошко-методичко-дидактичком (умножавање могућности преношења знања на даљину, стварање нових метода учења, уношење животне непосредности и уверљивости у садржаје образовања, преузимање дела одговорности за школску наставу и сл.) и у домену образовне технологије (развијање медија и његових примена у образовању). Укључивање телевизије у образовање виђено је као нужност.

Телевизијски образовни програми прво су почели да се развијају у САД и Јапану педесетих година, а крајем те деценије у овим државама већ постоје посебни канали посвећени искључиво образовању. Шездесетих година телевизије широм света покрећу своје образовне програме. Посебна пажња била је посвећена улози образовне телевизије у неразвијеним земљама, управо због тога што је образовни програм телевизије виђен као начин да се реше конкретни и актуелни проблеми у друштву, а не као факултативни додатак, како се данас све више доживљава. Колико год да се оптимистично гледало на могућности образовне телевизије, врло брзо су на видело изашли њени недостаци, на првом месту недостатак посредног контакта наставника и ученика. Један од одговора на те недостатке био је став који су заузели многи укључујући Шрама: улога образовних медија је једнократна, посебно када су у питању неразвијене земље – образовни медији треба да

притекну у помоћ док образовни системи не успеју да се обуче и обезбеде средства за довољан број наставника. Телевизијски предавачи нису обучавали само ученике, већ и друге, мање стручне наставнике. Други одговор био је укључивање образовне телевизије у културне акције, у оквиру којих би она могла да допринесе као средство промоције, пре него едукације.

Основни друштвени проблем који се могао решити помоћу телевизије била је неписменост. Увиђено је да телевизија има потенцијал да комуницира с великим делом становништва који је био изопштен из система штампаних медија, услед неспособности да их користе. „Видео технологија разбија тиранију штампане речи и даје усменој традицији нови електронски облик” (Стјуарт, 1985: 11). Акције описмењавања биле су усмерене првенствено на одрасле, неписмене и полуписмене, односно оне који нису завршили основну школу. Телевизија је требало да одигра значајну улогу у егалитаризацији образовања, те је један од њених основних циљева постао: „да што више допринесе ширењу културе и уклањању разлике у образовању телевизијских гледалаца” (*Годишњак ЈРТ*, 1963: 110). У те сврхе отворани су телевизијски клубови, као јавне просторије у којима су телевизијски ученици могли да прате наставу. До средине шездесетих година већ је било неколико примера изузетно успешних телевизијских акција описмењавања. Италијанска *Telescuola* била је међу запаженијима – само три године након започињања овог експерименталног програма (1961. године) ученици те телевизијске школе имали су боље резултате на годишњем тесту за процену напредовања од ученика редовних школа (Schramm, 1964: 22). Поред матерњег језика и математике, образовни програми фокусирали су се на друге делатности од значаја за одрасле попут индустрије, пољопривреде и сл. Истраживања УНЕСКО-а указују на то да се од 1964. до 1969. године број земаља у којима су се радио и телевизија употребљавали у акцијама описмењавања учетворостручио (од десет земаља на почетку истраживања, до четрдесет пет година касније).

УНЕСКО спроводи још једно велико истраживање 1969. године, које приказује акције описмењавања у четрдесет земаља широм света. Установљено је да у том тренутку радио и даље има првенство у односу на телевизију (мање од пола испитаних земаља спроводи описмењавање путем телевизије), али да је у многим земљама комбиновано коришћено више медија. На пример, у Тунису је поред јутарњих радијских и вечерњих телевизијских емисија, сваког дана у главним дневним новинама излазио транскрипт телевизијске емисије, као додатно помагало при учењу (Maddison, 1971: 8). Истраживање је такође било упутно јер је приказало мноштво различитих модела учешћа радија и телевизије у акцијама описмењавања.

У већини држава акције описмењавања спроводила су државна тела, најчешће Министарство образовања; државе попут Индије, Ирана, Алжира, Малија, Сенегала реализовале су програме у оквиру пројеката УНЕСКО-а; неке државе Јужне Америке развијале су програме уз помоћ католичке цркве, док је у релативно малом броју држава акције описмењавања спроводила сама медијска институција. Међу те ретке случајеве спадала је Југославија, односно СР Србија, у којој је акцију описмењавања спровео Образовни програм Телевизије Београд. Она је вођена у складу с активностима Секретеријата за просвету, али на сопствену одговорност Телевизије (Maddison, 1971: 14). Због необичности југословенске акције, њен програм се у целости објавио као додатак реченог истраживања².

3. Акција описмењавања Телевизије Београд

Акција описмењавања становништва СР Србије требало је да траје од 1968-1975. године. Будући да је акцију покренула Телевизија, она је осмишљена уз много обзира према специфичностима тог медија. На првом месту, нагласак је стављен на пропагандну улогу образовног програма телевизије, те се као главни циљ акције поставило буђење свести о проблему неписмености. У програму описмењавања Телевизије Београд наводи се: „Захваљујући врсти програма које емитује Телевизија, аудиторијум је постао свестан озбиљности проблем неписмености” (Maddison, 1971: 56). У истом програму се могу наћи и подаци о телевизијском аудиторијуму у Србији: било је укупно 513.069 власника телевизора, од чега су 36,8 одсто чинили радници, 3,2 одсто пољопривредници и 2 одсто занатлије. Велики број њих био је полуписмен, или неписмен, те је циљна публика акције описмењавања била „мешовита публика неписмених и полуписмених оба пола, будући да до сада није било могуће правити одвојене програме за различите групе” (Maddison, 1971 : 57). Поред тога, полагале су се велике наде и у наставни капацитет телевизије. Да би се искористио пун потенцијал телевизије није било довољно само допрети до што већег броја гледалаца, већ прилагодити наставу новом медију. У програму се говори о перспективама коришћења телевизије у образовању и скреће се пажња на

² Поред југословенског, изложени су и јамајчански и тунижански програми. Како се наводи, ова три примера су одабрана не зато што су њихови пројекти описмењавања бољи од осталих, већ зато што су заокружени и дају јасну слику о пројекту. Поред тога, представљају три различита и иновативна правца акција описмењавања.

бенефите телевизијске методике³. Основни постулат који ће Образовни програм Телевизије Београд учинити препознатљивим изродио се управо удруживањем телевизијских и дидактичко-методичких увида и захтева, а специфично разумевање телевизијске методике развило се као одговор на веома конкретан проблем с којим се Образовни програм сусрео.

Појава образовних емисија на Телевизији Београд била је добро-дошла, судећи по свим званичним извештајима. Међутим, већ на почетку дошло је до једне од вечитих контрадикторности образовних програма: у начелу су то програми које сви подржавају, али их ретко ко заиста гледа. Истраживања аудиторијума из средине шездесетих година сведоче о томе да је публика ценила образовне емисије, сматрајући их важним делом програма који одговара на актуелне потребе друштва, али да их је та иста публика изузетно мало гледала и да су им на листама телевизијских жеља биле међу последњима. Речи Војислава Станојчића, некадашњег уредника школског програма, иако изречене средином осамдесетих година, подједнако су применљиве и две деценије раније, али и три и по деценије касније:

Многим гледаоцима телевизија представља искључиво чаробну кутију која служи као забава и помоћ да се прекрати време. Њих углавном не привлаче емисије које нису замишљене као драме, народна прела, спортски преноси, музичке ревије... Не осећају, изгледа, никакву потребу ни жељу да сами потраже озбиљну образовну емисију, сем ако у њој не учествује Чкаља или други познати глумци. А ако случајно и почну да гледају, извесно је да њихова пажња неће бити дуго прикована за мали екран. (1986: 187)

Једна од најуспешнијих раних образовних емисија била је играна серија *ТВ буквар* (1968-1969). Она је надоместила недостатак атрактивности образовних емисија о ком Станојчић говори и извршила пресудни утицај на даљи рад програма. У *ТВ буквару* није учествовао Миодраг Петровић Чкаља, али су Мира Ступица, Оливера Марковић и Бранко Плеша, уз епизодно појављивање Драгомира Бојанића Гидре, Николе Симића, Миће Томића,

³ Као пример наводи се предност телевизије у подучавању читању и писању. Док у традиционалној школи деца уче да читају и пишу ослањајући се на гласовно понављање, учењем преко телевизије то постаје бесмислено, будући да наставник с екрана не може да захтева од ученика испред екрана да наглас понавља слова. Тврди се, међутим, да најновија психолошка, кибернетичка и електроничка истраживања показују да савремени човек има много већу потребу за читањем оком него гласом, у ком случају телевизијски начин подучавања заправо постаје ефективнији.

Бранке Веселиновић и Бојана Ступице били сасвим довољан „мамац“ за публику. Истраживања гледаности показала су да је *ТВ буквар* просечно пратило 500.000 гледалаца, што је више него што је иједна забавна емисија постигла у том периоду (Maddison, 1971: 57). Основни разлог за такав успех може се пронаћи у оригиналном и смелом приступу образовном програму за који се уредништво определило приликом припреме ове серије, која је требало да буде носећи пројекат акције описмењавања. Од емитовања првих образовних емисија 1964. године проучавали су се метод, форма и пре свега садржај тих емисија (*Годишњак ЈРТ*, 1964: 84); програм се схватао као експерименталан и тежило се ка проналажењу сопственог израза који би узео у обзир карактеристике домаће публике, наставних метода и телевизијског медија. Слепо праћење примера других телевизија није било решење. *ТВ буквар* је био први, међународно примећен и признат резултат ових напора. На првом месту, окретање играној форми и познатим и вољеним глумцима маскирало је дидактички карактер серије, који се показао одбојним за гледаоце. Лик Кике Бибић (Мира Ступица) постао је толико популаран, да су многи гледаоци веровали да она стварно постоји и слали јој писма на адресу Телевизије, Таковску 10. Та илузија је охрабривана редовном недељном рубриком у листу *Политици*, у којој је фиктивна Кика одговарала на писма гледалаца. Заправо редакција *Седам ТВ дана* имала је задатак да пише одговоре у име Кике, а један од новинара редакције, познати карикатуриста Драгутин Гане Милановић у серијалу *Време телевизије* присетио се невешто написаних писама, која су сведочила о томе да су и многи гледаоци, по узору на Кику и без обзира на старосну доб, настојали да се описмене.

Треба избегавати оне телевизијске емисије које не дозвољавају гледаоцу да се поистовети с неким од ликова, да осети неодобравање према другом. Гледаоца треба навести да заузме нечију страну. Кад то чини, он сазрева, психички и васпитно он учи како да игра активну улогу и да образује самог себе. (Maddison, 1971 : 60)

Захваљујући драмској форми, али и напорима да се са публиком директно комуницира, *ТВ буквар* је постигао дејство ка ком се програмски тежило: „да гледалац има утисак да учествује, а не да само посматра“ (Maddison, 1971: 59). О успешности и посебности ове серије, а са њом и целокупне акције описмењавања, сведочи награда УНЕСКО коју 1969. године добија Образовни програм Телевизије Београд.

Образовни програм је током тих првих неколико година почео да се истиче одређеним посебностима и да претендује на статус оличен Јевтовићевим речима „такозвана београдска школа телевизијске едукације, позната широм света” (*Време телевизије*, 1993). Сличне похвале се налазе и у интерним документима, где се наводи: „посредством ослобађања сваке сличности са било којим познатим и традиционалним начином презентације оваквих телевизијских садржаја, Образовни програм је афирмисао сасвим нове принципе едукативне телевизије” (*Информатор РТБ*, 1967, бр. 129). Најважнији закључак који је изведен из тих почетних искустава био је да образовна телевизија не треба да претендује на директну едукацију гледалаца, већ да их заинтересује за едукацију. То је уједно значило да образовни садржај мора да се „бори” за интересовање гледалаца и да опстане у јакој конкуренцији забавних и актуелних програма. Решење се налазило у односу према публици – гледалац није пасивни прималац знања, већ активни саучесник у процесу сазнања.

Настојало се да не показујемо и саопштавамо истине и заблуде, већ да трагамо за њима помажући гледаоцу да нам се придружује у посматрању и анализирању са циљем да заједнички одлучујемо шта је лепо, а шта ружно, шта заблуда, а шта истина. Уместо да наше емисије буду илустрације телевизијски приказане лекције, настојали смо да их учинимо својеврсним екскурзијама међу више-мање познате ствари и процесе у природи и друштву. Оцене показују да смо успели да изградимо својеврсну модерну литературу исписану сликама и речима на хиљадама малих екрана. (*Информатор РТБ*, 1967, бр. 128)

Да ли је „београдска школа” заиста била позната широм света данас је тешко тврдити, као што је тешко утврдити да ли су образовне емисије Телевизије Београд биле толико револуционарне у погледу мултимедијалне методике, али је сасвим сигурно да је Телевизија Београд, упркос извесном кашњењу, у другој половини шездесетих успела укорак да прати светска кретања на пољу образовне телевизије.

4. Разлика између школског и образовног програма

Акције описмењавања су у неким државама спровођене у оквиру школског телевизијског програма, а у другим као део образовног. Услед прилично нестабилних терминолошких одредница, не само у српском језику, већ и у другим светским језицима, често је веома тешко разлучити шта подразумева образовни, а шта школски програм. Однос ова два програма

може се посматрати из историјске и концепцијске перспективе, сходно чему можемо извести два критеријума разликовања. Историјска перспектива је применљива у случајевима држава са дужом традицијом телевизијских програма намењених образовању попут Сједињених Америчких Држава, док се кроз концепцијску перспективу може боље осветлити пример Телевизије Београд. Оно што је заједничко за обе перспективе јесте да образовни програм предствља проблематичнији, односно шири појам, на супрот школском који се у оба случаја може дефинисати као онај програм који се остварује у сарадњи са школским системом, макар само у начелу.

Историјски су прво развијени школски телевизијски програми, па тек онда образовни. Школски програм је био први облик образовног телевизијског програма. До његовог развоја прво долази у Сједињеним Америчким Државама педесетих година и подразумева спровођење наставе у учионици уз помоћ телевизора. Неретко се на енглеском овакав програм назива „classroom television” (телевизија за учионицу) или „instructional television” (наставна телевизија)⁴. Први покушај да телевизија добије образовну функцију ослонио се на сарадњу са већ постојећим образовним институцијама, надовезујући се на друге сличне праксе које су раније подразумевале употребу филма, а затим радија у настави. Сарадња је подразумевала да је телевизија у служби школског система и то превасходно као технолошко средство. Телевизија није претендовала на статус образовне институције, стога је било незамисливо да она има независан образовни програм. Прва компонента телевизије била су телевизиована предавања, која су била истоветна живим предавањима. Предност телевизиованих предавања била је у компетенцијама предавача, јер су за снимања бирани најбољи предавачи. Што је најважније, путем телевизије предавања су могла стићи до неупоредиво већег броја учионица и ученика. Сама форма предавања није била инвентивна: „наставник на екрану, обично уз помоћ једноставних помагала за учење као што су табла и непомичне слике, говорио је директно у камеру” (Lemiš, 2008: 255). По начину организације и по самом програму све је то било веома слично пракси радио школе, која је већ деценијама спровођена широм света. Потенцијали телевизије као новог медија нису долазили до изражаја у ТВ школи, иако је само укључивање телевизије у школску наставу имало своје бенефите у погледу диверзификације наставе. Ти први покушаји били су иновација у настави, али нису донели ништа ново

⁴ У неким америчким изворима појам „educational television” (образовна телевизија) се заправо употребљава да означи развијенији облик „classroom television”.

телевизијској производњи и управо због тога можемо говорити о *телевизији у школи*, радије него о *школској телевизији*.

Највећи неуспех телевизије у школи био је управо то што није успела да се претвори у школску телевизију, односно у аутономну образовну форму која питањима образовања приступа из сопственог и својственог угла и одговара на њих сопственим и својственим средствима. У Сједињеним Америчким Државама, где је започето с праксом, највећи проблем представљала је комерцијализација образовног садржаја, под притиском тржишних вредности. У европским земљама најчешћи проблем био је неподударане образовних садржаја телевизије са планом и програмом школа. Бројна истраживања су спроведена како би се испитала учинковитост овакве иновације у настави, а закључци у највећем броју упућују на то да телевизија наставе не утиче значајно на процес учења – ни позитивно, ни негативно (Schramm „The effects of Television on Children and Adolescents“ 1964). Такви резултати били су афирмативни за телевизијску наставу, јер је то значило да се уз готово исте образовне ефекте може превазићи мањак стручних кадрова, посебно у мањим срединама. Ипак, постојала је друга препрека – наставници нису показивали велику заинтересованост да користе телевизор као помоћ у настави. Постојало је више разлога за незаинтересованост: осећање угрожености пред новим медијем, неадекватна обученост да се њиме служе, противљење „роботизацији“ наставе итд. Лери Кјубан у студији односа наставника и технологије осветљава веома разумљиву позицију наставника:

Наставници ће или одбацити или остати равнодушни пред променама које сматрају ирелевантним за свој рад. Мали су изгледи да ће се оптеретити увођењем новина у којима не виде бенефит за ученике, а којима ризикују да изгубе контролу у учионици. (Cuban, 1986: 71)

Поред свега тога, постојао је још један разлог, који се конкретно односио на садржај телевизијских часова – квалитет програма је био лош. То је могло да прође у срединама у којима није постојала алтернатива, али у развијеним индустријским срединама такав облик школског програма није испуњавао циљ. Стога се већ шездесетих година развија други приступ телевизијском школском програму.

Први је ангажовао изванредне телевизијске наставнике, који су спроводили образовни процес у конкретним учионицама, чиме су се превазилазили проблеми као што су велика одељења и недостатак квалификованих наставника.

То се најчешће дешавало у земљама у развоју. Други стил, који је постепено постајао омиљен приступ у индустријским друштвима, наглашавао је потребу за високим квалитетом, атрактивну форму образовне телевизије која конкурише комерцијалној телевизији – формату који служи као додатак уместо да замењује наставника у учионици. (Lemiš 2008: 254)

У америчким студијама ово се често одређује као прелазак с „instructional” на „educational” телевизију. У том смислу, школска телевизија се може видети као неразвијенија, крућа и естетски неуспелија фаза у развоју образовне телевизије.

Други начин посматрања разлике између образовног и школског телевизијског програма је концепцијски. Образовна телевизија се не развија из школске, већ обе постоје упоредо, али се разликују по концепцији. Једну од сажетијих и широко применљивих дефиниција даје Саша Езрати, француски истраживач и предавач на пољу образовне кинематографије и телевизије: „Школска телевизија се разликује од образовне телевизије по томе што представља помоћно средство у настави, засновано на одређеном плану и програму” (1965: 166). Модели сарадње су разноврсни и по степену и по природи, али та сарадња, макар била само начелна јесте *differentia specifica* школског програма. У овом случају не говоримо о разлици која подразумева било какву инфериорност једног облика програма у односу на други, већ на два програма која су другачије организована и имају другачије намене и циљеве. Образовна телевизија представља програмски и организационо слободнију категорију од школске⁵. Школски програм има специфичнију намену и прецизно дефинисане циљне групе, које обично обухватају школску децу и омладину (иако то није правило, будући да се многи телевизијски школски програми развијају зарад дошколовавања одраслих). Насупрот томе, образовни програм обично настоји да успостави виши степен општост, да привуче ширу публику и да наметне идеју доживотног и неформалног учења. Услед свега тога, образовни програм се обично разуме и као знатно флексибилнији појам од школског. Уколико се ухватимо укоштац с паролом „сваки телевизијски програм образује”⁶, која се неретко

⁵ Из тог угла је такође лакше разумети због чега је акција описмењавања у Србији, која се развила у окриљу Образовног програма Телевизије Београд, имала слободнији статус у односу према просветним телима, него што је случај у већини других држава.

⁶ Ова фраза постаје посебно актуелна када је у САД 1990. године донет Children’s Television Act, према којем је сваки комерцијални емитер морао да има образовни

некоректно користи као одбрана од оптужби да одређене телевизије не емитују довољно образовног програма, постаје јасно колико је појам образовног програма тешко дефинисати, а самим тим и одредити неопходне карактеристике које неки програм чине образовним.

Школски програм Телевизије Београд се покреће као део веће целине Образовног програма, а специфичност тог сегмента програма је у томе што је намењен конкретно основним школама.

5. ЈРТ мрежа

Као и сви други програми Телевизије Београд, школски се развијао и профилисао као део веће структуре програма Југословенске радио-телевизије:

На профил телевизијског школског програма утицале су и специфичности нашег телевизијског програма и наше телевизијске мреже, специфичности које произлазе из организованости наше заједнице на федеративним основама. Југославија, наиме, има јединствену телевизијску мрежу, са осам телевизијских центара који су истовремено и самостални у обликовању програма и обавезни да међусобно усаглашавају програме и програмска улагања. Школски телевизијски програм је и овде имао посебну – и с разлогом се може рећи: сложену – ситуацију, јер је требало налазити најцелисходнија решења у светлости чињенице да су републички и покрајински наставни планови и програми различити. (*Informatior RTB*, 1979, бр. 268)

Телевизија Загреб имала је водећу улогу у школском програму Југословенске радио-телевизије. Загребачки школски програм је покренут још почетком шездесетих година, тачније врло брзо након почетка рада Телевизије Загреб. У години када је Телевизија Београд покренула ТВ школу, односно 1966. године, Телевизија Загреб је већ емитовала 80 минута школског програма сваког радног дана. Делатност загребачке ТВ школе била је систематска, што значи да су емисије организоване у серијале, односно заокружене целине, јер се тежило ка томе да „емисије не ‘висе’ у зраку, него

програм за децу како би могао да добије обнову лиценце емитовања. Емитери су искористили флексибилност појма образовног програма и манипулисали њиме како би се изборили за лиценце.

да прате прописани програм, уклопљене у план рада сваког појединог наставника који се одлучио да користи емисије у настави” (Јурачић, 1967: 7). На серијалној форми емисија се инсистирало и из методичких разлога. Иностране студије су указивале на то да је усвајање медијског садржаја успешније уколико је гледалац чешће изложен сличним формама, оквирним причама, ликовима – а све се то могло постићи путем серија. Овакве претпоставке доказиване су још убедљивије у случају када су гледаоци деца (Feilitzen, 1975). Поред тога, установљено је да квантитет гледања телевизије може побољшати квалитет гледања, односно степен разумевања садржаја (Бејтс, 1979: 152), због чега је било важно постићи учесталост и редовност програма.

Емисије су конципиране у складу с актуелним стањем у школству, са циљем да допринесу решавању пробелма. Кроз саветовање с просветним телима, за обраду су се бирале оне теме које су биле захтевније за обраду у школи. Тако се, на пример, емисије из хемије усредсређују на огледе, будући да школе махом нису опремљене лабораторијама, нити је постојало довољно наставног кадра квалификованог за извођење лабораторијских вежби (Јурачић, 1967: 7). Програм су делимично финансирали просветни органи, а податак из 1969. године говори да је њихово учешће било само 10 одсто (*Годишњак ЈРТ*, 1969: 245). Припреман је програм за основне (50 одсто) и средње школе (25 одсто), а остатак програма је био општеобразовног карактера. Поред серијалних емисија Редакција је правила и наставне филмове из разних научних области, који су се, за разлику од емисија, могли користити независно од телевизијске шеме. Међутим, у погледу концепцијских основа загребачке ТВ школе, најзначајнија делатност била је „методско-инструкташка служба”. У *Годишњаку ЈРТ* за 1969. годину наводи се: „Одржано је педесет саветовања и семинара за наставнике у разним градовима, са укупно 3850 учесника. Повремено су биле организоване анкете по школама које су показале да 86 одсто ученика 82 одсто наставника прате емитоване школске програме, иако не увек редовно”. Од 1969. године ТВ школа Телевизије Загреб дели се на Редакцију и Инструктажно-педагошку службу (*Годишњак ЈРТ*, 1969: 245), а 1970. године у *Годишњаку* је објављен позамашан списак публикација ТВ школе: часопис *Телевизија у школи – предшколски одгој и разредна настава*, часопис *Телевизија у школи – предметна настава*, приручник *Страни језици*, приручник *Наставни филм (телевизијски)* и *ТВ педагогија*. У последњој публикацији објављени су резултати научних истраживања о „ефектима ТВ школе на унутрашњу организацију учења, на ефикасност постојећег школског система, као и на функцију телевизије у

будућој технологији образовања” (*Годишњак ЈРТ*, 1970: 228), што је представљало још један важан аспект рада загребачке ТВ школе, који је вишеструко допринео њеном угледу.

Начин рада који је већ успостављен у Загребу, Београд је требало да развије на сличан, али не исти начин. Уредник загребачке ТВ школе Илија Живановић истиче како је идеја била да се програми Загреба и Београда не „сударају“, ни програмски, ни концепцијски, и да на тај начин остварују комплетнију целину. Тако се десило да школски програм Телевизије Београд, на самом почетку, буде постављен на нешто ширим основама. Ипак, подразумевало се да нови, београдски програм поседује кључне одлике школске телевизије. То је значило да буде усклађен с наставним планом и програмом школа, да сарађује с великим бројем наставника, професора, педагога, методичара и ученика, и да му је намена да буде непосредна помоћ у настави. По питању других телевизијских центара из мреже Југословенске радио-телевизије, Телевизија Љубљана почела је са школским програмом када и Телевизија Београд, а Телевизија Скопље и Телевизија Сарајево неколико година касније. Без обзира на друге федеративне програме, Загреб и Београд остају два кључна центра школског програма Југословенске радио-телевизије и представници два типа школског програма. Загребачка школа остаје ближа форми телевизованих часова, али успоставља завидан ниво системске сарадње са школством и развија адекватне пропратне делатности, док београдска школа одлази даље у развоју самих жанрова телевизијске школе, али не успева системски да успостави сарадању, нити да развије толико пропратних делатности.

6. Закључак

Редакција школског програма била је прва редакција која се издвојила из Образовног програма Телевизије Београд 1966. године, и у наредних неколико деценија остајала је најзначајнији и најпродуктивнији сегмент овог програма. У начелу, Редакција школског програма јесте правила програм намењен школама. У почетку се циљало искључиво на основне школе, што је карактеристично за све телевизијске школске програме у почетним етапама развоја. Прва емисија школског програма била је *Основи општег образовања*. После три године емисија је престала да се емитује услед нестабилности у целом Образовном програму, али и због специфичних неспоразума између Редакције школског програма и просветних органа који су емисију делимично финансирали. У наредном периоду, фокус је

окренут ка прецизнијем концепцијском одређењу телевизијског школског програма, поглавито у погледу односа тог програма и школства.

Извори и литература:

Богићевић, Мирко. *Технологија савремене наставе*. Београд: Завод за уџбенике, 1974. Штампано.

Вуксановић, Дивна. *Књига за медије, медији за књигу*. Београд: Клио, 2008. Штампано.

Cuban, Larry. *Teachers and machines: The classroom use of technology since 1920*. New York: Teachers College Press, 1986. Штампано.

Ezratty, Sasha. "Television and Society". *Impact of Science on Society*, XV, 3 (1956): 149-172. Веб. 10. 02. 2021.

Feilitzen, Cecilia V. *Children and Television in the Socialization Process—Some results of Scandinavian research*. Swedish Broadcasting Corporation, 1975. Штампано.

Фондри, Кенет. „ТВ и школа“. *РТВ: теорија и пракса* 1 (1975): 80-88. Штампано.

Годишњак Југословенске радио-телевизије. Београд: Југословенска радио-телевизија, Југословенски институт за новинарство (1963-1992). Штампано.

Информатор колектива Радио-телевизије Београд. Београд: Радио-телевизија Београд (1962-1992). Штампано.

Јурачић, Хрвоје. *Радио и телевизија у школи – Хемија, познавање природе, физика, математика, технички одгој*. Загреб: Радио-телевизија Загреб, 1967. Штампано

Кун, Мира. *Television and Education – The Results of Researches*. Београд: Радио-телевизија Београд, 1986. Штампано.

Лемиш, Дафне. *Деца и телевизија*. Београд: Клио, 2008. Штампано.

Maddison, John. *Radio and Television in Literacy: A Survey of the Use of Broadcasting Media in Combating Illiteracy among Adults*. Paris: UNESCO, 1971. Веб. 01. 02. 2021.

Савићевић, Мирослав, аутор. *Време телевизије*. Радио-телевизија Србије, 1993.

Schramm, Wilbur, „The Educational Media and National Development“. *UNESCO in a Decisive Decade*. Washington: United States National Commission for UNESCO, 1964. 20-28. Веб. 25. 02. 2021.

Станојчић, Војислав. „Деценија обогаћивања наставе – Јубилеј Школског програма Телевизије Београд“. *РТВ: теорија и пракса* 4 (1976): 75-78. Штампано.

Višnja Pečenčić
Serbian Radio and Television

ESTABLISHING THE DEPARTMENT FOR SCHOOL PROGRAMMES OF TELEVISION BELGRADE

An experimental series *The Basics of Elementary Education* started airing on Television Belgrade in 1966, as a part of the Educational Programme's newly established Department for School Programming. The conceptual framework of this Department was derived from various models of television school programmes already established in other countries, but namely it was meant to be complementary to the TV School of Television Zagreb. From the very beginnings the key difficulty for the Department was the extent and type of its collaboration with the public school system.

Keywords: Television Belgrade, Department of School Programming, Educational Programme, Literacy campaign, Yugoslav Radio Television

Јасмина Тутуновић-Трифун
Музеј жртва геноцида Београд
misut.co@gmail.com

НЕПРИЧАВЦИ И НЕПРИЧАЛИЦЕ: РИЗНИЦА ЗАБОРАВЉЕНИХ РЕЧИ НА ИНТЕРНЕТ ПРЕТРАЖИВАЧИМА И ПЛАТФОРМАМА

Југословенска серија за децу, *Приче из Непричаве*, сценаристе и редитеља Александра Антића, премијерно је емитована на Радио-телевизији Београд током 1983. и 1984. године. *Комисија* Зоран Радмиловић и *Учитељица* Милена Дравић, уз сонгове Добрице Ерића и Владимира Андрића и музику браће Вранешевић, *опричали* су деци шта је магаза покривена *бибер цепом*, како изгледа *лебна вуруна*, да је *метар* мера за тежину, а не за дужину и да је *пшеница* зрела када се појаве први свици. Приче о вампиру Стригоју, помешане са музиком традиционалних инструмената и укусом *кромпира из пепела* са кајмаком, забележене су у осамнаест полчасовних епизода које су, од 2009. године, корисницима доступне на три DVD-ија, објављена у продукцији ППП РТС-а. Масовна употреба савремених технологија и појава интернет претраживача допринели су чињеници да су целокупна серија, појединачни инсерти и сећања учесника присутни на веб платформама (youtube.com, dalymotion.com), сајтовима IMDb-б, РТС-а и других медијских кућа, интернет-порталима дневних листова и часописа, као и на друштвеним мрежама. Серија представља специфичан начин очувања културног наслеђа - народних обичаја, веровања, књижевности и ризницу заборављених речи језика који нестаје, „варијанте српског-околина Ваљева“. Драгоцен је извор и за проучавање школског образовног програма и одрастања деце у социјалистичкој Југославији.

Кључне речи

Непричава, „Приче из Непричаве“, југословенске серије за децу, Александар Антић, Добрица Ерић, Лабораторија звука, традиционални музички инструменти, Велика српска народна Лира

„Приче из Непричаве“, серија за децу школске редакције Радио - телевизије Београд, снимана је пуне две године у лајковачком селу Непричава, у Колубарском округу (Пузовић s.a.) и премијено емитована од 14. октобра 1983. до 10. фебруара 1984. године. Уз Александра Антића, сценаристу и редитеља, упамћеног и по серијама за децу „Кад сам био мали“ и „Лаку ноћ, децо“, као и по текстовима за школарце у часопису „Тик-Так“ (Acikine priče iz Nepričave s.a.), у стварању серије учествовали су Добрица Ерић, аутор

текстова за уводну и одјавну шпицу, као и за тематске, пратеће сонгове које су компоновали и изводили Предраг и Младен Вранешевић и „Лабораторија звука“ (Rakezić 2013.). За костиме су биле задужене Мирка Тодоровић и Миланка Клипа, док је сценографију је осмислио Миодраг Хаџић. Уредник серије, али и аутор сонгова, био је Владимир Андрић.

Главне улоге су поверене глумцима Милени Дравић и Зорану Радмиловићу. Радмиловића, виспреног сељака Непричаваца и архетипа сеоског домаћина, који је носио „сељачке кондуре и шеширић“, волео „добру капљицу“ (Пузовић s.a.) и деци, из епизоде у епизоду *опричавао* „варијантом српског-околина Ваљева“ живот на селу, згоде и незгоде комшија, народна веровања, пољопривредне и друге алатке, народне инструменте и животиње, сви у серији су звали Комшија или Чича. Његово право име, старост и породицу, заправо, нико не зна - осим да унучићима поклања „по кесицу бомбона и по неко перце од фазана да се деца радују“ (Priče iz Nepričave - Ep. 06 s.a.). Одраслим гледаоцима обраћао се ироничним досеткама и освртима на актуелну политичку, привредну и друштвену ситуацију у социјалистичкој Југославији 80-их година прошлог века, „стабилизацију“, несташицу кафе и детерџента, проблеме пољопривредника са порезима и осигуравајућим друштвима. „ Не мора да значи да ја, ако сам Непричавац, да треба да закантачим уста“, коментарисао је Радмиловић (Priče iz Nepričave - Ep. 14 s.a.). Био је и вешт промотер спонзорских производа серије, тестере *Still* „која тресе и руке и главу“, сока *Фруктал*, *Жупе* Александравац, *Солане* Тузла.

Попут Комшије, ни лик Учитељице, који је маестрално представила Милена Дравић, нема посебно, властито име. Школске часове својим ученицима, није држала у просторијама Основне „Миле Дубљевић“, већ у јединственом, бајковитом окружењу, испод столетне липе, која је, у међувремену, посечена, на ливади, иза стогова сена, у сеоским домаћинствима (Puzović s.a.). Учитељица, „туде у Непричави“ је образована, „учевна и толико мудра и паметна, да ти памет стане“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.). Децу је упознавала са традиционалним вредностима кроз питалице, загонетке, бројалице и остале народне умотворине (Priče iz Nepričave - Ep. 07 s.a.). Малим гледаоцима испред ТВ екрана објашњавала је како се легу пилићи, „мале топле живе лоптице“ које чува квочка (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), „фрфља“ и „мрнца“ о разним *паметним* стварима и не туче ученике као некадашњи учитељи од чијих прутева су деци „бридисали и и дланови и уши“ јер је „то била одобрена казна“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.).

„Мућните главицама, није вам, ваљда глава мућак“, опомињала је Учитељица своје ђаке (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), учећи их да размиљају

и решавају питалице и загонетке. У епизоди о љубљењу, чујемо различите синониме за пољубац: цмокнути, цокнути, цокити, целивати, као и како мајка љуби своје дете, а и отац, ако није неки „дрвендека“ (Priče iz Nepričave - Ep. 07 s.a.). Напомињући ученицима да, људи, када се сретну, „здраве се са рукама и пољубе у образ“, учила их је и домаћем васпитању, лепом понашању и личној хигијени, да нос мора да буде сув и обрисан, очи умивене и да је „препоручљиво да се никако не једе бели лук“ пре тога. Да би им школу учинила занимљивијом, учитељица је откривала деци и тајне шатровачког језика, „фијукање, ф-говор или замршивање речи“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.). Бори се против празноверја и надрилекарства јер „плаше сељака на разне начине па се чуде што верује у гатаре и има ли Стригоја, нема ли Стригоја“ (Priče iz Nepričave - Ep. 13 s.a.). Њеним умећем у припремању традиционалних, али и „јела из књига“, са аутохтоним састојцима из Непричавског краја, уз звуке дромбуља и усне хармонике, завршавала се свака епизода ове серије.

Са некима од својих „непричавских ученика“, тадашњих мештана Непричаве, Бајевца и Степања, Зораном Стефановићем, Томиславом Јовановићем, Драгицом и Зорицом Милошевић, Мирославом Јовановићем, као и са Бојаном Петровић и Даринком Ристовић, Милена Дравић се сусрела 2014. године, приликом постављања спомен плоче посвећене серији „Приче из Непричаве“ и Зорану Радмиловићу на основној школи у Непричави (Puzović s.a.). У снимању серије су учествовали и чланови Дечијег драмског студија Телевизије Београд, међу којима и Небојша Глоговац (Тодоровић 2006).

Сећања на школске дане и учитеље, као и чувену пословицу *Од колевке па до гроба најлепше ћачко доба*, са децом су поделили Стојан-Столе Аранђеловић, Милутин Бутковић, Вука Дунђеровић, Драгомир Фелба, Олга Ивановић, Сима Јанићијевић, Љубица-Џуца Ковић, Предраг Лаковић, Никола Милић и Радмила Савићевић, а Томанија Полић (Т. Ђуричко) се прisetила и учења слова: „Највише сам се радовала када смо почели да учимо слова. Та иста слова која сам учила пре 70 година, та иста слова служе ми и данас. То је фантастично да нешто тако дуго може да траје“ (Priče iz Nepričave - Ep. 02 s.a.).

На значај образовања и очувања српске културне баштине, указивао је и Комшија, Зоран Радмиловић, представљајући деци „Велику српску народну Лиру“ са „две хиљаде песама за разне прилике: војничке, родољубне, сватовске, побожне, домољубне, о природи и њеним дивотама и о њеним страхотама, о љубави, песме о вину, љубавне, додолске, коледарске.

Данас више нема таквих књига. Зато је чувам и пазим, као очи у глави“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.).

Људи и „народ непричавски“, а народ је „оно што се родило, није се котило, није се оштенило, излегло, него га је мајка родила, дојила, чувала, хранила и створила од њега човека“ (Priče iz Nepričave - Ep. 18 s.a.), су „и ваки и наки“, али нису „кишницом крштавани“, нису глупи (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.). За доброг и благог човека, кажу да је „мек“ и „да га човек на рану привије, зацелила би!“ а за љутиог, да је „ка и гуја исти“ (Priče iz Nepričave - Ep. 04 s.a.). Они су вредни, „радивни“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.), не воле да „дангубе“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.) а ни лење људе који се „вуку као саоне о Петровдану“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a. ; Антонић 2012). „Стрељају очима“ и стегну зубе када неком прете, намигну на једно око и мало накриве главу кад саговорнику не верују (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.). Када легне да одмори „руке и грбачу“ од тешког рада, Непричавац „окачи мотику на грану и заспи ко заклан“ или „ко дете у колевци“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), а када су болесни, истрљају се „лековитом комовицом“ и попију „шербет“ (Priče iz Nepričave - Ep. 07, s.a.). Од рада и старости могу и да „мањакају“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), јер „сељак се мучи са земљом, са стоком, са небом и другим потешкоћама“ (Priče iz Nepričave - Ep. 05 s.a.). Смрти се не боје, јер знају да „у мој дан нико други не може да умре. Нико други, само ја“ (Priče iz Nepričave - Ep. 07, s.a.).

Непричавци држе до личне хигијене, не чекају „вашар да се пресвучу“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), а жене се у јесен, у октобру, „о Лучиндану“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.; Антонић 2012). Верују да је у „у животу најважнији живот“ и у стара времена, да би заштитили тек рођену децу, која су „мањкавала когод ћурићи“, давали су им имена која славе живот, верујући да ће их тако заштити: Живојин, Живко, Живорад, Живана, Живка, Живослава, Живорад, од којих су настала и презимена Живковић, Живчић, Живојиновић, Животић. Касније су „стигла модерна имена“, попут Данијела, Стела, Ирена (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.), а која су, данас, скоро четири деценије од снимања серије, такође постала „старинска“ и ретка. У Непричави су мајке деци певале успаванке „Папај, папај, мој нејаки Чедо“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), „Мајка сина у ружи родила“ (Priče iz Nepričave - Ep. 10 s.a.) „Дува ветар преко високих гора“ (Priče iz Nepričave - Ep. 13 s.a.) , ташуњалку „Таши-таши“, цупалке, када мајка дете цупка на крилу, попут „Цу, цуцун на коњу“ (Priče iz Nepričave - Ep. 08 s.a.) , бајалицу „Ја бела и румена, баба жута и зелена“ (Priče iz Nepričave - Ep. 11 s.a.) а деци која пузе песму проходалицу „Лазе, лазе, Лазаре“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.; Љубинковић 1996).

Ниједна од старинских сеоских кућа у којима је снимана серија „Приче из Непричаве“ није сачувана, због чега серија представља и драгоцен етнографски и историјски видео запис. Учитељичина кухиња, са шпоретом на дрва, креденцем, дрвеним столом и хоклицама и лименом кантом за воду, слика је уобичајене сеоске куће. Животне намирнице су се чувале на местима „сигурним од мишева“. Брашно „у сандуцима у магази“, кацу са купусом у подруму, „зејитин у флаши“, а „ракију у буренцету“ (Priče iz Nepričave - Ep. 1 s.a.). У Непричави се, у прошлости користило дрвено посуђе, попут чобање, дрвеног буренцета у коме се носила вода на њиву, заструга за сир и кајмак и вучице за ракију (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.). За претакање вина и ракије, коришћена је натеза, дулек или хајдук, коју „не прави мајстор, не прави фабрика, него негде, око Ђурђевдана, посејеш и онда чекаш да порасте, привежеш на бркљу да то иде горе (Priče iz Nepričave - Ep. 07 s.a.; Недељковић 1994). Веш су, уз помоћ цеђи од пепела, Непричавке прале у вертикалном издубљеном дрвету стублини. Пре електрификације, у селу се живело „под светлом петролејке“ и фењера (Priče iz Nepričave - Ep. 07 s.a.).

Непричавци су нас подсетили и на бројна, некад уобичајена, а данас скоро заборављена јела. Учитељица и Комшија су припремали дулечару, качамак – „клот или са машћу и алевом паприком“, а може и са „белим смоком и подмлечцом“, танчице, јанију, пужеве и речне ракове, пасуљ, чорбу од спанаћа и „кајгану од пет-шест јаја на младом луку“. Народни специјалитет је „кромпир из пепела“ са „два-три заструга кајмака“, јер се „врући кромпири пеку у свако доба. Лети код стоке у ливади или речици док се купате. С јесени код лампека, а зими у шпорету, у оном врућем пепелу“ (Priče iz Nepričave - Ep. 16 s.a.). Деца су се највише радовала трешњама „руштавцима“ (Priče iz Nepričave - Ep. 05 s.a.). Од житарица, пшеница има посебан значај за цео животни циклус сваког човека, па и Непричавца. Она је „почетак и крај свега: на бабиње ти донесу белу погачу, а кад умреш панаију. А, у међувремену, сваки дан мораш да једеш лебац“ (Priče iz Nepričave - Ep. 14 s.a.)

Поред куће за становање, Непричавци су градили и друге, за свакодневни живот, неопходне објекте, попут бунара са сантрачом, обојеног „шареним бојама да весели око“, са „витлом и кофом на ланцу“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), или „лебне вуруне“ у којој су пекли хлеб, гибаницу и месо, „за весеља и даће“ (Priče iz Nepričave - Ep. 07 s.a.). Магаза, у којој су чували „стајаће ствари“ била је покривена „бибер-црепом“, постављеним на греде „темељнице од беле боровине да миришу и да не труле“. У млеку, зградици саграђеној на на скровитом месту које је „прохладно, на промаји, без буба, чисто“, чували су млеко, сир, кајмак, „подмлецац, сурутка, груда“,

који су млечни производи „јакo осетни на хигијену“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.). Свечану одећу и обућу, као и постељину, ћилиме и душеке, Непричавци су слагали преко „премета“ у вајату, „згради која се никад неће градити више, видели сте је сад, па ко зна кад“ - наслутио је Комшија Зоран Радмиловић (Priče iz Nepričave - Ep. 06 s.a.). Обран кукуруз су чували у чардаку, салашу или кошу, „кући житници, кукурузној рузници“, направљеној од дрвета, са гредама венчаницама и роговима који држе цреп (Priče iz Nepričave - Ep. 11 s.a.).

Уз тарабу, „стражу твог детињства“, плота од церовине, поплетеног врбовим пружењем, сеоска домаћинства су била ограђена и пердом, направљеном од пердика, дрвених дашчица од јасена или грма, причвршћених за баскију и дирекe или жичаним оградама. „Обала“ од шибља, траве, трњина и оструга, дивљих ружа и „неког багремића, неког јасенића, бреста, купине, пасиковине, врбе и свега што постоји“, густа „као четка“ и кроз коју није могао „да прође ни човек ни стока“, била је природна ограда између имања, њива и ливада (Priče iz Nepričave - Ep. 11 s.a.).

За обављање свакодневних послова, у прошлости, као и данас, Непричавци су користили различите алатке, попут мотике која „није лепа ни модерна, ал је битна, ал је важна“ (Priče iz Nepričave - Ep. 1 s.a.) или косе са брусом у „гондиру од плеха“ и „бабицом и чокањацем“ (Priče iz Nepričave - Ep. 3 s.a.). Меку и ракију препеченицу пеку с јесени, пекли су у лампеку (Priče iz Nepričave - Ep. 5 s.a.).

Живот на селу, па и у Непричави, не може се замислити без домаћих животиња, на првом месту без „народне хранитељке“ краве Зекуље, Рабе, Руменке, Миланке, Моравке, али „од немачке расе“, Шаруље, Јасенке, Цветуље, Сивуље. Краве се везују „вренијом“ и хране јармом и „шаровином“, а не ретко, од Непричавца се чуло да „Све што имам, од ње сам стеко“ (Priče iz Nepričave - Ep. 02 s.a.). Уз живину, овце, козе, свиње, па и „кобилу Ласту и ждребе Даринку“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), свако домаћинство има и свог пса чувара. То што је „куче мешанац, то није важно ни код људи, а камоли код животиња“ учио је мудри Комшија децу о толеранцији и заједничком животу (Priče iz Nepričave - Ep. 7 s.a.).

У „Причама из Непричаве“ објашњене су и „непричавске мере“ за количину, дужину и тежину. Сазнали смо, тако, да метар није мера за дужину, већ за тежину и да се каже „набро сам дваес метара шљива“ или „имам пар волова од петнес метара“, да се кукуруз мери на „мерац“, млеко на „котлић“, сланина на „каиш“, брашно на „прегршт“. Сићано је толико мало „да у око да га ставиш, не би шкодило“, а руковeт цвећа је тачно „онолико колико може да стане на руку“ (Priče iz Nepričave - Ep. 18 s.a.).

Бајковити свет Непричаве и Непричаваца осликава се и кроз народна веровања, обичаје и музичко стваралаштво. Они, у зиму, жељно ишчекују да „гране Сунце“, „сиротињска фуруна“, а лети их, на њиви „пече Звезда“ и „бије јара“ (Priče iz Nepričave - Ep.18 s.a.). Верују да ће кукуруз добро да роди ако у прву бразду закопају јаје, да ће воћка бити родна ако се калем веже мушком кошуљом, као и да ће, за онолико дана колико жаба крекеће пре Младенаца, за толико дана бити и мраз (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.; Недељковић 1994). Надају се киши четрдесет дана после светог Медарде, „шокачког свеца“ који празнују 8. јуна и почињу жетву пшенице и зоби тек када процвета булка и појаве се први свици (Priče iz Nepričave - Ep. 13 s.a.)

Иако, као изузетно гостољубиви, непричавски домаћини славе славу чак пет дана, од навечерја, славе, окривља, патарица до устанака, (Priče iz Nepričave - Ep. 6), и даље верују у страшне приче и легенде о „домаћем, кућевном вампиру Стригоју“ који живи у вилајету „у коме нема више ништа“, „у потоку, међу врбацама у пасиковини, међу ценарикама, багремима, у павитини, међу копривама“, и који ноћу плаши пролазнике, а понекад, седи као „јарац на џаковима брашна и вречи“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.).

У серији су, осим дромбуља и усне хармонике, уз чију музику Учитељица и Комшија завршавају сваку епизоду, представљени бројни инструменти, као што су добош, свирала, гусле, виолина, двојнице или фрула. Труба се „најбоље свира у Драгачеву, у Гучи под Јелицом. Јако трешти кад је весело и тихо јечи кад је тужно“ (Priče iz Nepričave - Ep. 01 s.a.), док окарину „највише свирају чобани да убију досаду“ (Priče iz Nepričave - Ep. 12 s.a.). Одсвиране су и традиционалне песме „Ој, ливадо, росна траво“, „Чај горо, лане моје, причувај ми овце“, „Промиче момче кроз село“, „Пшеница је класала“, „Зора руди, дан се бели“, „Ај, д`идемо, Радо“, „Јова Ружу кроз свиралу зове“ и „Еј, кад сам синоћ пошла из дућана“, као и народна кола „Ресавка“, „Колубарка“, „Чачак“, „Кокоњеште“, „Палежак“ и „Моравац“.

Снимана 80-их година прошлог века, као једна од врхунских серија за децу настала из пера Школске редакције Радио-телевизије Београд, југословенска серија „Приче из Непричаве“ данас представља ризницу народног стваралаштва. Настала са намером аутора да деца, која су живела у урбаним срединама, сазнају „где хлеб расте, где извире млеко“, серија је драгоцен извор за сагледавање српског друштва и живота на селу последњих деценија XX века, у коме се преплићу традиционалан и модеран начин живота. Снимци сеоских домаћинстава, са кућом, окућницом и покућством, забрављеним алаткама и пољопривредним „справама“ које, већ данас, више не постоје или се ретко користе, можда су и последњи аутентични видео-запис некадашњег лајковачког села. Народни инструменти, као и песме и кола

које чујемо у свакој епизоди, значајан су извор за поучавање филолога и поетномузиколога. Историчарима и социолозима могу бити инспиративне виспрене досетке Комшије Зорана Радмиловића о незавидном положају српског сељака, оптерећеног СИЗ-овима ДОЗ-овима и порезима, очигледно намењене старијим љубитељима серије. Доступна данас и на DVD-ијевима у продукцији ПГП РТС-а, на интернет платформама youtube.com и dailymotion.com, као и на сајтовима медијских кућа, порталима дневних листова, часописа и на друштвеним мрежама, представља својеврстан вид очувања и меморијализације сеоског живота и народног стваралаштва и може се користити као квалитетан допунски или илустративни наставни материјал на часовима српског језика, музичке и ликовне културе, историје, биологије, народне традиције, свакодневног живота у прошлости, верске наставе и грађанског васпитања.

Извори и литература

1. „Acikine priče iz Nepričave“. *Qulturnik*. Веб. 03.05.2031.
2. „Priče iz Nepričave - Ep. 01“. *Dailymotion*. Веб. 01. 05. 2021.
3. „Priče iz Nepričave - Ep. 02“. *Dailymotion*. Веб. 01. 05. 2021.
4. „Priče iz Nepričave - Ep. 03“. *Dailymotion*. Веб. 01. 05. 2021.
5. „Priče iz Nepričave - Ep. 04“. *Dailymotion*. Веб. 01.05. 2021.
6. „Priče iz Nepričave - Ep. 05“. *Dailymotion*. Веб. 01.05. 2021.
7. „Priče iz Nepričave - Ep. 06“. *Dailymotion*. Веб. 01.05. 2021.
8. „Priče iz Nepričave - Ep. 07“. *YouTube*. Веб. 01.05.2021.
9. „Priče iz Nepričave - Ep. 08“. *Dailymotion*. Веб. 01.05.2021.
10. „Priče iz Nepričave - Ep. 10“. *YouTube*. Веб. 01.05.2021.
11. „Priče iz Nepričave - Ep. 11“. *Dailymotion*. Веб. 03.05.2021.
12. „Priče iz Nepričave - Ep. 12“. *Dailymotion*. Веб. 04.05. 2021.
13. „Priče iz Nepričave - Ep. 13“. *Dailymotion*. Веб. 04.05.2021.
14. „Priče iz Nepričave - Ep. 14“. *Dailymotion*. Веб. 01.05.2021.
15. „Priče iz Nepričave - Ep.16“. *Dailymotion*. Веб. 03.05.2021.
16. „Priče iz Nepričave - Ep. 18“. *Dailymotion*. Веб. 01.05.2021.
17. „U Nepričavi postavljena spomen-ploča kultnoj seriji i Zoranu Radmiloviću“. *Alo*. Веб. 07.05.2021.
18. „Приче из Непричаве“-30 година после. *Lajkovac.org.rs*. Веб. 10.5.2021.
19. Rakezić, Saša. „Šemu umetnost“. *Vreme*. Веб. 10. 05. 2021.
20. Антонић, Драгомир. *Српски народни календар за годину 2013*. Београд: Службени гласник, 2012. Штампано.

21. Љубинковић, Ненад. „Предговор“. Зорислава Васиљевић. *Српско музичко благо*. Београд: Просвета, 1996. 10-15. Штампано.
22. Недељковић, Миле. *Календар српских народних обичаја и веровања за просту 1995*. Ваљево: Агенција Ваљевац, 1994. Штампано.
23. Пузовић, Бранко. „Чудесне приче из Непричаве: 30 година од снимања најбоље дечје серије“. *Вечерње новости*. Веб. 05.05.2021.
24. Тодоровић, Стојан. „Лауреат Небојша Глоговац“. *Политика*. Веб. 08.05.2021.

Jasmina Tutunović-Trifunov
Museum of Genocide Victims, Belgrade

UNSPEAKERS AND UNSPEAKERS: A TREASURE TROVE OF FORGOTTEN WORDS ON INTERNET BROWSERS AND PLATFORMS

Summary

The Yugoslav children's series "Stories from Untold", written and directed by Aleksandar Antic, was filmed in the production of the Radio-Television School's editorial office in Belgrade. It was first broadcast in the mid-80s of the last century. The songs for the series were written by Dobrica Erić and Vladimir Andrić, at the same time the editor of the series, while the music was composed and performed by the group "Laboratorija zvuka" from Novi Sad. Teacher Milena Dravić and Neighbor Zoran Radmilović guided the children through the fairy-tale world of village life Nepričava near Lajkovac. A rural household with a house and a garden, a storehouse, a vat, a farm, a "bread maker", a well, and agricultural tools were presented. From episode to episode, forgotten dishes and furniture, village customs, festivals and beliefs, folk instruments, songs and dances are described. A tribute was paid to the village teacher and educator, guardian of folk literature and customs, who fights against superstitions and teaches students, along with school material, good manners and domestic upbringing. The importance of preserving the folk tradition, through songs, stories, fairy tales, quizzes, riddles, proverbs and the "Great Serbian Folk Lira" which is "kept and looked after, like the eyes in the head", was emphasized. The old houses where the series was filmed have not been preserved, nor has the hundred-year-old linden tree under which the Teacher questioned her students. "Stories from Untold" represent one of the last authentic videos of Lajkovac, but also of every Serbian village towards the end of the 20th century, in which traditional and modern lifestyles were intertwined. Today, the series is available on DVDs, websites of media companies, internet portals of print media, social networks, internet platforms. It is a valuable source for the research of philologists, ethnologists and ethnomusicologists, historians, sociologists and quality supplementary material in the teaching of the Serbian language, music and art culture, folk traditions, everyday life in the past, civic education and religious teaching. Also, for the study of education and upbringing of children in socialist Yugoslavia.

Sandra Kučina Softić
Marko Odak
Jadranka Lasić Lazić

„DIGITALNA TRANSFORMACIJA NOVI PRISTUPI I IZAZOVI U OBRAZOVANJU“¹

Recenzenti: prof.dr.sc. Damir Boras, prof. dr.sc. Senada Dizdar, prof.dr.sc.
Nikola Mrvac
Nakladnik: Sveučilište Sjever

Knjiga je izašla krajem lipnja 2021. godine, u trenutku kada se zbrajaju iskustva i prakse u obrazovanju u koje nas je dovela pandemija virusa COVID-19. Autori knjige dolaze sa tri sveučilišta, te kroz svoje, kao navodi u recenziji prof.dr. sc. Damir Boras „osobno, profesionalno i znanstveno bavljenje obrazovanjem“ govore o digitalnoj transformaciji u obrazovanju. Knjiga je organizirana u sedam cjelina:

1. Digitalna transformacija: Koje i kakve promjene slijede
2. Institucijske strategije
3. Obrazovne institucije i informatička revolucija
4. Integracija tehnologije u učenje i poučavanje
5. Obrazovanje u vrijeme pandemije
6. Digitalne kompetencije nastavnika za poučavanje u digitalnom dobu
7. Trendovi i pravci razvoja

Kroz sedam poglavlja, od institucijskih strategija do trendova i pravaca daljnjeg razvoja, ova knjiga daje primjere i odgovore vezano uz digitalnu transformaciju u obrazovanju, ali i postavlja pitanja. Naglasak je stavljen na promjene koje dolaze s digitalizacijom i potrebu transformacije cjelokupnog društva, a autori, kao pokretača promjena, vide obrazovni sustav kroz integraciju tehnologije

¹ Током конференције организовано је и представљање књиге „Digitalna transformacija Novi pristupi i izazovi u obrazovanju“, autora Sandre Kučine Softić, Marka Odaka i Jadranke Lasić Lazić, чији приказ овом приликом публикујемо.

u učenje i poučavanje podržano digitalnim kompetencijama nastavnika za digitalno doba. Zato se teme, kao što su, digitalna transformacija, institucijske strategije, kompetencije nastavnika, cjeloživotno obrazovanje obrađuju i kroz Europske dokumente i smjernice koje su stavljene pred države članice. Autori sveobuhvatno i gotovo vizionarski predstavljaju pojedine teme, koje se tek nakon tiskanja knjige pojavljuju i u EU dokumentima. Primjer je Strategija europskih sveučilišta koju Europska komisija donosi u siječnju 2022. u kojoj se navodi da sustav visokog obrazovanja ima ključnu ulogu u oporavku u postpandemijskom vremenu, kao i u oblikovanju održivih i otpornih društava i ekonomija Europe. Cilj je Strategije pomoći i omogućiti sveučilištima da se prilagode promjenjivim uvjetima, da napreduju i doprinose otpornosti i oporavku Europe. Uz to se ističe i izgradnja sveučilišta bez zidova koja zahtijeva prioritete kao što su reforma akademskih karijera, promocija interdisciplinarnosti i jačanje uloge u društvu.

Uloga obrazovanja tako se sagledava i kroz izlazni rezultat toga procesa, a to je razvoj svih segmenata društva i ekonomskog napretka koji se realizira kroz kvalitetne i digitalno kompetentne nastavnike i studente za digitalno doba. Obrazovanje mora dati ishode kroz digitalno spremne radnike i građane za digitalno tržište rada. Iako je okosnica knjige usmjerena k razvoju digitalnih kompetencija nastavnika i postavljanju uvjeta za njihov razvoj, ona se ipak sadržajno osvrće i na posljedice loših strategijskih odluka koje su onda usporavale promjene. O posljedicama kašnjenja u integraciji tehnologije u učenje i poučavanje i situaciji u kojoj su se obrazovne institucije našle u vrijeme pandemije, govore autori osvrćući se na Strategiju znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. Strategija ima definirane konkretne mjere koje treba provesti i održavati, a dio njih se odnosi na mjere za razvoj i širenje primjene e-učenja, uvođenje ekspertnih sustava za poučavanje te drugih suvremenih metoda poučavanja utemeljenih na informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji. Uz Strategiju je donesen i Akcijski plan, ali je izostala sustavna realizacija mjera, posebice u visokom obrazovanju. Visokoškolske ustanove trebaju razvijati jasne vizije i dobre strategije za visoko obrazovanje u digitalnom dobu kako bi u potpunosti iskoristile mogućnosti digitalnih tehnologija. Izazovi kod izrade strategija za visoko obrazovanje u digitalnom dobu mogu biti ako je pristup više usmjeren na infrastrukturu i digitalne uređaje, odnosno tehnološku inovaciju. Cilj strategija visokog obrazovanja u digitalnom dobu ne bi trebao biti pružanje digitalnih usluga, već poboljšanje poučavanja i učenja putem digitalizacije.

Odnos prema razvoju vještina 21. stoljeća mijenja i odnos prema postojećim kurikulumima. U tom kontekstu već je i Strategija znanosti i obrazovanja stavila naglasak na osposobljavanje sveučilišnih nastavnika za korištenje digitalnih obrazovnih alata u svrhu stvaranja digitalnih obrazovnih sadržaja koji će biti

primjenjivi u digitalnome obrazovnom okruženju njihovih sveučilišnih kolegija. Osim osposobljenosti sveučilišnih nastavnika za izradu digitalnih obrazovnih sadržaja na temelju kojih bi studenti mogli redovito pratiti nastavu u digitalnome obrazovnom okruženju, preporuke koje su tada inicirane donijele su neke pomake i promjene, ali one nisu bile dovoljne ili bar nisu bile dovoljno brze što se pokazalo u vrijeme pandemije. Nije postojala Strategija koja bi govorila što i kako u kriznim situacijama, niti je bilo programa i obaveze stručnog usavršavanja nastavnika za nove načine rada i za sam proces vrednovanja znanja i vještina studenata. Autori Sveučilišta vide kao središta istraživanja i inovacija koja u suradnji s gospodarstvenicima podržavaju regionalni razvoj.

No, uspjeh bilo koje vizije ili strategije, ovisi, ne samo o dostupnosti tehnologije nego i o razini podrške koju nastavnici i studenti mogu dobiti kako bi mogli istraživati i implementirati tehnologije u nastavu. Autori su vrlo dobro izdvojili činjenicu, da su znanstvena i tehnološka dostignuća koja su ugrađena u obrazovanje izlazni potencijal za ekonomski razvoj. Isto tako i obrazovanje sagledaju kao proizvodnu snagu i stoga kao strateški prioritet ističu digitalno obrazovanje na svim razinama. Pri tome se osvrću i na državnu politiku koja treba osigurati da okruženje u kojem visokoškolske ustanove djeluju, podupire i financijski. U tom kontekstu i sam proizvodni rad obrazovanja ima i dobar proizvodni rezultat. Ova knjiga, iako joj to nije eksplicitan predmet bavljenja, kroz primjere ukazuje i na trendove i pravce razvoja obrazovanja. Autori u svom razmišljanju o razvoju brojnih alata i tehnologija ističu da nastavnik vrlo često gubi bitku jer ne može tolikom brzinom pratiti novosti, upoznati se s njima te osmisliti na koji način ih integrirati u obrazovni proces. U tom radu i nastojanju potrebna mu je pomoć, a autori je vide kroz program stalnog stručnog usavršavanja i jačanja nastavničkih kompetencija koje moraju pratiti vrijeme i promjene koje se događaju.

Također, razvoj digitalnih kompetencija nastavnika u skladu je s potrebama usavršavanja nastavnika o kojima govori i Europska komisija i niz dokumenata na koje se autori knjige pozivaju.

Posebno ističu: „*Inovativno visoko učilište razumije, istražuje i promovira nove načine rada sa snažnom vizijom fokusiranom na digitalno. Pri tome se osnovna misija sveučilišta ne mijenja da bi se postigla dugotrajna transformacija, no potrebno je biti spreman na nove načine promišljanja o tome kako budućnost obrazovanja treba izgledati.*“ Ova knjiga potiče nas na istraživanje i razgovore i nove i drugačije načine promišljanja budućnosti obrazovanja.

Sada je važno osigurati najviši mogući stupanj uključenosti svih, oslanjajući se na dokument koji je Europska komisija donijela u okviru dokumenta *Strategic framework - Education & Training 2020*, gdje se ističe šest novih prioriteta,

a jedan je od prioriteta i aktivnije korištenje inovativnih pedagogija i alata za razvoj digitalnih kompetencija. Zahtjev za gotovo trenutnom digitalnom transformacijom visokih učilišta nije samo zahtjev za uvođenjem tehnologije, već i zahtjev za pokretanje ili modificiranje procesa i ljudi s odgovarajućim znanjima i vještinama.

Pitanje koje autori postavljaju sebi i svima... **jesmo li u kašnjenju s donošenjem odluka, politika i strategija koje nas usmjeravaju?** U svojim razmišljanjima i traženju odgovora traže i naše odgovore. Već u prvom poglavlju govore o pripremi strategije digitalne transformacije, prilagodbi akcija koje iskorištavaju informacijsku tehnologiju i otvorene obrazovne resurse kako bi se otvorio pristup digitalnom učenju i virtualnoj razmjeni i inovacijama u obrazovanju, kroz razvoj kurikuluma u kojima su digitalne tehnologije ugrađene u praktično učenje relevantno za život. U svojoj se analizi oslanjaju na podršku mehanizmima za razmjenu, ažuriranje i primjenu međunarodnih standarda relevantnih za obrazovanje u hitnim situacijama i krizama, te uspostavu sustavnog modela za razvoj nastavničkih kompetencija za primjenu tehnologija i e-učenja, Nastavnici su i dalje ključni za znanje, ali se njihova uloga značajno mijenja. Autori knjige kažu da uz „Ono što čini početnu (inicijalnu) edukaciju nastavnika koja pruža solidne temelje znanja; kompetencije u poučavanju, organizacijske vještine; ekspertizu kolegija koji poučavaju; stručnost u korištenju različitih obrazovnih resursa, uključujući tehnologiju i kontinuiranu pedagošku i tehničku podršku nastavnicima“ treba i društvena ali i politička potpora. Upravo je politička počinjenost obrazovanja i zavisnost o politici usmjerila autore da formuliraju zadatak i preispitaju osnovne ciljeve i smisao digitalne transformacije u obrazovanju. Otuda onda i uloga i važnost nastavnika, kao mentora, koordinatora i poticatelja obrazovnog procesa. Kroz e-učenje oni vide mogućnost da u središtu obrazovnog procesa bude polaznik (student), koji preuzima aktivnu ulogu i odgovornost za ishode obrazovanja. S druge strane, kroz cijelu se knjigu ističe uloga valorizacije digitalnih kompetencija nastavnika kao dodane vrijednosti. Za zaključak se nameće i rečenica autora da „digitalna transformacija danas više nije pitanje izbora - ona je neizbježna, neophodna i nezaobilazna. Odnosi se na proces koji započinje od trenutka kada organizacija počne razmišljati o uvođenju digitalnih tehnologija u svim područjima poslovanja i traje do trenutka njihove potpune integracije. Danas, nakon krize koju je izazvala pandemija bolesti COVID-19 i svega što smo prošli, jasno je da smo već duboko zakoračili u digitalnu transformaciju, ali važno je to da sada sve probamo sustavno složiti, strateški planirati i realizirati“.

Na kraju, kao što su recenzenti naglasili, s obzirom da knjiga spaja teorijske koncepte i praktična znanja, od koristi može biti svim dionicima obrazovnog procesa, od menadžmenta do nastavnika i studenata.

**ДИГИТАЛНА ХУМАНИСТИКА И СЛОВЕНСКО
КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ II**

- Зборник радова –
Међународна научна конференција
Београд, 28. и 29. јуни 2021.

Уреднице:

проф. др Александра Вранеш
проф. др Љиљана Бајић
проф. др Љиљана Марковић

Издавач:

Савез славистичких друштава Србије

За издавача:

проф. др Рајна Драгићевић

Корице:

Петар Павловић

Припрема за штампу:

Ненад Павловић

Тираж: 50

Београд, 2023.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85:004.9(082)

МЕЂУНАРОДНА научна конференција Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе (2021 ; Београд2)

Зборник радова [Електронски извор] / I Међународна научна конференција Дигитална хуманистика и словенско културно наслеђе II, [Београд, 28. и 29. јуни 2021.] ; уредник Александра Вранеш, Љиљана Бајић, Љиљана Марковић.

- Београд : Савез славистичких друштава Србије, 2023 (Београд : Савез славистичких друштава Србије). -
1 електронски оптички диск (CD-ROM) ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Текст ћир. и лат. - Радови на више језик. - Насл. са насловне стране документа.

- Тираж 50. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-81622-13-1

1. Вранеш, Александра, 1960- [уредник]

а) Културна добра -- Дигитализација -- Зборници б) Информациони системи -- Зборници

COBISS.SR-ID 129296137

